Taylor

Habsburška Monarhija

Zagreb 1990.

Predgovor

Ovo je temeljito prerađena verzija knjige koju sam, pod istim naslovom, objavio 1941. godine, i od nje je veća za oko pedeset posto. Osim općeg proširenja, ovdje sam na relevantniji način i mnogo detaljnije razmotrio austrijsku vanjsku politiku. Habsburška je Monarhija bila, i vise nego što su to inače velesile, organizacija za vođenje vanjske politike i sudbina joj je bila određena vanjskopolitičkim zbivanjima isto toliko koliko i ponašanjem njezinih naroda. Stvaranje Austrijskog Carstva nametnuo je Napoleon, uspostavljanje Austro-Ugarske Bismarck, a Monarhija je propala na kraju jednog velikog rata koji je djelomice i sama izazvala. Upravo zato što sam pokušao da opišem povijest Habsburške Monarhije ne uzimajući u obzir njezinu vanjsku politiku, prva je verzija ove knjige imala mnogo nejasnoća; nadam se da sam to njezinu manu sada ispravio.

Pa i pristup mi je sada drukčiji. Unatoč nastojanju da budem realan, prva mi je verzija bila prožeta »iluzijom liberalizma" na mnogim mjestima govorio sam o „propuštenim mogućnostima" i pretpostavljao da se Habsburška Monarhija ipak mogla održati, samo da je ovaj ili onaj državnik ili narod bio razumniji. Teško mi je bilo osloboditi se takva pristupa nakon čitanja bezbrojnih djela svojedobnih dobronamjernih autora koji su pisali bilo prije propasti Monarhije bilo još u nevjerici da je nema. Takvo žaljenje ne spada u dužnost povjesničara, pogotovo kad povijest koju iznosi neprestano i jasno pokazuje da i nije bilo mogućnosti koje bi se mogle propustiti. Konflikt između nadnacionalne dinastičke države i nacionalnog načela nametao je borbu do kraja; isto tako i konflikt između vladajućih i podređenih naroda. Neizbježno je svaki ustupak dolazio prekasno i bio premalen; jednako neizbježno, svaki je ustupak izazivao još žešće nezadovoljstvo. Nacionalno načelo, kad se jednom začelo, moralo je krčiti sebi put do svoga ostvarenja. U mojoj prvoj verziji bilo je možda i »nacionalne iluzije«; pretpostavljala je da su nacionalni pokreti, na početku dvadesetog stoljeća, bili pokreti »naroda«. Ovdje sam nastojao preinačiti to gledište i dati na znanje da se masovni nacionalizam, gdje ga je bilo, znatno razlikovao od nacionalizma inteligencije.

Carstvu o kojem je riječ u ovoj knjizi ni do danas nisam našao neko adekvatno kratko ime_ »Austrijsko Carstvo« postojalo je u svom punom obliku samo od 1804. do 1867, a nakon toga se pretvorilo u »Austro-Ugarsku«. Neugarska polovica Carstva nije dobila posebno ime; držeći se svojedobne površne prakse, zovem je »Austrija«, odnosno katkad »ustavna Austrija« kako bih time implicirao njezinu službenu definiciju kao »zemlje i krunovine predstavljene u Reichsratu«. U prvoj verziji, preveo sam Reichsrat kao Carevinsko

vijeće; ali to, iako je tehnički točno, daje derogativan značaj skupštini koja je predstavljala parlament bar onoliko koliko i Reichstag, i zato sam se ovdje vratio na njemačko ime.[1] S druge strane, prekinuo sam s apsurdnom praksom upotrebe njemačkih i talijanskih imena mjesta u kojima nema ni Nijemaca ni Talijana: u ovoj knjizi Zagreb sam vratio Hrvatima a Sadovu Česima. Ne računam li internacionalni oblik Vienna«, to sam pravilo prekršio samo s imenima Prag i Trieste, čime nikako ne želim reći da je Prag njemački a Trieste talijanski.

Epilogom nisam želio rezimirati povijesne događaje posljednjih trideset godina nego samo pokazati kako propašću Habsburške Monarhije nisu nestale i habsburške tome. To mi je još prije bio predmet rasprave u članku »Nacionalna nezavisnost i 'austrijska ideja'« koji sam objavio u časopisu *Political Quarterly.*

Zahvaljujem gospodinu A. F. Thompsonu, iz Wadham Collegea, koji mi je pročitao rukopis, i svom kolegi, gospodinu C. E. Stevensu, koji mi je pročitao korekturu.

16. studenog 1947.

A.J.P.TAYLOR

[1] U ovom prijevodu ipak je upotrijebljen naziv »Carevinsko vijeće« jer je udomaćen u našoj historiografiji. (prev.)

I

DINASTIJA

Carstvo Habsburgovaca što se raspalo 1918. predstavljalo je jedinstven vremenski i prostorni apsurd. Metternich, Evropejac iz Rajnske oblasti, držao je da Habsburško Carstvo i ne pripada Evropi: »Azija«, rekao je, »počinje na Landstrasse» – to jest na cesti što iz Beča vodi na istok. Franjo Josip je bio svjestan da živi u pogrešno doba: »U meni gledate posljednjeg monarha stare škole«, rekao je Theodoreu Rooseveltu. Konglomerat teritorija kojima je vladala habsburška kuća nikad i nije precizno definiran. U grubim je crtama bio određen 1526, kad je Ferdinand, već okićen nizom svakakvih naslova kao vladar alpsko-njemačkih zemalja, uz to postao kralj Češke i kralj Ugarske; ipak, gotovo trista godina carstvo mu nije imalo neko zajedničko ime. To su jednostavno bile »zemlje kuće Habsburg«, ili »zemlje (rimsko-njemačkog) cara«. U razdoblju od 1742. do 1745, kada naslov rimsko-njemačkog cara nije pripadao Habsburgovcima, Marija Terezija se mogla zvati samo »kraljicom Ugarske«, iako joj carstvo zacijelo nije obuhvaćalo samo Ugarsku. Onda je Franjo II, posljednji rimsko-njemački car, vidjevši da mu je to carska titula ugrožena Napoleonovim ambicijama, 1804. izmislio za sebe naslov »cara Austrije«. Ali to je opet bilo samo dinastičko ime; radilo se o carstvu austrijske kuće, a ne carstvu Austrijanaca. Zatim je 1867. Ugarska primorala cara da je prizna za ravnopravnog partnera, pa je carstvo postalo »Austro-Ugarska«, ali su neugarske zemlje ostale bez svog imena sve do kraja.

Habsburške zemlje nisu bile međusobno povezane ni geografski ni nacionalno. Tu i tamo nazivane su i zemljama Podunavlja, ali kako su se to mogle uklopiti Nizozemska, Breisgau i Sjeverna Italija? Ili u devetnaestom stoljeću Galicija, Bosna i Hercegovina, Bukovina, pa i Češka? Inače su Habsburgovci podrijetlom bili njemačka kuća, a s vremenom će svojoj lozi dodati najprije španjolski a zatim talijanski element, međutim, nikad se neće vezati za određenu regiju nisi narod. Bili su posljednji titulirani vladari apstraktne srednjovjekovne univerzalne monarhije i od nje su naslijedili određen kozmopolitski duh. Stanovnici njihove prijestolnice, bili su Nijemci, i to je bile sve što je Habsburgovcima davalo neko nacionalno obilježje. U drugim zemljama dinastije su epizode u povijesti naroda, a u Habsburškom Carstvu narodi su bili problem u povijesti dinastije. S vremenom su habsburške zemlje iskovale određeno kulturno zajedništvo, a stekle su i neki donekle zajednički ekonomski karakter; ali to su bile kreacije, a ne kreatori, dinastije. U Evropi nema

druge dinastije da se tako dugo održala i ostavila tako dubok trag; Habsburgovci su bili najveća dinastija novog vijeka i povijest Srednje Evrope vrti se oko njih, a ne oni oko nje. U svoje vrijeme Habsburgovci su ispunili mnoge misije. U šesnaestom stoljeću obranili su Evropu od Turaka; u sedamnaestom stoljeću odlučili su o pobjedi protureformacije; u osamnaestom stoljeću širili su ideje prosvjetiteljstva; u devetnaestom stoljeću predstavljali su barijeru stvaranju velikonjemačke nacionalno države. Ali sve su to bile prigodne uloge. Jedini im je stalan cilj bio – ostati na vlasti: i ideje i narode iskorištavali su poradi gospodstva svoga doma. Otuda im i spremnost da eksperimentiraju kakvu je, na primjer, pokazao Franjo Josip kad se pri kraju svoje vladavine pretvorio u pobornika općeg izbornog prava. Ideje, teritorije, metode, saveznike, državnike Habsburgovci su mijenjali kad god je to odgovaralo njihovim dinastičkim interesima. Trajan je bio samo »Slavni Dom«. Habsburške su zemlje bile kolekcija nasljednih posjeda, a ne država, a Habsburgovci su bili vlastelini, a ne vladari – neki benevolentni vlastelini, neki nesposobni, neki grabežljivi i pohlepni, svi koncentrirani na to da od svojih zakupnika izvuku što više kako bi im se Evropa divila. Mogli su se pomiriti bilo s time, samo ne sa zahtjevom da vlastele ne bude; taj će ih zahtjev i upropastiti.

Svoju dinastičku karijeru Habsburgovci su započeli kao nadvojvode Austrije, to jest alpskih zemalja u jugoistočnoj marki Svetog Rimskog Carstva. Onda je, u petnaestom stoljeću, nakon razdoblja anarhije, za rimsko-njemačkog cara izabran jedan Habsburgovac, kao bezopasan mediokritet, pa je titula postala praktički nasljedna; samo od 1742. do 1745. car nije bio Habsburgovac. Habsburgovci su se ipak nadali da će od tog carstva napraviti stvarnost i od Njemačke jedinstvenu državu; za to im je bila potrebna veća moć kojom će se nametnuti njemačkim vladarima. Stoljećima su osebujno vješto baratali oruđem dinastičkih bračnih veza, pa su tim oruđem i izgradili veličinu svoje kuće. Karlo V, koji je 1519. bio izabran za rimsko-njemačkog cara, vladao je Nizozemskom, Španjolskom s Indijama, i većim dijelom Italije; njegov mladi brat Ferdinand preuzeo je austrijsko nadvojvodstvo, a 1526. postao kralj Češke i kralj Ugarske. To je bio pokušaj stvaranja univerzalne monarhije koja će se temeljiti na obiteljskim vezama. Ali protivnici su bili prejaki: pokušaj je propao jer su se protiv njega udružili Francuska i njemački vladari. Ferdinand je 1526. stekao nove terete, a ne novu snagu. Češke i Ugarske dokopao se zahvaljujući pogibiji posljednjeg Jagelovića u borbi protiv Turaka; a 1529. Turci su se našli pod Bečom. Tako, umjesto da pokore njemačke vladare, Habsburgovci su morali od njih tražiti spas. Beč se spasio, a Turci su se zadovoljili većim dijelom Ugarske. Često

se tvrdi da su turski prodori upropastili Habsburgovcima planove da zavladaju Njemačkom; bit će ipak točnije da su ti prodori Habsburgovce spasili od katastrofe i omogućili im da životare sve do dvadesetog stoljeća. Da nije bilo opasnosti od Turaka, Habsburgovci bi nedvojbeno, kao prije njih Hohenstaufovci i Luksemburžani, pokušali zavladati Njemačkom – i u tome bi vjerojatno propali na isti način. A ovako, s Turcima su Habsburgovci stekli prvu od svojih mnogih »misija«: vise od sto godina Habsburgovci neće ni prstom maknuti da oslobode dijelove Ugarske koje su Turci osvojili, a ipak će uvjeriti ne samo druge nego i sebe da su branitelji kršćanstva. Suprotnosti se međusobno podupiru, kao potpornjaci i zid. Tako su kršćanske crkve mogle podnijeti herezu, ali ne i ravnodušnost. I Habsburgovci su mogli odoljeli turskim napadima, ali je opadanjem turske sile i njihova moć malaksala da bi na kraju i habsburško i otomansko carstvo propali zajedno.

Neuspjehom Karla V iscrpla se habsburška kreativnost. Kad je od 1556. abdicirao te je carski naslov pripao Ferdinandu, počela je borba Habsburgovaca da se održe na vlasti; time je Habsburška Monarhija dobila svoje trajno obilježje. Dok su je u prvoj polovici šesnaestog stoljeća ugrožavali vanjski neprijatelj, u drugoj polovici joj je iznutra zaprijetio raspad. Zemaljski su staleži htjeli sačuvati nezavisnost i povlastice svojih aristokratskih članova. S husitskom crkvom Češka je već imala nacionalnu religiju, a protestantizam se širio i u ostatku Ugarske i u njemačkim zemljama. Čak je i politika bračnih veza imala negativne posljedice; iz brakova se rađaju djeca, pa su Habsburgovci dijelili svoje zemlje svome potomstvu sve do kraja sedamnaestog stoljeća, da bi zatim novim brakovima nastojali popraviti rezultate starih. Ali, kako se ideja o jedinstvu habsburških zemalja kosila s pravom dinastije da po volji raspolaže svojim zemljama, to su Habsburgovci nastojali da im posjedi budu odijeljeni, a ne da se zbliže. Zato kod njih nikad i nije bilo Skupštine staleža, odnosno općeg skupa staleža, kao u Francuskoj. U Linzu su se 1614. sastale delegacije svih habsburških zemalja, osim Tirola, i predložile stvaranje središnjeg odbora staleža, ali više radi otpora habsburškom vladaru nego Turcima. Dok su u drugim zemljama dinastije surađivale sa svojim narodima, dotle su Habsburgovci smatrali da će narodi međusobno surađivati samo protiv dinastije. Da bi se suprotstavili inicijativi svojih podanika, potražili su saveznika i našli ga u protureformaciji.

Savez dinastije i isusovaca spasio je Habsburgovce i razbio protestantizam u Srednjoj Evropi; osim toga, dao je »austrijskoj« kulturi onaj posebni pečat koji je sačuvala do kraja. Austrijska barokna civilizacija bila je kao palače koje je gradila – grandiozna, izvana puna života a iznutra jalova: to je bio teatar, a ne stvarnost. Nije imala ni integriteta ni individualnosti, a u srcu joj je bilo lakoumlje besperspektivnosti. »Beznadno ali ne ozbiljno«, to je bila ideja vodilja koju je doba baroka utisnulo

habsburškom svijetu. Duboki su osjećaji nalazili oduška samo u glazbi, najmanje politiziranoj umjetnosti, pa je i to kreativni duh morao kidati lance; atmosferi Beča bio je poćudniji Johann Strauss nego Mozart ili Beethoven. Habsburgovci su se od isusovaca naučili strpljivosti, lukavosti i teatralnosti, ali se od njih zacijelo nisu mogli naučiti iskrenosti i kreativnosti.

U drugoj polovici šesnaestog stoljeća protureformacija je mirnim putem opet pridobila habsburške njemačke zemlje; protestantizam se zadržao samo još u nekim koruškim planinskim dolinama. Lako je podlegao i uski pojas habsburške Ugarske sa svojim saborom u Bratislavi. Centralna je Ugarska bila turski pašaluk i rapidno propadala pod turskom eksploatacijom. Istočne ugarske zemlje bile su vazalna kneževina pod turskim vrhovništvom, i ondje se kalvinizam, pod turskom zaštitom, očuvao te će poslije Habsburgovcima mrsiti račune. Do otvorenog sukoba došlo je u Češkoj gdje je plemstvo, poput nizozemskih staleža, pozvalo kalvinizam i nacionalizam u obranu aristokratskih privilegija. Suprotno Nizozemskoj, u Češkoj još nije bilo razvijenog građanskog staleža koji će obranu povlastica pretvoriti u borbu za nove slobode. Češko je plemstvo zazivalo Husovo ime i glorificiralo češki narod, a zapravo nije ni koraka napravilo dalje od odbijanja da plaća poreze. Sukob je 1618. prerastao u rat. Češki je sabor, alarmiran carevim presezanjem, odbio da novog Habsburgovca prizna za kralja iako je ranije to bio obećao. Umjesto njega, izabrao je njemačkog kneza protestanta koji je, kako su mislili, mogao računati na vojnu pomoć Kalvinističke Unije u Njemačkoj, i svoga tasta, engleskoga kralja. Činilo se da se Habsburška Monarhija raspada: car nije imao ni financijskih sredstava ni ljudstva, a češka konjica došla mu je pred vrata Beča. Ali uspjeh Čeha bio je kratka vijeka: plemstvo nije bilo spremno na žrtve radi obrane svojih povlastica, pa čak ni svoga opstanka; Jakova I, koji je bio sav obuzet miroljubivom diplomacijom, Parlament nije mogao nagovoriti da pošalje vojsku u Češku, i dok je Kalvinistička unija našla malo snage za pomoć Češkoj, Katolička je liga pružila snažnu pomoć Habsburgovcima. Godine 1620 historijska je Češka uništena u bitki na Bijeloj gori. Češku husitsku kulturu zamijenila je kozmopolitska barokna kultura protureformacije. Domaće je plemstvo obezvlašćeno i velikim dijelom pobjeglo iz zemlje, dvije trećine veleposjeda promijenilo je vlasnike, a pustolovi iz svih evropskih zemalja, prišipetlje Habsburgovaca, stvorili su novu, carsku aristokraciju. Češka je kruna pripala u nasljeđe habsburškoj lozi, a saboru je »Obnovljenim zemaljskim redom« 1627. oduzeto svako pravo osim da sluša zahtjeve Krune za financijskim sredstvima.

Bitka na Bijeloj gori odredila je karakter Habsburškog Carstva. Prije su Češka i

Ugarska bile slične, polunezavisne kraljevine; sad je Češka postala »nasljedna zemlja« poput njemačkih pokrajina, a Ugarska je ostala sama. Česi su kao narod obespravljeni, a država im je pretvorena u administrativnu jedinicu. Iako je njemački jezik izjednačen sa češkim, Češka nije ponjemčena nego je »poaustrijančena«, to jest postala je kozmopolitska ili neodređena. Pobjeda 1620. godine bila je pobjeda apsolutizma, a ne centralizacije. Habsburgovci su se bojali da svoje narode združe, pa makar i u podložnosti, a osim toga za centralizaciju svojih zemalja i nisu imali administrativne sposobnosti. Snagu koju su skupili da pokore Češku, istrošili su u konačnom pokušaju da Njemačku prisile na poslušnost. Stare su se ambicije trgnule iz snova i carske su čete stigle na baltičku obalu, ali su habsburški planovi propali zbog intervencije Francuske i Švedske. Vestfalskim mirom, kojim je završen tridesetogodišnji rat, pala je presuda da se sa Svetim Rimskim Carstvom neće ostvariti ujedinjenje Njemačke. Ta presuda imala je i svoje naličje: iako su im razbijene rimsko-carske pretenzije, Habsburgovci nisu osuđeni na smrt – ostali su veliki kao vladari svojih dinastičkih zemalja. Evropa je priznala austrijsku kuću, ne više na temelju njezine rimsko-carske titule nego na temelju njezine vlastite snage.

Ponovnim osvajanjem Ugarske stavljena je točka na »i« u konstituiranju Habsburške Monarhije. Habsburgovce su na akciju potaknuli Turci koji su u svojoj posljednjoj erupciji sile 1683. još jednom stigli pod zidine Beča. Kad je taj napad propao, turska se plima brzo povukla i habsburške su čete do kraja sedamnaestog stoljeća praktički očistile cijelu Ugarsku od Turaka. Habsburgovcima se žurilo iz još jednog razloga. Veleposjednici koji su predstavljali madžarsku naciju nisu nipošto htjeli doživjeti sudbinu Češke: čim su se oslobodili Turaka, ustali su protiv Habsburgovaca i 1707. oduzeli im kraljevsku krunu. Međutim, njima se nije dogodila replika Bijele gore, jer su sve habsburške snage bile angažirane u ratu za španjolsku baštinu te se nisu mogle skrenuti na pokoravanje madžarskog plemstva. Godine 1711. sklopljena je nagodba, prva od mnogih, između Habsburgovaca i Madžara. Szatmárskim mirom madžarsko se plemstvo na čelu sa Sándorom Károlyijem odreklo svoga vođe Rákóczyja i priznalo habsburškog vladara za kralja, a ovaj je sa svoje strane priznao ugarski tradicionalni ustav i povlastice. Tako je Ugarska sačuvala svoj feudalni svoju samobitnost i povlastice svoga feudalnog staleža. Sto je najvažnije, sačuvala je instituciju županije *(comitatusa),* u Evropi jedinstvene autonomne lokalne vlasti. Habsburška je uprava stala na ugarskoj granici; Ugarskom će, čak i u razdobljima apsolutizma, upravljati izborna vijeća sitnog plemstva koja nikad neće primijeniti nikakve mjere sto im krnje povlastice. Time je bio postavljen model ugarske

budućnosti: Ugarska će prihvaćati habsburškoga kralja samo dotle dok on podržava »slobodu« feudalaca. Sándor Károlyi, tvorac mira u Szátmaru, spasio je svoj stalež i istodobno udario temelje veličini svoje loze; dvjesta godina kasnije, jedan njegov potomak objavit će kraj Habsburške Monarhije u posljednjem pokušaju da sačuva Veliku Ugarsku.

Odredbe mira u Szátmaru potvrđene su dvanaest godina kasnije Pragmatičkom sankcijom, zakonskom poveljom Habsburške Monarhije. Kako Karlo VI, rimsko-njemački car od 1711. godine, nije imao muškog potomka, htio je svoje zemlje spasiti od podjele koja je netom bila snašla španjolsko carstvo, a u kojoj je i sam sudjelovao. Temeljnim zakonom, to jest Pragmatičkom sankcijom, prenio je pravo nasljeđa na svoju kćer i, što je još važnije, odredio nedjeljivost habsburških zemalja. Habsburška je Monarhija prestala biti konglomerat zemalja kojima slučajno upravlja isti vladar, i postala je jasno definirana carevina. Da bi što bolje osnažio Pragmatičku sankciju, Karlo je od sabora svojih zemalja zatražio da mu je potvrde. To mu nije bilo teško u »nasljednim zemljama«, Češkoj i njemačkim pokrajinama, gdje su sabori bili izgubili svaku moć, ali je Ugarski sabor zauzvrat zatražio novo svečano priznanje ugarskih »prava, sloboda i povlastica, imuniteta, prerogativa i uvriježenih običaja«. Tako se u Pragmatičkoj sankciji nagla kontradikcija, temeljna kontradikcija Habsburškog carstva. Sankcija je Habsburgovcima bila zakonska osnova jedinstva njihova carstva, a Ugarskoj je bila zakonska potvrda njenih privilegija, što će reći i njene posebnosti i, prema tome, nejedinstva carstva.

Pragmatička sankcija nije omogućila Mariji Tereziji da mirno preuzme prijestolje. Opstanak Habsburške Monarhije bio je 1740. ponovo ugrožen isto kao i 1618. godine. Pruski je kralj zatražio Šlesku osvojivši je, poremetio ravnotežu odnosa između Nijemaca i nenjemačkih naroda u zemljama Češke krune; habsburškoj kući oduzeta je titula rimsko-njemačkog cara koju je dobio bavarski knez izbornik; a francuska vojska je provalila u Češku i zauzela Prag. Marija Terezija se poslužila oružjem svojih predaka: strpljenjem i upornošću, profesionalnom vojskom i politikom mudrih saveza. Nije zatražila podršku od svojih naroda. Njezin jedini poziv na rodoljublje, dramatičnom pojavom u Ugarskom saboru 1741, nije bio uspješan. Ugarski su plemići doduše izjavili da su spremni ginuti za svoju vladaricu Mariju Tereziju; ali oni njoj neće plaćati poreze. Tako je sama njihova izjava o lojalnosti zapravo bila afirmacija da Ugarska zna samo za svoga vladara, a ništa je se ne tiče jedinstvo habsburških zemalja. Kriza 1618. godine stvorila je u Habsburgovaca uvjerenje da će se njihovi narodi složiti samo protiv dinastije; a kriza 1740. godine usadila im je uvjerenje da obraćanje narodima neće dinastiji pomoći, nego da će ga narodi iskoristiti kako bi izvukli za nju štetne ustupke. Kad je svladala vanjske

neprijatelje, Marija Terezija posvetila se kovanju jedinstva svoga carstva.

Karlo VI je ozakonio jedinstvo habsburških zemalja, a Marija Terezija ga je provela u djelo. Kad je ona došla na prijestolje, pokrajine su značile sve, a središte ništa; »carstvo« se sastojalo tek od Dvora i vojske. Marija Terezija je carstvu dala onaj birokratski sustav bez kojeg ono ne hi moglo dalje živjeti kao velesila. Ukinula je Češku kancelariju i u Beču uspostavila centralnu upravu; lokalnu upravu nadzirali su predstavnici toga središnjeg tijela, neovisno o zemaljskim saborima. Krupnim feudalcima ostala je »patrimonijska jurisdikcija« nad njihovim seljaštvom, i to se zadržalo sve do 1848. godine. Ona je feudalcu predstavljala više materijalnu nego političku korist, pa je, štaviše, vlastelin često uzimao lokalnog carskog funkcionara za svoga pravnog zastupnika. *Kreishatiponann,* okružni kapetan, bio je ugaoni kamen carstva koje je stvorila Marija Terezija, funkcionar u sredini između intendanta i prefekta. Kao u burbonskoj Francuskoj, pokrajine su ostale, a kao u Napoleonovoj Francuskoj, kapetan je vodio novu, umjetno stvorenu jedinicu, okrug. Zemaljska aristokracija izgubila je svaku stvarnu vlast; da bi je ponovo stekli, aristokrati će poslije postati pokrajinski patrioti, pa čak, kratko vrijeme, i liberali.

Carski sistem koji je stvorila Marija Terezija bio je strogo carski, dapače »austrijski«; nije imao nikakav određeni nacionalni karakter. Međutim, dlanovi Dvorske kancelarije u Beču i većina okružnih kapetana bili su Nijemci: stjecali su njemačko obrazovanje, a njemački je bio službeni jezik njihove međusobne komunikacije. Ipak, bili bi se začudili kad bi im tko rekao da im je zadaća »germanska«. Ali, čim se nacionalni duh probudio, germanizirana je birokracija dala njemačkom nacionalizmu pravo da svojata habsburšku baštinu, pa su se i sami habsburgovci morali zamisliti nad pitanjem jesu li oni njemačka dinastija.

Zahvaljujući još jedanput vanjskim neprilikama habsburške kuće, Ugarska je izbjegla jaram i reforme Marije Terezije. Ni Marija Terezija nije mogla sebi priuštiti nešto slično bitki na Bijeloj gori. Tako je Ugarske sačuvala svoju posebnu kancelariju i autonomiju unutrašnje uprave neometanu carskim funkcionarima. No Marija Terezija nakanila je da postupnim presezanjem potkopa povlašteni položaj Ugarske. Nakon završetka sedmogodišnjeg rata, više nikad nije sazvala Ugarski sabor, a nije htjela ni imati poseban ugarski dvor, nego je ugarske velmože dovlačila u Beč, u carski dvor, gdje su oni poprimali austrijski, kozmopolitski karakter. Ekonomski je Ugarska bila tretirana kao da je austrijska kolonija, na merkantilistički način. Kako Ugarska vlastela nisu plaćala nikakav porez, to

se iz Ugarske novac izvlačio teškim nametima na robu koju je ona uvozila iz drugih habsburških zemalja; a da bi se ti prihodi osigurali, Ugarskoj je onemogućeno da to robu uvozi iz drugih zemalja ili da je sama proizvodi. Takav je sistem odgovarao ugarskoj aristokraciji; ona je osiromašenje vlastite zemlje smatrala niskom cijenom za očuvanje svoga povlaštenog položaja. Sa svakim napretkom u nasljednim zemljama, Ugarska se sve više izdvajala i politički i društveno. Marija Terezija bila je istinski utemeljitelj austrijskog carstva, a zaustavljanjem reforme na granici Ugarske postala je i utemeljitelj dualizma.

Josip II je s negodovanjem gledao na majčinu opreznost i nagodbenjaštvo. Čim je ona 1780. umrla, dao se na posao da njezino djelo dovede do logičnog zaključka i od svog carstva stvori centraliziranu egalitarnu državu. Odbio je da se okruni za ugarskog kralja, da prizna povlastice Ugarskoj i da sazove njen sabor; ukinuo je županije i Ugarskoj nametnuo upravu njemačke birokracije. Sto se tiče karaktera svoga carstva, Josip II nije se ni najmanje dvoumio: to je imala biti njemačka država. »Ja sam car njemačkog Reicha«, rekao je. »Prema tome, sve druge države kojima vladam samo su njegove pokrajine.« On je isto tako raskinuo habsburšku vezu s Rimokatoličkom crkvom. Mnogi su samostani likvidirani; protestanti i Židovi stekli su sva građanska prava; a pošto je Crkvi oduzet povlašteni nametnuta joj je državna kontrola, stroža od one kojoj će Napoleon 1801. podvrgnuti Crkvu u Francuskoj. Konačno je svjetovna misao mogla oživjeti; u Češkoj se razgorio zapretani žar protestantizma; oslobađanjem Židova Josip II potaknuo je stvaranje najvjernijih Austrijanaca, jer se konflikt između dinastičkih i nacionalnih interesa nije ticao jedino Židova pa su oni bili bezrezervni Austrijanci.

Za budući karakter habsburških zemalja bit će još presudniji agrarni reformizam Josipa II: u njemu je bila klica iz koje se začelo sve što će zatim slijediti, pa i današnji izgled istočnog dijela Srednje Evrope. Ukidanje kmetstva bilo je opća tekovina prosvijećenog apsolutizma, ali je Josip II bio gotovo jedini koji oslobađanjem kmetova nije oslabio njihovu vezu sa zemljom. Kmetstvo u strogom smislu riječi (to jest, sustav u kojem su seljaci smatrani pokretnom imovinom vezanom za zemlju) postojalo je samo u Češkoj i Ugarskoj, dok su u njemačkim pokrajinama seljaci imali svoja selišta na feudalnom posjedu, ali su inače bili slobodni ljudi. Josip II je ukinuo pravo kmetstvo, kao što je to učinila i većina njemačkih vladara (osim Pruske gdje će do toga doći tek u Steinovo doba). u Njemačkoj, pa i sa Steinovom reformom, kad su seljaci oslobođeni kmetskih odnosa, i zemlja je oslobođena od seljaka. Seljacima nije zajamčena sigurnost posjeda, pa su ga

mogli zadržati samo oni dok su osiromašeni »očišćeni« sa zemlje i postali težaci bezemljaši. Josip II je onemogućio to »čišćenje« seljaka *(Bauernlegung).* Još je Marija Terezija bila provela popisivanje cijelog zemljišnog fonda sa strogom podjelom na plemićka i seljačka, odnosno, tadašnjim pravnim jezikom, na dominikalna i rustikalna zemljišta, a Josip II je trajno zabranio svako daljnje stjecanje »rustikalnih« zemljišta od strane plemstva i tako je masi »rustikalaca« zajamčio posjed. Glavni mu je motiv nedvojbeno bio da spriječi povećanje »dominikalne« zemlje koja je davala manje poreze, a u Ugarskoj nikakve, ali svejedno ostaje činjenica da se time očuvalo seljaštvo. Rustikalna je zemlja i dalje ostala opterećena tzv. tlakom, radnom rentom, koja se održala sve do 1848. godine. Seljak zakupnik »dominikalne« zemlje morat će također dočekati 1848. da bi stekao sigurnost posjeda. Ali, odlučni je korak bio učinjen. Seljački je stalež stekao određenu sigurnost do koje će drugdje u Evropi doći tek francuskom revolucijom. Iako su siromašni seljaci i dalje prodavali svoje posjede i napuštali zemlju, osobito nakon 1848, oni su ih mogli prodati samo drugim, imućnijim seljacima, a ne vlasteli, bez obzira da li sitnoj ili krupnoj; tako se promjena vlasništva zbivala unutar staleža, a ne iz jednog u drugi stalež. Stoga, gdje god se habsburška vlast protezala, očuvale su se seoske zajednice[1], a s njima i seljački narodi.

Politički, Habsburška Monarhija nije promijenila svoj despotski karakter; ali je u socijalnom smislu bila bliža revolucionarnoj Francuskoj nego sto je to bila Pruska, pa i zapadne njemačke države. Štaviše, kad su se u devetnaestom stoljeću uzdrmali temelji tog despotizma, to su francuske političke ideje naišle na spremniji odaziv nego u Njemačkoj – jer su u Habsburškoj Monarhiji intelektualne vode, poput francuskih radikala, imale svoje korijene u slobodnom seljaštvu.

Naravno, daleko od toga da je Habsburška Monarhija bila isto što i jakobinska Francuska – što je također bila zasluga Josipa II. Koliko god bilo paradoksalno, njegov je agrarni sustav koristio i visokoj aristokraciji, staleži koji je Habsburškom Carstvu dao njegovu specifičnu aromu. Sigurnost seljačkog zakupa pogodila je sitno plemstvo jer je spriječila postupno jačanje plemićkog posjeda. Veleposjednici su, međutim, već postojali i još su se uvećali na račun sitnog plemstva. Slično tome, svaki je pomak prema novčanoj privredi štetio sitnom plemiću koji bi potratio ono malo novca što bi ga primio, dok je veleposjednik aristokrat primao krupne svote i s njima se pretvarao u kapitalista. Nije bilo nekog jačeg junkerskog staleža, osim u

[1] To ne vrijedi za Sjevernu Italiju gdje je sva zemlja bila u vlasništvu gospode pa su takozvani seljaci zapravo bili poljodjelci zakupnici kao u suvremenoj Engleskoj. To je bez sumnje i glavni razlog industrijskog razvoja Sjeverne Italije

Ugarskoj, a i ondje je to madžarsko sitno plemstvo nakon 1848. krenulo drukčijom linijom od pruskih junkera. Tako je Habsburška Monarhija očuvala u snazi dva staleža koja su inače drugdje propadala – visoku aristokraciju i seljaštvo koje uživa zemlju, pa je Carevina s prvom bila konzervativnija, a s drugim radikalnija od ostalog dijela Srednje Evrope. Oba to staleža činila su protutezu urbanom kapitalizmu koji je drugdje bio glavna poluga liberalizma devetnaestog stoljeća. Josip II bio je nakanio da od svoga carstva napravi njemačku državu, a agrarnim reformama spriječio je pobjedu one društvene klase i ekonomskog sustava koji su bili stjegonoše njemačkog nacionalizma. Seljaci nisu napuštali zemlju u burnom tempu kao u Njemačkoj, a da o Engleskoj i ne govorimo, pa je austrijska industrija morala još čekati da dođe do jeftine radne snage koju je davalo obezvlašćeno seljaštvo. Zaostala se industrija štitila visokim carinama, čime je isključila Austriju iz njemačkog *Zollvereina.* Međutim, bilo bi pogrešno smatrati to jedinim razlogom što Habsburgovci nisu mogli držati korak u trci za moć. Austrijski industrijski razvoj počivao je na obrtima i iskustvu Češke, a Habsburška Monarhija nije raspolagala bogatim rezervama ugljena što su u devetnaestom stoljeću bile ključ privredne snage. Ta dva faktora djelovala su simultano pa im je nemoguće odrediti pojedinačnu težinu. Isto kao u Francuskoj, spoj tih dviju nestašica – ugljena i proletarijata – dao je jedan jedini rezultat, pa su i Francusku i Habsburšku Monarhiju, dvije tradicionalne velike evropske site, u devetnaestom stoljeću zasjenili dimnjaci Ruhra.

Djelo Josipa II bilo je izvanredno dostignuće prosvjetiteljske svjedočanstvo snage carskog ustrojstva. Josip II pačao se u sve i sva, krupno i sitno, on je bio Konvent u jednom čovjeku. U toj isključivosti bila mu je i slabost. Njegova revolucionarna politika nije imala oslonca u nekoj revolucionarnoj klasi. Napoleon je došao nakon jedne velike revolucije pa se mogao oslanjati na francusko seljaštvo; a Josip II je osudio francusku revoluciju, tvrdeći za sebe da je »kralj po profesiji« i time priznao kontradikciju u samoj osnovi svoga djela. Svoj cilj mogao je postići samo revolucijom, a ona bi uništila dinastiju. Ovako, plemstvo je branilo svoje povlastice, seljaštvo svoje predrasude, te su Josipovi posjedi postali niz Vandeja. Najjači otpor, koji je kulminirao ozbiljnim nemirima, pružili su mu u Ugarskoj, gdje je poziv na tradicionalna prava dao obrani društvenih povlastica lažan ton liberalizma. Pa i u Češkoj je carska aristokracija, koju su bili uvezli Habsburgovci, svoje protivljenje društvenim reformama zaogrnula nekakvim češkim rodoljubljem, te su po predvorjima Hofburga odvjeci njemačkih, škotskih i španjolskih avanturista razmetljivo izmjenjivali ono nekoliko čeških riječi što su ih

teškom mukom bili naučili od svojih konjušara. Češka je politika devetnaestog stoljeća izvela svoju prvu probu. Josip II je umro 1790; beskompromisan do kraja, smatrao je svoj neuspjeh totalnim. Njegov nasljednik Leopold II nije bio takav rob teorije. Ponovo je uveo tlaku koju je Josip II bio ukinuo 1789, ali je u svemu ostalom ostavio na snazi Josipove agrarne reforme. Leopold je bio voljan da se okruni češkom krunom, ali nije htio ukinuti »Obnovljeni zemaljski red« iz 1627. niti obnoviti Češku dvorsku kancelariju. U Ugarskoj, međutim, prethodna je pobuna bila realna pa su takvi bili i Leopoldovi ustupci. Sazvan je sabor te su s novom pompom priznate posebne ugarske povlastice; osobito su autonomnim lokalnim upravama vraćene pune ovlasti, a taj je ustupak bio presudan. Svoje obećanje da će sabor sazivati svake treće godine Leopold nije uzeo ozbiljno, a njegov ga je nasljednik ignorirao sve do 1825. godine. Ta razdoblja apsolutizma mogla su zaustaviti daljnje jačanje -ugarskog separatizma, ali nisu mogla skrenuti razvoj u suprotnom smjeru dokle god je lokalna uprava bila izvan dometa carske kontrole. Županije su očuvale aristokratsku Ugarsku, štaviše, iako su po zakonu bile dužne da provedu agrarne reforme Josipa II, one su obzirnim odnosom prema zemljoposjednicima omogućile plemstvu da ostane na zemlji sve do 1848. godine. Još je jedna kriza protekla po već poznatom obrascu: i dinastija i povlaštena Ugarska ustuknule su pred borbom do istrebljenja. Došlo je do nove nagodbe, opet na račun ugarskog naroda.

I na širem planu događaji su tekli već ustaljenim redom. Još od vremena Karla V, Habsburška Monarhija suočavala se u prvoj polovici svakog stoljeća s vanjskim, a u drugoj polovici s unutrašnjim opasnostima. Preranom smrću 1792. Leopold II ostavio je problem svoga carstva pritupom, pa i neiskusnom sin u Franji I, posljednjem rimsko-njemačkom caru. Te probleme odmah su potisnuli u stranu ratovi s Francuskom koji su započeli 1792. i s prekidima potrajali sve do 1814. Reformizam i jakobinstvo postali su istoznačni pojmovi. Ratovi su Habsburgovcima donijeli niz katastrofa. Istjerali su ih iz Italije i Rajnske oblasti, Beč su dvaput zauzele francuske čete, a 1806. je Napoleon, postavši i sam univerzalni car, prisilio Franju da ukine Sveto Rimsko Carstvo. Protiv novih sila Franjo se poslužio starim oružjem – strpljenjem i upornošću, profesionalnom vojskom i politikom savezništva. Dok su u osamnaestom stoljeću Habsburgovci bili reformska dinastija, sad su postali kolovođe konzervativizma, a obrana položaja njihove kuće stopila se s općim interesom za stabilnost u Evropi. Tako su se još jednom, i opet nehotice, Habsburgovci našli s određenom misijom – da Evropu brane od revolucije, kao što su je svojedobno tobože branili od Turaka. Štoviše, na vrhuncu Napoleonove ere osjetio se čak i dašak nekadašnje habsburške ambicije: u ratu 1809. Franjo je istupio kao

osloboditelj Njemačke i vođa njemačkog naroda. Rat se završio katastrofalnim porazom, pa je Franjo mogao biti sretan što se ponovo umilio Napoleonu onim sredstvom kojim su Habsburgovci spretno baratali ženidbom. Konačni rat za oslobođenje nije dobiven zahvaljujući nekom općenarodnom zanosu, nego zahvaljujući strogo discipliniranoj vojsci sastavljenoj od seljaka i mrzovoljnoj suradnji velikih saveznika, što je potrajala koliko je trebalo da Napoleona upropasti njegovo vlastito pregnuće.

Kad se 1814. rat završio, Franjo je već vladao više od dvadeset godina. U ratu je sačuvao veličinu svoje dinastije, a čuvanje te veličine bio mu je najviši cilj i u miru. Mrzio je promjene, inicijativu odozdo, pa i najmanji znak života u političkim poslovima. Njegovim konzervativnim nazorima smetale su ugarske povlastice, one su mu vrijeđale carsko dostojanstvo, pa je kanio nastaviti proces slabljenja položaja Ugarske koji je bio zastao pod njegovim prethodnicima. Po svemu se činilo da će se s povratkom mira u Evropi habsburški vladar opet posvetiti staroj borbi protiv dezintegracije, da će se obnoviti spor i regularan proces širenja carske modi na račun tradicionalnih prava i iznimaka. Ali s devetnaestim stoljećem povijest Habsburške Monarhije dobila je jednu novu temu: narodi Carevine počeli su gajiti vlastite želje i težnje, a one će se u konačnici pokazati nespojivim i među sobom i s održanjem dinastije. Habsburgovci će i dalje ostati u središtu pozornice, ali morat će se ljubazno smiješiti ostalim glumcima, a na kraju će im i binski radnici bili dobro došli šaptači.

II

NARODI[1]

Jednom zgodom, kad su Franji I govorili o nekom austrijskom rodoljubu, on je nestrpljivo odvratio: »A je li on rodoljub za mene?« Tu je car nepotrebno cjepidlačio. Austrija je bila carevinska organizacija, a ne zemlja, pa je biti Austrijanac značilo nemati nacionalnih osjećanja — nemati narodnosti. Od bitke na Bijeloj gori pa sve do Marije Terezije, »Austrija« je bila utjelovljena u feudalnoj aristokraciji, u »magnatima«. A oni sebe nisu smatrali Nijemcima (pa ni oni što su to i bili) nego Austrijancima, upravo kao što je prusko plemstvo u sebi gledalo samo Pruse. Osobito u Češkoj, gdje su bili najveći feudalni posjedi, velikaši nisu imali nikakvih osjećaja lokalne pripadnosti, jer su bili čiste habsburške tvorevine iz razdoblja tridesetogodišnjeg rata. Čak ni ugarski Estcrházyji, Károlyji i Andrássyji, nisu imali nekih naročitih tradicija; i njihova se moć zasnivala na habsburškim darovnicama dobivenim nakon oslobođenja Ugarske od Turaka i gušenja Rákóczijeva ustanka. Autohtono plemstvo postojalo je samo u Galiciji i Italiji: svoju veličinu poljski velikaši nisu dugovali Habsburgovcima i nikad nisu smetnuli s uma da su Poljaci — iako su to ime uskraćivali svojim seljacima; talijanski su aristokrati pak bili kozmopoliti, ali je Italija bila njihov svijet. Izuzmemo li Galiciju i Italiju, Austrijsko je Carstvo bilo kao velika nakupina Irski, samo što — suprotno irskim veleposjednicima kojima je u svakom slučaju Engleska bila matična domovina – austrijska aristokracija nije imala drugog doma osim Carskog dvora.

Austrijsko je plemstvo živjelo u zatvorenom krugu: velikaši su znali samo za svoj stalež, brakove su sklapali samo unutar svoga staleža, a govorili su kozmopolitskim jezikom Dvora – najprije francuskim i talijanskim, poslije njemačkim. Széchényi, »najveći Madžar«, vodio je osobni dnevnik na njemačkom, a čak i u dvadesetom stoljeću Mihály Károlyi, posljednji veliki madžarski aristokrat, govorio je francuski i njemački bolje nego madžarski. Taj stalež dao je visoke vojne starješine, diplomate i one malobrojne velike državne ministre, dijelio pravdu u svojim feudalnim sudovima i do centralizatorskog djela Marije Terezije i Josipa II vodio upravne poslove Carevine. Monarhija je aristokraciji omogućila da eksploatira seljaštvo a

[1] Aluzije u ovom poglavlju bit će čitaocu jasnije uvidom u tabele nacionalnog sastava pojedinih pokrajina koje su dane u Dodatku

zauzvrat je aristokracija podržavala monarhiju. Svojim reformističkim djelom monarhija je ugrozila pozicije aristokracije: centralizacijom joj je ugrozila neovisnost, agrarnom reformom joj je osporila ekonomske povlastice, a razgranatom carskom birokracijom, oduzela joj je monopol lokalne uprave. Otuda je u devetnaestom stoljeću aristokracija morala od monarhije braniti svoje tradicionalne povlastice koje su i same bile tvorevine monarhije. Poput engleskog garnizona u Irskoj, i ti su veleposjednici, iako tuđinci duhom a često i podrijetlom, preuzeli nekakva liberalna, pa i nacionalistička stajališta. Međutim, nikad nisu zaboravili da su sudbinski vezani za monarhiju: iako su igrali na kartu otpora, uvijek bi se vratili Dvoru i uvijek bi iznova razočarali svoje ortake, bili oni liberali ili nacionalisti. Uza sve svoje povremene fronde, feudalna aristokracija ostala je do kraja tvrda jezgra Habsburške Monarhije.

Od trema kad je Marija Terezija stvorila središnju bečku Kancelariju, niknuo je još jedan stalež koji će moći za sebe tvrditi da je u biti »austrijski« – birokracija, oni koji su pokretali carevinski aparat. Ni taj stalež nije imao neko jedinstveno nacionalno ni klasno podrijetlo. Bilo je među njima i visokih aristokrata i Madžara, pa čak i Čeha, kao na primjer Kolowrat. Većinom su to ipak bili Nijemci iz urbanih zajednica koji su, iako s titulama, pripadali, da se poslužimo austrijskim izrazom, »nižem društvu«. Birokratima nisu bili na srcu ni lokalpatrioti ni privilegirani aristokrati; ideal im je bio uniformno carstvo kojim se upravlja prema načelima prosvjetiteljstva. Poput svoga najvišeg uzora, Josipa II, birokrati nisu bili nikakvi nacionalni fanatici, ali ne bi ni u snu mogli zamisliti da bi Carevina bila što drugo do njemačka država. Njemački je neizbježno bio jezik središnje uprave, pa je logično postao i jezik lokalnih uprava čim su one podvrgnute kontroli centra. Osim centralizacije uprave, carska je birokracija imala i kulturnu zadaću – da širi prosvjetiteljstvo. Pa i to je zapravo bila germanizacija. Kultura i nije imala drugog jezika; što se god stvaralo u književnosti, filozofiji, čak i u agronomiji, bilo je samo na njemačkom; učenih je ljudi bilo samo na njemačkim sveučilištima; Njemačka je bila jedino vrelo s kojeg se mogla crpsti kultura. Upravo je na isti način Macaulay, koji zacijelo nije bio čovjek ni natražnjačkog ni nacionalističkog duha, smatrao da Indije treba da podignu kulturnu razinu Indije čitanjem Shakespeareovih djela i proučavanjem slavne revolucije Vilima Oranskoga.

Ali kultura nije bila jedini faktor koji je birokraciju činio njemačkom. Birokrati su, često po rođenju a redovito po zaposlenju, bili gradski ljudi, a svi su gradovi u

Habsburškoj Monarhiji imali njemački karakter. Habsburška je Monarhija bila pretežno agrarna, a malobrojnim historijskim gradovima što su svojedobno bili ponikli iz sela naprasno je prekinut povijesni razvoj: češkom su Pragu to učinili Habsburgovci, a ugarskom Budimu Turci. Ostala su mjesta bila trgovačka središta, od kojih su neka planski osnovali Habsburgovci, neka pak postupno razvili poduzetni trgovci, a sva su po jeziku i kulturi bila njemačka. Praha, Budapest, Zagreb, Brno, Bratislava bili su isto toliko njemački kao Linz ili Innsbruck, do te mjere da su imali i njemačka imena: Prague, Ofen, Agram, Brúnn, Pressburg. [1] U Pragu je 1815. bilo 50.000 Nijemaca a samo 15.000 Čeha, i još 1848. pristojan je svijet na ulici govorio samo njemački, a raspitati se za put na češkom značilo je izazvati uvredljiv odgovor. I u Budimu i Pešti sve do 1848. bilo je tek malo više od trećine Madžara; ondje su u dvadesetim godinama prošlog stoljeća izlazila dva dnevnika na njemačkom, a nijedan na madžarskom. Gradsko je vijeće raspravljalo svoje poslove na njemačkom sve do osamdesetih godina devetnaestog stoljeća. Ipak su Prag i Budimpešta bili glavni gradovi naroda koji su doživljavali pun nacionalni preporod. Manji su gradovi još dulje zadržali svoj njemački karakter, a neki, kao Brno, sve do dvadesetog stoljeća. U tome su jedini izuzeci opet bili Sjeverna Italija i Galicija koje su prekasno stečene da bi se razvile po habsburškom modelu. U Krakovu i Lavovu najviše je bilo Poljaka, a trgovci nisu bili Nijemci nego Židovi. Italija je pak bila kolijevka i trgovine i urbanog života suvremene Evrope; talijanski gradovi nisu čekali da ih Nijemci stvore.

S druge strane, njemački karakter gradova imao je malo ili nikakve veze s etničkom pripadnošću. Među gradskim stanovništvom bilo je onih koje su Habsburgovci doveli iz Njemačke, ali su mnogi bili doseljenici sa sela. Nijemac – to je bilo staleško ime. Označavalo je u biti trgovca – vlasnika dućana, veletrgovca, obrtnika, lihvara. Otuda se ime prenijelo na sve koji su se bavili kakvim urbanim zanimanjem – pisce, učitelje, namještenike, pravnike. Poduzetni seljački sin, bio Čeh, Rumunj ili Srbin, koji bi se doselio u grad, naučio bi njemački zanat i sa svojim bi kolegama govorio njemački; njegova bi djeca prezirala očev seljački govor, a njegovi unuci, dokopavši se državne službe, ne bi više ni znali da su ikad bili što drugo do Nijemci i građani. Gradovi su bili otoci istodobno i njemačke kulture i vjernosti Dvoru. Takvim je građanima bilo glupo mariti za pokrajinske slobode, koje su bile isključiva povlastica feudalne gospode. Otuda je konflikt između monarhijskog centralizma i pokrajina bio i konflikt između gradskog srednjeg staleža i zemljišne aristokracije, koji se logično manifestirao kao konflikt između

[1] To jest Bratislava, koja je nosila i mađarsko ime Pozsóny (Požun)

njemačke prevlasti i nacionalne raznolikosti. Naravno, i njemački srednji stalež je svoj sukob s monarhijom. Podržavao je Carevinu, ali je htio da se ona temelji na .»liberalnim« načelima, kako se to zvalo u devetnaestom stoljeću. Mrzio je utjecaj visoke aristokracije na Dvoru, htio je da mu se glas čuje i u politici kao u upravi, i nije mu se sviđalo rastrošno i smušeno financijsko poslovanje Habsburgovaca. No, tim zamjerkama nije se osporavao opstanak Carevine; to su bile samo debate o brzini kojom bi trebalo ići putem centralizacije i reforme. Inače su njemački birokrati i kapitalisti bili i ostali odani caru.

Međutim, taj stalež bio je samo *pays legal* Nijemaca pa je u devetnaestom stoljeću izgubio korak sa svojim sunarodnjacima. Habsburškom poviješću su u njenom posljednjem stoljeću dominirali nacionalni problemi, a od njih se vremenski prvi postavio nacionalizam Nijemaca. U početku on nije osporio opstanak dinastije, samo je težio za promjenom karaktera Carevine, možda samo da ga razvije. Naime, ako je staro carstvo imalo neki nacionalni karakter, onda je on bio njemački. Rimsko-njemačkog cara su općenito, iako nes1užbeno, zvali »njemačkim carem«, a carstvo je još od petnaestog stoljeća bilo poznato kao »Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti«. Od 1806. do 1815. nije bilo nikakve Njemačke, a nakon 1815. habsburški su njemački podanici opet pripali »Njemačkom Savezu«. Nadalje, izuzmemo li kozmopolitsku kulturu Dvora, u cijelom je carstvu vladala njemačka kultura, sveučilišta su bila njemačka, i zato će kasnije tvrdnja da je njemački »državni jezik« Austrije biti uvjerljiva. Čak bi i predstavnička vlast, klasičan zahtjev liberala, ojačala pozicije Nijemaca. lako su predstavljali samo trećinu stanovništva, Nijemci su plaćali dvije trećine neposrednih poreza. Inače je Nijemac individualno plaćao ukupnog poreza dvaput vise od Ceha ili Talijana, gotovo pet puta više od Poljaka, i sedam puta više od Hrvata ili Srbina. Stoga bi uvođenje cenzusom ograničenog izbornog prava, što je bio univerzalni program liberala, zapravo dalo pretežno njemački parlament. Zato su se Nijemci našli u dilemi tek kad je iz nacionalizma ponikao zahtjev za unitarnom nacionalnom državom. Neki su krenuli ekstremnom linijom da se radi nacionalne Njemačke zbace Habsburgovci, drugi pak jednako ekstremnom linijom da se nacionalnoj Njemačkoj pripoje sve habsburške zemlje, pa i Ugarska. Većina je ipak pretpostavljala da će se Njemačka ostvariti u granicama Njemačkog Saveza, što bi značilo da bi bili uključeni Česi i Slovenci, ali ne i Ugarska. Ta nada propala je 1866; austrijski su Nijemci isključeni iz nacionalne Njemačke i tako se u njima rodio konflikt lojalnosti. Ali sada se Nijemci nisu mogli tako lako okrenuti protiv Habsburgovaca. U Carevini su drugi narodi počeli isticati svoje zahtjeve koji su bili upereni vise protiv

Nijemaca nego protiv cara. Raspad Habsburškog Carstva mogao je Nijemcima donijeti ono što su že1jcli – pripojenje njemačkoj nacionalnoj ali im je mogao donijeti i teško pogoršanje – gubitak povlaštenog položaja u zemljama koje su bile tradicionalno njihove. Tako su Nijemci do kraja ostali razapeti dilemom Čemu će se prikloniti: dok s jedne strane zacijelo nisu bili bezrezervni »Austrijanci« poput veleposjednika i krupnih kapitalista, s druge strane gajili su nadu da bi se Carevina ipak nekako mogla pretvoriti u »njihovu«.

Dakle, feudalna aristokracija i njemački gornji srednji stalež bila su dva stupa na kojima je u početku devetnaestog stoljeća počivala Habsburška Monarhija. Smetala je ali joj nije prijetila opstanku šira, donekle liberalna i nacionalna njemačka svijest. Tu ravnotežu ugrožavale su druge dvije snage koje su zahtijevale promjenu karaktera, a katkad i kraj Monarhije: tradicionalni nacionalizam madžarskog i hrvatskog, sitnog plemstva i inovacijski nacionalizam seljačkih masa. Posebna politička povijest Ugarske proizvela je u Evropi izuzetan a u Habsburškoj Monarhiji jedinstven društveni rezultat: održala se sitna vlastela. U Češkoj i njemačkim zemljama između visoke aristokracije i seljaštva nije bilo ničega. U Ugarskoj je od deset milijuna stanovnika pola milijuna bilo »plemića«. To pola milijuna predstavljalo je »madžarski narod«. Ugrin ili Madžar bio je, isto kao i Nijemac, staleški pojam: značio je zemljoposjednika oslobođenog zemljišnog poreza, koji je član županijskih skupština i koji sudjeluje na izborima za sabor.[1] Posjedi tih plemića bili su svakakvi, od velikih gotovo kao u magnata do malih, pa i manjih od mnogih seljačkih. Otprilike trećina toga plemstva imala je posjede koji su omogućavali lagodan život i dobit, i te su porodice bile stjegonoše »tisućgodišnje Ugarske«. Tim se izrazom prelazilo preko stoljeća i tri četvrti turske vlasti, Ugarska predstavljala kao jedinstvena drevna tvorevina i pretpostavljalo da je ona utjelovljena u povlasticama zemljoposjednika. U devetnaestom stoljeću tradicionalno je rodoljublje preuzelo masku modernog nacionalizma, a konzervativna obrana tradicionalnih prava pretvorena je u objavu liberalnih načela. Stvarnost je ostala ista: plemstvo se borilo za svoj povlašteni položaj. To sitno plemstvo samo je priznavalo habsburškog vladara i ništa više; svaka je njegova povlastica bila zapreka nametanju carske vlasti, bilo u upravi ili u zakonodavstvu ili oporezivanju. U prošlosti je često doživjelo da ga izda aristokracija koja je, katkad posredujući između vladara i sabora a još više služeći Habsburgovcima, stjecala bogatstva i položaje. U madžarskoj povijesti devetnaestog stoljeća središnji je događaj bila nagodba između

[1] Tako je Ugarski sabor imao širi elektorat od predreformaskog britanskog Donjeg doma

aristokracije i sitnog plemstva; ona je bila bitan uvod u nagodbu između Ugarske i Habsburgovaca kojom se zastarjeli društveni sustav u Ugarskoj sačuvao sve do dvadesetog stoljeća.

Sitno plemstvo postojalo je i u Hrvatskoj, inače kraljevini ovisnoj o ugarskoj kruni. Ni to plemstvo nije imalo nacionalno obilježje, bolje rečeno, i njegov je nacionalizam bio samo obrana klasnih privilegija. Između ugarskog i hrvatskog plemstva nije bilo antagonizma. Dapače, Hrvati su očuvanje svojih povlastica dugovali svojoj vezi s Ugarskom, jer bi hrvatsko plemstvo, da je ostalo samo, doživjelo sudbinu Čeha. Kad je 1790. borba protiv Josipa II bila na vrhuncu, Hrvatski je sabor prenio svoje pravo odobrenja poreza na Ugarski sabor kao jače i za otpor sposobnije tijelo, a vlast nad hrvatskim županijama povjerilo Ugarskom namjesništvu u Budimu, a ne hanu, carskom zastupniku. U devetnaestom stoljeću hrvatsko je plemstvo nastavilo sve jače povezivanje s Ugarskom kao sigurnijom linijom. Hrvatski je sabor 1827. godine odlučio da se u hrvatske škole uvede obavezno učenje madžarskog jezika, a 1830. je taj jezik nametnuo i hrvatskom činovništvu. Tek kad se i njima samima htio nametnuti madžarski, umjesto latinskoga, hrvatski su plemići počeli mijenjati političke kurs i osjećati konflikt između svojih nacionalnih i klasnih interesa. Madžarski je nacionalizam gurnuo hrvatsko plemstvo u naručje Habsburgovaca, ali se inače hrvatsko plemstvo razlikovalo od ugarskoga iz još dva razloga. Prvo, Hrvati nisu imali magnata; veliki zemljoposjednici u Hrvatskoj bili su madžarski magnati kojima nije bilo stalo do hrvatskih prava; stoga se hrvatsko plemstvo i nije smjelo tek tako upustiti u sukob sa Carevinom. S drugim razlogom je mogućnost takva sukoba bila još manja. Madžarsko sitno plemstvo živjelo je za se, povučeno u svojim županijama; od njih je malo tko ulazio u kraljevu službu; oni su manje-više u habsburškome kralju gledali tuđinca, a često i neprijatelja. Hrvatska, nasuprot Ugarskoj, nikad nije bila pod turskom vlašću, a kao granična krunovina imala je aktivnu ulogu u borbi protiv Turaka. Otuda je hrvatsko sitno plemstvo imalo za sobom tradiciju vojne službe, ono je generacijama davalo habsburškoj vojsci povelik broj aktivnih oficira. Zato je i bilo privrženo dinastiji, dok se madžarsko plemstvo s njom proračunato pogađalo. Osim toga je hrvatsko plemstvo bilo mnogo manje okretno od madžarskoga; uostalom, u svakoj zemlji aktivni su oficiri ograničeni i nespretni političari. Tim hrvatskim plemićima bilo je suđeno da ih svi redom ostave na cjedilu – i njihove madžarske kolege, i njihov kralj, pa na kraju i njihov hrvatski narod.

Upletanje naroda, »masa«, u politički život bio je ne samo u Hrvatskoj nego i u

cijeloj Carevini prijelomni događaj devetnaestog stoljeća. Zahtjev za demokratizacijom nije bio nikakva posebnost Habsburške Monarhije, ali je u njoj bio poseban po tome što se očitavao u nacionalnoj formi. Tradicionalni, kako će se nazvati, »historijski« narodi bili su faktički staleški redovi: Madžari sitno plemstvo a Nijemci trgovci i obrtnici. Ni jedni ni drugi nisu se srodili s pukom iz kojeg su Madžari izvlačili rentu a Nijemci profil. A kako nije bilo austrijskog amalgama, to je svako širenje političkog društva pojačavalo nacionalnu složenost Carevine. Seljačke su mase objavile svoje postojanje, i to je bila prijelomna činjenica i nacionalne i društvene povijesti. Ovom se generalizacijom ipak pojednostavnjuje, pa i iskrivljuje stvarni proces. Naime, u prvoj fazi, koja je dosegla vrhunac 1848, seljačke mase gotovo se i nisu pokrenule; u najboljem slučaju, iz njih su iznikli novi izdanci intelektualnog života. Narodi što su se ponovo pojavili na pozornici povijesti 1848. bili su tvorevine pisaca i još su postojali samo u mašti; to su bili narodi s više pisaca nego čitalaca. Te pisce rodio je agrarni sustav Marije Terezije i Josipa II: to su bili sinovi dobro stojećih seljaka, austrijske verzije staleža koji je Francuskoj dao jakobince. Ali dok su u Francuskoj jakobinci dovršili nacionalno ujedinjenje, u Srednjoj Evropi su intelektualci razbili jedinstvo Carevine. Kako nisu bili ni veleposjednici ni trgovci, nisu mogli postati ni »Austrijanci« ni Nijemci. Neki srednji stalež, kao sitno plemstvo, postojao je samo u Ugarskoj, i ondje su intelektualci, makar podrijetlom bili Slovenci ili Rumunji, mogli postati »Mađari« kao sitno plemstvo. Drugdje su intelektualci morali stvoriti vlastitu narodnost, uspavanu narodnost svojih seljačkih očeva.

Rane nacionalne pokrete začeli su i poveli pisci, uglavnom pjesnici i povjesničari, a njihova je politika bila više literarna nego životna. Narodni prvaci zborili su kao da imaju podršku svjesnog, organiziranog naroda, a znali su da im je narod još uvijek samo u njihovim knjigama. Jedan pionir češkog narodnog pokreta, na sastanku sa svojim drugovima piscima u Pragu, rekao je: »Da sad na nas padne strop, bio bi to kraj narodnog preporoda.« Živeći u zatvorenom svijetu mašte, te prve vođe vodile su iznova historijske bitke koje su bile odlučene već, stoljećima prije toga. Oni nisu znali kad treba popuštati a kad se odupirati, napose nisu znali čime se odupirati. Nisu shvaćali da je politika sukob snaga, nego su mislili da je ona sukob argumenata. Mobilizirali su prava, a ne pristaše. Jakobinci su Pravima čovjeka nadahnuli revolucionarne vojske, a u Habsburškoj Monarhiji narodni su prvaci smatrali da su sama prava dostatna, a akumulacija prava da je neodoljiva. Mučili su se da dokazu zakonitost svojih prava isto tako ustrajno kao što se Karlo VI trudio da mu Evropa prizna Pragmatičku sankciju. Svaki se narod proglasio baštinikom

nekog od nekadašnjih kraljevstva na čijim se ruševinama bila izgradila Habsburška Monarhija, a oni koji nisu mogli otkriti nikakvo kraljevstvo našli su bar pokrajinu. Njemački nacionalisti pozivali su se na nasljeđe Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti, Madžari su tražili sve »zemlje Krune svetog Stjepana« kao madžarsku nacionalnu državu, Česi su ih popratili zahtjevom za svim »zemljama Krune svetog Vaclava«, Hrvati su zahtijevali »Trojednu kraljevinu« kojom je nekada vladao hrvatski kralj. Miješali su se historijski i nacionalni zahtjevi, to je bila klasična sljeparija austrijske politike u devetnaestom stoljeću. U svakoj je pokrajini većina inzistirala da se od historijske jedinke stvori nacionalna jedinka, dok je manjina tražila da se pokrajina prekroji prema nacionalnoj podjeli. Tako se u Štajerskoj njemačka većina pozivala protiv tamošnjih Slovenaca na isto jedinstvo pokrajine na koje se u Češkoj češka većina pozivala protiv tamošnjih Nijemaca.

Narodni su prvaci vodili borbu intelektualnim oružjem i za intelektualna dostignuća. Osnovali su nacionalne akademije i zahtijevali osnivanje nacionalnih sveučilišta. Nijemci su nastojali zadržati svoj monopolni položaj u državnoj službi, drugi su nastojali prodrijeti u nju. Nacionalna borba bila je borba za mjesta u birokratskom aparatu. Na mase se pozivalo kao na kakav zakulisni duh, na pojačanje čija se pojava i ne očekuje. U drugoj polovici devetnaestog stoljeća mase se više neće zadovoljavati tom skromnom ulogom. Nakon 1848. gradovi su počeli rasti sve intenzivnijim ritmom. Revolucija je ukidanjem tlake raskinula i posljednji legalni lanac koji je seljaka držao za zemlju; još dublje od toga, neumoljiva je kiselina revolucionarnih ideja što su prodrle iz Francuske izgrizla tradicionalni način života koji je bio jači lanac od tlake. Ruralni život nije mogao odoljeti udaru racionalizma. Bujica seljaštva izbila se u gradove i potopila njemačke »otoke«; konačno su gradovi poprimili karakter svoje seoske okolice. Štaviše, taj porast gradova bio je i uzrok i posljedica industrijalizacije, a klasni sukob koji je iz nje potekao i to je dobio nacionalnu boju. Već otprije etablirani kapitalisti i stručni majstori bili su Nijemci, a novi, prodorni kapitalisti i nekvalificirani radnici bili su Česi i Slovenci. Tako su nacionalni pokreti u svojoj drugoj fazi, iako još ograničeni na grad, dobili šire razmjere: raspalile su se masovne strasti koje intelektualni prvaci više nisu mogli ni obuzdati ni njima zagospodariti, pa su narodnosti povele borbu za blagostanje i vlast, a ne za akademske ideale.

Na kraju, u dvadesetom stoljeću, nastupila je treća faza koja se još nije bila završila kad se Habsburška Monarhija srušila i raspala. Nacionalizam je intelektualan pojam, nezamisliv bez pismenosti. Čovjek koji ne zna citati i pisati, govori nekakvim »dijalektom« koji će postati »narodni jezik« tek na tiskanoj stranici. Nacionalni je

pokret niknuo iz seljaštva, ali ga nije mogao obuhvatiti dokle god je ono bilo nepismeno, sposobno da sebe opiše samo kao »domaće ljude«. Porastom gradova, nacionalizam je potekao natrag prema svom izvoru. Masovna pismenost, proizvod gradova i industrijskog sistema, prenijela se na selo i stvorila seljački nacionalizam. U tom su nacionalizmu odjeknuli klasni sukobi i tanje: mrzio je veleposjede, ali nije volio ni gradski život, pa ni urbani nacionalizam s njegovim bogatijim intelektualnim okusom. Profesori su izgurani te su posljednje nacionalne vođe u Habsburškoj Monarhiji bili svećenici, neprijatelji ideja francuske revolucije iz kojih su se bili rodili nacionalni pokreti. Nacionalisti intelektualci bili su se obratili masama, a mase su odgovorile odbacujući intelektualne vrijednosti.

U ovoj općoj shemi razvoja nacionalnog pokreta kriju se goleme i vremenske i prostorne varijacije. Habsburška se Monarhija protezala Evropom od Švicarske do Turske a potrajala je stoljećima. Nedvojbeno je najdublja podjela bila između vodećih naroda i podređenih naroda: između Madžara, Nijemaca, Poljaka i Talijana s jedne, te slavenskih naroda (osim Poljaka) i Rumunja s druge strane. Iako ugroženi zajedničkom opasnošću, ni vodeći narodi nisu bili složni: Talijani su se htjeli osloboditi Nijemaca, a »madžarizacija« nije štedjela Nijemce u Ugarskoj. Podređenim narodima nije ni zajednički jaram dao zajednički karakter, Česi, sa svojim razvijenim intelektualnim životom i kapitalističkom industrijom u ekspanziji, stekli su buržoaski karakter, dok su Hrvati, po svom sitnom plemstvu i po niti historijskog kontinuiteta, zadržali određen aristokratski duh; i jedni i drugi razlikovali su se od »seljačkih naroda«. S druge strane, narodi u kojima je potrajala nekakva protestantska tradicija – Česi i Madžari – imali su samostalniji duh od katoličkih naroda, Hrvata i Slovenaca, kojima su Habsburgovci još bili crkvom sankcionirana vlast; i protestantski i katolički narodi u Habsburškoj Monarhiji osjećali su se na svome više nego pravoslavni narodi, Srbi i Rumunji, kojima je Carevina u najboljem slučaju mogla značiti nešto korisno ali tuđe.

Dinastija se ipak još uzdizala iznad nacionalnih i svađa, pa su sukobljeni narodi nastojali da je pridobiju, a ne da je zbace. Samo su Talijani još od početka devetnaestog i Srbi od početka dvadesetog stoljeća tražili da se posve oslobode Habsburgovaca, pa se Carevina od prvih uzdrmala iz temelja, a na drugima razbila u komade. Svim ostalim narodima Habsburgovci su mogli manevrirati. U prvoj polovici devetnaestog stoljeća činilo se da dinastiju ugrožavaju dvije velike historijske nacije, Nijemci i Madžari; da bi se obranila, ona se vratila politici Josipa II i obratila podređenim narodima. To je i bila srž zbivanja 1848, prekretnice u sudbini Habsburgovaca. Jer, dinastija nije mogla pobjeći od vlastite

historijske baštine, nije se mogla odredi nazora protureformacije niti se udružiti sa seljaštvom protiv njegovih gospodara. Dinastička vlast i madžarske i njemačke povlastice bile su, svaka na svoj negacija demokracije, te se protiv Madžara i Nijemaca Habsburgovci nisu usudili posegnuti za demokracijom iz straha da će im se ona vratiti kao bumerang. Suočeni s opasnošću od podređenih naroda, stari su protivnici izgladili svoje sporove, i to je bila nagodba 1867. godine. Toj nagodbi dinastija nije uspjela izbjeći, tako su se i ona i Nijemci i Madžari spleli u zajedničku propast.

III

STARI APSOLUTIZAM: METTERNICHOVA AUSTRIJA 1809-1835

Zemlje habsburške kuće konačno su dobile ime 1804. godine – postale su »Austrijsko Carstvo«. Ali tom krštenju prijetilo je da bude samrtničko. Godine 1805. je habsburški san o univerzalnoj monarhiji ispustio svoj posljednji šapat s ambicijom Franje II da staru Evropu obrani od Napoleona. Austerlitz je razbio san, zatro i posljednje tragove Svetog Rimskog Carstva, a Franju sveo, u najboljem slučaju, na drugorazrednog cara. Bilo kako bilo, Austrija je otud isplivala kao samostalna država i nastojala voditi samostalnu politiku. Plod toga bio je rat 1809. godine kojim je Austrija mislila nadi novu pobudu za akciju time što će biti na čelu borbe za oslobođenje Njemačke. Taj rat umalo da nije uništio Austrijsko Carstvo. Napoleon je pozvao Ugarsku na ustanak i čak pravio planove o nekoj nezavisnoj češkoj kraljevini. Austriju nije spasila ni vojna snaga ni neka odanost njezinih naroda, nego nepovjerljivost između njezinih carskih susjeda: ruski car Aleksandar i Napoleon nisu se mogli složiti oko uvjeta podjele pa su se zadovoljili teritorijalnim promjenama – Aleksandar je uzeo istočnu Galiciju a Napoleon je od nekoliko južnoslavenskih zemalja stvorio francusku provinciju Iliriju. Događaji 1809. godine zacrtali su put austrijskoj politici u idu6ih četrdeset godina, a moglo bi se reci i cijelog stoljeća koliko će još Carevina živjeti. Austrija je postala evropska potreba. Grublje rečeno, velesile su se složile da će preostali fragmenti habsburške težnje za univerzalnom monarhijom biti bezopasniji u habsburškim rukama nego u rukama nekog novog pretendenta na svjetsko carstvo. Narav Austrijskog Carstva bjelodano se pokazala u oprečnosti između Austrije i Pruske. Nakon Napoleonova poraza, obje su države opet stupile u red velesila, ali je taj rang Pruska stekla oštrim reformama a Austrija elastičnom diplomacijom i domišljatim paktovima.

Oličenje te Austrije bio je Metternich, koji je 1809. godine postao ministar vanjskih poslova te je trideset i devet godina pred Evropom predstavljao Austriju. I njemu i Evropi Austrija je bila diplomatski pojam. Metternich je bio Nijemac iz Porajnja, sa zapadnoevropskim odgojem i nazorima, zakašnjeli racionalist prosvjetiteljstva, što je uživao u građenju apstraktnih političkih sustava i bio uvjeren u svoju nepogrešivost. Svojom diplomatskom vještinom proveo je Austriju kroz opasno razdoblje od 1809. do 1814. godine, a zatim je od nje učinio središte evropskog poretka koji je nastao nakon

Napoleonove propasti: simbol njegova uspjeha bio je Bečki kongres. Jer, ako je Austrija bila evropska potreba, Evropa je bila austrijska potreba. Austrija nije mogla voditi izolacionističku, pa čak ni samostalnu politiku; morala je stalno opravdavati svoje postojanje, ispunjavati neku misiju, graditi sustave saveza. Metternichova vanjska politika rodila se iz teških kušnji usred kojih je bio preuzeo dužnost: zato se strašio akcije, stalno nastojao odgađati odluke i težio samo za mirovanjem. I Evropa je, u generaciji nakon Napoleona, bila željna mirovanja pa se Metternich uklapao u takvo evropsko raspoloženje. Na njegovu nesreću, nadživio je to rata situ generaciju i doživio Evropu koja traži pozitivnije ideale.

Poput ostalih evropskih državnika iz 1815, i Metternich je pretpostavljao da će svaka nova opasnost za evropski poredak opet doći iz Francuske, pa mu je vanjska politika bila zamišljena da egzorcira Napoleonovu sablast. Napoleonovo se carstvo temeljilo na francuskoj prevlasti u Italiji i zapadnoj Njemačkoj, a sad su se one obje našle pod austrijskim okriljem. Franjo II nije ponovo preuzeo titulu rimsko-njemačkog cara i to će odricanje poslije dobiti određenu simboličnu važnost. Ta promjena se 1815. činila više nominalnom nego stvarnom. Drevna je titula bila patvorina koju su i sami Habsburgovci smatrali takvom. Njemački Savez, stvoren 1815, predstavljao je čvršću uniju od oronulog carstva, a Austrija je, kao država predsjedateljica, još vodila glavnu riječ u njemačkoj politici. Austrija se 1815. nije odrekla vodstva u Njemačkoj, dapače, učinila je obratno: afirmirala je svoj njemački karakter, pa iako je prihvatila Prusku kao po snazi drugu državu Njemačkog Saveza, to je bilo partnerstvo u kojem je Pruska obavljala posao, a Austrija uživala počasti. I Austrija i Pruska bile su preveć oslabljene Napoleonovim ratovima da bi se upuštale u međusobno suparništvo; zajednički strah od Napoleona bio ih je zbližio, a zajednički strah od Francuske, i još više od francuskih ideja, držao ih je zajedno još cijelu jednu generaciju nakon Leipziga i Waterlooa. Teoretski su Austrija i Pruska trebale zajednički braniti Njemačku, a praktički je Austrija glavnu zadaću prepustila Pruskoj da bi poslije, ali prekasno, uvidjela da ju je to lukavost skupo koštala.

Osebujna je austrijsk1a misija, *chef d'oeuvre* Metternichove politike, bila sigurnost Italije. Ta zadaća potekla je iz pukog slučaja – iz šablonskog poteza diplomacije osamnaestog stoljeća kojim je 1797. Austrija kao nadoknadu za Nizozemsku dobila Veneciju. Onda je Veneciju i Lombardiju (austrijski posjed još od rata za španjolsku baštinu) Austrija bila izgubila u ratu s Napoleonom, koji je od njih stvorio Kraljevinu Italiju; oba područja su 1814. vraćena Habsburškom Carstvu te su

proglašena Kraljevinom Lombardija-Venecija, što je značilo da više nisu neke periferne provincije nego bitan sastavni dio Austrije. Pitanje Italije bilo je u središtu austrijske vanjske politike vise od četrdeset godina – pa će zbog njega 1866. Austrija izgubiti rat s Pruskom. »Misija« u Italiji trebala je Austriji kao opravdanje u očima Evrope. Čak su i brige što ih je donosila imale svojih prednosti, jer su svraćale pažnju Evrope na Austriju – kao što će zbog neke zanimljive bolesti biti u centru pažnje čovjek koji je inače po svemu beznačajan. Talijansko pitanje olakšalo je Austriji situaciju u više diplomatskih kriza: Italiju je Engleska htjela sačuvati od Francuske, a Rusija od Engleske, i zato su bile s Austrijom popustljivije na drugim mjestima. Austrija je imala i dubljih razloga da se uporno drži Italije. Lombardija-Venecija bila je posljednja spona s idejom o univerzalnom carstvu. Ona je od Austrije činila sredozemnu silu i dio Zapadne Evrope, i Habsburgovcima omogućavala da ne budu samo još jedni njemački vladari. Bilo je još dubljih motiva za austrijsku prisutnost u Italiji.

Naime, upravo je u Italiji »austrijska ideja« bila osobito u pitanju. Habsburško se Carstvo temeljilo na tradiciji, na dinastičkim pravima i na međunarodnim ugovorima; za njega je bilo bitno načelo »zakonitosti vlasti« A nacionalno načelo, koje je Napoleon proklamirao u Italiji, poricalo je načelo zakonitosti i ugrožavalo temelje habsburškog opstanka. S drugim protivnicima Habsburgovci su se mogli nagoditi; mogli su se pogađati i s njemačkim nacionalizmom, kako su to pola stoljeća pokazivali projekti o Velikoj Njemačkoj; samo je talijanski nacionalizam bio nepomirljiv. Talijanski radikali nisu tražili ustupke od Habsburgovaca, nisu nastojali »pridobiti« dinastiju, ili steći neki poseban položaj u Carevini, nisu čak težili ni za historijskom afirmacijom pozivom na »lombardijsku že1jeznu krunu«. Iako je talijanski pokret bio malen i materijalno slab, njegova ideja vodilja bila je Habsburškoj Monarhiji totalno subverzivna i zato su Metternich i njegov sustav stalno ratovali s njim. Veći je dio austrijske vojske bio koncentriran u Sjevernoj Italiji, glavna tema Metternichove diplomacije bila je Italija, a događaji u Italiji bit će presudni za sudbinu cijele Care-vine i 1848. i 1859. godine. Zbog Radetzkyjevih pobjeda propale su revolucije 1848, a Magenta i Solferino srušili su apsolutizam 1859. godine. Poput sukoba sa Srbijom u idućem stoljeću, sukob između Habsburškog Carstva i talijanskog nacionalizma simbolizirao je sraz između dva svijeta.

Metternich je u svojoj vanjskoj politici polazio od pretpostavke da je od primarnog značenja situacija u Zapadnoj Evropi, smatrao je da glavna opasnost bečkom dvoru prijeti od francuske agresije, to da mu je glavni problem sigurnost

Njemačke i Italije. Pretpostavka je bila pogrešna: Francuska je bila prešla svoj zenit i više nikad neće zaželjeti da zagospodari Evropom. Opasnost opstanku Austrije, koja će je konačno i uništiti, prijetila je iz Rusije, a ne iz Francuske, te je najteži austrijski problem bilo istočno pitanje. U osamnaestom je stoljeću istočno pitanje bilo samo natjecanje između Rusije i Austrije oko prisvajanja turskih teritorija. Takvo rješenje više nije bilo moguće. Sa svojom posljednjom tečevinom Rusija je 1812. izbila na Dunav, a s nekom novom zacijelo bi prešla preko njega. Dunav je pak Austriji bio jedina ekonomska veza s vanjskim svijetom u doba prije željeznice, i ostat će joj najvažnija veza i nakon toga; kad bi dopustila Rusiji da uzme ušće Dunava, Austrija bi prestala biti samostalna sila. Daljnja je podjela bila isključena i to je u istočnom pitanju od 1812. do 1914. bila dominantna činjenica koju su austrijski diplomati tek s vremenom shvatili, a ruski nikada. I Turska je bila postala evropska potreba; Austrija i Turska, obje ovisne više o načelu zakonitosti vlasti nego 0 vlastitoj snazi, bile su povezane zajedničkom sudbinom. Gentz, publicist koji je Metternichu davao ideje, pisao je 1815: »Kraj turske monarhije mogla bi austrijska monarhija nadživjeti samo kratko vrijeme.«

To što je očuvao mir između Rusije i Austrije a da je istodobno spriječio svako daljnje širenje Rusije na Balkanu, bilo je najveće dostignuće Metternichove diplomacije, to veće Što ga je on cijenio manje od svoje borbe protiv »revolucije«. Ipak, to dvoje išlo je skupa, i možda je Metternich znao što radi kad je preuveličavao opasnost od Francuske i radikalnog nacionalizma. Jer, to je bilo sredstvo kojim se Rusiji pozornost skrenula s Dunava i Carigrada. Monarhijska solidarnost i stvar konzervatizma odmamile su najprije Aleksandra I, a zatim i Nikolu I, od dobitaka za koje se Rusija, nakon pobjede nad Napoleonom, činila dovoljno jaka da ih sebi osigura. Nakon 1815. je Aleksandar, pristupačniji općim idejama, pa i liberalniji, pretpostavljao da mu je Otomansko Carstvo praktički u rukama. Na njegove obaveze u Evropi vratili su ga ustanci u Italiji 1821; a Kongres u Veroni 1822, sazvan radi razmatranja grčkog pitanja, poslužio je umjesto toga za odluku o intervenciji protiv liberala u Španjolskoj. Aleksandru je pozornost skrenuta s Istoka, a to je Metternichu bilo vrijedno spora što će iz toga izbiti s Engleskom. Trik je nakon 1825. valjalo ponoviti s Nikolom I, koji je bio nepopustljiviji, pa i konzervativniji od svoga brata. Nikola je zapravo iznevjerio stvar konzervatizma to je 1829. ruska vojska prešla Dunav i krenula na Carigrad. To je bila najteža kriza u Mettcrnichovoj diplomaciji. Metternich je bio ponukan planirati anglo-austrijski savez protiv Rusije, pa i razmatrati eventualnost rata na Balkanu kakav će i izbiti 1878. godine. Njegov sustav spasile su revolucije 1830. u Francuskoj i Italiji, napose ustanak u Poljskoj. Time kao da se opravdao Metternichov konzervativni strah

i još jače istaknula pogrešnost Nikolinih ambicija. Osim toga, pokazalo se da je osvajanje Turske zadaća koja nadilazi ruske snage i diplomatsku vještinu; čak su i ruski državnici zaključili da Turska za sada predstavlja potrebu. Tako se 1833. Nikola I sastao s Metternichom u Mnichovom Hradištu dolazeći mu »kao učenik učitelju«. Konzervativni savez Rusije i Austrije obnovljen je na dvostrukoj osnovi: odupirati se revoluciji u Evropi i ne pačati se u Tursku.

Dogovorom u Mnichovom Hradištu zajamčena je Austriji sigurnost, što je istodobno bit i cilj kojem je Metternich dotle težio dvadeset godina i osnova njegove daljnje Rusija i Austrija su se dogovorile da će voditi negativnu politiku na Balkanu; daljnji opstanak Austrije bila je jedina cijena tog ruskog ustupka. Nema sumnje da je u tome ruski car bio potaknut ne samo svojim monarhističkim uvjerenjem nego i općim otporom na koji bi naišlo daljnje rusko napredovanje na Balkanu; svejedno, uvjerenje je bilo istinsko i to je pobjeda Metternichove diplomatske vještine. Na konzervativnom prijateljstvu Austrije i Rusije temeljila se Metternichova politika i Metternichova Austrija. Toj konzervativnoj alijansi spremno se pridružila Pruska. Bura u Francuskoj je stišana, a Engleska se mogla producirati liberalnim načelima bez opasnosti za poredak u Evropi. Ali u Metternichovu uspjehu krila se slabost Austrije, jer se ona nije očuvala zahvaljujući svojoj snazi nego zato što je to drugima odgovaralo. Velesila postaje evropska potreba samo kad je na zalasku; tko je zbilja velik, ne mora opravdavati svoje postojanje.

S Josipom II habsburška je kreativnost bila bljesnula posljednji put. Franjo I, koga je u mladosti šikanirao stric; Josip a u zrelosti zet Napoleon, izrodio se u tvrdoglava negatora. Ničim se nije isticao osim ustrajnim otporom vanjskim neprijateljima i unutrašnjim promjenama. Onako osrednjeg karaktera i inteligencije, on je mogao biti kakav-takav ruski car, vladar klimavog carstva gdje poslovi manje-vise teku bez ravnanja odozgo. Ali Austrija nije bila Rusija: to je bila centralizirana država, s najrazvijenijim i najglomaznijim birokratskim aparatom u Evropi. Zahvaljujući Mariji Tereziji i Josipu II, austrijski je car mogao zbilja vladati i svoju volju nametati širom Carevine. Ali Franjo nije imao volje i s njim birokracija nije imala ni vodstva ni politike. Mane takva sistema morale su tadašnjeg promatrača, koji je tek upoznavao birokratsku vlast, zapanjiti gore nego nas danas. Austrijsko je činovništvo bilo prilično pošteno, nadasve marljivo i općenito visoko moralno; vjerojatno je više koristilo nego štetilo. Bilo je također sporo, proizvodilo je brda papira, u stvaranju novih birokratskih mjesta vidjelo svoj glavni cilj, i zaboravljalo da ima posla s ljudskim bićem. Te su značajke danas dobro poznate

građaninu svake civilizirane države. Ipak, možda je austrijskoj birokraciji političko usmjerenje manjkalo vise nego što je obično; a kako je austrijsko činovništvo u većini bilo sposobno i oštroumno, to je taj nedostatak još vise upadao u oči. Opće je mišljenje Hartig, jedan od najbliskijih Metternichovih suradnika, ovako formulirao: »Mjesto vlasti preuzela je administracija.«

Postojali su organi ali Franjo se nije dao nagovoriti da se njima koristi. Ukinuo je, obnovio, pa opet ukinuo Državno vijeće, koje je Mariji Tereziji smišljalo reforme. Umjesto njega, stvorio je Ministarsku konferenciju, ali je nije sazivao. Neki su birokrati i dalje provodili akte Josipa II, a neki su svojom jedinom dužnošću smatrali otpor »jakobinstvu«. Neki su nastavljali potkopavati povlastice pokrajina i aristokracije, što ga je bila započela Marija Terezija, a neki su u pokrajinama i plemstvu gledali bastione Carevine. Neki su jednako mislili, kao svojedobno Josip II, da se Carevina mora oslanjati na racionalističku filozofiju, drugi bi najradije htjeli imati policijske usluge Rimokatoličke crkve. Birokracija je najveći žar ulagala u borbu protiv »opasnih ideja«. Carstvo Franje I bilo je klasičan primjer policijske države. Štampa je bila režimska i beživotna, pošta se cenzurirala, pa i pisma carske obitelji, iz jedne pokrajine u drugu ili iz grada u solo nije se smjelo ići bez putnice. No, cenzura je, kao uostalom i cijeli sustav, predstavljala vise neugodnost nego tiraniju. Iako su strane knjige i novine bile zabranjene, obrazovani krugovi znali su sin se događa u svijetu, to je, još mnogo prije 1848, postojao jasan radikalan program – ne na papiru nego u ljudskim glavama.

Birokratski aparat bio je najuspješniji u području gdje je najmanje imao dodira sa suvremenim tokovima. Austrija je bile posljednji živi primjer planske merkantilističke privrede i to se više nego u ičemu drugome odupirala liberalizmu. Ugarska, sa svojim posebnim carinskim i poreznim sustavom, nije bila obuhvaćena tim gospodarstvom, pa je ostala gotovo isključivo agrarna zemlja sve do poslije 1848. godine. U ostalim dijelovima Carevine industrijski se razvoj i dalje poticao odozgo. Prije svoje smrti, stara je Austrija ostavila Srednjoj Evropi u nasljeđe dva dobra koja *laissez faire* ne bi nipošto mogao stvoriti: austrijski željeznički sustav i tršćansku luku. U razvoju željeznica Austrija je bila ispred Pruske, a s linijom preko Semmeringa prva je u Evropi započela gradnju planinske pruge. Tršćanska luka, nezamisliv projekt prije ere željeznice, izgrađena je promišljeno, na carsku inicijativu, kako bi Srednja Evropa dobila izlaz na Sredozemlje i tako prestala ovisiti o Dunavu. Pa i Lombardiji-Veneciji austrijski je vlast donijela ekonomske koristi. Ondje su porezi i vojna obveza bili lakši nego pod Napoleonom, pa i poslije, u nacionalnoj Italiji, a osim toga su austrijski činovnici bili

pošteni – što je Talijanima bilo nešto neviđeno. Međutim, na političkoj vagi to ostvarenja nisu ništa značila. Austrijska je vlast često koristila seljačkim masama, ali su one bile tupe, a vrijeđala je liberalne osjećaje obrazovanog srednjeg staleža, što je bilo presudno za tadašnju političku atmosferu.

U birokraciji je bilo mnogo onih koji su željeli pridobiti naklonost širih slojeva, ali bez slabljenja svoga sistema; od takvih reformista Metternich je bio najplodniji ali ne i najenergičniji. Godine 1821. dodijeljena mu je titula kancelara kao nagrada za diplomatske uspjehe. Tim položajem stekao je određeno pravo da djeluje kao carev prvi savjetnik. Osim toga, bio je bistar, površno talentiran i s velikim svjetskim iskustvom; sam nije bio sposoban da razradi neki sistem opće politike, ali je za asistenta imao Gentza, najsposobnijeg mislioca onog doba. Franji se, međutim, nikakva promjena nije sviđala, predlagao je Metternich ili tko drugi, i tako se od svih Metternichovih projekata ni jedan nije ostvario. U Metternicha nije bilo one dinamičnosti potrebne da se ideja pretoči u djelo, što je obilježje velikog državnika; a da je njome i raspolagao, prilike su u Habsburškoj Monarhiji bile takve da bi sam sebe otjerao iz javnog života. Bio je akademski političar i u njegovim inače intelektualno oštroumnim zamislima mogu se naći sve smicalice kojima će kasnije akademici htjeti riješiti, to jest zaobići, »austrijski problem«. A problem je u biti bio jednostavan: Habsburška Monarhija i nacionalizam bili su protuslovni i pravoga mira između njih nije moglo biti.

To je Metternich vidio jasnije nego mnogi njegovi nasljednici, zacijelo jasnije od dobronamjernih teoretičara s početka dvadesetog stoljeća koji su neuspjeh Habsburške Monarhije pripisivali nekoj imaginarnoj »propuštenoj moguenosti«. I on je ispitao sva moguća sredstva i u svima se razočarao. Pokušao je represijom i svoje ime zauvijek vezao sa strahotama Spielberga. Ta je represija bila mlitava. Drukčija i nije mogla biti jer bi inače Monarhija izgubila onaj civilizirani karakter koji joj je bio uistinu svojstven. Metternich je pribjegao i metodi »austrijske misije« – ekonomskom poboljšanju zbog kojeg će mase biti zahvalne habsburškoj vlasti. Misija je bila iskrena, a rezultat katastrofalan: sa sve većim blagostanjem pogoršavao se nacionalni problem, najprije s Nijemcima a zatim i s ostalim narodima. Da bi ekonomski program imao efekte, morao je biti privlačan masama, a ne nuditi prosperitet buržoaziji; znači da bi Habsburgovci morali bili komunisti, za što su Metternicha i optuživali 1846. u Galiciji, i Bacha nakon 1848. godine. Možda je upravo na to mislio Metternich kad je rekao kako bi volio da se rodio sto godina kasnije. Kako su stvari stajale, bio je prisiljen na ustavne ustupke, bolje rečeno na varke, kojima bi eventualno smirio nezadovoljstvo a da ne okrnji carske ovlasti. Riječima njegova biografa, to je bilo kao da gladna čovjeka nudiš slikama mrtve prirode.

Istom će cilju poslije težiti i Franjo Josip, pa u Metternichovim sugestijama možemo naći naznake svih ustavnih promjena u Austriji u drugoj polovici devetnaestog stoljeća. Sastav, pa i sam naziv središnjeg parlamenta, sastav pokrajinskih sabora, odnosi između parlamenta i sabori, sve je to bilo najprije zacrtano u Metternichovim uzaludnim memorandumima što su ležali zanemareni u nekoj ladici careva pisaćeg stola. Od svih onih koji su se ikad posvetili »austrijskom problemu«, Metternich je bio najsposobniji, a njegovi su praktični rezultati bili najslabiji. On je najbolje shvatio Habsburšku Monarhiju, pa se najbrže i razočarao u njoj.

Austrija je bolovala od sustava centralizirane vlasti koji nema usmjerenja. Metternich je predložio dva različita dapače protuslovna lijeka: ili dati centraliziranom sustavu usmjerenje, ili ga donekle decentralizirati. Kako je imao prilike da prati uspješno funkcioniranje centraliziranog sastava u Napoleonovu carstvu, Metternich je u svim svojim nacrtima nastojao riješiti to tajnu Napoleonova uspjeha. A tajna je bila jednostavna: imati genijalna čovjeka za cara. Samo, takva se tajna nije mogla povjeriti Franji niti ju je Metternich mogao priznati; stoga je valjalo naći tobožnje rješenje u Napoleonovu Državnom vijeću koje je navodno odredilo opća načela carske vlasti. Metternich je više od dvadeset godina uporno nagovarao Franju da osnuje Reichsrat, to jest Carevinsko vijeće. Objašnjavao je kako se s Carevinskim vijećem carske ovlasti neće krnjiti nego formalizirati, jer će Vijeće biti »izraz vladarove zakonodavne vlasti«. Svoju pravu nakanu otkrio je kad je rekao da bi Carevinsko vijeće »obuzdalo vladareve eventualne impulzivne ispade«. Franji je bilo draže da ga nema tko obuzdati, pa je odbacio takav nacrt; uostalom, nema čovjeka koji će se bez prisile odreci vlasti. Ipak je time ime Reichsrata stavljeno u promet pa će se pod tim imenom austrijski parlament i sastajati sve do 1918. go-dine. Metternich je dosta razbijao sebi glavu i nad problemom sastava svoga zamišljenog vijeća. Shvaćao je da ono neće poboljšati birokratski sustav ako bude sastavljeno samo od birokrata, pa je predlagao da se u nj ulije svježe krvi. Od to krvi neka bi ipak bila samo stara: umirovljeni birokrati koji će kritizirati svoje nasljednike. Neka bi bila carska: nadvojvode će pridonijeti svoju razboritost, samo što je taj prijedlog bio napose odbojan Franji, kojem su od svih rođaka bili simpatični samo oni slaboumni. Prava je inovacija u Metternichovu planu bila da pokrajinski sabori šalju svoje predstavnike u Carsko vijeće, koje bi tako postalo, iako strogo savjetodavno tijelo, neka vrsta Skupštine staleža Habsburškoga Carstva. I te će se Metternichova ideja ostvariti tek nakon njegove smrti: Carevinsko vijeće će od 1861. do 1873. birati sabori, a zatim do 1907. po klasnom sustavu »staleži«.

Ali do stvaranja austrijskog parlamenta došlo bi i bez tih odjeka Metternichova nacrta. Dublja je važnost utjecaja Metternichove ideje u drugom dijelu njegovih prijedloga – u obnovi pokrajinske autonomije. U srži konzervatizma što ga je Metternich naučio od Gentza, bilo je respektiranje pokrajina, i to romantično antija-kobinstvo propalim je pokrajinama vratilo život koji će i dovesti do kasnijeg meteža. Monarhija i konzervatizam nisu bili historijski saveznici, ponajmanje u Habsburškom Carstvu. Habsburški vladari uništavali su povijesne institucije još od bitke na Bijeloj gori, a Josip II je postojećoj Carevini dao nekakvo jakobinsko obilježje. Tradicionalne su institucije preživjele u onim zemljama gdje je monarhija morala popustiti, u Engleskoj i Nizozemskoj, ali ne ondje gdje se monarhija nametnula. Silna oluja francuske revolucije prisilno je združila stare neprijatelje: aristokracije koje su sa svojim kraljevima neprestano ratovale, odjednom su min postale groteskno vjerne, a kraljevi su se raznježili nad tradicijama koje su oduvijek iz petnih žila nastojali zatrti. U Francuskoj je Karlo X izgubio prijestolje u pokušaju da Crkvi i plemstvu vrati povlastice koje su im bili oduzeli njegovi prethodnici; u Pruskoj je Fridrik Vilim IV htio oživiti pokrajinski patriotizam koji je bio slaba strana Pruske; pa i u Engleskoj su Pittovi epigoni branili neka zla koja je Pitt želio ukloniti. Posvuda je monarhija tretirana više kao sentiment nego kao sila, a kraljevi se kamuflirali »historijskim« ruhom ne bi li se spasili od jakobinstva, te su skupljali tradicije kao geolozi fosile i nastojali te okamine prikazati kao žive.

Tim povijesnim fosilima manje su se zanosili oni koji su odrasli medu njima, nego stranci i, konvertiti, koji su simulirali poštovanje prema njima tuđim tradicijama. Respekt prema historijskim austrijskim pokrajinama i njihovim saborima izumjeli su čovjek iz Porajnja Metternich i Prus Gentz. A sabori zapravo nisu imali ni moć ni važnosti: to su bili paradni skupovi umjetnog habsburškog plemstva što svečano »razmatraju« – bez ovlasti da odbiju – zakone i porezne prijedloge koje bi prednjih iznijeli. Metternich nije predlagao da se saborima dadu kakve ovlasti ili da im se reprezentativnost proširi, nego je samo želio da se to historijske šarade igraju šire i češće. Stoga su se sabori sazivali redovitije i obnovljeni su u pokrajinama gdje su bili zapušteni, ali su ostali samo dekor. Ipak je to političko antikvarstvo ostavilo dubok trag u austrijskoj povijesti. Umiruće pokrajine postale su hoće u koje se tocilo mlado vino nacionalizama. Metternich je mislio da će oživljavanjem pokrajina pripremiti nekakav »historijski« federalizam koji će ojačati Carevinu, a zapravo su pokrajine postale bojišta nacionalnih težnji i odlučna zapreka suradnji medu na-rodima. Fabriciranje tradicija bit će propast Austrije, a osnivač toga zanata bio je

Metternich.

Njegov pustolovni, spekulativni duh ,racionalno uvjeren u konzervativizam iako bez izvorne podloge, naveo je Metternicha da eksperimentira po jednoj drugoj liniji, suprotnoj njegovoj tendenciji oživljavanja pokrajina, iako potekloj iz nje. Prekopavajući po pokrajinskom antikvitetu, došao je do neočekivana otkrića da mnogima od njih karakter nije izvorno njemački. Tako će njihova historijska restauracija koristiti još nečemu – slabljenju opasnosti od njemačkog nacionalizma, Metternich je zato podupirao češki književni preporod s njegovim jakim povijesnim naglaskom; to se moglo uskladiti s historijskim jedinstvom Češke. Što je čudnije, dobrohotno je gledao na nehistorijski pokret za stvaranje jedinstvenog južnoslavenskog jezika, intelektualne koncepcije koja se začela u Napoleonovoj Iliriji i koja je implicitno bila isto tako revolucionarna kao i ideja o nacionalnoj Italiji. Glavna mu je privlačnost »ilirizma« bila u tome što je davao oružje u borbi protiv madžarskih zahtjeva, oružje kojega Habsburgovci nikada nisu imali previše. Nema sumnje da je Metternich, kao zapadni Nijemac koji pojma nije imao o slavenskim poslovima, mislio da se ilirski jezik mote povezati s hrvatskom poviješću, kao što se češki preporod poklapao s historijskom češkom. Kako bilo da bilo, tim literarnim djelatnostima nije bio namijenjen nikakav praktičan cilj; to je bio »kulturni nacionalizam«, nadomjestak za slobodu inače vrlo omiljen apsolutističkim vladarima. Svejedno, podrškom ilirizmu i potporom pjesniku Gaju koji ga je popularizirao, Metternich je nesvjesno štetio propalim historijskim pokrajinama, a išao na ruku nacionalnoj rekonstrukciji. Praktički je Metternich, i ne znajući što radi, predlagao podjelu Carevine po nacionalnom kriteriju. Jedna od njegovih neostvarenih reformi bila je i prijedlog da se centralizirana Kancelarija podijeli na četiri sektora: za Austriju, Italiju, Iliriju i Češko-Moravsko-Galiciju. Od tih su prva tri predstavljala nacionalne grupacije, jer se pod »Austrijom« podrazumijevaju njemačke zemlje, a i četvrti bi imao nacionalni karakter jer je po ilirskoj analogiji spajao Čehe i Poljake u »Zapadne Slavene«. Tako bi već s postojećim kancelarijama Ugarske i Transilvanije bilo šest nacionalnih jedinica od kojih bi se svaka služila vlastitim jezikom. S jedinim izuzećem Galicije, Metternich je tim svojim osnovama anticipirao sve buduće planove o rekonstrukciji Habsburške Monarhije; poput svih budućih planova, i njegov je bio uzaludan jer nije nikad primijenjen u praksi. Sudbinu Srednje Evrope krojit ne samo u Metternichovo doba nego i poslije, sukobi klasa i institucija, a ne pametne ideje.

Razlika između nacrta na papiru i realne politike, između simuliranog konzervativizma i onoga nepatvorenog, pokazala se u Ugarskoj, jedinoj pokrajini sa živom

poviješću. Franjo je na Ugarsku gledao s tradicionalnim habsburškim nepovjerenjem. Koliko god ne trpio svoga strica Josipa II, još je manje trpio otpor Ugarske tom istom Josipu II, pa je i on nakanio da je liši njezinih povlastica. To nije mogao dok su trajali ratovi s Francuskom, jer je valjalo sazivati sabor kako bi se osigurala dodjela ljudstva i financijskih sredstava; a 1809. je Franjo morao istupiti kao ugarski patriot kako hi parirao Napoleonovu pozivu Ugarskoj na ustanak. Onda je 1811. godine htio izjednačiti ugarsku i carsku valutu deprecijacijom ugarske na razinu bečke, a kad mu je sabor odbio zahtjev, on ga je u bijesu raspustio, odlučan da ga više nikada ne sazove. Time je opet prekršena ustavna odredba o sazivanju sabora svake tri godine. Međutim, suprotno Josipu II, Franjo nije ukinuo i autonomiju županijskih uprava. Da bi se Ugarskom vladalo preko njemačke građanske birokracije, bio je nužan reformatorski elan, a od toga je Franjo zazirao. Slijedila je pat pozicija. Županije su izigravale naredbe Ugarske kancelarije u Beču i odbijale da oporezuju i novače bez saborske odluke, ometale su u poslu kraljevske povjerenike koje su od vremena do vremena slali da prikupe novčana sredstva i novače ljudstvo za vojsku, a 1823. – kulminacijom otpora – županija Bács je otpustila sve svoje činovnike kako bi povjerenicima onemogućila rad. Takav sukob s »historijskim« elementom Metternich je oduvijek smatrao štetnim pa je, prepotentno siguran u svoju diplomatsku vještinu, uvjerio Franju da će s Ugarskim saborom on znati izaći na kraj. Sabor je sazvan 1825, što je bila pobjeda madžarskog separatizma nad habsburškim centralizmom.

Metternich je računao da će se madžarsko plemstvo zadovoljiti saborom koji će biti kopija ostalih umjetnih sabora, historijska farsa s njim, Metternichom, u glavnoj ulozi. U Ugarskoj su pristaše carske stvari bili Nijemci, gradski trgovci i obrtnici koje je svojedobno ondje smišljeno bila dovela monarhija. Njih je Metternich mogao pridobiti kakvim programom fiskalne i izborne reforme, to jest da plemstvu ukine oslobađanje od poreza a gradovima poveća predstavništva. Ali, kako bi to bio »liberalizam«, pa i stupanje u savez s njemačkim nacionalizmom, to je Metternichu bilo draže podržati historijsku Ugarsku, kao što je podržao historijsku Češku. I madžarska visoka aristokracija shvatila je opasnost od liberalizma i nacionalizma, ali nije potražila habsburšku zaštitu, nego se osigurala tako što je stala na čelo nacionalnog pokreta kako bi pridobila i sitno plemstvo i njemačko gradsko stanovništvo. Pionir te promjene bio je Széchenyi, feudalac veleposjednik, koji je shvatio tajnu vigovskog uspjeha u Engleskoj; gestom kojom su stvoreni temelji suvremene Ugarske, dao je jednogodišnji prihod od svojih imanja za osnivanje madžarske Akademije znanosti.

Feudalna aristokracija postala je rodoljubiva, a istodobno je rodoljublje dobilo nacionalnu boju. Prvi zahtjevi da se latinski zamijeni »nacionalnim«, madžarskim jezikom postavljeni su već 1825, a oglasili su se još upornije na saboru 1830. godine. Dotle se Ugarska razlikovala od ostatka Carevine samo po svojim zastarjelim povlasticama a odsad će istupati kao posebna nacionalna država.

Ugarski sabori 1825. i 1830. godine pokazali su da Metternich nije baš tako spretan kako misli, i oslabili su njegov utjecaj kod cara. Metternichov položaj poljuljao je i sve veći kaos u austrijskim financijama. Bio je angažiran da očuva mir, međutim se 1829. godine našao pred mogućnošću rata s Rusijom, a 1830. zbog uzbune izazvane srpanjskom revolucijom u Francuskoj morao je izvršiti mobilizaciju; to su bile skupocjene mjere. Financijsku situaciju uspješno je sredio Metternichov suparnik Kolowrat, Češki aristokrat koji je bio pozvan u vladu 1826. godine. U Kolowrata nije bilo ni zrnca Metternichova ambicioznog konzervativizma; on je bio birokrat u tradiciji Josipa II, koji pokrajinama nije vjerovao a tradicionalizam je prezirao. Glavna mu je motivacija bila osobna – nije volio »tuđinca« Metternicha i njegovo rasipanje austrijskih snaga na nekakve evropske projekte. Istupajući kao oponent Metternichu, čas je preuzimao ulogu liberala a čas češkog rodoljuba. Kako je raspolagao ogromnim bogatstvom, stalno je prijetio ostavkom da bi postigao što je htio, dok je Metternich, prikovan za svoj položaj iz materijalnih razloga, bio nemoćan protiv njega. Kolowrat je 1831. uravnotežio austrijski budžet, što je bio jedinstven događaj za Franjine vladavine, i tako je sebi osigurao carevu naklonost. Inače, Franjo nije imao osobnih simpatija prema Kolowratu a dobro se slagao s Metternichom, ali mu je Kolowrat omogućio da se ne obazire na Metternichove kritike sistema uprave. Unutrašnji poslovi, napose postavljanje funkcionera, prešli su u Kolowratovu nadležnost, a Metternich se morao ograničiti na vođenje vanjske politike.

Metternich je 1832. godine još jednom iskušao svoju diplomatsku vještinu u Ugarskoj. Shvaćajući da sabor ne može zadovoljiti nekakvim dekorativnim funkcijama, htio ga je pozabaviti programom praktične reforme kojom bi se sredila zbrka u ugarskom pravnom [1]sistemu. Madžarsko plemstvo, s iskustvom što ga je generacijama skupljalo na županijskim skupštinama, znalo je prozreti prave političke ciljeve pa se oduprlo tom programu reforme

[1] Ovaj nalog ilustrira nedosljednost Franjina konzervatizma. Crkvene reforme Josipa II bile su »prosvijećene« i sloga Franji mrske. S druge strane, one su postojale i on se nije mogao da ih mijenja. Dok je tadašnja teorija konzervatizma pretpostavljala savez Prijestolja i Oltara, habsburška je tradicija nalagala strogu kontrolu nad Crkvom. Slijedom toga, Franjo je proveo cijelu svoju vladavinu u nakani da anulira djelo Josipa II, a ništa nije učinio da to i ostvari, upravo kao je Metternichu obećavao da će provesti njegove reforme a nacrte je držao u ladici. Posljednja potvrda te nedosljednosti bio je nalog sinu da izvrši zadaće za koje je njemu manjkalo odlučnosti, iako je znao da je Ferdinand preglup čak i ma rutinske poslove.

odozgo. Samo je naporom magnata spriječena otvorena pobuna Donjeg doma protiv kraljeve vlasti, a od reforme nije bilo ništa. Taj neuspjeh Metternich je nadoknadio uspjehom na vanjskom planu – sporazumom s Rusijom 1833. godine. Ugled mu je kod Franje opet porastao pa mu je početkom 1835. car obećao da će osnovati Carevinsko vijeće za koje se Metternich tako često zalagao. Ali ni to se obećanje nije ispunilo jer je u veljači 1835. Franjo umro. Na samrti je potpisao dvije političke oporuke sinu koje je Metternich bio sastavio već poodavno. Prvom je Ferdinanda zadužio da Crkvu oslobodi kontrole koju joj je Josip II bio nametnuo,[1] a drugom mu naredio da ničim ne mijenja temelje države, da se u svim unutrašnjim poslovima konzultira s nadvojvodom Ludwigom (Franjinim mlađim bratom), te da se, nadasve, osloni na Metternicha, »mog najvjernijeg slugu i prijatelja«. Kolowrata nije ni spomenuo. Činilo se da se Metternich konačno oslobodio svoga suparnika pa da sad može provesti program konstruktivnog konzervatizma koji je odavno bio zagovarao. Vrativši se u Kancelariju, obavijestio je o Franjinoj smrti svoga liječnika ovim riječima: »Ferdinand je car«. A liječnik, da li glupan ili ulizica, odvratio je: »A vi ste Richelieu.«

IV

PREDOŽUJSKO RAZDOBLJE

Smrću Franje I počeo je »predožujski« interregnum, neobično razdoblje neizvjesnosti za koje je svak znao da će završiti »potopom«. Novi car Ferdinand bio je kreten, epileptičar i rahitičar; sav svoj značaj demonstrirao je svojom jedinom logičnom primjedbom: »Ja sam car i hoću nudle!« Metternich je znao kakva do zla snaći Carevinu bez cara, a ipak je učvrstio Franju u odluci da ne promijeni nasljednika. Pogodne alternative nije bilo: Franjin mladi sin, Franjo Karlo, nije bio slabouman kao Ferdinand, ali je bio gotovo isto tako nepodoban za vladara, a osim toga, obrazlagao je Metternich, mijenjati nasljednika značilo bi kršiti načelo nasljedne monarhije. Ali je Metternichov pravi motiv bio praktičnije naravi, prava diplomatska podvala: sa carem koji nije sposoban da vlada, Metternich bi bio pravi vladar Habsburške Monarhije i napokon hi proveo svoj program konzervativne reforme. Ali, kako nije imao samopouzdanje jednog Richelieua ili Bismarcka, i sad se morao zakloniti za nekim nadvojvodom; računao je da će mu najsigurniji hiti nadvojvoda Ludwig, najbeznačajniji od Franjine braće. Habsburška je kuća imala dva sposobna člana: nadvojvodu Karla, velikog vojnog organizatora, i nadvojvodu Johanna, osvjedočenog liberala, ali su obojica bili reformisti i Melternichovi kritičari te stoga isključeni iz vlasti.

Imenovanje Ludwiga bio je potez diplomata, a ne državnika, jer, ako je zbilja htio reformirati Monarhiju, Metternichu je bila potrebna pomoć jaka i odlučna čovjeka, a ne obične nule. Ali Metternich nije shvaćao stvarnost političke situacije: on je zbilja mislio da je sva mana u carevoj ličnosti i nije htio uzeti u obzir ni balast birokratskog aparata ni nepovjerenje rođenih Austrijanaca prema njegovim domišljatim »tuđinskim« planovima. Upravo zahvaljujući Metternichovoj lukavoj igri Kolowrat je postao vođa patriotskog austrijskog otpora u dvorskim krugovima. Isprva se Kolowrat nije obazirao na to što je bio zaobiđen. Sukob je izbio 1836. godine. Metternich je odmah bio shvatio da je položaj Austrije u Njemačkoj ugrožen Carinskom unijom koju je 1834. organizirala Pruska, pa je kanio mijenjati austrijske tarife kako bi Austriji omogućio ulazak u Uniju. Za početak je 1836. predložio sniženje carine na šećer, što je bio udarac veleposjednicima koji su već bili otkrili korist od šećerne repe. Kolowrat je prosvjedovao, povukao se na svoje češko imanje i zaprijetio ostavkom. Time se Metternichu ukazala očekivana prilika pa je Ludwigu predložio stvaranje Carevinskog vijeća, ili pseudoparlamenta, i Ministarske konferencije, ili pseudovlade – ustavnih tijela a bez

reprezentativnog karaktera, što je najljepši san konzervativaca – kojima bi predsjedavao on, Metternich. Ludwig je pristao, sav sretan da na njemu nema odgovornosti.

Samo, to su bile prazne zamisli, bez ikakve jače podrške ni neke klase ni neke stranke, tvorevine jedne dvorske makinacije koje se lako ruše drugom makinacijom. Sa zasluženom simbolikom, Metternichov poraz inicirao je nadvojvoda Johann, liberalni Habsburgovac. Johann je za napoleonskih ratova tražio da Austrija stane na čelo njemačkog nacionalnog otpora, a potpomagao je tirolski ustanak protiv bavarske vlasti koju je bio nametnuo Napoleon; takvom djelatnošću ugrozio je Metternichovu politiku taktiziranja i izazvao Franjinu osudu. Stoga je Johann, koji je svoj liberalizam okrunio ženidbom s nekom poštarevom kćeri, otjeran s Dvora, a vratit će mu se tek generaciju kasnije. Kako je u Mettcrnichu gledao sumo reakcionara i prijatelja mračnjačke Crkve, on je u Metternichovoj varci vidio pobjedu njegove reakcionarne politike. Vrativši se na Dvor nakon dvadeset pet godina, upozorio je Ludwiga na katastrofalne posljedice primjene Metternichovih planova; nagovoren od aristokrata koji su strahovali za svoje profile od šećerne repe, hvalio je Kolowrata kao spretnog financijera i čovjeka liberalna duha. Metternich nije imao nikoga za sobom; jedino mu je oruđe bila argumentacija, ali ni nakon tri i pol sata rasprave nije uspio pokolebati Johannov otpor. Izmučeni i smeteni Ludwig povukao je svoj pristanak, bacio u koš Carevinsko vijeće i odlučio da će sam predsjedati Ministarskom konferencijom, koja je opet bila puka formalnost kao i za Franjine vladavine. Kolowrat se slavodobitno vratio za svoj birokratski stol.

Metternichova diplomacija, uspješna u negaciji, zatajila je na konstruktivnosti. Ništa se nije promijenilo, odnosno promijenilo se nagore. Carske su ovlasti prenesene na Namjesništvo, na »pretkonferenciju«, s Ludwigom, Metternichom i Kolowratom, koja je odlučivala koje će poslove povjeravati ministrima. Ta pretkonferencija je nanovo obavljala posao ministara, kao što je i Franjo radio, samo sada s još većom sporošću. Kolowrat i Metternich su se mrzili, a Ludwig je opet mrzio svaki posao; zastoj je bio potpun. Ne samo što je uprava preuzela mjesto državne vlasti, nego ni uprava nije funkcionirala.

Metternich nije uspio reformirati središnju vlast, a njegovi napori da oživi pokrajinsku svijest urodili su u »predožujskom razdoblju« boljim rezultatima, ali ne onima koje je on htio. Čudno ali su se i Metternich i Kolowrat natjecali oko naklonosti pokrajina, naročito Češke: Kolowrat, iako je bio »josipovski« centralist, nije volio Nijemce te se predstavljao kao Češki rodoljub, a Metternich, iako Nijemac, nije volio centralizam. U pokrajinama su obnovljeni tradicionalni ceremonijali: Ferdinand je okrunjen za ugarskoga kralja još 1830, za očeva života, i sad je 1836. primio Češku

krunu, a 1838. željeznu krunu Lombardije – što je bila tričava komedija s nekom austrijskom Italijom. Metternich je htio uvesti jednu novu pseudohistorijsku besmislicu – da se Ferdinand okruni za cara Austrije u prisutnosti delegacija svih pokrajinskih sabora, ali je takvo fabriciranje tradicije bilo i odveć afektrano, čak i za predožujsku Austriju.

Međutim, budila se pokrajinska svijest, pa i u njemačkim pokrajinama. Sabori su bili jedina sredstva preko kojih se moglo oglasiti opće nezadovoljstvo zbog truleža i letargije središnje vlasti; oni su postali organi liberalizma, upravo kao što su francuske skupštine, asambleje zakonito povlaštene klase, stekle lažnu auru liberalizma uoči velike revolucije. Član Tirolskog sabora Andrian je 1840. objavio knjigu *Austrija i njezina budućnost* koja je odražavala i poticala mišljenje obrazovanog administrativnog sloja; u njoj je autor obrazlagao da Carevina nije ništa a pokrajine su sve. Čak je i Sabor Donje Austrije, koji je zasjedao u Beču i bio sastavljen uglavnom od birokrata iz središnje vlasti, istaknuo pokrajinska prava u znak prosvjeda protiv mrtve ruke pretkonferencije. A to je bilo apsurdno. Pokrajinska su prava mogla biti naoko privlačna feudalnom plemstvu koje se nadalo da bi tako moglo upravljati svojim zemljama bez miješanja Beča. Ali za njemačku birokraciju da ističe pokrajinska prava, značilo je samoubojstvo, jer je to bio napad na organizaciju koja je njemačku kulturu, pa tako i zaposlenje za njemačke funkcionare, pronosila do najdaljih granica Carevine. Govoriti o pokrajinskim pravima u Pragu, Ljubljani, pa čak i u Innsbrucku, imalo je smisla, ali je bilo kontradiktorno pozivati se na njih u Beču. Njemačkoj je birokraciji zacijelo bila potrebna šira podrška, ali je to podršku mogla naći u njemačkoj građanskoj klasi, a ne u nezadovoljnom pokrajinskom plemstvu; u stvari, pokrajinski će entuzijasti iz Sabora Donje Austrije dvadeset godina kasnije postati kolovođe liberalnog centralizma.

Buđenje sabora imalo je veće značenje ondje gdje se moglo povezati s nacionalnim osjećajima. Češki sabor, u kojem su sjedili sami veleposjednici, izigravao je Češko rodoljublje. Tako je 1840. postavio zahtjev da prijedloge koji mu se podnesu može i odbiti a ne samo »razmotriti«, a 1846. zatražio je da mu se vrate sva prava što ih je imao prije bitke na Bijeloj gori i Obnovijenog zemaljskog reda iz 1627. godine. Tako su potomci tuđinaca koje je habsburški apsolutizam bio doveo u Češku tražili prava onih istih Čeha čija su mjesta njihovi preci zauzeli; na isti način su se engleski vlasnici irske zemlje u osamnaestom stoljeću postavili kao pobornici irske nezavisnosti. Ti češki aristokrati nisu imali ni pojma o češkom nacionalizmu. Zavidni na povlasticama svojih mađarskih rođaka, računali su da bi i oni mogli, nekim »historijskim hokus-pokusom, izmaknuti carskom funkcioneru i carskom porezniku. Ugarski primjer pokrenuo je i nacionalnu

inteligenciju. Nemajući drugih saveznika, ona se udružila s veleposjednicima iz sabora. Palacky; prva ličnost češkog preporoda, bio je odrastao u Ugarskoj te je mislio da bi i češko plemstvo, poput madžarskoga, moglo steći nacionalni karakter; osim toga, Palacky se u Ugarskoj bio naučio dubokom poštovanju titula i nepovjerljivosti, što inače nije svojstveno Česima. Pa i carska je vlada, iako je odbila »ustavne« zahtjeve Češkog sabora, bila spremna da protiv Ugarske igra na češku kartu: iskoristila je češku farsu da bi ismijala Ugarsku. Ipak, u ozbiljnijem smislu, vlada je već razmišljala o Slavenima kao mogućim saveznicima, više protiv Madžara nego protiv Nijemaca. To je bila nit što se u habsburškoj politici vukla još od Leopolda II, koji je opasnost od srpskog ustanka iskoristio da bi Ugarsku primorao na nagodbu i koji je, poslušavši predavanje Dobrovskoga, pionira češkog preporoda, o slozi slavenskih naroda, 1791. osnovao katedru češkog jezika na Praškom sveučilištu. Tako je sada, u četrdesetim godinama devetnaestog stoljeća, češko plemstvo, sa svojim njemačkim imenima i kozmopolitskim odgojem, potaknuto da piše brošure o češkoj kulturi, pa čak i da brani zahtjeve Slovaka u Ugarskoj.

Veliki događaj predožujskog razdoblja bila je pobjeda beskompromisnog madžarskog nacionalizma u Ugarskoj, odnosno, s aspekta Kossutha nad Szeéhényjem. Naime, da bi naveo plemstvo da se odrekne svog izuzeća od poreza, Széchényi je propagirao nacionalni duh; simbol njegove politike bio je most na Dunavu što je spajao Budim i Peštu, sagrađen od poreza s plemićkih posjeda. Széchényi je zacijelo želio da Ugarska postane suvremena nacionalna država, ali da to postigne prirodnim razvojem i bez rata sa carskom vladom. Za sirovo sitno plemstvo, začahureno u svojim županijama, nije imao mnogo razumijevanja; ideal mu je bio vigovski, savez visoke aristokracije i gradske buržoazije protiv glupog torijevskog seoskog plemstva. Metternichov ugarski program u predožujskom razdoblju — upravnu i privrednu reformu u korist gradova — inspirirao je Szechenyi. Predsjedatelji županijskih skupština postali bi državni funkcionari, u saboru bi gradovi dobili jednako predstavništvo kao županije, srušio bi se ugarski carinski zid, a Ugarska bi se uključila u austrijski željeznički sistem. Te reforme uništile bi sitno plemstvo, a da bi se provele, bila im je potrebna jaka, samosvjesna buržoazija. Tome je smetala stvarnost. Plemstvo je, sa članovima obitelji, raspolagalo sa 600 000 duša. a gradovi — od kojih su mnogi bili tek veća Bela — imali su ukupno 575 000 stanovnika. Szechenyjev i Metternichov program bio je pametan, ali nestvaran.

Unatoč tome, program bi se mogao postupno i probili da se nije pojavio Kossuth, spasitelj sitnog plemstva. Lájos Kossuth je aktivno političke djelovao samo deset godina, ali je u

Srednjoj Evropi ostavio dublji trag nego ijedna druga ličnost. Iako rodom iz sitnog plemstva, Kossuth nije imao zemlje nego se bavio novinarstvom pa zbog ekstremističkih stajališta nije imao što izgubiti. Bio je »konvertirani« Madžar slovačkog podrijetla, od majke Slovakinje koja nikad nije naučila madžarski; sa slavenskom krvi naslijedio je samosvijest mace tuđu madžarskoj opreznosti i smislu za stvarnost. Kao Slaven bez zemlje, želio je da ga madžarska gospoda prihvate za svoga, a majstorski mu je potez bio u isticanju da razdjelnica nije u zemljovlasništvu nego u madžarskom nacionalizmu. I on je proučio politiku zapadnoevropskih zemalja, dapače, odande je donio naziv »gentry« za neuko sitno plemstvo – i sebe. Dok se Szechenyi učio na vigovštini, Kossuth se učio na nacionalizmu, te je pridobio seosko plemstvo uvjeravajući ga da je u njemu, a ne u gradovima, duša madžarskog naroda. Zaostali seoski vlastelin, koji je mrzio sve što je tuđe i živio u svijetu snova o srednjovjekovnim pravima, s ushićenjem je doznao da su njegove i najgore predrasude hvale vrijedne i da je on sačuvao Ugarsku. Seoska vlastela, u neprekidnoj borbi protiv vodstva visoke aristokracije, sad je mogla to visoku aristokraciju prisiliti da je slijedi. Kossut je sav svoj sjajni govornički i literarni talent posvetio jednom cilju – da raspiri nacionalni zanos; uvjeren u svoje sposobnosti, nije uzmicao ni pred snagom historijske tradicije ni pred zaprekom materijalnih svaki je ustupak drugih uzimao kao znak njihove slabosti, a svoje suparnike tukao je postavljajući sve radikalnije zahtjeve. Njegova je novinarska djelatnost igrala vodeću ulogu u Ugarskoj za četrdesetih godina.,a 1847. Kossuth je izabran u sabor iako nije bio zemljovlasnik. To je bila prva simbolizacija madžarske evolucije iz klase u naciju. Kossuth je postao popularni heroj Madžara, a s vremenom i radikalizma diljem Europe, iako nije imao ničeg zajedničkog s ozbiljnim, svjesnim radikalizmom svojih suvremenika; prije bi se moglo reći da je bio prvi diktator koji se domogao vlasti prostituiranjem idealizma u službi nacionalističke strasti.

Kossuth je ostvario svoj uspjeh s pomoću jednostavne dogme da je Ugarska nacionalna država Madžara. Tim se oruđem Kossuth poslužio i na ekonomskom planu to je na Metternichovu kritiku ugarske carinske barijere parirao zalaganjem za »nacionalnu privredu«: teoriju koju je List nudio njemačkoj buržoaziji iskoristio je da bi ugarske Nijemce odbio od carske vlasti i privukao na svoju stranu. Ali Nijemci su Madžarima bili najmanji problem; to je inače bilo gradsko stanovništvo koje, osim Sasa u Transilvaniji, nije imalo podloge na selu. Međutim, u Ugarskoj je bilo golemih područja bez ikakve madžarske populacije, osim odsutne vlastele, pa su Madžari u državi koju su svojatali bili u manjini. To će i biti ključno pitanje madžarske politike u idućih sto godina: Madžari

su krenuli jednim pseudoliberalnim kursom a mogli su ga provesti samo neliberalnim metodama. Svoj nacionalni položaj mogli su održati samo stvaranjem umjetne prevlasti u svim sferama javnog života i sprečavanjem kulturnog buđenja ostalih naroda Ugarske. Ta politika prvobitno nije bila svjesno smišljena; nikla je iz neizbježnog napuštanja latinštine. Kossuth je od nje stvorio oruđe nacionalne prevlasti. Godine 1840. madžarski je proglašen jedinim službenim jezikom, a na saboru 1844. Kossuth je odnio potpunu pobjedu: Latinski je posve ukinut a madžarski uveden kao isključivi jezik pravnog sustava, cjelokupne državne uprave što je najvažnije, javnog školstva. Zakon o jeziku 1844. bio je potez koji je sitnom plemstvu donio dvojaku korist: zakitio ga je od nametanja carskih činovnika, koji su govorili njemački, i zapriječio put inteligenciji ponikloj iz seljačkih narodnosti. Ugarska nije mogla ostati zauvijek ekonomski izolirana od svijeta, a čim bi se to izolacija srušila, propao bi mali posjed. Kossuth je malim posjednicima dao novo sredstvo za život – monopol na državnu službu.

Kossuthova doktrina nije se ograničavala na »užu Ugarsku«; nacionalna Ugarska proglasila se baštinicom svetog Stjepana, kao što su francuski revolucionari bili baštinici Luja Svetoga, i tražila sve »zemlje Krune svetog Stjepana«. Tim zahtjevom ugrožena je autonomija Transilvanije i Hrvatske. Transilvanija je bila lakša žrtva. U njezinu saboru, abnormalno zamršenoj feudalnoj tvorevini, bili su podjednako zastupljeni Madžari, Sikuli (Szekelyi) i saski Nijemci; Rumunji, većinski narod, nisu imali nikakvih izbornih prava. Samo su Sasi pokušali sačuvati samostalan položaj, ali je i njih zastrašila Kossuthova demagoška kampanja, a klasni ponos nije im dopuštao da se okrenu obespravljenoj rumunjskoj većini; tako je do 1848. madžarsko ludilo zagospodarilo Transilvanijom.

S Hrvatskom je išlo teže. Tu je bio sabor star koliko i ugarski, s vlastitim feudalno-pravnim procedurama i s nekom nebuloznom tradicijom hrvatske krune. Stoga je ugarski zakon o jeziku 1844. izuzeo Hrvate i dopustio da se hrvatski predstavnici u Ugarskom saboru služe latinskim još šest godina, nakon kojeg roka morat će i oni prihvatiti madžarski. Hrvatsko se plemstvo oduvijek solidariziralo s Ugarskom u borbi protiv habsburških pretenzija pa ga je nova madžarska politika zaprepastila. Ustalo je da od Madžara obrani ne hrvatski nego latinski jezik. Uopće nije shvaćalo nacionalno pitanje i nije imalo pojma o »ilirskom« preporodu koji je Hrvatima bio jedini spasonosni put. Hrvatski plemići koji su se opirali zahtjevu Madžara, zapravo su upoznali Gaja, pionira ilirizma, tek 1833. u Bratislavi gdje je zasjedao Ugarski sabor, dok prije toga, u Zagrebu, uopće nisu znali za njega, a ni on za njih. Ipak se hrvatski jezik čuo u Hrvatskom saboru još prije kraja tridesetih godina, a 1847 je taj sabor, u svojoj

posljednjoj odluci na latinskom, proglasio »hrvatsko-slavonski« nacionalnim jezikom. Tako je izbio direktan sukob između Kossuthove Ugarske i nacionalne Hrvatske.

Carska je vlada bila nemoćni promatrač Kossuthovih pobjeda. Metternich je svojom uobičajenom oštrinom poimanja još prije bio prozreo opasnost od Kossuthove djelatnosti, te je bio posegao za jedinim sredstvima poznatim političaru racionalistu iz osamnaestog stoljeća - argumentaciji, tamnici i mitu. Sve je to primijenjeno mlako kao i sve ostalo u Carevini, neefikasno. Carska je vlada bila objavila da će odlučno štititi kulturna prava narodnosti u Ugarskoj, a suočivši se s buntovnim saborom 1844, izgubila je hrabrost i složila se sa zakonom o madžarskom jeziku, zadovoljavajući se mrzovoljnim madžarskim ustupkom da se korespondencija s carskim vlastima vodi na njemačkom jeziku. To je bio jedini ustupak carstvu koje je postojalo već trista godina i koje je Ugarsku oslobodilo od Turaka. Ipak, Metternich je znao da je staleški liberalizam, pa i u Ugarskoj, pokret veleposjednika, a habsburški političari nisu bili zaboravili oruđe Josipa II - obraćanje seljaštvu. Ali, kako su i sami bili veleposjednici i konzervativci, ustručavali su se da posegnu za njim. Tek će im ga silom tutnuti u ruke događaji u Galiciji. Poljski rodoljubi – veleposjednici i intelektualci – digli su se 1846. na ustanak, u preuranjenoj epizodi revolucija 1848. godine. Austrijske vlasti, uspaničene revolucijom koju su odavno predviđale, ne raspolažući odgovarajućim regularnim snagama, pozvale su seljaštvo da se digne protiv svoje gospode. Iz toga se izrodila žakerija. Postiđeni tim otkrićem uskoklasne naravi svoga nacionalizma, Poljaci će poslije tvrditi da su ti seljaci bili »Ruteni«, to jest Malorusi, a zapravo su i nacionalni ustanak i seljačka buna izbili u čisto poljskim područjima, s poljskim ali nacionalno nesvjesnim seljaštvom. Tako je ustanak u Galiciji ugušen uz pomoć kosa i vila, a to je potreslo agrarnu strukturu Austrijske Monarhijr. Za vrijeme bune carske su vlasti morale obećati ukidanje tlake, radne rente, a poslije bune više se nisu usudile da je nametnu. Tako su se ispod aristokratskih frondi u saborima i Kossuthova nacionalnog fanatizma budile seljačke mase; pridobit će ih onaj tko će im se moći predstaviti kao osloboditelj od tlake. Izvršene su sve pripreme za 1848.

Okosnica budućnosti pripremala se i na međunarodnom planu. Ruska podrška bila je jedina garancija u koju je Metternich uistinu vjerovao; poput mnogih prije i poslije njega, skepticizam mu je prestajao na granici s Rusijom. Novu krizu na Istoku od 1839. do 1841. austro-ruski je sporazum od 1833. izdržao bez ikakvih problema. Dapače, takva istočna kriza bila je Metternichu kao naručena, jer je sada faktor destabilizacije bila Francuska a ne Rusija, a u središtu oluje našla se Rajna isto toliko koliko i Levant. To je bila potvrda njegove teorije da će kriza na Istoku otvoriti vrata revoluciji u Evropi; i da

nije bilo posredne revolucionarne opasnosti iz Francuske, car Nikola se zacijelo ne bi držao tako besprijekorno konzervativnog kursa i lojalno surađivao s Austrijom i Engleskom na očuvanju integriteta Otomanskog Carstva. Svejedno, Nikoli nije promakla očita slabost Turske, dok mu je uspomena na slabost Rusije 1829. ubrzo blijedjela. Četrdesetih godina Rusija se sve vrijeme i sve otvorenije udaljavala od politike *statusa quo* na Istoku i vraćala na planove o diobi koji 1829. umalo da nisu izazvali razdor između Austrije i Rusije. Zato je Metternich morao potražiti druge saveznike. Na Prusku, ravnodušnu prema istočnom pitanju, nije mogao računati, a Engleska se, što iz liberalističkih uvjere-nja što zbog osnovane sumnje u snagu Austrije, držala po strani. Ostala je Francuska pa se Metternich, u posljednjim godinama svoje vlasti, ponadao da bi se s francuskim konzervativnim elementima mogao sporazumjeti o očuvanju *statusa quoa* prvo u Italiji a zatim i na Istoku. Promašena francusko-austrijska suradnja, koja će se za krimskog rata pokazati poraznom za Austriju, bila je, prvobitno Metternichova kombinacija. Ali takav savez nije mogao funkcionirati bez stabilne konzervativne vlasti u Francuskoj, a nju će tek poslije stvoriti Napoleon III, dok Guizot 1847. nije bio tome dorastao.

Prema tome, sumnja u stabilnost Francuske natjerala je Metternicha da se vrati na makar i neugodnu ovisnost o Rusiji. Već trideset godina Rusija je obećavala pomoć protiv »revolucije«, a 1847. je opasnost od revolucije bila tako bjelodana da je Metternich više nije morao preuveličavati. Ustanak u Galiciji bio je samo prvi šum poljske oluje, a u Lombardiji je pobuna bila otvorena to se austrijska vojska morala držati kasarni iz straha od napada na ulici. Ugarska se, pod Kossuthovim vodstvom, bila otela kontroli Beča, pa čak i u samom Beču liberalna su se društva sastajala pred očima policije. Opasnost od revolucije bila je univerzalna i upravo s tog razloga Rusija neće reagirati na nju. Dva ruska cara, Aleksandar i Nikola, bila su prihvatila tezu da je Austrija evropska potreba, ali su to potrebu shvatili kao pomoć a ne teret. Ako bi Rusija intervenirala protiv revolucije, izazvala bi protiv sebe sva četiri »vodeća naroda« – Poljake, Madžare, Nijemce i Talijane; a iza njih lebdjela je sjenka novog Napoleona. Dakle, za Rusiju je spašavati Metternicha značilo zazivati novu 1812. godinu. Zato se Rusija odrekla savezništva sa silom koja je bila za *status quo,* te se povukla iz sfere evropske politike žrtvujući načela kako bi dobila na vremenu, upravo kao što će učiniti 1939. godine. Taj potez donio je Rusiji korist a Metternichu propast. On, koji nikad nije djelovao sam, sada se nagao suočen s revolucijom, bez vanjskih saveznika i bez podrške kod kuće. Njegovi suparnici na Dvoru, pa i članovi carske porodice, svaljivali su svu krivicu na njega i stvarali uvjerenje da će se njegovim padom sve srediti. Međutim, Metternich

je svojim padom povukao za sobom i staru Austriju; stvorilo se austrijsko pitanje, a ni sto godina evropskih sukoba neće Srednjoj Evropi vratiti stabilnost koja je izgubljena 13. ožujka 1848. godine.

V

PROVALA RADIKALIZMA: REVOLUCIJE 1848.

Godine 1848. teorija o pravima čovjeka probila se u Habsburško Carstvo. Osporena je dinastička ideja, a čim je to jednom učinjeno, dinastija više nikada neće moći vratiti svoju nekadašnju podsvjesnu sigurnost. »Austrijska ideja« postala je ideja kao svaka druga, što traži intelektualno uporište, a dinastija nije preživjela zbog svoje snage nego zahvaljujući manipuliranju snagama antagonističkih naroda i klasa. Godina 1848. označila je prijelaz iz jednog nesvjesnog načina života u svjesnu potragu za drugim, a unatoč tome što je pobijedila habsburška vojska, intelekt je ostao presudni faktor u austrijskoj politici.

Revolucija je izbila u carstvu pretežno ruralnoga karaktera i njezina jedina neodoljiva snaga bila je odlučnost seljaštva da se oslobodi tlake i drugih feudalnih daća. Između to elementarne pobune i radikalnog programa urbane inteligencije nije bilo neke naročite veze, ali ni oštre podjele. I seljaci su bili ljudi, unatoč madžarskim poslovicama što tvrde suprotno; u svakom slučaju, bili su svjesni nacionalnih meda koje su ih dijelile od njihovih gospodara, pogotovo ako su još bile pojačane vjerskim razlikama, i stoga su u prvim danima revolucije prihvatili vodstvo radikala. Otuda naoko zrela narav nacionalnih programa u kojima se osjećaju politički zahtjevi dvadesetog stoljeća. Začudo, ustanak seljaštva protiv tlake revolucionirao je i njegove gospodare, ili je bar pokolebao njihovu odanost carskoj vlasti. Madžarsko sitno plemstvo, uvidjevši da mu je sam opstanak ugrožen, pretvorilo se u pravu revolucionarnu klasu, što je revoluciji u Ugarskoj, a potom i madžarskoj povijesti dalo njezin jedinstveni karakter. Čak se i feudalna aristokracija pokolebala u svojoj vjernosti Dvoru čim se srušio prešutni dogovor između nje i Habsburgovaca: car nije obuzdao seljaštvo pa su magnati morali potražiti druge saveznike. Njihova je fronda postala, ako ne opasnija, a ono u svakom slučaju ustrajnija: najprije je bila zagriženo reakcionarna a zatim se okušala u nacionalizmu.

Seljačko je nezadovoljstvo bilo opće ali nesvjesno; da bi planulo, bila je potrebna iskra iz grada. Revolucija 1848. izbila je gdje god je bilo grada s više od 100 000 stanovnika. Tako su u austrijskoj Italiji dvije ozbiljne revolucije bile u Milanu i Veneciji. Sjeverno od Alpa bila su samo tri takva austrijska grada: Beč, Pešta i Prag. Od njih je samo Beč, s više od 400 000 stanovnika, bio grad suvremenih razmjera i suvremena karaktera. Stanovništvo mu se od 1815. bilo gotovo udvostručilo, uglavnom doseljenicima sa sela, a to sirova i siromašna masa nije imala odgovarajuće zaposlenje u industriji. Suprotno

općem uvjerenju, revolucije 1848. nije izazvala industrijska revolucija nego to što je nije bilo. Gradovi su rasli brže od industrije koja je davala zaposlenje i potrošna dobra, pa je zbog toga u njima padao životni standard. Kako će to pokazati kasnija povijest devetnaestog stoljeća, industrijski je razvoj bio lijek, a ne razlog društvenog nezadovoljstva; Beč neće nikada biti tako revolucionaran kao onda kad je bio najmanje industrijaliziran. U Beču je postojao »proletarijat« radnika bez zemlje, ali još nije bilo kapitalista koji će ih zaposliti; to je bio obrazac 1848. Proletarijat je dao revolucionarnu armiju kompaktniju od globalnog seljaštva, a ni on nije imao svojih voda — jasan znak ekonomske i političke zaostalosti — pa ih je našao u studentima. I u tome je Beč bio jedinstven jer je u Austrijskom Carstvu samo on imao punopravno sveučilište. Studenti su bili komandni kadar revolucionarne vojske, ali za ulogu odgovornih vođa nisu imali zrelosti, a zacijelo je nisu našli ni kod svojih profesora. Osim toga, s izuzetkom medicinara, svi su bili potencijalni birokrati i kad-tad ih je životna stvarnost privukla sebi.

Ni Prag ni Budimpešta nisu bili tako revolucionarni kao Beč. Prema Beču bili su mali, Prag je imao tek malo više a Budimpešta malo manje od 100 000 stanovnika. Oba su zaostajala za suvremenim tempom rasta – godine 1815. imala su vise od 60 000 stanovnika. Stoga su u njima još prevladavali starosjedioci, a to su bili Nijemci – u Budimpešti dvije trećine populacije, a gotovo isto toliko u Pragu. S druge strane, u Budimpešti su studenti bili uglavnom Madžari, dok su u Pragu češki studenti bili manjina što se mukotrpno probija. Madžarsku revoluciju prisvojilo je madžarsko sitno plemstvo i u njoj su studenti igrali podređenu ulogu, dok je u Pragu revolucija ostala u rukama studenata nemajući istinske snage, doživjela prvi poraz revolucionarne 1848. godine. Zapravo je Prag, unatoč svom razmjeru, ostao na razini gradića od nekoliko tisuća stanovnika po kojima su nazvani programi iz 1848. U takvim su mjestima prosvijećeni češki učitelj, srpski pravoslavni svećenik i slovački luteranski pastor iz ničega kreirali nacije. Tako se 1848. u Liptovskom Mikulašu 10. svibnja pojavila u varljivoj zrelosti slovačka nacija, u Sremskim Karlovcima 13. svibnja srpska nacija, a u Blaju 15. svibnja rumunjska nacija.

Revolucije u Austriji, kao i u Njemačkoj, potpalila je pariška revolucija od 24. veljače; ona je inteligenciji bila primjer za ugled. U Budimpešti je skupina radikalno nastrojenih studenata, neometana saborom koji se tada još sastajao u Bratislavi, s revolucionarnim programom zagospodarila ulicama već potkraj veljače: tražili su demokratski ustav s općom izbornim pravom, ukidanje tlake bez odštete i ravnopravnost svih narodnosti. Taj program jest uzgredno pogađao dinastiju, ali je mnogo direktnije pogađao sitno plemstvo – napadom na

tlaku ekonomski a napadom na izborni cenzus politički; upravo je program takve vrste u drugim zemljama natjerao liberale posjednike da prijeđu na stranu »reda«. A Kossuth je, jedini u Evropi, nagovorio svoje pristaše da radikale nadbiju umjesto da od njih trak spas u okrilju dinastije; demokratsku uzbunu protiv plemstva ušutkao je dižući nacionalnu uzbunu i protiv Habsburgovaca i protiv ostalih narodnosti. Ako plemstvo ne preuzme vodstvo, radikalna će inteligencija privući seljaštvo na svoju stranu – tim argumentom Kossuth je pridobio sabor u Bratislavi da izglasa »ožujske zakone«.

Ožujski zakoni, kojima je stvorena suvremena Ugarska, imali su trojak karakter: ustavni, liberalni i nacionalni. Najdublji cilj bio im je očuvanje sitnog plemstva, a taj je skriveni cilj i najuspješnije ostvaren. Pragmatička sankcija zamijenjena je personalnom unijom; Ugarska kancelarija u Beču je ukinuta; u Budimpešti će biti palatin, ili potkralj, sa svim prerogativima kralja-cara, neovisan o Beču; pri Carskom dvoru bit će ugarski ministar u svojstvu nekog visokog komesara; Ugarska će imati vlastitu vojsku, financije i vanjsku politiku. Ukratko, Ugarska je dobila status dominiona. Umjesto feudalnog sabora u Bratislavi, u Budimpešti će biti parlament izabran na izborima s jednakim ali ograničenim pravom glasa, i s ustavnom vladom koja će mu biti odgovorna; aristokraciji je oduzeto izuzeće od poreza, a gradovi su dobili zastupstvo u parlamentu. Određeno je da bitna kvalifikacija za pasivno izborno pravo bude madžarski jezik, a da madžarska nacionalna država ima da obuhvati sve »zemlje Krune svetog Stjepana«. Transilvanija i Hrvatska pripojene su jedinstvenoj ugarskoj državi, a njihovi sabori i namjesništva su ukinuti. Tim fantastičnim uspjesima nacionalnog oslobođenja i hegemonije zabašurena su dva bitna odstupanja od zahtjeva radikala: tlaka jest ukinuta, ali će odštetu za nju platiti država, a s izbornim cenzusom će županijske skupštine i uprava ostati u rukama sitnog plemstva. Aristokraciji bez zemlje zajamčena su prava samo doživotno, što je još uvećalo pobjedu sitnog plemstva, jezgre »historijske Ugarske«.

Kako to često biva, događaji u Ugarskoj potaknuli su slična zbivanja u Češkoj. Praška radikalna inteligencija je 11. ožujka također formulirala svoj program, a Češki sabor, nemajući ni Kossutha ni sitno plemstvo, ostao je po strani i nije ni pokušao rivalizirati. Na sastanku 11. ožujka u koncertnoj dvorani jedne kavane bilo je i Čeha i Nijemaca, ali nikoga s nekim političkim iskustvom. Najprije su postavljeni zahtjevi za uobičajene liberalne »slobode« – slobodu zbora i dogovora, ukidanje cenzure i tome slično. U posljednji čas je jedan češki intelektualac, Brauner, sa svoje bolesničke postelje dometnuo druge, za češke prilike relevantnije zahtjeve: ukidanje tlake, ravnopravnost češkog i njemačkog jezika u školstvu i upravi, te za Češku, Moravsku i Šlesku – »zemlje Krune svetog Vaclava« –

zajedničku središnju kancelariju i parlament za opće poslove koji će zasjedati naizmjence u Pragu i Brnu. Tako je slučaj htio da jedan bolesnik impulzivno pokrene nacionalno pitanje Češke i identificira ga s historijskim pravima. Te dvije teme snažno će utjecati na sudbinu Čeha, pa prema tome i cijele Srednje Evrope, od te večeri 11. ožujka 1848. sve do konačnog rješenja izgona Nijemaca iz svih historijskih zemalja svetog Vaclava.

Posljednja je, i dotle najozbiljnija, bila revolucija u Beču. Tu je bila preostala vlast dinastije i to je revolucija bila borba za vlast, a ne rasulo. Bečko političko društvo, sa svojim kozmopolitizmom i iskustvom u problemima vlasti, bilo je prezrelo da bi slijedilo nekakav sirov radikalni program. Kako to pokazuju francuski ustavi i Druge i Treće Republike, u zrelim narodima revolucija nastoji izbjeći revolucionarna rješenja; a Beč je bio na pola puta do zrelosti. Carska se vlada pokušala cjenkati i manevrirati s revolucijom, kao sto se cjenkala i manevrirala s tolikim drugim neprijateljima. Metternich je svojim posljednjim državničkim aktom 12. ožujka predložio da se pozovu delegacije pokrajinskih sabora u nekakve Skupštine staleža, što bi bio pokušaj da se plemstvo okupi u obranu svojih i carevih privilegija. A takav je program bio zastario: plemstvo nije imalo snage da se odupre revoluciji, a osim toga je gledajući gdje se ruši sustav rabote za to krivilo carsku vlast. Stoga je Metternich, umjesto da se nađe na čelu plemstva, odbačen kao balast upravo zato da hi se pridobilo plemstvo, a s njim i bogata građanska klasa. Na čelu tog »carskog i kraljevskog« prevrata bila je nadvojvotkinja Sofija, žena careva brata Franje Karla i majka Franje Josipa; za njom su stajali svi oni kojima je Metternich bio trn u oku, a naročito jedna zatucana, ultramontanska skupina za koju je Metternich bio i previše prosvijećeno i reformatorski orijentiran. Kao sredstvo pritiska na Metternicha trebalo je da posluži Sabor Donje Austrije na koji se on inače oslanjao.

Bečka revolucija od 13. ožujka začela se kao dvorska urota; ubrzo se pokazalo kakva je ludost pozivati mase da sudjeluju u dvorskim spletkama. Bečka je javnost već bila uzbuđena ugarskim radikalnim vrenjem u svega šezdesetak kilometara udaljenoj Bratislavi, a 3. ožujka je sam Kossuth otvoreno došao u Beč da raspali mase. Sabor Donje Austrije sastao se 13. ožujka i, prema planu, zatražio Metternichovu ostavku. Ali, izvan svakog plana, taj zahtjev preuzela je ulica pa je izbila prava revolucija. Ulične borbe izbjegnute su samo zato što se vlada smrtno prestrašila; da se pokušala oduprijeti, bila bi uništena središnja struktura Habsburške Monarhije. Metternich je podnio ostavku i s njim je pala i Stara Austrija. U Beču je vlast iz ruku postojećih organa preuzeo studentski odbor koji je i sam bio jedina zaštita od

»ekscesa« proletarijata. Onda je Metternichovu sustavu zadan i posljednji udarac. Lombardija, vijestima o Metternichovu padu uvjerena da je uspjeh revolucije konačan, digla se na ustanak i pozvala u pomoć sardinskoga kralja; to je pak sa svoje strane potaknulo ustanak u Veneciji i proglašenje Venecijanske Republike. Došao je kraj austrijskoj misiji u Italiji i carska je vojska napadnuta čak i u njezinu koncentracijskom centru.

Metternichovim padom iscrpao se program »carskog« prevrata. Stvorena je funkcija odgovornog ministra predsjednika – iako nije rečeno kome će biti odgovoran – i dodijeljena Kolowratu, koji je konačno, makar i na nekoliko dana, preuzeo Metternichovo mjesto. Za novog ministra vanjskih poslova postavljen je jednostavno Ficquelmont koga je Metternich već odavno bio odredio za svoga nasljednika. Onda je 15. ožujka objavljeno da će se za neko neodređeno vrijeme sazvati skupština staleža »s povećanim predstavništvom srednjeg staleža«, a zatim je od 10. do 17. travnja u Beču zasjedao neki »Središnji odbor staleža«. Ta pusta vrdanja nisu mogla smiriti uzburkani Beč gdje je svakog dana bilo novih nereda i novih zahtjeva, praćenih novim žrtvovanjem pojedinih ličnosti i novim ustupcima. Nakon nekoliko dana Kolowrat je nestao sa scene, a Ficquelmont se održao do 5. svibnja, kad ga je s funkcije otjerala studentska demonstracija; do kraja svibnja je sva odgovornost počivala na Pillersdorfu, postarijem birokratu koji je u predožujskom razdoblju nezasluženo stekao glas liberala. Nemajući nikakve političke linije, carska je kuća samo nastojala da se nekako održi; kao u nekadašnjoj krizi u povodu napoleonskih ratova, ili u posljednjoj krizi 1918, bila je spremna priznati bilo koga i bilo što, samo da zauzvrat i ona bude priznata. Na novi ustanak 25. travnja donosi se parlamentarni ustav za cijelu Carevinu, na brzinu zacrtan po belgijskom modelu. To nije zadovoljilo bake radikale koji su htjeli svoj ustav. Nakon novih demonstracija od 15. svibnja povučen je ustav od 25. travnja i obećano da će se raspisati izbori, s općim izbornim pravom, za ustavotvornu skupštinu. Dva dana kasnije, 17. svibnja, Dvor je pobjegao iz Beča u Innsbruck. Tim raskidom s revolucijom umjereni su liberali gurnuti u naručje radikala i 26. svibnja je revolucija u Beču postigla svoj najveći uspjeh: formiran je Odbor javnog spasa, djelomice da bi usmjeravao revoluciju, ali još više da bi nadzirao djelatnost preostalih ministara.

I bečkim Nijemcima i ostalim vodećim narodima Dvor je nekritično popuštao. Radetzky, vrhovni zapovjednik u Italiji, dobio je nalog da ne pruži otpor ustanku, a zatim ni prodoru sardinskih trupa koji je uslijedio; u Lombardiju je upućen jedan ministar da ondje uspostavi autonomiju, a kad je stvar propala, austrijska je vlada sredinom svibnja ponudila Sardiniji da joj prepusti Lombardiju a Veneciji da zajamči autonomiju. Talijani su i

to ponudu odbili: tražili su da se Austrija odrekne svih svojih talijanskih teritorija, a Engleska, kojoj se Austrija obratila, nije htjela posredovati ako se u ponudu o samostalnosti ne uključi i Venecija, ili bar dio nje. Habsburška vlast u Italiji nije se mogla spasiti pregovorima pa se Radetzky, ne obazirući se na naloge pripremio da to učini silom, a carska vlada, ne obazirući se na njegovu neposlušnost, poslala mu je pojačanje i to je bilo sve što je praktički poduzela. Slaganje s Racletzkyjem nije ostalo samo na vladi: talijanske pretenzije na Trst i dio Tirola raspalile su austrijski patriotizam čak i medu ekstremnim radikalima, to su revolucionarni studenti napuštali barikade što su ih bili podigli protiv carskih snaga da bi se prijavili u carsku vojsku u Italiji.

Takve konfrontacije nije bilo između bečkih radikala i Ugarske. Ugarski palatin nadvojvoda Stjepan kapitulirao je pred revolucijom ne čekajući odobrenje kralja i cara, i svoju vlast predao odgovornoj vladi kojoj je na čelu bio magnat radikal Batthyliny; Kossuth je postao ministar financija i kreator politike. Dvor je nezadovoljno gunđao, ali se s tim pomirio, pa je Ferdinand 11. travnja ustavno potvrdio »ožujske zakone«. Tako je revolucija u Ugarskoj stekla legitimitet: Habsburško je Carstvo podijeljeno na dva dijela, te je Ugarska, dotle habsburška pokrajina, iako privilegirana, sad postala posebna država. Nema dvojbe da je Dvor kanio poslije povući to svoje ustupke. Čak su i mnogi madžarski političari smatrali da se s tom pobjedom otišlo predaleko. Deák, liberal iz sitnog plemstva, ovako je objasnio svoju podršku Kossuthovu programu: »S pijanim se čovjekom ne može rezonirati, a sabor je sad pijan«. Zato se Deàk tog ljeta 1848. i povukao iz politi6kog života, uvjeren da Kossuthov ekstremizam vodi Ugarsku u propast i da mora doći do nagodbe s Habsburgovcima. Ipak, kad je nagodbi došlo vrijeme, ona se morala dogovoriti na bazi ožujskih zakona, a ne Pragmatičke sankcije. U ulozi onoga koji pravi ustupke pojavila se Ugarska, a ne dinastija. Odnosi su se mogli modificirati, ali nakon 11. travnja 1848. postojanje države Ugarske više se nije moglo osporiti.

U svim tim ustupcima, koliko god oni bili nekritični, bilo je nekog sistema: izuzme li se iskra njemačkog pokrajinskog patriotizma zbog Tirola, i Dvor i bečki revolucionari su jednako prihvaćali preoblikovanje Habsburškog Carstva u skladu sa željama »vodećih naroda«. Bečki liberali, međutim, gledali su u Carevini njemačku državu koja će imati glavnu riječ u novoj, liberalnoj Njemačkoj, pa su podjednako energično tražili i izbore za općenjemački parlament u Frankfurtu kao i za ustavotvornu skupštinu u Austriji. Propali ustav od 25. travnja, u kojem su se pokrajine spominjale samo kao neki organi koji će pred središnju vladu iznositi lokalne tegobe, bio je u grubim crtama izraz tog njemačkog stajališta. Ono se još snažnije manifestiralo u

prijedlozima »Središnjeg odbora staleža« što je zasjedao od 10. do 17. travnja radi pripreme sazivanja Skupštine staleža do kojeg nikad i nije došao. U tom su odboru bili samo predstavnici sabora njemačkih pokrajina – bečki visoki funkcioneri i prosvijećeni njemački aristokrati koji su predvodili agitaciju protiv Metternicha, ukratko, najumjereniji i najiskusniji austrijski Nijemci svog doba. Ti Nijemci priznavali su zahtjeve ostalih historijskih naroda: predlagali su da Ugarska bude ujedinjena sa Carevinom samo personalnom unijom, da se Lombardija-Venecija ustupi talijanskoj nacionalnoj državi, i da se Galiciji dale autonomija u očekivanju restauracije Poljske. Ostatak Carevine imao bi biti unitarna njemačka država i članica Njemačkog Saveza, koju će ujedinjavati njemačka kultura. Takav program polazio je od pretpostavke o sumraku dinastije, pa ga se njemačka visoka birokracija odrekla čim se dinastija oporavila. No, on je otkrio gledište zajedničko svim Nijemcima u Monarhiji: propadne li dinastija, oni neće ući u federaciju s nehistorijskim narodima nego će prihvatiti velikonjemački nacionalizam. Tu je između pojedinih struja austrijskih Nijemaca jedina razlika bila u izboru trenutka: dok su se radikali okrenuli protiv dinastije već 1848. većina je Nijemaca vjerovala da u njoj još ima vitalnosti.

Njemački i madžarski radikalizam savršeno su se slagali. Kossuth je precjenjivao snagu Madžara, ali je i on shvaćao da se Madžari mogu uspješno oduprijeti samo u sprezi s njemačkim nacionalizmom, pa je Nijemcima ponudio patronat i savezništvo. U općenjemački parlament u Frankfurtu upućena su dva madžarska predstavnika koji su od Nijemaca zatražili da ne pristanu na stvaranje slavenskih država u Austrijskom Carstvu, i Njemačkoj zajamčili pomoć Ugarske u očuvanju integriteta Njemačkog Saveza od češkog i slovenskog separatizma. U svojoj taštini i samouvjerenosti, Kossuth i madžarski radikali mislili su da se velikonjemački nacionalizam može usmjeriti protiv dinastije i slavenskih naroda, a da će na ugarskoj granici stati. Kossuth bi također rado bio podupro zahtjeve Talijana i Poljaka, ali su ga prilike silile da bude diplomatski oprezan. Čak je i on bio toliko pametan da ne izaziva rusku intervenciju, pa u početku nije ni spominjao Galiciju. Osim toga, nacionalna je Ugarska srljala ravno u rat sa Hrvatima, te se nadala da će carsku vladu zavaditi s njima. Ratu u Italiji pružila je preko volje podršku »s tim da austrijska vlada pomogne da se pokori Hrvatska i da na kraju rata udovolji svim opravdanim nacionalnim zahtjevima Talijana«. Praktički se carskoj vlasti dopuštalo da opstane samo ako se pretvori u instrument vodećih naroda.

A to dinastiji nije bilo u programu. U prvim tjednima propasti popuštala je Nijemcima i Madžarima u svemu, ali je, kontradiktorno, popuštala i Česima i Hrvatima. U početku u tim ustupcima nije bilo nikakve logike, bili su proizvod puke slabosti, a onda

je, početkom svibnja, Dvor shvatio da je slučajno naišao na novo diplomatsko oruđe, a bijeg u Innsbruck mu je oslobodio ruke. Innsbruck kao centar pokrajinske, a ne nacionalne svijesti bio je neutralan teren odakle će Dvor moći lavirati između vodećih i podređenih naroda. Dvor je još u ožujku bio Hrvatskoj zajamčio položaj posve suprotan duhu ugarskih »ožujskih zakona«. Ugarska je bila objavila aboliciju Hrvatske, na što je Hrvatski sabor reagirao raskidom veze s Ugarskom. A kralj i car je potvrdio obje odluke. Štaviše, prije nego što će Hrvatsku prepustiti vlasti Budimpešte, car je za bana Hrvatske postavio hrvatskog rodoljuba Jelačića. Tek nakon tromjesečnih prosvjeda ugarske vlade Jelačić je 10. lipnja smijenjen, ali je i dalje uživao carevu potajnu suglasnost. A kad je 4. rujna vraćen na položaj, u što se nije sumnjalo, to je značilo otvorenu objavu rata Ugarskoj. Jelačić je bio zemljoposjednik i carski oficir koji se u hrvatskom sitnom plemstvu isticao samo sposobnošću i snažnom ličnošću. Osobno je bio vine naklonjen nekom konzervativnom programu lojalnosti dinastiji i očuvanja hrvatskih »historijskih« prava, ali u vihoru 1848. nije odbijao ničiju suradnju pa je prihvatio i program jedinstvene južnoslavenske nacionalne države u okviru Habsburškog Carstva. Suradnja Gaja, predstavnika ilirizma, i Jelačića, habsburškog generala, bila je neobična sprega. Sitno plemstvo Hrvatskog sabora objavilo je: »Mi i Srbi smo jedan narod«, a Jelačić je Srbe spominjao kao »našu braću po plemenu i krvi«, i pozdravio srpski nacionalni ustanak kojim je 13. svibnja u Sremskim Karlovcima proglašeno otcijepljenje Srpske Vojvodine. Zapravo se Jelačić ponašao baš kao i njemačka buržoazija: lišen carske milosti, bio je južnoslavenski nacionalist, a čim ju je ponovo stekao, odrekao se nacionalnog načela i vratio se na »historijska« prava.

Što se tiče Transilvanije, to se Dvor, koliko god nerado, morao pomiriti s pobjedom Madžara. Na rumunjskom nacionalnom zboru u Blaju 15. svibnja zatraženo je da se pitanje unije s Ugarskom razmotri tek kad Rumunji dobiju svoje predstavništvo u Saboru. Zahtjev je zanemaren, a Sabor, sastavljen po starom izbornom redu, sastao se 30. svibnja u Cluju i izglasao svoje raspuštanje. Rumunjskoj delegaciji što je bila došla Dvoru u Innsbruck predočen je taj akt o uniji, i rečeno joj je da mora pregovarati s ugarskom vladom.

Kontradiktornost carske politike dosegla je vrhunac u Češkoj. Slomom vlasti u Beču, prva češka peticija od 11. ožujka postala je apsurdno umjerena; praška inteligencija više se nije zadovoljavala upravnom autonomijom Češke i individualnim »slobodama«. I ona je htjela svoje ožujske zakone. Na drugom sastanku u Pragu, 29. ožujka, okupili su se sami Česi: po ugledu na Madžare, zatražili su ujedinjenje i nezavisnost »zemalja svetog Vaclava« – Češke, Moravske i Šleske – s jedinstvenim parlamentom i njemu odgovornom vladom. Formalno je analogija s Ugarskom bila potpuna, ali je u stvarnosti razlika bila duboka. Dok se u

Ugarskoj revolucionirala jedna historijska tvorevina, u Češkoj se šaka ljudi pozivala na tradiciju koja je bila propala još 1620. godine. Dok je Ugarska preko županijskih skupština sačuvala vlast nad lokalnom upravom, Češkom su vladali carski namjesnici još od vremena Marije Terezije i bila je integralni dio unitarne države koju su stvorili Marija Terezija i Josip II. Toga su bili svjesni i sami Česi jer, dok Ugarska nije prihvaćala ništa više od personalne unije, oni su bili spremni prihvatiti Skupštine staleža kao organ za vođenje zajedničkih poslova Austrijske Carevine čim dobiju svoje samostalno ministarstvo.

Između Ugarske i Češke postojala je još jedna, presudna razlika. U Ugarskoj Madžari su bili manjina u sveukupnoj populaciji, ali je sve imućno i obrazovano stanovništvo bilo madžarsko, osim njemačke buržoazije koja se, međutim, rapidno »madžarizirala«. Madžarska nacionalna država ostvarena je na cijelom području »zemalja svetog Stjepana«, na štetu Hrvata, Slovaka, Srba i Rumunja; od svih su Hrvati bili daleko, na periferiji države, a ostali su bili politički obespravljeni. U Češkoj, naprotiv, Česi jesu bili u većini ali su se tek budili iz kulturne letergije konfrontirajući se s Nijemcima, svjesnim historijskim narodom; kao da im nije bilo dosta toga kulturnog konflikta u samoj Češkoj, praški su Česi tražili još i Moravsku. Šleska je bila pretežno njemačka, dok su u Moravskoj Česi bili u većini, ali nisu imali nikakvo kulturno središte i stoga su bili prepušteni političkom vodstvu Nijemaca. Šlesku i Moravsku Česi su mogli podvrgnuti Pragu samo silom, a njome nisu raspolagali. I dok su Madžari izborili zemlje svetog Stjepana suprotstavljajući se carskoj volji vlastitim snagama, dotle su Česi predlagali da carske snage za njih osvoje zemlje svetog Vaclava. Takav zahtjev bio je zbilja pre-više za carsku vladu, čak i u trenu njezine najveće slabosti. Carskim odgovorom od 8. travnja zajamčena je ravnopravnost češkog i njemačkog kao službenog jezika i obećano stvaranje odgovorne vlade u Pragu; što se tiče sjedinjenja Češke, Šleske i Moravske, o tome bi eventualno raspravljao budući carski parlament.

No, Česima su njihovi Nijemci bili tek manji problem. Česi su inače živjeli u sjeni sablasti njemačkog nacionalizma i od svih slavenskih naroda Carevine jedino su oni imali samo jedne antagoniste – Nijemce. A na povijesnu baštinu poziva se i nacionalna Njemačka – na baštinu Svetog Rimskog Carstva koje je obuhvaćalo i Češku – i svaki je njemački nacionalist uzimao kao zdravo za gotovo da će Češka biti sastavni dio nove njemačke nacionalne države. U frankfurtskom pretparlamentu bila su samo dva Austrijanca, ali je odbor pedesetorice, što ga je pretparlament stvorio da bi pripremio općenjemačku ustavotvornu skupštinu, želio povećati broj austrijskih predstavnika. Jedan od šestorice istaknutih Austrijanaca, koje je

odbor pozvao, bio je Palacky, koji je u pismu od 11. travnja, kojim je odbio poziv, prvi objavio zahtjev Čeha da budu priznati kao nacija. Veliki je dio tog pisma bio posvećen »historijskom« nadmudrivanju, ništa manje besmislenom od »historijskih« argumenata Nijemaca, ali je u svemu najbitnija bila konstatacija: »Ja sam Čeh, slavenskoga roda«. Zato i Palacky i nije mogao sudjelovati u poslovima nacionalne Njemačke. Ali Palacky nije tražio samostalnu Češku nacionalnu državu, a nije prihvaćao ni ideju o ruskoj univerzalnoj monarhiji o kojoj su već snivali neki panslavenski mistici. Našao je treće rješenje – ni rusko ni njemačko: da se Austrijsko Carstvo pretvori u višenacionalnu federaciju u kojoj će sve narodnosti živjeti slobodno i pod okriljem habsburške vlasti. To je bio program austroslavizma, i od trena kad ga je Palacky pokrenuo, postao je presudno pitanje habsburške, pa čak i evropske sudbine. Osigurati Srednju Evropu i od Rusa i od Nijemaca bila je posljednja, i najmanje autentična, habsburška »misija«.

Austroslavizam je bio program bojazni što ga je smislio čovjek koji je svim srcem služio svom narodu, ali nije imao povjerenja u njegovu snagu: tražio je od dinastija da slavenskim narodima dade slobodu koju sami ne mogu izvojevati jer su preslabi. Palacky se toliko čuvao da se ničim ne zamjeri Nijemcima da je 8. svibnja odbio da preuzme carsko ministarstvo prosvjete, jer da bi se njegovo postavljanje »protumačilo kao izjašnjavanje u korist Slavena«. S druge strane, dinastija bi bila prihvatila savez sa Slavenima samo kad hi joj oni mogli ponuditi snagu; car nije bio nikakav dobronamjeran profesor koji će se posvetiti nekakvoj idealističkoj »misiji«. A kad bi Slaveni raspolagali snagom, onda ne bi podržali dinastiju nego bi zahtijevali slobodu. U tome i jest bila slabost austroslavizma – što bi dinastija prihvatila savezništvo sa Slavenima tek onda kad ono njima više i ne bi trebalo.

Od početka do kraja četrdeset osme, dinastija nije ni na tren ozbiljno shvatila ideju o suradnji s podređenim narodima; njoj su oni odgovarali samo kao element kojima će izigrati Madžare i Nijemce, i bilo joj je svejedno što će na koncu biti s njima. Kako se širio jaz između Dvora i Beča, tako je Dvor bio popustljiviji prema Česima. Na formiranje Odbora javnog spasa u Beču, namjesnik Češke Leo Thun je 29. svibnja reagirao odbijanjem da prima naloge od bake vlasti i stvaranjem u Pragu neke privremene vlade od čeških i njemačkih umjerenjaka. Bečka je vlada osudila taj separatizam, a Dvor u Innsbrucku primio je češku delegaciju i složio se s prijedlogom da se prije otvaranja carsko konstituante sastane Češki sabor. A da se taj sabor sastao, Češka bi odbila da pošalje svoje zastupnike u bečki parlament to bi s njim pregovarala na ravnoj nozi, po madžarskom uzoru.

Što je najčudnije, nade Čeha upropastilo je ono što je izvorno bilo djelo austroslavizma – Sveslavenski kongres u Pragu. Palacky i njegovi drugovi htjeli su organizirati protutežu

općenjemačkom parlamentu u Frankfurtu, a osim toga su se morali dogovoriti što praktički poduzeti da bi se spasilo Austrijsko Carstvo. Osim Čeha, jedini austrijski Slaveni izravno ugroženi od Nijemaca bili su Slovenci kod kojih se nacionalna svijest tek jedva budila. Na primjer, slovenski zastupnici u Koruškom i Štajerskom saboru su 1848. zajedno s Nijemcima glasali za očuvanje tih pokrajina kao historijskih jedinki, a protiv programa nacionalne rekonstrukcije kojim bi se oslobodili Nijemaca i sjedinili sa Slovencima Kranjske. Sveslavenskom kongresu bila je potrebna šira baza. Uz to se Česi, iako željni da izbjegnu sukob s Madžarima, nisu mogli odreći Slovaka čiji su malobrojni kulturni prvaci bili našli utočište u Pragu; a čim su prihvaćeni Slovaci, za njima su došli Hrvati. Kao austrijski Slaveni, došli su i galicijski Poljaci, iako su imali nazore vodećeg naroda; zapravo su galicijski Poljaci došli na Kongres prvenstveno zato da se ne bi što odlučilo u korist Malorusa, Poljacima podređene narodnosti u istočnoj Galiciji. Inače, od Nijemaca nisu bili ugnjetavani Poljaci Austrijskog Carstva, nego oni u Poznanjskoj oblasti, ali njih pozvati značilo bi kršiti načelo austroslavizma, ishodište Palackyjeve ideje. Na kraju je donesena kompromisna odluka da se Kongres ograniči na austrijske Slavene, ali da kao goste primi i druge Slavene. Između tih gostiju najneobičnija ličnost bio je Bakunjin, jedini i samozvani predstavnik najveće grane slavenskog roda. Na kraju su Poljaci ipak izigrali kompromis: naime, Kongres se podijelio na nacionalne smjese — poljsko-malorusku, čeho-slovačku i južnoslavensku — gdje je svaka odlučivala o svome članstvu, to je poljska skupina odmah prihvatila pruske Poljake.

Tako je Sveslavenski kongres, koji se sastao 2. lipnja, bio mješavina austroslavizma i slavenskih nacionalizama premazana nekom maglovitom slavenskom soli – darnošću. Proizveo je dva proturječna programa: revolucionarni manifest narodima Evrope i konzervativnu adresu habsburškom caru. Manifest, uglavnom djelo Poljaka, usredotočio je svoj atak na podjelu Poljske, to od Nijemaca, Madžara i Turaka zatražio da bolje postupaju sa svojim slavenskim podanicima – Poljaci su bili lojalni svojoj subraći vodećim narodima. U adresi caru potanko su obrazloženi zahtjevi slavenskih pokrajina i naroda Habsburške Monarhije, napose je istaknuto protivljenje bilo kakvoj uniji s Njemačkom; nacionalna ravnopravnost pod Habsburgovcima odnosila bi se i na ugarske Maloruse – što je za Poljake bio nezgodan zahtjev. Kongres je kanio trasirati daljnju suradnju između austrijskih Slavena, ali mu je rad prekinuo ustanak koji je izbio u Pragu 12. lipnja.

Duhovskim ustankom u Pragu nastala je prekretnica u revolucijama 1848. pa otuda i u sudbini Srednje Evrope. Sam ustanak bio je besciljan i nebitan. Možda se s Kongresom pojačalo političko vrenje u Pragu, a nema sumnje da su praški radikali, i češki i njemački, bili željni da ponove uspjeh bečke revolucije. Svejedno, demonstracije radikala 12.

lipnja nisu se ničim razlikovale od pet-šest takvih ranijih nereda. Razlika je bila u reakciji Windischgratza, carskog generala u Pragu, kome je u ožujku bila propala prilika da diktira Beču pa je sad prihvatio izazov praških ulica. Ulični okršaji u Pragu bili su prva ozbiljna bitka s revolucijom i u toj bitci je revolucija potučena. To je bio poraz radikala, ne samo čeških nego i svih onih koji su mislili da se stari poredak raspao i da se Evropa može obnoviti prema radikalskim idejama. Windischgratzova je pobjeda zacijelo upropastila i program Češke autonomije: izbori za sabor su odgođeni i delegacija koja je bila u Innsbrucku na povratku je doznala da joj je put bio uzaludan. Unatoč tome, Česi umjerenjaci, koji su bili u pozdravili su poraz praških radikala. I dalje su polagali nade u austroslavizam, pogotovo kad je češki radikalizam pokazao koliko je slab; ali sad su se za svoj program morali boriti u središnjem parlamentu u Beču, umjesto u Pragu. Stoga su češki prvaci željeli sudjelovati u konstituanti koju su prije kanili bojkotirati, a u svom strahu od Frankfurta i njemačkog nacionalizma pristajali su uz centraliziranu austrijsku državu koja je većim dijelom bila njemačka tvorevina.

Windischgratzovu pobjedu, s kojom su se Česi pomirili, Nijemci su otvoreno pozdravili. Frankfurtski je parlament već bio ozlovoljen odbijanjem većine izbornih tijela iz Češke da izaberu svoje zastupnike za Frankfurt; praški ustanak izazvao je strah od »krvoprolića« u Češkoj, pa je razmatrao ne bi li trebalo uputiti pruske ili saske trupe da pomognu u gušenju ustanka. Giskra, kasniji gradonačelnik Brna i liberalan austrijski mini-star, odao je priznanje Windischgratzu i dodao: »kao moravski Nijemac, tražim da se češki pokret posve uguši i uništi za sva vremena«. Tako su i Nijemci mislili da carske snage obavljaju njihov posao, pa su jednako pozdravili i zasjedanje ustavotvorne skupštine. Zapravo se konstituanti nije radovao jedino Windischgratz, pobjednik Praga, to je u parlamentu što se sastaje pod njegovom zaštitom od sama početka bilo neke skrivene dvoličnosti. Iako je u Pragu porazila radikale, dinastija nije imala dovoljno snage da prašku pobjedu ponovi i drugdje. Otuda je i došlo do jedine epizode liberalizma u habsburškoj povijesti, epizode što je potrajala od srpnja 1848. do ožujka 1849.

VI

EPIZODA LIBERALIZMA: USTAVOTVOR-NA SKUPŠTINA, SRPANJ 1848 — OŽUJAK 1849

Ustavotvorna skupština koja se sastala u Beču u srpnju 1848. bila je jedini punopravni Reichstag, ili carevinski parlament, u povijesti Austrijskog Carstva. Predstavljala je dvostrani ustupak: liberali su priznali Carevinu i dinastiju, a dinastija je priznala liberalizam Nagodba je bila plod slabosti i straha, a ne, uvjerenja. Česi su se bojali njemačkog nacionalizma, umjereni Nijemci bojali su se da će njemački radikalizam raskomadati Carevinu ili da će njome zagospodariti Slaveni, a sva se liberalna buržoazija bojala neodređenih socijalnih težnji »proletarijata«. Dinastiji je pak bila potrebna podrška, kako protiv Ugarske tako i za rat u Italiji.

Zasjedanje Ustavotvorne skupštine omogućilo je dinastiji da premosti jaz između sebe i Beča. Nadvojvoda Johann došao je u Beč da otvori zasjedanje skupštine, a kad je u kolovozu izabran za namjesnika Njemačke, na njegovo se mjesto u Beč vratio car sa svojom porodicom. Postavljena je energičnija ali podjednako liberalna vlada. Njezin stvarni šef, ministar vanjskih poslova Wessenberg, iako je pripadao Metternichovoj školi (sudjelovao je s Metternichom na Bečkom kongresu 1814), bio je čovjek liberalna duha i oduvijek se zauzimao za »zapadnu« orijentaciju austrijske vanjske politike; želio je da se Austrija osloni na Englesku, umjesto na Rusiju, pa je 1834. bio otpušten iz diplomatske službe upravo zato što je u belgijskom pitanju i pretijesno surađivao s Engleskom. Sad se nadao da će dobiti podršku Engleske za liberalno rješavanje talijanskog pitanja, a onda bi Habsburgovci, ne više ovisni o Rusiji, mogli slijediti liberalni kurs i u Ugarskoj i Galiciji. Najjača ličnost nove vlade bio je Alexander Bach, najsposobniji medu bečkim radikalima u predožujskom razdoblju. Bacha je u radikale odveo revolt zbog predožujske nesposobnosti, a zapravo mu je ideal bio jedinstveno austrijsko carstvo kojim će se upravljati po suvremenim načelima. Iako Nijemac i radikal, nije bio njemački nacionalist nego austrijski rodoljub. Kao poklonik jednoobraznosti i snage, mogao se usporediti s jakobinskim diktatorima koji su stvorili modernu Francusku, samo što se taj austrijski jakobinac, nemajući za sobom rezolutnu buržoaziju, morao oslanjati na habsburšku dinastiju. Osim toga, habsburška vojska nije doživjela sudbinu francuskih trupa *ancien regimen*. Radetzkyjeva vojska u Italiji nije se raspala, nego je dapače 25. srpnja porazila Talijane kod Custozze i do početka kolovoza vratila cijelu Lombardiju. Ali, kako je austrijska vlada bila neslužbeno obećala Engleskoj i Francuskoj da će talijansko pitanje rješavati na međunarodnoj konferenciji,

bilo je još nekih izgleda da bi Lombardija-Venecija mogla dobiti samoupravu, pa se i ta komponenta uklapala u epizodu liberalizma.

Ustavotvorna skupština predstavljala je samo užu Austriju. Lombardija je bila pod vojnom upravom, Venecija je još bila republika, kao ustupak »sestrinskoj Republici Francuskoj«, a Ugarska je ožujskim zakonima bila stekla samostalnost. Kao svugdje u Evropi, s općim izbornim pravom su radikali došli u manjinu. Beč i njemački gradovi izabrali su radikale, ali su njihov primjer slijedili samo još »Poljaci u salonskim kaputima«, to jest iz krupne i srednje buržoazije. Njemački ruralni okruzi, nepovjerljivi prema gradskoj inteligenciji, izabrali su seljačke predstavnike. Češki seljaci, međutim, dali su povjerenje svojim intelektualcima, a Malorusi svojim unijatskim svećenicima, zbog čega je došlo do paradoksa da najkompaktnija seoska područja nemaju seljačkih zastupnika. Tako je u Gornjoj Austriji od 16 zastupnika bilo 13 iz seljaštva, dok je u Češkoj i Moravskoj takvih bilo samo 16 od ukupno 168 zastupnika. Jedan od malobrojnih Nijemaca koji su premostili jaz između grada i sela bio je Hans Kudlich, student radikal, ali seljački sin: on je i postavio agrarno pitanje koje će biti glavna tema Ustavotvorne skupštine sve do donošenja zakona o emancipaciji seljaštva 7.rujna.

Taj zakon, najveći domet revolucije 1848, dovršio je djelo Josipa II. Njime su veleposjednicima oduzeta, bez ikakve odštete, nasljedna prava jurisdikcije i uprave, ukinuta je tlaka (radna renta), dijelom na trošak države a dijelom na trošak uživaoca [1], i seljaku uživaocu »dominikalne« zemlje zajamčena je sigurnost zakupa. Zakon od 7. rujna odredio je karakter Habsburške Monarhije do kraja njezina postojanja. Čim je ukinuta tlaka, veleposjednicima više nije bilo u interesu da za zemlju drži vezanu veću seljačku populaciju: siromašniji seljaci prodali su svoje zakupe bogatijima i otišli u gradove. Kapitalizam u razvoju dobio je na raspolaganje radnu snagu; istodobno su ti doseljenici asimilirali gradske starosjedioce Nijemce i gradovima dali nacionalni karakter njihove seoske okolice. Štaviše, s emancipacijom je prestala klasna borba između aristokracije i seljaštva, a nacionalno osviješteno seljaštvo podijelilo se. Ilustracija toga je sam Kudlich: kad je prošao njegov povijesni trenutak, postao je običan njemački radikal, a 1872, kada se vratio iz izgnanstva u Sjedinjenim Državama, zagovarao je u Šleskoj nacionalno jedinstvo Nijemaca radi obrane od presezanja Čeha. Riječima Eisenmanna: »Međunacionalna borba prestala je biti dvoboj

[1] U sličnom ugarskom zakonu donesenom u ožujku, svu odštetu morala je isplatiti država. U Galiciji je namjesnik, da bi seljake Poljake pridobio a odbio ih od njihovih gospodara, još prije bio obećao ukidanje tlake na držani trošak. Kad je kasnije Galicija dobila autonomiju, poljski veleposjednici u čijim je rukama bila vlast usprotivili su se da plaćaju odštetu sami sebi, pa je račun morala namiriti Carevina i tako su njemački i češki seljaci platili emancipaciju galicijskih seljaka.

povlaštenih ličnosti i postala je rat masa«. Klasna je borba još produbila nacionalne sukobe: gradski su poslodavci bili uglavnom Nijemci, a radnici su bili češki, slovenski i poljski doseljenici.

Siromašni je seljak bio prisiljen da ode u grad, a bogati je profitirao – kupio je siromahovu zemlju i još stekao sigurnost zakupa na gospodarevoj zemlji. Time se konzervativni svjetonazor seljačkih stranaka još pojačao; s druge strane, kako su bogati seljaci bili u stanju da školuju svoju djecu, to je u seljačkim strankama sve više jačao nacionalizam. Smatrajući se upropaštenom, visoka je aristokracija osudila zakon o emancipaciji i carsku vladu koja ga je primijenila kao »komunističke«. A istina je bila suprotna. Oslobođeni neefikasne tlake, veleposjedi su mogli hiti racionalnije korišteni. Plug s parnom vučom u Ugarskoj, izrazita značajka kraja devetnaestog stoljeća, bio je rezultat emancipacije seljaštva. Nadalje, s paušalnim iznosom odštete, magnat je mogao postati kapitalistički poduzetnik. Prema Denisu, češki su magnati 1880. imali 500 do 800 pivovara, 80 do 120 šećerana i 300 do 400 pecara. Madžarski magnati također su imali pilane, tvornice papira, ugljenokope, hotele i toplice, sve od kompenzacija za tlaku. U dvadesetom stoljeću su u Habsburškoj Monarhiji veleposjedi dominirali više nego ikada, što je također bio rezultat emancipacije seljaštva 1848. godine. Uistinu su upropašteni sitni plemići: bez tlake nisu mogli voditi svoje posjede, a odšteta je bila premala da bi s njom postati kapitalisti. Inače je taj stala izvan Ugarske bio od drugorazredne važnosti, ali je u Ugarskoj njegova propast imala duboke političke posljedice.

I carska je vlast profitirala od emancipacije seljaštva. Ukidanjem nasljednog prava jurisdikcije, lokalna je uprava potpala pod potpunu kontrolu carskih funkcionera i tako postala posve ovisna o Beču. kako su emancipaciju provodili carski funkcioneri, seljaštvo ju je prihvaćalo kao carsku milost, a ne akt Ustavotvorne skupštine. Do rujna 1848. seljaštvo je diljem Carevine bilo prožeto borbenim revolucionarnim duhom, a čim je došla emancipacija, izgubilo je interes za politiku i ravnodušno je gledalo kako pobjeđuje apsolutizam. Bach je od sama početka očekivao takav ishod, pa je bio pristao na Kudlichove prijedloge tražeći samo da cijenu emancipacije dijele zakupac i država. Inače, carski ministri nisu razmišljali tako dalekosežno, nego kako preživjeti od danas do sutra; ti ljudi bili su rastrzani problemom kako da usred revolucije drže u pogonu rasklimanu mašineriju Carevine, a najneposrednija briga bile su im financije.

Financije su i otvorile put za raskid s Ugarskom i presudne posljedice toga. »Ožujskim zakonima« Kossuth je u potpunosti ostvario svoj program: jedina veza

Ugarske s ostatkom Carevine bila je personalna unija. To razaranje jedinstva Carevine ne samo što je sablaznilo svakog Austrijanca, pa i radikala kao što je bio Bach, nego je odjednom cijeli teret nacionalnog duga svalilo na leda preostale Austrije. Umjereni Madžari, kao Deák, koji su shvaćali da je Ugarskoj nužna veza s ostalim habsburškim zemljama, bili su spremni na nagodbu u tom kritičnom pitanju financija, ali ih je Kossuth svojom šovinističkom retorikom ušutkao i potisnuo iz javnog života. Tako se činilo da je Kossuth izoliran, u zavadi kako s liberalnom austrijskom vladom tako i s madžarskim liberalima. To je dvorski krug oko nadvojvotkinje Sofije ohrabrilo na akciju protiv njega, pa je 4. rujna mimo znanja austrijskih ministara Jelačić vraćen na položaj hrvatskog bana. Već 11. rujna Jelačić je prešao Dravu i započeo invaziju Ugarske. Tom savezu dinastije i Hrvata Kossuth je pokušao parirati savezom Madžara i Nijemaca, pa se obratio bečkom parlamentu da posreduje između Ugarske i dinastije. Poput svih svojih suvremenika radikala, nije shvaćao karakter Austrije nego je mislio da je bečka Ustavotvorna skupština nekakav njemački parlament s nacionalističkim nazorima.

Skupština je od 17. do 19. rujna raspravljala hoće li primiti ugarsku delegaciju; to je bila u povijesti prva javna rasprava o »austrijskom pitanju« i na njoj su formulirane teme njegova budućeg razvoja. Radikalni Nijemci, koji su željeli da nasljedne zemlje postanu integralan dio nacionalne Njemačke, prihvatili su Kossuthov program personalne unije, što su učinili i »Poljaci u salonskim kaputima« u težnji za sličnom samostalnošću Galicije. Nijemci umjerenjaci željeli su pripasti Njemačkoj, ali su također htjeli očuvati jedinstvenu Carevinu po kojoj je Austrijanac značio nešto više od Bavarca ili Sasa; odnosno, htjeli su u Austriji uživati sve prednosti što su Nijemci, a u Njemačkoj sve prednosti što su Austrijanci. Slagali su se s Bachovim argumentom da su se ustavni privilegiji Ugarske mogli trpjeti dokle god se u ostatku Carevine vladalo apsolutistički, ali da sad Ugarska mora prihvatiti carski parlament uz ostale zajedničke institucije financija, vojske i vanjske politike. Česi su odbijali takvo centralističko stajalište: htjeli su federalizam i nadali se da će u Pragu imati parlament ravan onome u Budimpešti. Ali ni s Kossuthom se nisu mogli slagati, jer bi to značilo priznati madžarsku nacionalnu državu i tako okrenuti leđa ostalim Slavenima, Srbima i Hrvatima, a u prvom redu svojoj rođenoj braći Slovacima. Osim toga, koliko im se god ne sviđala bečka centralistička vlast, još su se više bojali njemačkog nacionalizma iz Frankfurta. I tako, podržali su liniju jake Carevine u nadi da će joj prisilu ublažiti kad su oni u pitanju. Protuugarsku većinu pojačali su još Slovenci, koji su također strahovali od nacionalne dominacije Nijemaca, i Malorusi koji su time posredno glasali i protiv poljske prevlasti u Ideje austroslavizma i Velike Austrije udružile su se u borbi protiv zahtjeva vodećih

naroda.

Habsburško je Carstvo dobilo parlamentarnu većinu; još mu je valjalo dobiti rat. U pomoć Jelačiću upućene su carske trupe, a to je u Beču izazvalo ustanak 6. listopada, najradikalniju revoluciju u godini revolucija. Listopadska revolucija htjela je uništiti Austrijsko Carstvo i zamijeniti ga nacionalnom Njemačkom i nacionalnom Ugarskom; cilj joj je praktički bio da Beč svede na rang provincijskoga grada. Takav program nije mogao privući liberalnu buržoaziju koja je bila svjesna blagodati statusa građana velike carske prijestolnice; dapače., bio joj je još odbojniji zbog podrške koju su mu pružile bečke mase dajući time oduška svom socijalnom nezadovoljstvu. Ali, bez pomoći nacionalne Njemačke ili nacionalne Ugarske, za koje se i borila, listopadska je revolucija bila osuđena na propast. Nacionalna Njemačka nije imala čime pomoći. Frankfurtski parlament, i sam nasmrt uplašen radikalizmom, već se sklanjao pod okrilje pruskih trupa; jedina je njegova podrška bila rezolucija od 27. listopada da se njemačke i nenjemačke zemlje mogu združiti samo personalnom unijom, što je bio program koji su upravo toga trena rešetali i derali s bečkim barikadama. Nacionalna Ugarska iskoristila je predah da formira Odbor javnog spasa na čelu s Kossuthom. Ugarska je vojska oprezno krenula prema Beču a onda se bojažljivo povukla.

Čim je izbila revolucija, Dvor je pobjegao u Olomouc u Moravskoj, kamo je za njim došla i većina članova Ustavotvorne skupštine. U Beču je ostala šaka zastupnika — Nijemaca radikala i »Poljaka u salonskim kaputima«. Dvor je ipak ostao u kontaktu s objema stranama, kao osiguranje u slučaju pobjede radikala. Vlada je potvrdila imenovanje Messenhauera, koji je rukovodio obranom Beča, a u službenom *Wiener Zeitungu* su jedan uz drugi objavljena oba proglasa, i Messenhauera i carskog vrhovnog zapovjednika Windischgratza. Ministar financija Kraus ostao je s krnjim parlamentom u Beču te je na državni trošak uputio dva emisara Kossuthu da traže pomoć. Ta mjera opreza bila je suvišna, jer je Beč ostao osamljen. Predlagač zakona o emancipaciji seljaštva Kudlich pokušao je da na račun svoje slave podigne na ustanak seljaštvo Donje i Gornje Austrije, ali bez uspjeha. Windischgratzove i Jelačićeve trope svladale su Beč i porazile evropski radikalni program. Nakon pobjede, prvi je akt vlade bio da odbaci frankfurtsku rezoluciju od 27. listopada i da postavi Windischgratza za zapovjednika pohoda na Ugarsku. Istodobno se vlada odrekla svake ozbiljne nakane da ustupcima u Italiji zadobije podršku Engleske, i pripremila se da ondje nastavi rat. Tako su porazom listopadske revolucije propala tri nacionalna pokreta — u Njemačkoj, Ugarskoj i Italiji.

Za politiku jake Carevine bili su potrebni jaki ministri i jak car. Na mjesto ostarjelog

Wessenberga, 21. studenog doveden je Felix Schwarzenberg, Windischgratzov šurjak i Radctzkyjev savjetnik, a 2. prosinca je Ferdinand abdicirao u korist svoga nećaka Franje Josipa. Ferdinand je nestao s pozornice povijesti da bi se tek 1866. povodom pruskog zauzeća Praga, načas javio s ovakvim komentarom »Tako raditi mogao bih čak i ja«. Novi predsjednik vlade Schwarzenberg bio je nasilan čovjek: nasilan u privatnom životu i nasilan u politici. Živio je u uvjerenju – koje je često svojstveno nemaštovitim ljudima – da je u sili sve, a u idejama ništa. Služio je s Radetzkym u Italiji 1848. to je, dajući preveliku važnost tom ratu, gledao u austrijsku vojsku s povjerenjem inače neuobičajenim za austrijskog državnika; bio je zapravo jedan od prvih žrtava one velike talijanske iluzije što je u evropsku politiku sto godina unosila notu farsno laka predaha. Iako je i sam pripadao jednoj od najeminentnijih loza, Schwarzenberg nije poštovao ni tradiciju ni aristokraciju, pa je plan o nasljednom Gornjem domu osudio primjedbom da u Austriji nema dvanaest plemića podobnih da u njemu sjede. Sam nije imao ideja, ali ih je znao spremno preuzeti od drugih, bar u bitnim crtama, a izabrao je i sposobne kolege ne obazirući se na njihovu prošlost. Grof Stadion, koji je postao ministar unutrašnjih poslova, bio je aristokrat, lojalan čovjek ali i nepokolebljiv liberal koji je s uspjehom bio iskušao svoju liberalnu politiku kao namjesnik Galicije; Bach, ministar pravosuđa, bio je odvjetnik i neplemić što je stajao na radikalnoj strani barikada čak do 26. svibnja; barun Bruck, ministar trgovine, bio je njemački trgovac iz Porajnja, koji je položio temelje važnosti Trsta i začeo viziju Mitteleurope, ekonomske unije cijele Srednje Evrope pod austro-njemačkim vodstvom. Te ljude, tako različite podrijetlom i nazorima, spajalo je to što im je moć bila u prvom planu. Taj isti ton dao je Schwarzenberg vanjskoj politici. Metternich se oslanjao na Rusiju, a Wessenberg na Englesku; u oba slučaja, to su bila savezništva zasnovana na načelima – s Rusijom po konzervativnoj, s Engleskom po Iiberalnoj liniji. Schwarzenbcrg je naumio izbjeći tim moralnim alternativama suradnjom s Louisom Napoleonom, pustolovom i također čovjekom bez principa, koji je upravo bio postao predsjednik Francuske Republike. Schwarzenberg se nimalo nije žacao sprege Habsburg-Bonaparte. Njegova je vlada bila vlada jakobinaca, a njihov je cilj bio da od Franje Josipa, habsburškog baštinika, naprave Napoleona, sina revolucije.

Car kojem je bila određena ta čudna uloga bio je mladić od osamnaest godina, savjestan ali bez životnog iskustva. I on je poput Schwarzenbcrga zazirao od ideja; dok je Schwarzcnberg bio prelukav da bi imao principa, Franjo Josip je bio preograničen da bi ih shvatio. Bio je tako obuzet dinastičkom idejom da za druge u njemu nije bilo mjesta. Kao nadvojvoda bio je samo Franjo, a dodatno mu je ime evociralo Josipa II,

»narodnog cara«. Ali, osim imena, u Franje Josipa nije bilo ničega od Josipa II; njemu je dinastička ideja značila održavanje vlasti dinastije i ništa drugo. Mogao je, kao Franjo I, biti marljiv birokrat: imao je *Sitzfleischa,* kako Nijemci kažu. Stalno se iznova čudio kako to da ne može svoju Carevinu držati u pogonu jednostavno sjedeći za radnim stolom i potpisujući dokumente osam sati dnevno. Ipak, iako kruta duha, u politici je bio donekle elastičan. Cijeli mu je život bio opterećen iskustvom iz 1848, kad se činilo da se Carevina ruši iz temelja; ta uspomena davala je njegovim postupcima neku hitnost i nestrpljivost inače tuđu njegovoj naravi. Schwarzenberga je vodila politička teorija da se vladanje temelji na snazi, a ne na idejama, a Franjo Josip je sa skepsom gledao na to kao i na svaku drugu teoriju, i s tim skepticizmom je proveo, ili tolerirao, sistemske promjene koje su više no jednom izmijenile ideološku osnovu njegovog carstva. Samo je u dvije stvari bio nepokolebljivo odlučan: da održi snagu svoje vojske i da afirmira ugled Monarhije u svijetu. Dugotrajno i gorko iskustvo naučilo ga je da te ciljeve može postići samo ustupcima unutrašnjim poslovima; iskustvo ga nikad nije naučilo da su to pogrešni ciljevi, ili da narode treba pridobiti za Carevinu a ne nagovarati ih da je trpe. Od svojih predaka, a napose od Josipa II, naslijedio je bogat kapital dobre volje, a utrošio ga je u očuvanje moći dinastije i tako ostavio Carevinu, u duhu njezinih naroda, bez svoga smisla. Franjo Josip nije volio ideje, a dinastičko pravo je samo po sebi ideja, i još k tome arhaična. Revolucije 1848. prekinule su prirodni, »automatski« tok austrijske povijesti, a Franjo Josip, »posljednji monarh starog poretka«, bio je reanimirana institucija, »umjetna« kao bilo koja druga. Nemajući vjere u svoje narode, nije osjećao nikakve odgovornosti prema njima, pa je ustupke činio iz straha, a ne iz uvjerenja. Slijedom toga, postao je glavni uzročnik raspada Habsburške Monarhije.

Vladavina je Franje Josipa začudo počela s Ustavotvornom skupštinom koja je pukim slučajem još postojala; dok Ugarska ne bude pokorena, valjalo je sačuvati podršku umjerenih Čeha i Nijemaca nezatrovanih praškim lipanjskim ustankom ni bečkom listopadskom revolucijom. Ustavotvorna skupština, koja nije imala riječi u vlasti, premještena je u Kromeriž u Moravskoj da ondje nastavi svoje ustavotvorne trudove. I Česi i Nijemci bili su odbacili svoja radikalna krila: Česi su bili Austroslaveni a Nijemci lojalni Austrijanci. Pitanje treba li Carevina opstati riješili su događaji, pa je Ustavotvorna skupština morala samo razmotriti kako složiti cara s individualnim i nacionalnim slobodama. Uz to, nakon listopadskih događaja, dinastija je učvrstila svoj status samostalne snage, pa je nisu mogli »prisvojiti« ni Česi ni Nijemci i stoga su obje strane bile primorane na dogovor i nagodbu. Stajališta su im se i dalje duboko razlikovala: Nijemci su htjeli sačuvati

centraliziranu državu koju su stvorili Marija Terezija i Josip II, dok su Česi željeli vratiti pokrajinska prava Češke. S druge strane, Nijemci su bili spremni da centralnoj vlasti, koja je tako očito bila opet u rukama dinastije, nametnu ograničenja, dok su Česi bili spremni da podupru centralnu vlast koja ih štiti od frankfurtske ideje o njemačkoj nacionalnoj državi. Česi su žrtvovali svoje federalističke ideje i pristali na unitarnu državu, a Nijemci su pristali na poširoku pokrajinsku autonomiju.

Palacky bi, s rijetkim intelektualnim poštenjem, najradije bio skrojio nove pokrajine prema nacionalnom sastavu, ali to su odbili ostali Česi koji se nisu htjeli odreći »historijske« Češke, unatoč njezinoj njemačkoj manjini; a Nijemci, dok su se s jedne strane pozivali na svoja nacionalna prava u Češkoj, nisu se htjeli odreći slovenskih područja Koruške i Štajerske. Uz to su Nijemci, u brizi za centraliziranu državu, htjeli spriječiti svaku identifikaciju pokrajina s narodima. I tako su se i u Kromeržu i jedni i drugi, Česi radi Češke a Nijemci radi Carevine, usprotivili preobrazbi Austrije u savez nacionalnih zajednica. U toj oporbi, iako ni u čemu drugome, slagat će se sve do propasti Habsburškog Carstva. Ustavom iz Kromeriža učinjen je ustupak nacionalnim manjinama u pokrajinama: predviđeni su pokrajini podređeni »okruzi« s lokalnim saborima i lokalnom autonomijom. Naime, ti ljudi u Kromerižu pretpostavljeni su da će nacionalne težnje biti zadovoljene školama i lokalnom upravom na narodnom jeziku; nisu bili kadri da zamisle narod koji bi želio sam upravljati svojom sudbinom. Poput njemačke Ustavotvorne skupštine u Frankfurtu, nisu shvaćali središnje pitanje politike –pitanje vlasti; polazili su od pretpostavke da vlast ostaje u rukama dinastije, kako je i bilo. Stoga ustav iz Kromeriža nije uopće pokušao riješiti problem kako različite narode složiti da stvore zajedničku vlast, nego se isključivo pozabavio problemom kako će različiti narodi živjeti u miru pod habsburškom vlašću. U biti, njime se priznalo da bez dinastije Carevina ne može opstati, pa su se tako unaprijed osudili svi kasniji planovi da se Habsburška Monarhija zamijeni nekom »podunavskom konfederacijom«. Suradnje među narodima neće biti osim pod habsburškom komandom.

Ipak, sam pristanak da žive u miru pod Habsburgovcima bio je uspjeh bez premca u povijesti Habsburške Monarhije. Ta jedinstvena činjenica navest će poslije istraživače da precijene značenje ustava iz Kromeriža. Da bi našli rješenje, Česi i Nijemci morali su surađivati, ali je uspjeh tog rješenja ovisio o njihovoj daljnjoj suradnji. A to suradnje teško da će biti čim opet oživi isključenje da se »prisvoji dinastija«. Nakon godinu-dvije će Mayer, autor nacrta ustava iz Kromeriža, postati Bachu pouzdanik koji će mu zdušno pomoći da Carevini nametne kruti kalup centralističkog apsolutizma zasnovanog na njemačkoj

prevlasti, a Lasser, u Kromcrižu Mayerova desna ruka, surađivat će sa Schmerlingom na održavanju to njemačke centralizacije s pomoću tankog plašta nekog pseudoparlamenta njemačkog karaktera, i bit će glavni tvorac sustava »izborne geometrije« kojim su Nijemci sebi osigurali umjetnu većinu u austrijskom parlamentu. Česi će morati dulje čekati na svoju priliku da »prisvoje« dinastiju. Međutim, protiv svojih njemačkih kolega iz Kromeriža nastojat će pridobiti »feudalno« plemstvo Češke; a 1879. će se Rieger, Palackyjev zet i glavni češki predstavnik u Kromerižu, udružiti sa carskom vladom da bi srušio hegemoniju njemačkih liberala. Nadalje, čak je i takav privremeni sporazum u Kromerižu bio postignut zahvaljujući porazu Čeških i njemačkih radikala u borbi s habsburškom vojskom, a prije ili kasnije taj je radikalizam morao ponovo oživjeti. Ustav iz Kromeriža ne samo što nije bio nikakav sporazum između naroda Austrijskog Carstva, nego je bio djelo zastupnika bez tijesne veze sa svojim narodima, promišljenih i obrazovanih ljudi koji su htjeli osigurali svoju birokratsku ili akademsku budućnost, pretpostavljajući da će time zadovoljiti nacionalne težnje masa.

U isti mah dok je skupština u Kromerižu vodila ustavne rasprave, nacionalizam je pokazivao svoju pravu snagu u Ugarskoj gdje su se Srbi, Slovenci i Rumunji s jedne, a Madžari s druge strane, međusobno klali u najžešćem etničkom ratu suvremenog doba. Skupština u Kromcrižu se bila složila da je jako Austrijsko Carstvo nužnost; ali, da hi se to moglo ostvariti, trebalo je riješiti pitanje Ugarske, a Kromeriž je odvraćao pogled od Ugarske. Samo je Palacky predložio, i to mlako, da se Ugarska podijeli na nacionalne jedinke. Česi su ustuknuli pred tim prijedlogom koji je podrazumijevao i podjelu »historijske« Češke, ali nisu htjeli podržati ni madžarske zahtjeve jer bi to značilo ostaviti na cjedilu Slovake. Nijemci nisu htjeli da se radi podređenih slavenskih naroda protive bratskom vodećem narodu, ali nisu htjeli ni podržati zahtjeve koji su ugrožavali širu Austriju. Dakle, i Česi i Nijemci morali su se praviti da ugarskoga pitanja i nema, pa su tako utrli put dinastiji da se s Ugarskom nagodi mimo njih. Zbog šutnje o Ugarskoj, skupština u Kromerižu nije bila korisna ni Schwarzenbergovoj vladi kojoj je bilo stalo do pomoći protiv Ugarske, a ne do nekog uzornog liberalnog ustava. Schwarzenberg i njegove kolege bili su sad spremni za akciju protiv Ugarske, a kao uvodna demonstracija carske moći skupština u Kromerižu 4. ožujka 1849. raspuštena je a da nacrt ustava i nije završila.

Ipak su Schwarzenberg, Stadion i Bach htjeli pokazati da su i oni svojevrsni revolucionari. lako ih je na vlast doveo Windischgratz, nisu se slagali s nazorima toga generala, pa ni njegovih aristokratskih kolega. Ti »starokonzervativci« – Metternichovi

učenici pojačani madžarskim magnatima koji su se bili razišli s Kossuthom – htjeli su samo uništiti tekovine 1848. i obnoviti Ugarski sabor kakav je bio prije ožujskih zakona; to je bila politika savezništva cara i plemstva, jalova već u Metternichovo doba, a još jalovija nakon agrarne revolucije. Schwarzenberg i njegove kolege nisu se kanili vratiti na predožujsko razdoblje, jer im je ono svojom zbrkom i slabošću bilo jednako mrsko kao i liberalizam koji mu je slijedio. U ožujku 1849. Windischgratz nije vise imao političkog utjecaja i prosvjedi su mu bili uzaludni. Stadion je na brzinu sastavio nacrt ustava kao protuudarac djelu Kromerikt. U tom se ustavu cijela Carevina, zajedno s Ugarskom i Lombardijom-Venecijom, tretirala kao unitarna centralistička država. Predviđen je jedinstven državni parlament, biran neposrednim izborima, s odgovornom vladom na čelu s predsjednikom; Ugarska je podijeljena na nove pokrajine

prema nacionalnom sastavu, a one će, kao i sve ostale pokrajine, biti obična administrativna područja. Stadionov ustav »riješio« je austrijsko pitanje tako što ga je ukinuo; polazio je od pretpostavke da je taj konglomerat zemalja s vrlo raznolikim tradicijama i s narodima na različitim stupnjevima razvoja isto tako bez partikularnih tradicija a nacionalno jedinstven kao Napoleonova Francuska. Ponovljeno je nastojanje Josipa II ali pod mnogo nepovoljnijim okolnostima: moglo je uspjeti samo kad bi se Schwarzenberg i njegovi ministri i dalje držali svoga početnog jakobinstva.

Stadionov ustav oktroiran je 4. ožujka 1849, na dan kad je raspuštena skupština u Kromerižu. Objavljeno je da će stupiti na snagu elan prestane »privremeno izvanredno stanje«. Dotle je kabinet bio odgovoran samo nepostojećem parlamentu i neiskusnom mladom caru. Taj kabinet vladat do diktatorski, ponovo osvajajući Ugarsku i Italiju za habsburšku kuću i donoseći, pod firmom »privremenih naredaba«, zakone koji će imati revolucionarne posljedice. Zbačena je maska liberalizma i počeo je apsolutizam novog tipa.

VII

NEOAPSOLUTIZAM:SCHWARZENBER-GOV I BACHOV SUSTAV, 1849-59

Raspuštanje skupštine u Kromerižu označilo jc početak otvorenog napada na vodeće narode. Prestao je svaki razgovor o nekom popuštanju u Italiji, dapače, Sardinija jc isprovocirana da obnovi ratne akcije, pa jc Radetzky 26. ožujka odnio odsudnu pobjedu kod Nova-re, a zatim jc bez žurbe, u srpnju, likvidirana Venecijanska Republika. Raskinuta je i krhka spona s nacionalnom Njemačkom: 5. travnja je austrijskim zastupnicima naređeno da napuste frankfurtski parlament. Ugarska je ipak predstavljala težu zadaću. Kossuth se bio fantastično oporavio od onih crnih dana u rujnu 1848, kada se činilo da se Velika Ugarska raspada – s ustankom Slovaka na sjeveru, Srba u Vojvodini, otporom Rumunja i Nijemaca u Transilvaniji, te prelaskom Hrvata preko Drava. Od Kossutha su da popusti čak i njegovi sljedbenici radikali, ali se on nije pokolebao. Umjesto da pokuša smiriti narodnosti Ugarske, raspirio je mađarsku euforiju radujući se zapravo etničkim sukobima kao prilici da istrijebi nemadžarske narodnosti. Sam jc spriječio svaku nagodbu koju su narodnostima nudili ostali ministri, a probuđenim narodima dobacio jc uvrede koje će ih peći i nakon sto godina. Srbima jc poručio da će »između nas presuditi sabljao i kovao plan da ih >>iskorijeni«, za Hrvatsku jc rekao da mu »nije dovoljna ni za jedan ručak, a Rumunje je nazvao »dušom urote protiv Ugarske«.

Raspirivanje nacionalostičke strasti bilo jc efikasno. U madžarske vojnike usađeno je uvjercnje da svoju, državu mogu spasiti samo klanjem svakog građanina koji ne govori njihovim jezikom. Jelačić je odbijen, pokoreni su Slovaci i veći dio Vojvodine, dok su Rumunji bez uspjeha pokušavali dobiti pomoć ruskih trupa, koje su bile započele okupaciju dunavskih kneževina čim su izbile revolucije. Slijedili su još veći uspjesi. U zimu 1848. Windischgratz je ušao u Ugarsku i zauzeo Peštu, ali su ga onda poljski generali, koji su vodili mađarsku vojsku, manevarski nadmudrili i u travnju 1849. prisilili na povlačenje. U času kad su Habsburgovci raskidali s nacionalnom Italijom i nacionalnom Njemačkom, nacionalna Ugarska raskidala je sa Habsburgovcima: 14. travnja u Debrecinu je ugarski parlament, prilično,okrnjen zbog odlaska umjerenjaka, svrgnuo Habsburgovce i postavio Kossutha za namjesnika. Tako je do svog logičnog zaključka provedena Kossuthova teorija da Ugarska može biti velika država a da se za to ne mora ni vezati za Habsburgovce ni surađivati sa svojim nemađarskim narodnostima. Kossuthova pobjeda, međutim, nije bila plod ni neke više moralne snage Madžara niti

šovinističkog zanosa što ga je on bio raspirio; pobjedu je odnijela Mađarska vojska koja je i sama bila element Habsburške moći.

Nema dvojbe da su Habsburgovci s vremenom mogli pobijediti Kossutha vlastitom vojnom snagom, uz privolu mađarskih magnata i podršku nemađarskih naroda. Izvedba tog plana prekinuta je hitnom ponudom pomoći od strane Rusa. Ruskom se caru nije svidio uspjeh poljskih generala u mađarskoj vojsci i strahovao je od primjera što ga Ugarska daje Poljskoj. Osim toga, imao je i jedan dublji motiv. Nakon dvadeset godina mirovanja, ruska politika na Istoku opet se kretala linijom akcije, a okupacija dunavskih kneževina, tobože radi njihove zaštite od revolucije, bila je prvi korak u novom pohodu na Carigrad. Ruskom je caru bilo stalo da se Habsburško Carstvo izvuće iz krize samo tako da ostane dužno Rusiji; s druge strane, žacao se da otvorena otkrije prave ruske namjere, iz straha da će se onda Austrija povući. Kao često prije i poslije toga, Rusija se zanosila nekim svojim himerama i nadala da de je velika sila, kojoj je ona u nevolji pomogla, poslije od svoje volje podariti nagradom koju se nije usudila unaprijed zatražiti.[1] Uz to je ruski car ozbiljno shvaćao načela konzervatizma koja je bio naučio od Metternicha; nije mogao zamisliti da ona Schwarzenbergu ništa ne znače, odnosno ne toliko da bi zbog njih bio voljan gledati Ruse u Carigradu i na ušću Dunava.

Linija ruskog cara išla je Schwarzenbergu u račun. Bio je spreman da prihvati rusku pomoć u Ugarskoj, ili poslije u Njemačkoj, ali i od sama početka odlučan da što nije crno na bijelom ne prizna kao dug. U svibnju 1849. ruska je vojska ugla u Ugarsku, a u kolovozu se mađarska vojska kod Vilagosa predala ruskom caru. Kossuth je pobjegao u Tursku pa će četrdeset godina živjeti u izgnanstvu čuvajući svoj prazan naslov namjesnika. Završio se san o velikoj nezavisnoj Ugarskoj. Ali habsburški uspjeh bio je isto tako iluzoran kao i prije Kossuthov. Postignut je uz rusku pomoć i ovisio jc o trajanju prijateljstva s Rusijom. Osim toga, to jc bilo isključivo vojno osvajanje, a ne politička pobjeda. Dok su češki i njemački umjerenjaci pozdravili poraz češkog i njemačkog radikalizma, u Ugarskoj nitko nije pozdravio Kossuthov poraz. I magnati koji su se krili u sjeni Windischgratza, i liberali koji su se oslanjali na Deaka slagali su se s Kossuthovim ciljem – velikomađarskom Ugarskom; od Kossutha ih je razlikovalo samo uvjcecnje da taj

[1] Takvu je kardinalnu pogrešku napravio i Aleksandar I kad je dopustio da Napoleon 1809. porazi Austriju, a zatim kad je 1814. sudjelovao u pobjedi nad Napoleonom. To je ponovio i Aleksandar H kad je omogućio Bismarcku da pobijedi Austriju i Francusku, a onda i Staljin 1939. Čudno je kako Rusi nasjedaju samo na njemačku (austrijsku) iskrenost. Od zapadnih sila uvijek su tražili konkretnije dogovore, kao što jc bilo i 1915.1 1944, ali su se i takvi pokazali jalovi.

cilj mogu oni postići – aristokrati makinacijama na Dvoru, a Deak legalnom opozicijom. Smaknuće Batthyanyja i trinaest mađarskih generala stvorilo je mučenike i legendu koja se nije dala iskorijeniti s nekoliko godina apsolutističke vlasti. Nadalje, kako su se magnati, iako iskreni rodoljubi, pravodobno distancirali od Kossutha, nije bilo nikakvih opsežnih konfiskacija pa ni stvaranja novog carskog plemstva, kao što je bilo nakon osvajanja Češke 1620. Eiscnmann kaže: »Tko je god shvatio Vilagos kao novu Bijelu goru, prevario se za vise od dvjesta godina.

Kako bilo da bilo, s Vilagosom je bar privecmeno srušena posljednja zapreka velikom pokusu apsolutističkog centralizma. Stadion jc u ljeto 1849. umno obolio, pa je Bach preuzevši Stadionov položaj ministra unutrašnjih poslova, uz Schwarzenberga koji je bio sav zaokupljen vanjskom politikom, praktički postao diktator, a svoju jc moć iskoristio u prevratničke svrhe. Zbrisane su sve povijesne revindikacije i privilegije. Što se tiče Ugarske, obrazloženo je da je ona svrgavanjem Franje Josipa proigrala svoj ustav; čim je likvidirana Ugarska, zacijelo nije mogla opstali nikakva druga drava ni pokrajina; čak je i Hrvatska, koja jc dinastiji bila lojalna od početka do kraja, izgubila svoj sabor, lokalnu samoupravu i teritorijalni integritet. Austrijsko jc Carstvo postalo, prvi i posljednji put, totalno unitarna država. Uveden je jedinstven upravni sustav, na čelu s njemačkim funkcionerima podređenim izravno Beču, jedinstven pravni i jedinstven porezni sustav. U lipnju 1850. je »izvanrednom odredbom kao uzgred ukinuta carinska barijera između Ugarske i ostalog dijela Carevine, pa je time stvoren i jedinstven trgovinski sustav. »Bachov sustav funkcionirao je samo deset godina, do 1859, ali se njegove posljedice više nikad nisu mogle ukloniti. Do 1848. granica između Ugarske i ostatka Carevine dijelila je dvije društvene zajednice, a nakon 1867. ona će dijeliti dva parlamenta. Sve do propasti Monarhije, ugarski će građanin pušiti iste cigare i cigarete, imat će istu policiju i ispunjavat će iste službene obrasce kao i svaki drugi građanin u Monarhiji; dapače, mnogo toga što se čak i danas smatra karakteristično mađarskim, unijeli su u Ugarsku Bach i njegovi agenti. Stara Ugarska, sa svojim autonomnim županijama, praktički nije znala za birokraciju, a od 1867. dalje to autonomija značila je samo to da austrijski birokratski sustav drže u pogonu mađarski birokrati. To je bilo nasijeđe »Bachovih husara.

Bachov sustav provodili su Nijemci, iako ne njemački nacionalisti. Takav je bio duh i Schwarzenbergove vanjske politike: mehanički odjek velikonjemačkog radikalizma, bez zanosa, ni radikalnog ni nacionalnog. Schwarzenberg se oduševio Bruckovom idejom o »carstvu od sedamdeset milijuna« o uniji svih njemačkih i austrijskih zemalja pod vodstvom Habsburgovaca; htio je cijelo Habsburško Carstvo ugurati u obnovljeni Njemački Savez,

štaviše, i u njemačku Carinsku uniju. U takvom programu su Rusija i Francuska gledale prijetnju, a Pruska i njemački vladari propast; mogao se provesti samo revolucionarnom demagogijom, a ne silom habsburškog oružja, pa je takvom ambicijom Schwarzenberg zapravo pokazao koliko mu je lukavost plitka. Planove Pruske o sjevernonjemačkoj uniji pod njezinim vodstvom bilo je lako razbiti. Austrijska je vojska bila pobijedila u Italiji i Ugarskoj, a ruski jc car opet podržao stranu koju jc pogrešno smatrao konzervativnom. Sporazumom u Olomoucu u prosincu 1850. Pruska se odrekla svojih planova i pristala na obnovu Njemačkog Saveza. Ali to je bio posljednji Schwarzenbergov uspjeh. Na konferenciji u Dresdenu početkom 1851. njemački su vladari odbacili pokušaj da se sve habsburške zemlje priključe Njemačkom Savezu i Carinskoj uniji, a ruski car, konačno uplašen, podržao je njihov otpor. Došlo se do mrtve točke. Svojom politikom sile i prestiža, Schwarzenberg je upleo Austriju u borbu za prevlast u Njemačkoj, a s druge strane, svojom unutrašnjom politikom, povrijedio je osjećaje Nijemaca.

Porazom Pruske otpalo je i posljednje opravdanje da i dalje ostane teoretski na snazi Stadionov ustav. Schwarzenbergov kabinet, iako revolucionarnih nazora, nije imao nikakve revolucionarne podrške, a čim su opasne posljedice 1848. svladane, Franjo Josip jc zapao pod njemu bliskiji utjecaj konzervativnih magnata i generala. Ovi su pak čeznuli za historijskim predožujskim institucijama; kako nisu više mogli dobiti svoje sabore i nasljedne jurisdikcije, htjeli su bar restaurirati »historijske« carske ovlasti. Despotizam ministara smatrali su revolucionarnim, pa su se zalagali za vraćanje na predožujski sustav u kojem su ministri bili obični činovnici a car jedina zakonodavna i koordinaciona vlast. A ti isti ljudi što su željeli povratak sustava koji je 1848. bio otkrio sav svoj trulež, bili su njegovi najveći kritičari; Kübeck, čelnik te skupine na Dvoru, u svojim memoarima nam najbolje otkriva svu nesposobnost predožujskog režima. Kübeck je bio ljubomoran na Bacha isto kao što je bio Metternich na Kolowrata, i zalagao se za carski apsolutizam iako je znao da Carevinom ne može upravljati samo jedan čovjek, pogotovo ako je još mlad i prosječan. Zato je Kübeck pribjegao već otrcanom prijedlogu što ga je Metternich godinama bio nudio na Franjinu dvoru, prijedlogu o »supstitutu parlamenta, ili Carevinskom vijeću koje će cara savjetovati a da mu ne krnji apsolutnu vlast; imao je više sreće od Metternicha jer je car prihvatio njegov plan. Franjo Josip je bio oduševljen savjetom starih državnika Carevine da on sam mora njome vladati, a ne prepuštati to Bachu, odvjetniku revolucionaru; nadahnut udarom Louisa Napoleona 2. prosinca 1851, htio je i on do kraja godine imati svoj *coup d'état.* Stoga je Stadionov ustav službeno ukinut i zamijenjen na brzinu skrpanim Kübeckovim planom, to jest, Patentom od 3. prosinca 1851: Austrijom će upravljati samo car kojeg će u

zakonodavnim poslovima savjetovati Reichsrat, ili Carevinsko vijeće, što će ga on imenovati i kojem će naravno predsjedati Kübeck.

S Kübeckovim uspjehom se u praksi nije ništa promijenilo. Franjo Josip, dotle teoretski ustavni monarh, sad je postao teoretski apsolutist, a praktički je i dalje sve prepušteno ministrima koji su posljednje tri godine vladali Austrijom. Schwarzenberg je lako prihvatio Kübeckov patent uvjeren da mu njegove odredbe, ma kakve bile, neće ugroziti vrhovni položaj predsjednika vlade. A Franjo Josip jc tako slabo shvaćao duh Kübeckova patenta da je, kad je Schwarzenberg naprasno umro u travnju 1852, predložio Bacha za predsjednika vlade. Onda su ga Kübeck i Metternich, koji se bio vratio iz izgnanstva, uvjerili da apsolutizam i predsjednik vlade ne idu zajedno. Tako je na kraju, ako izuzmemo uzgredne ličnosti iz revolucionarnih godina, Schwarzenberg ostao jedini premijer što ga je u svojoj dugoj povijesti imalo Austrijsko Carstvo. Bach je ostao ministar unutrašnjih poslova, a Franjo Josip je postao i do smrti ostao premijer Carevine koji određuje političku liniju i ravna se po savjetima ministara koji se međusobno duboko razilaze. Likvidiranje ministarske vlasti nije pomogalo Carevinskom vijeću; Franjo Josip je zdravorazumski uvidio da jc zakonodavno tijelo, makar sastavljeno od ljudi koje je on imenovao, isto tako nespojivo s apsolutizmom kao i ministarsko vijeće, pa ga nikad i nije konzultirao ni u jednom važnom pitanju. Carevinsko je vijeće pokazalo svu prazninu Metternichovih predožujskih zamisli, a Kübeck se ubrzo odrekao svoje guplje časti predsjednika. Tako jc lakoumna i neodgovorna vojna i feudalna aristokracija uništila kabinet koji je, kako bilo da bilo, imao jedinstvenu politiku i kolektivnu volju; ničim ga nisu zamijenili, a obnovili su najgore zlo starog režima – da ministri nc smiju ni prstom maknuti bez naloga odozgo. Svojim djelom 1851. Kübeck je osigurao opstanak onoj metodi vladavine koju je Bismarck ovako opisao: »Austrijski car ima mnogo ministara, ali kad hoće da se nešto učini, onda to mora učiniti sam«.

Kübeckov patent, iako u primjeni beznačajan akt, bio je simbol da je odzvonilo nadi u liberalizaciju odozgo. Schmerling, koji jc u frankfurtskom parlamentu zastupao ciljeve Austrije a zatim naslijedio Bacha kao ministar pravosuđa, već je bio napustio vladu, a ubrzo je za njim otišao i Bruck. Toj neminovnosti najdulje se odupirao Bach. Bio se založio za privremeni apsolutizam kako hi se Carevina pretvorila u jedinstvenu zajednicu u kojoj nema ni pokrajinskog ni nacionalnog separatizma, i tek je pri kraju 1852. napustio svaku nadu da će svoje djelo okruniti centralističkim liberalnim ustavom. Konačnu je odluku donio tek nakon Schwarzenbergove smrti: načelu liberalizma pretpostavio je efikasnost uprave i prihvatio monarhijski apsolutizam kako bi sačuvao »Bachov sustav«. Smiješnom ali zaslužnom igrom sudbine dopalo je upravo njega, ministra jakobinca, da poništi crkvene reforme Josipa II,

koje su nadživjele čak i Metternichov konzervatizam i predožujsko razdoblje. Konkoradatom od 1855. Katolička crkva je dobila takvu slobodu djelovanja i vlast u školstvu kakve nije uživala još od najcrnjih dana protureformacije. Ali, kao i s monarhijom, revitalizacija Crkve bila je umjetna — smišljen pokušaj da se duh modernizma uguši oružjem iz muzejskog arsenala sedamnaestog stoljeća; nekad prirodni savez Krune, Crkve i vojske sad je bio proizvod apstraktnog rezona, isto tako intelektualan kao i liberalizam protiv kojeg se borio.

Neoapsolutizam nije imao perspektive, i to mu je bila najgora strana. Prije 1848. ljudi su bill duboko svjesni zala sistema, all su vjerovali u mogućnost nekog rješenja koje će car bar prihvatiti ako ne i promicati. Sad je svako rješenje bilo isključeno: Monarhija je pomirenju pretpostavila silu. Dakako, više nije bilo ni povlaštenih naroda ni jezika. Svi su bili jednaki, ali i jednako nezadovoljni, jer su 1848. svi bili okusili stvarnost,

izglede, nacionalne slobode. Pa ni Nijemci, kojima je koristio njemački karakter centralizirane uprave i povećanje prestiža Beča, nisu bili zadovoljni. Kao najobrazovaniji narod, željeli su ustav, a kao najbogatiji narod, bill su ograničeni zbog financijskog tereta nametnutog vojnim potrebama. Neuravnoteženi budžeti bili su najslabija točka neoapsolutizma. Vojne snage represije trebalo je plaćati, a čak se ni efikasnošću Bachovih funkcionara nisu mogla namaknuti dovoljna sredstva za pokriće sve većih troškova. Pedesete godine prošlog stoljeća bile su diljem Evrope razdoblje velikih investicija kapitala, ali su u Austrijskoj Monarhiji kasarne bile važnije od tvornica i željeznica, pa je Austrija izgubila svoju dotadašnju ekonomsku nadmoć nad Pruskom. Žrtvovana su čak i ekonomska dostignuća starog režima: izgradnja državnih željeznica, koju je Kübeck planirao u predožujskom razdoblju, ustupljena je jednoj stranoj kompaniji, a francuski je kapital preuzeo željeznice u Lombardiji, što je bio zloslutan znak za tako hvaljenu vojnu snagu Austrijskog Carstva. S ekonomskom krizom 1857. bečki kapitalisti Nijemci izgubili su i svaki preostali tračak vjere u Bachov sustav, što je neoapsolutizam potreslo isto tako duboko kao što je kriza 1847. potresla predožujski režim. Ipak su Bach i njegova upravna mašinerija bili žilaviji od Metternicha i konfuzne pretkonferencije. Dok je Metternichov sustav pao zbog unutrašnje podjele i slabosti, Bachov je sustav, beživotan ali nepopustljiv, morao biti srušen izvana.

U desetljeću apsolutističke vladavine dominirala je vanjska politika. Apsolutizam i jest bio uveden zato da bi se vodila energična vanjska politika, pa ga je neuspjeh na tom području i dokončao. Metternichov sustav bio je propao i na vanjskom i na unutrašnjem planu. Do 1848. ruski car se suzdržavao od akcije na Istoku kako bi uživao čast da podrži Austrijsko Carstvo, a nakon 1848. podržao je to carstvo zato da bi se mogao naplatiti na Istoku. Ali, čim

jc Rusija okupirala dunavske kneževine, sukob Austrije s njom teško da se mogao izbjeći, bez obzira na politički sustav; s novim Schwarzenbergovim kursom sukob je postao izvjestan. Schwarzenbergova se politika temeljila na uvjerenju da je Austrija jaka. Dok se Metternich bojao da bi svaki konflikt u Evropi mogao izazvati raspad Austrije, Schwarzenberg je tražio prilike za dinamičnu politiku. Dok jc Metternich najprije iskoristio Napoleona kako bi Habsburškom Carstvu osigurao opstanak, a onda ga 1813. ostavio na cjedilu radi Rusije i stvari konzervatizma, Schwarzenberg jc to povijesnu odluku postavio naglavačke smatrajući Austriju dovoljno snažnom da može ići rame uz rame s jednim novim Napoleonom. I njegova je vanjska politika imala jakobinski duh: prezirao je »sustav sporazuma« Bečkog kongresa i nadao se novim dobicima u Njemačkoj i na Istoku. Treba mu, međutim, priznati da nijc imao velikog izbora kad se odrekao Metternichova konzervatizma; to je Austriji nametnuo novi dinamizam Francuske i Rusije, iako su Napoleon III i postariji Nikola I bili tek blijede sjene Napoleona I i mladog Aleksandra I. Duh Bečkog kongresa bio je nestao još prije nego što su osporene njegove teritorijalne nagodbe, a Austrija se nagla pod pritiskom velikih sila i s istoka i sa zapada. Rusija se pokrenula na Dunav, a Napoleon III jc sanjao o novom talijanskom kraljevstvu.

Schwarzenberg jc zacrtao novu politiku, a ona mu je propala zato što je nije vodio novim sredstvima. Politika rizika nije se mogla oslanjati isključivo na habsburšku vojnu silu; trebala joj je demagogija, obraćanje njemačkom nacionalizmu. Problem koji je mučio Schwarzenberga deset će godina poslije riješiti Bismarck: uz pomoć njemačkog nacionalizma spasio je Njemačku (pa i Austrijsku Monarhiju) i od Rusije i od Francuske, a pri tome je njemački liberalizam upregao u kola pruskog kralja. Schwarzenberg jest bio kao Bismarck smion i bez predrasuda, ali nije imao njegovo čarobno oruđe, popularnu ideju vodilju. Rat protiv Rusije bio je u programu njemačkih i poljskih radikala 1848, a Schwarzenberg se prema njima ponio kao osvajač. Agresivna politika na Istoku, s okupljanjem razbacanih njemačkih urbanih zajednica pod njemačkim političkim vodstvom, bila je moguća samo na osnovi njemačkog nacionalizma; to i jest bio cilj radi kojeg se Bruck zalagao za »carstvo od sedamdeset milijuna«. Schwarzenberg je htio rcalizirati carstvo od sedamdeset milijuna isključivo kabinetskim manevriranjem i protivno raspoloženju Nijemaca; s tim nije uspio na Dresdenskoj konferenciji 1851. i tako mu je istočna politika bila već unaprijed osuđena na propast. Nakon 1867, kad se nagodila sa svojim vodećim narodima, Poljacima, Madžarima i Nijemcima, Habsburška je Monarhija mogla voditi antirusku politiku; svakim jačanjem utjecaja tih naroda na Monarhiju, još jc izrazitija bila to politička linija. A Schwarzenberg, koji tobože nije

robovao nikakvim načelima, žrtvovao je sve za načelo apsolutističke vlasti; to je bilo osnovno protuslovlje njegova sistema.

Bismarck je, osim toga, imao još jednu prednost: raspolagao je bezgraničnim autoritetom kod pruskog kralja i vlast mu je praktički bila neosporna. Pruskim konzervativcima i generalima nije se sviđala Bismarckova riskantna politička linija, ali su, što zbog kraljeva autoriteta što iz spoznaje kakvoj se pogibli izlažu, morali šutjeti. Schwarzenberg je pak stalno bio iz1ožen mišljenju Dvora, osobito nakon Kübeckova uspjeha 1851, a Buol, koji ga je naslijedio kao ministar vanjskih poslova nakon njegove smrti u travnju 1852, nikad i nije imao presudnu riječ, Visoka aristokracija, koja je u vanjskoj politici imala ista zastarjela shvaćanja kao i u domaćim poslovima, jednako je zagovarala Metternichovu politiku konzervativne solidarnosti; generali su bili opsjednuti Italijom, jedinim njima poznatim ratnim poprištem, i smatrali su da austrijska vojska nije dorasla ruskoj. To je bila osebujna besmislica – da diplomati zasnivaju svoju politiku na snazi Austrije, dočim su generali uvjereni u njezinu slabost.

Krimski je rat nametnuo Habsburškoj Monarhiji krizu odluke, a tada donesene protuslovne odluke odredile su joj krajnju sudbinu. Nemoćna da optira bilo za Istok bilo za Zapad, Austrija će nakon toga ostati u nekom stanju obamrlosti, u očekivanju izdisaja. U prvim fazama rata, Buol je ostvario najviše habsburške težnje: Austrija je okupirala dunavske kneževine iz kojih su se prethodno Rusi bili povukli. Tako se Dunav nagao pod austrijskom kontrolom praktički cijelom svojom plovnom dužinom; Rusija je odrezana od Balkana i Austriji se pružila prilika da postane »Bolesnikovo jedini nasljednik. Taj rezultat mogao se učvrstiti samo kad bi Austrija stupila u savez s Engleskom i Francuskom i tako prenijela krimski rat u Galiciju; samo su se ondje mogli postići krupni rezultati, iako možda, kako su upozoravali generali, i na štetu Austrije. Na Buolov savjet, Franjo Josip uputio je Rusiji ultimatum, all je onda generalima, na njihovu kritiku, obećao da neće postupiti po njemu. A rat u Galiciji, od kojeg je ustuknula 1855, morat će Austrija voditi 1914. pod mnogo nepovoljnijim okolnostima. Buol je pokušao bar donekle spasiti svoju poziciju savezom s Pruskom, ali je i to značilo ili povratak Metternichovu konzervatizmu ili poziv njemačkom nacionalizmu, a Buol nije mogao učiniti ni prvo ni drugo. Tako je krimski rat ostavio Austriju bez prijatelja. Rusija je svoj poraz pripisala prijetnji Austrije da će se pridružiti saveznicima, a saveznici su vjerovali da bi Rusija ustuknula i bez rata da im se Austrija pridružila od početka.

Pariški je kongres, kojim je 1856. zaključen rat, i po mjestu održavanja i po duhu, označio kraj sustava Bečkog kongresa. Austrija više nije bila evropska potreba. Engleska i

Francuska su obuzdale Rusiju na Istoku i bez austrijske pomoći, obje su, svaka iz svojih razloga, dobrohotno gledale na talijanski nacionalizam, a Rusija i Pruska, opet svaka iz svojih razloga, vise nisu marile za stvar konzervatizma. Francuska i Rusija, dotle neprijatelji, spremale su se da se udruže. protiv Austrije, što bi bila nova verzija Tilsita. Buol se bio ponadao da će od Francuske dobiti garancije za austrijske pokrajine u Italiji, a dočekao je da Cavour pred punim kongresom osuđuje austrijsku vlast. Bio se isto tako ponadao da će dunavske kneževine dobiti u trajno vlasništvo, a umjcsto toga su se austrijske trupe morale iz njih povući pa su sc kneževine, koju godinu kasnije, uz podršku Francuske i Rusije pretvorile u samostalnu Rumunjski Ipak, premda je Pariškim mirom propao projekt da Dunav budc austrijski, propao jc i projekt da bude ruski. Rumunjska je postala ničija zemlja, neutralni vlasnik ušća Dunava, što jc i Rusiji i Austriji bilo snošljivije nego da ga drži jedna od njih. U kasnijim istočnim krizama sedamdesetih i osamdesetih godina, Rusija nije ugrozila nezavisnost Rumunjske, pa su se tako krize mogle riješiti diplomatskim sredstvima. Čim jc Rusija (i s njom Rumunjska) odbacila načelo iz 1856, došao jc u pitanje opstanak Habsburške Monarhije; signal toga bio je posjet ruskog cara Nikole II rumunjskom kralju u Constanti u lipnju 1914. Franjo Josip vladao je još šezdeset godina nakon krimskog rata; tih šezdeset godina proživljeno je u sjeni Pariškog mira.

Neuspjeh vanjske politike 1856. još je pogoršan ekonomskom krizom 1857. godine. Počelo je odstupanje od vojnog apsolutizma. Konačno je ukinuto izvanredno stanje u Lombardiji-Veneciji, a carev brat nadvojvoda Maksimilijan pokušao jc kao namjesnik tamošnjoj umirućoj austrijskoj vlasti dati nekakav tobože liberalan ton. S konzervativnim mađarskim magnatima i s velikonjemačkim kapitalistima vođeni su pomirljivi razgovori. Sve je to bio znak gubitka živaca, a nc promjene sistema. U svakom slučaju, austrijski su vlastodršci, isto kao i Metternich, inzistirali da opasnost prijeti izvana, i ovaj put su imali pravo, iako nisu bili svjesni koliko je to opasnost velika. Izolacija Austrije mamila je Napoleona III da oživotvori svoj san o novoj bonapartističkoj prevlasti u Italiji, pa se 1858. dogovorio s Cavourom da Austriju istjeraju iz sjeverne Italije. Rusija pak, željna da vidi Austriju poniženu i oslabljenu, spremno je Napoleonu obećala neutralnost. Austrijski su vlastodršci i dalje bili zaslijepljeni svojim prijašnjim razmetanjem o austrijskoj sili, to na nezadovoljstvo u Lombardiji nisu znali nuditi drukčiji odgovor doli kaznenu ekspediciju protiv Kraljevine Sardinije. U posljednji čas jc Buol izgubio samouvjerenje i zatražio intervenciju velikih sila, ali su mu apeli bili uzaludni, jer sad više nitko nije vjerovao u «austrijsku misiju«.

Francuska se spremala da napadne Austriju, Rusija je željela austrijski poraz, a britansko je javno mnijenje bilo na strani talijanskog nacionalizma. Austriji je jedini spas bio u Njemačkoj. Ali Buol nije ni tome bio dorastao: za demagoški apel njemačkim nacionalnim osjećajima nije bio sposoban, a Franjo Josip nije htio pridobiti prusku podršku ni time što bi pruskog regenta priznao za vrhovnog zapovjednika u Sjevernoj Njemačkoj. S neizbježnom logikom, Habsburška se Monarhija oslonila samo na vojsku i ništa drugo, i u travnju 1859. Sardinija je izazvana na rat ultimatumom da joj se vojska razoruža.

Austrijska vojska nije se pokazala na visini svojih visokih pretenzija. Radetzky je umro 1857. a njegov nesposobni nasljednik Gyulay dugovao je svoj položaj dvorskim spletkama; na akciju ga nije uspio potaknuti ni ovakav brzojav careva adutanta: »Vi se zacijelo možete iskazati isto tako dobro kao i stari magarac Radetzky. Francuzi su imali vremena da stignu u pomoć Sardiniji, pa se prva bitka, kod Magente, vodila na austrijskom teritoriju. Iako neodlučna, ona je produbila bojažljivost austrijskih zapovjednika koji su se povukli na fortifikacijski sistem četverokuta«. U lipnju su Austrijanci, u pokušaju da ponove Radetzkyjevu pobjedu kod Custozze, nabasali na Francuze kod Solferina; dva zastarjela ratna stroja, oba zarđala, ogledala su se u nesposobnosti i Francuzi su, uglavnom zahvaljujući slučaju, odnijeli pobjedu. Solferino je u Franji Josipu pokolebao vjeru u snagu vojske to će do kraja života od nje očekivati samo poraze. U lipnju 1859. je prvi put pokazao kako on zapravo rezonira: odlučio se za povlačenje u nadi da poslije opet osvoji svoje pozicije. Taj njegov prvi kompromis nije bio iskren nego taktički, ali se, poput mnogih njegovih kasnijih kompromisa, pokazao trajnim. Odlučio se radije za izravne pregovore s Napoleonom III nego za posredovanje neutralnih sila, jer bi mu se na ovaj drugi način nametnulo rješenje koje poslije nc bi mogao osporiti. Napoleon III je sa svoje strane imao jakih razloga za nagodbu: kako nije bio kadar shvatiti ograničenost habsburškog konzervatizma, strahovao jc da se Austrija ne obrati njemačkom nacionalizmu, pa se želio sporazumjeti s Franjom Josipom prije nego što mu na Rajni zaprijeti rat. Tako je Austrija, unatoč porazu, dobila velikodušne mirovne uvjete: izgubila je samo Lombardiju, i to bez njezina obrambenog »četverokuta«, a zadržavši Veneciju ostala je faktor u Italiji, što će joj poslije donijeti samo neugodnosti.

Veliki sukob u Italiji, koji se tako dugo očekivao, zaključio se bez potresa. Ipak, sistem vojnog prestiža bio je kobno uzdrman. Unatoč porazu 1848, vodeći narodi pokazali su svoju snagu. Talijanska je diplomacija uspjela ondje gdje je talijansko oružje zatajilo, gdje je zapravo zatajilo čak i 1859: Austrija jc izgubila Lombardiju. Talijanskom uspjehu bitno jc pripomogla

Ugarska, jer se iz okupacijske vojske u Ugarskoj nisu mogle povući trupe prijeko potrebne u Lombardiji; mađarske su pukovnije bile nepouzdane u borbi; a kad je Kossuth došao u Napoleonov glavni stan u Milanu da bi organizirao mađarsku legiju, to jc bila presudna prijetnja koja je Franju Josipa gurnula na put mira. Osim toga, zbog rata mu je pomoć Njemačke postala nužna; Carevina nije mogla bez novih kredita, a bečki su kapitalisti Nijemci tražili ustavne ustupke. Habsburgovci su se opet nagli pred dilemom iz 1848: ili da vlast dijele s vodećim narodima, ili da pridobiju podršku podređenih naroda. Ta dilema bila je tema velikih rasprava od 1859. do 1867, iako nije bilo teško predvidjeti za što će se odlučiti dinastija protureformacije i antijakobinstva.

VIII

BORBA IZMEĐU FEDERALIZMA I CENRALIZMA: LISTOPADSKA DIPLOMA I VELJAČKI PATENT, 1860-61

Schwarzenhergov i Bachov samouvjereni apsolutizam nije činio ustupaka ni kod kuće ni vani: smatrao je suvišnima i unutrašnju podršku i vanjske saveznike. Takva politika dovela je do nezadovoljstva u zemlji i izolacije u svijetu, pri čemu je izolacija bila presudnija. Nakon mira u Villafranci 1859. Austrija jc bila ugrožena sa tri strane: Napoleon hi kad-tad Opet priskočio u pomoć talijanskom nacionalizmu, u Njemačkoj je Pruska nastojala pridobiti liberalne nacionaliste, a Rusija je

da na štetu Austrije poništi rezultate krimskog rata. Habsburška se Monarhija morala nagoditi s nekim od svojih neprijatelja. Iskrena suradnja s Napoleonom III nije bila moguća jer je Napoleonov bonapartistički program značio potpuno ostvarenje četrdesetosmaškog radikalnog programa – nacionalnu Italiju, nacionalnu Njemačku, nacionalnu Poljsku i nacionalnu Ugarsku – i Napoleonov patronat hi na kraju Franji Josipu vrijedio manje-više onoliko koliko je vrijedio Napoleonovu bratu Maksimilijanu. Radikalna vanjska politika bila je isključena; ostali su konzervatizam i liberalizam. Konzervativizam je značio vraćanje na Metternichova načela – vani Sveta alijansa a kod kuće pomirenje s feudalnom aristokracijom. Tom linijom se i krenulo odmah nakon rata u Italiji, kad je Rechberg, Metternichov učenik, naslijedio Buola kao ministara vanjskih poslova. Rechberg je mislio da su Svetu alijansu hotimice žrtvovali Schwarzenberg i njegove arogantne kolege, a ona se zapravo bila raspala još prije Metternichova pada i više nije mogla oživjeti: zacijelo se Rusija nije mogla nagovoriti da se radi načela konzervatizma pomiri s odredbama Pariškog mira, a Pruska, i sama ugrožena sve jačom njemačkom sviješću, nije se usuđivala da brani beživotni Njemački Savez. Tako je ostao liberalizam: oživljenje Bruckove ideje o »carstvu od sedamdeset milijuna«, ali sad još pojačane obraćanjem njemačkom liberalizmu i u Habsburškoj Monarhiji i izvan nje. Ali, i za to su bili nužni ustupci kakve dinastija nikad nc bi bila spremna učiniti od svoje volje. Zato jc austrijska vanjska politika oscilirala od konzervatizma do liberalizma i natrag, čak i s nekim povremenim čeznutljivim pogledom prema bonaparističkom radikalizmu; pri svakoj oscilaciji, oscilirala je i domaća politika sve dok se nije došlo do ishoda koji međutim nije bio plod državničke sposobnosti nego poraza u ratu 1866.

Prema tome, tok ustavnog eksperimentiranja bio jc određen vanjskim događajima. Franjo Josip htio jc ojačati svoj diplomatski i vojni položaj, to mu je bila jedina motivacija u politici. Njegovo osobno shvaćanje Carevine bilo jc izraženo apsolutizmom 1851, a

Schwarzcnberg i Bach bill su jedini ministri s kojima se ikad uistinu slagao. Bach je bio jedini odbačeni ministar koga jc Franjo Josip spasio od totalnog pada: kad je, pod pritiskom općeg nezadovoljstva, u srpnju 1859. smijenjen s dužnosti ministra unutrašnjih poslova, Bach jc dobio udobno utočište kao ambasador u Vatikanu. Nakon toga će Franjo Josip iskorištavati svoje ministre a da se neće ni identificirati s njima niti se za njih brinuti; politika koja se ne bi odmah pokazala uspješnom bila bi naprečac prekinuta, a svemoćni ministar našao bi se preko noći na ulici bez riječi zahvalnosti ili žaljenja. U čudnom, sumračnom svijetu habsburškog dvora, s narodima Carevine računalo se samo kao sa sirovinom. Nije bilo nove revolucije, nego samo prkosne kritike i u Ugarskoj pasivnog otpora. Narodi, odnosno njihovi najnapredniji elementi, izrazili su svoje zahtjeve 1848: htjeli su steći slobodu, neki rušenjem Carevine a neki suradnjom s njom. Sad je car htio samo umiriti narode a da ne oslabi svoj položaj vlastodršca. Raspravljalo se o samim temeljima Austrijskog Carstva, sudbina Carevine silovito bi skrenula federalističkim, pa opet centralističkim kursom, all su rasprave tekle u nominiranom Carevinskom vijeću ili u carevu kabinetu, a zaključci nisu ovisili o želji naroda nego o nagloj autokratskoj odluci Franje Josipa. Uopće se nije pokušavalo pitati narode što misle niti ih se kanilo uzeti za suradnike; na njih se gledalo kao na dosadnu, mušičavu djecu i jedini je problem bio kako ih udobrovoljiti da plaćaju poreze i služe u vojsci za što veću slavu dinastije. Pišući o Listopadskoj diplomi, Eisenmann precizno definira sve ustavne eksperimente Franje Josipa ovim riječima: »Apsolutizam u bankrotu stavlja na se lažan ustavni nos kako bi od publike izmamio koju paru«.

Na Dvoru su se 1859. dvije skupine otimale oko careve naklonosti, kao što su to uostalom činile od njegova dolaska na prijestolje – njemačka birokracija i feudalna aristokracia. Svaka jc nudila varku čiji je uspjeh jamčila: metodu da Carevina efikasnije funcionira a da se ne umanje careve ovlasti. Birokrati, koje jc Bach ustoličio, držali su uzde u rukama: iako diskreditirani neuspjehom 1859, i dalje su ravnali poslovima Carevine. Sve njihove vode – Lasser, ministar pravosuđa, Bruck, ponovo ministar financija, Plener, koji je 1860. preuzeo financije nakon Bruckova samoubojstva, i Schmerling, od 1861. državni ministar – imale su neku neodređenu liberalnu prošlost. Lasser jc bio istaknuti član parlamenta u Kromerižu, a Schmerling predstavnik liberalne grupe u Saboru Donje Austrije prije 1848. i šef austrijske delegacije u Frankfurtu. Međutim, od liberalizma im je bila jača vjera u centralističku birokratsku državu; a oni između njih koji su bili napustili Schwarzenbergovu vladu, kao što su to učinili Bruck i Schmerling, razilazili su se s njom samo po tome što su smatrali da će država biti još bolje centralizirana i još više

birokratizirana ako joj se doda središnji parlament, koje je mišljenje zastupao i Bach. U borbi za carevu naklonost aduti su im bili privrženost Carevini i iskustvo u upravljanju njome; a slaba točka bili su im njemačko-liberalni nazori, od kojih je car zazirao u strahu da će dovesti do »ustava« što će reći upletanja naroda u njegove autokratske ovlasti.

Feudalna aristokracija bila je 1849. poražena strana, isto tako odlučno kao i ekstremni radikali. Bachovi su birokrati za revoluciju krivili plemstvo, osobito tobožnji liberalizam njegovih sabora, i u njegovu programu pokrajinske autonomije gledali su parodiju radikalnog programa nacionalnih drava. Nova centralizacija oduzela jc plemstvu svaku vlast u lokalnoj upravi, a novi jc apsolutizam pregazio historijska prava isto tako nemilosrdno kao i narodni suverenitet. Za aristokratske besposličare nije bilo mjesta među funkcionarima: čak je i bečki nadbiskup i kardinal Rauscher bio plebejskog podrijetla. Od takve nivelacije bio je pošteđen samo Dvor, ondje je historijsko plemstvo sačuvalo uporište. Još 1850. se jedna skupina lojalnih madžarskih magnata bila usudila da od cara peticijom zatraži obnovu svoga historijskog ustava. Zahvaljujući samouvjerenosti i političkom iskustvu, madžarski su plemići imali prednost nad ostalima, a dvorskim »starokonzervativcima«, propalim pod Windischgratzom, sad je bio na čelu Szécsen, madžarski magnat koji jc bio odan caru, ali koji je bio, poput svih madžarskih magnata, i madžarski rodoljub.

Starokonzervativci su se predstavljali kao nosioci zajedničke ideje aristokratske tradicije, a u stvarnosti ih je povijest dijelila. Kad se Szécsen pozivao na povijest i na »historijsko-političku osobnost« pokrajina, onda je to bila riječ o istinskoj povijesti: on se pozivao na ugarsku tradiciju koja je živjela punom, zapravo sve jačom snagom sve do nasilnog prekida 1859. Kad su češki plemići ponavljali Szácsenove riječi, to nije bilo pozivanje na povijest nego njezino poricanje – poricanje unitarne države koju su Marija Terezija i Josip II bili ostvarili na štetu čeških i njemačkih pokrajina. Szácsen i madžarski magnati imali su čvrst oslonac u mađarskom sitnom plemstvu i u širem »madžarskom narodu«, a Clam-Martinitz i češko plemstvo nisu imali ništa zajedničko sa češkim nacionalizmom, to im je politički diskurs bio samo lukava varka da bi se oteli ispod vlasti nižestaleške birokracije koju je postavio Bachov sustav. Starokonzervativci su u prvi mah bili pridobili Franju Josipa uvjerivši ga da će mu njihovi aristokratski sabori značiti garanciju protiv »ustava«, ali su izgubili bitku čim je on shvatio da bi to morao platiti uništenjem unitarne Care-vine, pa su birokrati opet stali njegovu milost dokazavši mu da će mu oni svojim silnim birokratskim talentom očuvati neokrnjene ovlasti i pod nekim pseudoustavom kao što su ih očuvali u teškim danima 1848. godine.

Desetogodišnja Bachova vlast data je pitanju Carevine šire dimenzije. Starokonzervatino plemstvo sad je vodio Szecsen, Madžar, a takav spoj je prije 1848. bio nezamisliv. Prije, a pogotovo za vrijeme 1848, Ugarska je imala posehan položaj; »dualizam« je praktički postojao još od vremena Marije Terezije. Autonomija županija nije nikad bila osporena, osim za vladavine Josipa II, a s izvjesnim prekidima su se poštivale i tradicionalne forme ugarskog ustava. 0žujske zakone 1848. potvrdio je i car Ferdinand, a skupština u Kromerižu nije ni pokušala da u svoj ustavotvorni rad uključi Ugarsku. A sad, 1859, iz Beča se već deset godina upravljalo Ugarskom na isti način kao i ostalim dijelovima Carevine, i Franjo Josip nije kanio odustati od Bachova glavnog dostignuća, tog fantastičnog napretka u djelu ranijih Habsburgovaca. Nezadovoljstvo je bilo opasno samo u Ugarskoj. Čim bi ona bila zadovoljna, drugdje bi Franjo Josip lako sačuvao svoju vlast. Da bi sačuvao Bachovo djelo, Franjo Josip jc morao poricati te činjenice, pa su mu sve ustavne oscilacije od 1860. do 1867. bile pokušaji da se Bachovo načelo obrani tako što će se Ugarskoj dati samo ono što dobivaju i ostali dijelovi carevine. Ugarska jc neprestano zahtijevala svoj ustavni sabor. Jedan način da se tobože udovolji tom zahtjevu bio je se dadu sabori svim pokrajinama uključujući i Ugarsku; drugo je rješenje bilo da Carevina dobije ustav sa središnjim parlamentom u Beču. Prvi jc bio put konzervatizma, pseudohistorijskog plemstva, drugi je bio put liberalizma, srednjostaleške njemačke birokracije. Ni jedno ni drugo nije zadovoljavalo Ugarsku; odbila je i carevinski parlament i pokrajinske sabore, i tražila jedinstven položaj na koji je imala pravo svojom jedinstvenom poviješću.

Ratom 1859. godine diskreditirala se i Bachova birokracija i vanjska politika koju je ona zastupala. Novi ministar vanjskih poslova Rechherg prionuo je da obnovi Svetu alijansu, a na Bachovo mjesto došao je poljski aristokrat Goluchowski. Da bi pokazalo kako se sada poštuju pokrajine, Goluchowski je dobio naslov državnog ministra, to jest ministra za krunovine ili pokrajine, što je manje-više bilo kao da britanskim kolonijama upravlja sekretar za unutrašnje poslove, a onda mu, da se kolonije umire, mijenjaju titulu u sekretara za dominione. Promjena je bila samo nominalna. Goluchowski jest bio aristokrat, ali Poljak, pa je njegovo postavljenje bio prvi znak da su se Habsburgovci pomirili s tim historijskim narodom a Poljaci s dinastijom. Goluchowski je zacijelo želio da Galicija dobije autonomiju, i to pod upravom poljske aristokracije, ali je isto toliko želio i da se očuva jedinstvo Habsburškog Carstva koje će braniti Galiciju od Rusije i Pruske, pravih tlačitelja Poljaka. A nije mogao ni biti zagovornik istinske obnove Svete alijanse s te dvije represivne države. Zapravo je postavljanjem Goluchowskoga Franjo Josip našao

način kako da izbjegne neugodnim alternativama s kojima je bio suočen. Iako plemić konzervativac, Goluchowski je bio centralist; iako centralist, nije bio Nijemac; iako vjeran svojoj naciji, bio jc vjeran i dinastiji. Poljska je aristokracija bila u Monarhiji jedina klasa koja je dinastiji služila bez ikakvih rezervi, osim zahtjeva za autonomijom Gallcije, što nije bilo teško odobriti, i ona je Habsburgovcima do kraja ostala njihova najtvrđa i najpouzdanija podrška. Imala je samo jednu manu — što nije bila tako mnogo brojna da bi mogla voditi i financirati cijelu Carevinu.

Iako se Habsburška Monarhija opet našla u krizi koja joj je prijetila opstanku, Franjo Josip je tvrdoglavo sporo popuštao. Predložio jc prividni ustupak uz pomoć konzervativnog plemstva, a samo je postavljenje Goluchowskoga pokazalo da će i konzervativno plemstvo biti prevareno. U ožujku 1860. je Carevinsko vijeće, pušta uspomena Patenta iz 1851, izvađeno iz naftalina da cara savjetuje o promjeni sistema. Trebalo ga je »pojačati« članovima pokrajinskih sabora, a kako ovi nisu postojali, to je trideset osmoricu novih članova (po dva za svaku pokrajinu) bez okolišanja imenovao sam car. Sad su u Carevinskom vijeću u većini bili starokonzervativci, ali je bilo i dovoljno i birokrata da paljba kritike ne prestaje. U srpnju je Carevinsko vijeće podnijelo izvještaj većine u kojem se predlaže rekonstrukcija Carevine na načelima aristokratskog federalizma. Taj izvještaj Franjo Josip nije nikad ni razmotrio. Na djelovanje su ga natjerale vanjskopolitičke potrebe. U želji za obnovom Svete alijanse, trebalo je da se 21. listopada u Varšavi sastane s ruskim carom i pruskim kraljem, a želio je poći naoružan deklaracijom o konzervativnoj unutrašnjoj politici. Za njega tipičnom žurbom kojom je cijelog života prekidao beskonačno duga odgađanja, Franjo Josip, koji je više od godinu dana izmicao odluci, sada jc naprečac zatražio da za tjedan dana dobije zakonski nacrt ustava: njegova opća načela zapravo jc dogovorio sa Szdesenom u razgovoru u vlaku na putu između Salzburga i Beča. Ishod je bila Diploma od 20. listopada 1860. koja jc trebala biti novi temeljni zakon Carevine.

Listopadska diploma bila jc izraz pobjede starokonzervativnog plemstva: njome se htio obnoviti historijski federalizam koji nikada i nije postojao. Odredila je da se zakoni donositi u »suradnji« pokrajinskih sabora i Carevinskog vijeća; to je bio jedini ustupak liberalizmu, ali inače nije rečeno ni hoće li se i u takvim neškodljivim tijelima poštovati volja većine. Predviđeno jc da se u historijskim pokrajinama stvore sabori (»skrojeni« Po mjeri zemljoposjedničkog plemstva), koji će imati zakonodavnu vlast u svim oblastima osim nekih, rezerviranih za Carevinsko vijeće; Vijeće ce zasjedati po potrebi, a bit će dopunjeno predstavnicima sabora to će ukupno imati 100 članova – što je bilo trivijalno

tijelo za legislaturu tako golema carstva. Tako se, usred devetnaestog stoljeća, nakon trista godina širenja habsburške vlasti i sedamdeset godina poslije francuske revolucije, predlagalo da se Habsburško Carstvo iskomada i komadi prepuste veleposjedničkom plemstvu koje će zauzvrat carstvu jamčiti spas od liberalizma. Diploma, iako ju je sastavio Madžar, ničim nije udovoljila Ugarskoj: očekivalo se da će se Madžari zadovoljiti time da imaju isti položaj kao Vorarlberg ili Bukovina. Jedini je ustupak ugarskim pravima bila klauzula po kojoj, dok se sastav ostalih sabora bude regulirao naknadnim propisima, Ugarski će sabor »nastaviti prema svojem ranijem ustavu.« Ali i taj je ustupak bio bezvrijedan, jer se mogao odnositi samo na tradicionalni ustav koji je, u očima Madžara, 1848. bio zamijenjen suvremenim liberalnim ustavom. U jednoj zaključnoj klauzuli autori Listopadske diplome i nesvjesno su priznali lažnost pseudohistorijske teze po kojoj jc Ugarska postavljena na istu razinu sa svakom drugom pokrajinom; naime, tom se klauzulom određuje da će pitanja pokrajina, »koje nisu zemlje ugarskc krune« a koje su »godinama zajednički rješavale mnoge stvari«, Carevinsko vijeće razmatrati bez prisutnosti svojih ugarskih članova. Takvom je usiljenom i površnom metodom omogućen daljnji ograničen opstanak unitarnoj državi Marije Terezije i Josipa II.

Listopadska diploma bila je odraz plitkosti i kratkovidnosti habsburške aristokracije, klase koja je Monarhiji bila pogubnija u vjeri nego u nevjeri. Szecsen i njegove madžarske kolege imati su opravdanje – njima je bilo stalo samo do Ugarske. Znali su da se Madžari neće zadovoljiti samo obnovom svojih tradicionalnih prava u Diplomi spomenuta »ranijeg ustava« – a ipak su se uporno nadali da će se zadovoljiti bar toliko da se odreknu pasivnog otpora i vrate tradicionalnom »pogađanju«, s kraljem Ugarske u okvirima Listopadske diplome. Češko plemstvo pak uopće nije razmišljalo o pitanju Carevine; nemajući ni političkog smisla ni iskustva u vlasti, samo je gledalo kako da podigne barijeru protiv »liberalizma« i kako da se oslobodi birokratske vlasti. Starokonzervativcima je pobjeda odmah donijela i propast. Argumentacija protiv liberalizma je u teoretskim raspravama još mogla imati određenu uvjerljivost, ali čim je Listopadskom diplomom dobila praktičnu primjenu, jasno se vidjelo da će takva linija oslabiti Carevinu i izazvati otpor njemačke buržoazije, a da nimalo neće umanjiti madžarsko nezadovoljstvo.

Osim toga, Listopadska je diploma bila mrtvorođenče. Bila jc smišljena da bi se Franjo Josip mogao u Varšavi predstaviti kao čvrst konzervativac ali sastanak u Varšavi nije uspio. Rusija i Pruska više se nisu mogle pridobiti za Metternichov sustav; obje su sanjale o novim tečevinama i flertovale s liberalizmom. Aleksandar II, koji se spremao da

ukine kmetstvo i razmišljao čak i o liberalnoj politici prema Poljacima, bio bi voljan obnoviti prijateljstvo s Austrijom samo za ustupke u Rumunjskoj i na Crnom moru, a na takve ustupke Austrija nije bila spremna.

Pa i da jc bila, Aleksandar II joj u onom trenu ne bi dao nikakve garancije za slučaj nove opasnosti od Napoleona III u Italiji. A Pruska, tada usred kratkotrajnog liberalizma »novog razdoblja«, eventualno hi podržala Austriju protiv Rusije ili Francuske samo za ustupke u Njemačkoj, ali ni na to Austrija nije bila spremna. Metternichov jc sustav svojedobno počivao na općem prihvaćanju *statusa quo* – a to više nije prihvaćala ni jedna kontinentalna sila, pa ni sama Austrija. Kako se Sveta alijansa više nije mogla obnoviti, Austriji je jedini izlaz bio u savezu s njemačkim liberalizmom – u »carstvu od sedamdeset milijuna« koje će obuzdati Rusiju na Balkanu, u apelu njemačkom nacionalizmu koji će nadjačati Prusku u Njemačkoj. Zato se Franjo Josip vratio iz Varšave već razočaran Listopadskom diplomom i željan da umiri svoju njemačku birokraciju, a događaji kod kuće samo su mu pojačali to želju.

Do listopada 1860. Austrija je praktički bila centralizirana apsolutistička država. S Listopadskom diplomom morala su se organizirati izborna tijela u pripremi za predložni izbor sabora pa su se morale dopustiti političke rasprave. Tako je Diploma izazvala upravo ono što se njome htjelo izbjeći – da carski podanici izraze svoja politička mišljenja. Morale su se štampi dati stanovite slobode, a to je štampa, isključivo njemačka i madžarska, izrazila opće negativno mišljenje o novom sustavu. Nijemci, pa i njemački plemići, smatrali su dičnu i jedinstvenu Carevinu svojim historijskim vlasništvom, a to vlasništvo sad će propasti u korist češkog plemstva; stoga se ni najmanje nisu radovali pokrajinskim saborima, dapače, bio im je draži prijašnji apsolutizam. Madžari, oslobođeni vlasti »Bachovih husara« i sa svojim obnovljenim županijama, prešli su spužvom preko svih posljednjih jedanaest godina. Odbili su da županijske skupštine vode prema tradicionalnim normama, nego su uveli norme propisane ožujskim zakonima; svugdje su u županijske skupštine birali iste ljude iz 1848, osim onih koji su bili u službi apsolutizma i kojih su imena dočekivali jednoglasnim povikom: »Mrtavo«. Međutim, organizacija županija iz 1848. pretpostavljala je postojanje odgovorne vlade u Budimpešti; takve vlade nije bilo, a županijske skupštine nisu htjele primati naloge iz Beča. Iz toga se izrodila legalizirana anarhija, i to kompletnija od bilo čega drugoga pod starim ustavom. Zapravo su županijske skupštine od prvog dana jasno pokazale da Madžari neće odustati od ožujskih zakona i njihova temeljnog načela o personalnoj uniji, te da neće priznati jedinstvo Carevine slanjem svojih predstavnika u bečko Carevinsko

vijeće.

Szécsen i njegove madžarske kolege nisu se htjeli pomiriti s tim da su njihove zamisli bankrotirale. Političko vrenje u Ugarskoj tumačili su kao nepovjerenje u dobre namjere carske vlade, a ne kao odbijanje osnovnih načela Listopadske diplome. Szécsen je objašnjavao kako Madžari ne mogu vjerovati u carevo obećanje da će im vratiti »raniji ustav« kad gledaju kako Diploma u ostalim dijelovima Carevine služi stvari aristokratskog mračnjaštva. Nije se nimalo libio da iznevjeri svoje češke saveznike samo da austrijskoj vlasti dade što liberalniji privid. Madžarski konzervativci i liberali razlikovali su se samo u političkim nazorima, njih nije dijelilo ništa drugo, ni po klasnoj ni po nacionalnoj liniji; sitno plemstvo, pretežno liberalno, pretapalo se s pretežno konzervativnim magnatima, a čak je i mežu ovima potonjima bilo nepokolebljivih liberala. Suprotno tome, između čeških konzervativaca i austrijskih liberala stajale su klasne i nacionalne suprotnosti — prvi su bili isključivo plemići i anacionalni, a drugi isključivo buržuji i Nijemci. Zato očijukanje s liberalizmom nije Szécsenu bilo tako zazorno kao što je bilo Clam-Martinitzu. Osim toga, Szécsena i njegove prijatelje u dnu duše nije bilo briga kakav će režim vladati u ostalom dijelu Austrije, samo da Ugarska opet dobije svoj tradicionalni ustav. Szécsen je uzeo na zub Goluchowskoga kao oličenje reakcionarnog duha Listopadske diplome, a istodobno su toga istoga Goluchowskoga češki plemići napadali što ne primjenjuje Diplomu, jer je, kao uvjereni centralist, smišljao izborne makinacije kako bi sabore napunio birokratskim agentima središnje vlasti i tako ih lišio federalnih ovlasti koje su im teoretski bile obećane. Njemački birokrati, pak, ne zaboravljajući da je Bacha istisnuo Goluchowski, kudili su ovoga potonjeg da je aristokratski konzervativac. I tako, omražen od njemačkog, madžarskog i češkog plemstva, Goluchowski je bio laka žrtva pa jc na Szécsenov poticaj otpušten u prosincu 1860. godine.

Novi Szécsenov odabranik za državnog ministra bio je Anton von Schmerling, koji jc sad dobio zadaću da neugarskim zemljama dade jaču »dozu« liberalizma tako bi se steklo povjerenje liberalne Ugarske. Schmerlingova fama liberala zasnivala se na tome što se 1851. bio povukao iz Schwarzenbergova kabineta; ali to je zapravo bio samo sukob dviju jakih ličnosti i ništa drugo. Schmerlingov najveći uspjeh bio je u tome što je u Frankfurtu 1848. slomio pokušaj radikala da likvidiraju habsburšku državu. On je u biti bio sluga unitarne države; bio je sudac, odnosno, indikativnim austrijskim izrazom rečeno, »sudbeni vijećnik«, i u njegovim očima nije bilo neke posebne razlike između civilnih i vojnih službenika Monarhije. Liberalizam mu se u najboljem slučaju svodio na

mišljenje da će Monarhija ojačati uzme li njemačku buržoaziju za mlađeg partnera, jer će se na njemačke liberale svaliti krivnja a Carevina će ubirati profit. Nimalo mu se nije sviđao ni tradicionalizam starokonzervativaca ni njihovo stajalište da je ugarski ustav neotuđivo dobro madžarskog »maroda«. Smatrao je da je Ugarska proigrala svoj ustav ustankom 1849. i da je Bachov sustav nepromjenljiva podloga za bilo kakav ustupak koji bi se car udostojio učiniti. Cilj koji je imao pred očima bilo je »carstvo od sedamdeset milijuna«, a ne umirenje Ugarske; Listopadsku diplomu uopće nije kanio primijeniti nego joj duh izvrnuti i obnoviti unitarnu državu koju je Bach bio izgradio. Sad su kao argument protiv starokonzervativaca poslužili rezultati, jer je Bachovu sustavu trebalo deset godina da propadne, a njihov je bankrotirao u dva mjeseca. Franji Josipu je jedino mjerilo vrijcdnosti bio trenutačni uspjeh, i po tom mjerilu su starokonzervativci izgubili. Szécsen i njegove pristaše morali su bespomoćno pristati na patent od 26. Veljače 1861, tobožnje tumačenje Listopadske diplome, a zapravo restauriranje centralizirane države.

U Veljačkom patentu ostali su samo nazivi iz Listopadske diplome. Carevinsko vijeće, u Diplomi tek pojačano Krunsko vijeće, preraslo je u carski parlament, a sabori, u Diplomi pokrajinski parlamenti, svedeni su na izborne komisije za Carevinsko vijeće koje imaju neke ingerencije u lokalnoj upravi. Carevinskom vijeću dane su zakonodavne ovlasti u svim poslovima koji nisu izrijekom prepušteni saborima, a takvih jc bilo malo; Vijeću je dana i prava forma parlamenta s nominiranim Gornjim domom *(Herrenhaus)* i Donjim domom *(Abgeordnetenhaus)* od trista četrdeset i tri člana. Ugarski je sabor zajedno s drugima izgubio važnost; dopušteno mu je beznačajno pravo da se u svom skučenom djelokrugu drži, ako želi, zakona iz 1848. No, začudo, u tom trenu pobjede centralizma, Patent je učinio korak dalje prema dualizmu. U Diplomi se neodređeno spominjala potreba neugarskih zemalja da neke vrste poslova vode zajednički, a Patent je odredio praktične mjere za tu potrebu i ustanovio, uz puno Carevinsko vijeće, i »uže« Vijeće u kojem ugarski zastupnici neće sudjelovati. Taj nezgrapan izum značio je posredno priznanje da su neugarske zemlje jedinka, čvršća i realnija od teoretske jedinstvenosti velike Carevine, pa i priznanje da su ugarske zemlje slična carevinska jedinka i da je Budimpešta u rangu Beča, a nc Praga i Innsbrucka.

Uostalom, Schmerling i njegovi suradnici nisu bili samo dogmatični centralisti nego i praktični administratori, pa su znali da se u Beču obavljaju za neugarske zemlje mnogi poslovi koji nisu strogo »carevinski«. Priznanje toga bilo je »uže« Vijeće. Međutim, nadali su se da de to protuslovlje između Ugarske i ostatka Carevine ublažiti vraćajući

pokrajinama neke poslove koje je dotle obavljao Beč; sabore, pošto su već oživljeni, trebalo jc nečim i uposliti i Patent ih je prctvorio od lokalnih legislatura u instrumente administracije. Prestali su nalikovati na legislature američkih saveznih država i postali modeli engleskih grofovijskih vijeća. To je bilo u skladu sa suvremenom liberalnom misli u Francuskoj i Njemačkoj, gdje se autonomijom lokalnih vlasti nastojao ublažiti kruti centralizam naslijeđen od francuske revolucije. Štavišc, dobivši administrativne zadaće, sabori su sada morali permanentno raditi, pa je Patent odredio stvaranje »saborskog odbora« koji de između zasjedanja zastupati sabor. Birokrati iz 1861. godine zacijelo nisu kanili na sabore prenijeti neke važnije administrativne ovlasti, ali se s vremenom djelokrug lokalne administracije širio da bi nakon 1867. došlo do jedne čudne opreke. U Ugarskoj, tradicionalnoj domovini lokalne autonomije, ugarska središnja vlast sve je više jačala na račun županijskih skupština pa ih je, apelirajući na nacionalni duh, podvrgnula svojoj volji; a u »Austriji«, obrascu unitarne države, pokrajinska je administracija istisnula zastupnike središnje vlasti pridobivši nacionalnu podršku, držala Beč u šahu. Kad je 1918. Habsburška Monarhija propala, Ugarska je postala centralizirana država, dok je Austrija u administrativnom pogledu bila federacija.

No 1861. godine sabori su bili važni samo kao tijela koja biraju zastupnike u Carevinsko vijeće. Izbori za same sabore bili su silno komplicirani. Članove sabora birale su četiri grupe birača: veleposjednici, trgovačke komore, gradovi i trgovišta, te seoske općine. Svaka jc od tih »kurija« samostalno birala svoje predstavnike u Carevinsko vijeće; tako je, na primjer, od 54 zastupnika iz češke, 15 birala kurija veleposjednika, 4 kurija trgovačkih komora, 1 predstavnici Praga, 15 predstavnici gradova podijeljeni na jedanaest geografskih grupa, 119 predstavnici sela također podijeljeni na jedanaest geografskih grupa. Sastav sabora »pakirao« se dvojako: radi samog sabora u korist bogatih, a radi »carstva od sedamdeset milijuna« – u korist Nijemaca. U svim ustavnim zemljama izborni sustavi još su bili tako podešeni da su favorizirali bogatstvo i gradove; tek je konzervativac Bismarck prvi uveo opće izborno pravo i dao prevagu selu. To jc bilo i vrijeme »ekstravagantnih povlastica« čak i u Engleskoj, gdje su sveučilišna izborna tijela preživjela u neuspješnom pokušaju da se favorizira intelekt. Samo, u Engleskoj su to zloupotrebe imale svoj historijski izvor, dok su u Veljačkom patentu bile umjetno skovane.

Jedinstvena značajka te »izborne geometrije« bila favoriziranje Nijemaca; to bi se svejedno postiglo zahvaljujući izbornom cenzusu i prevagi gradova, jer su Nijemci bili i imućna i urbana narodnost, ali su uz to bili favorizirani i u sastavu i urbanih i ruralnih

izbornih tijela. U kuriji veleposjednika manipulacija nije bila potrebna, jer jc to bio dinastički stalež, spreman da posluša svaki carev nalog - osim u Češkoj - makar to značilo i favorizirati Nijemce. Tako je u Kranjskoj, gotovo isključivo slovenskoj pokrajini, kurija veleposjednika - četvrtina sabora - za sve vrijeme ostala posve njemačka. Trgovačke komore bile su po definiciji njemačke organizacije. Izborna se geometrija napose nametala medu širim izbornim tijelima. Gradovi su se favorizirali na račun sela, a njemački gradovi i sela pak na račun nenjemačkih gradova i sela, naročito čeških. Tako je njemački gradski zastupnik predstavljao 10 000 stanovnika, a češki gradski zastupnik 12 000 stanovnika. Njemački seoski zastupnik predstavljao je 40 000, a češki 53 000 stanovnika. Osim toga, prekrajala su se i gradska izborna tijela tako što su se od njih odvajala češka prigradska naselja i pripajala okolnom seoskom izbornom tijelu; na taj način je Prag, koji je već bio uglavnom bio jednako zastupljen kao Liberec, koji je bio u njemačkim rukama. U Moravskoj su gradovi, s ukupno 430 000 stanovnika, imali 13 zastupnika, a selo, s ukupno 1,600 000 stanovnika, 11 zastupnika. Najfantastičnija podvala s izbornom geometrijom ostvarena jc u Dalmaciji, gdje je 400 000 Južnih Slavena imalo 20 a 15 000 Talijana 23 zastupnika. Talijani su bili najsubverzivnija a južni Slaveni najlojalnija narodnost, ali je i od toga bila jača povezanost između historijskih narodnosti. Međutim, favoriziranje Talijana u Dalmaciji i Poljaka u Galiciji bilo je dekoracija, rafinman; bitni je cilj izborne geometrije bio stvaranje njemačke većine u Carevinskom vijeću. U zamjenu za to svoju umjetnu nadmoć, Nijemci su trebali Schmerlingu pomoći da očuva jedinstvo Carevine od Madžara i da proširi utjecaj Habsburgovaca u Njemačkoj.

Pa ipak, ni povlašteni Nijemci nisu uspjeli dobiti pravi ustav. U Veljačkom patentu nije bilo ni jedne za ustavni sustav bitne odredbe. Ono o »suradnji« sabora i Carevinskog vijeća u zakonodavstvu bilo jc preuzeto iz Listopadske diplome; nije bilo ni riječi o slobodi štampe, zastupničkom imunitetu, nezavisnosti sudstva ili odgovornosti ministara; za regrutaciju i povećanje poreza (ali ne i nametanje novih poreza) nije trebalo odobrenje Carevinskog vijeća; predsjednika i potpredsjednika oba doma imenovao je car; a u slučaju potrebe ministarstvo je moglo izdati propise i ne čekajući zasjedanje Carevinskog vijeća. Dva dana nakon objave Veljačkog patenta, Franjo Josip je od svojih ministara zatražio »svečano obećanje da će braniti prijestolje od zahtjeva za daljnje ustupke od strane sabora, ili Carevinskog vijeća, ili masovnog revolucionarnog pokreta«, i dodao: »Carevinskom vijeću naročito se ne smije dopustiti da se miješa u vanjsku politiku, u organizaciju vojske, ili u poslove visoke komande«.

Ovom je rečenicom Franjo Josip formulirao svoje političko stajalište od kojeg nikad nije odstupio.

Schmerlingu je cilj bio da Nijemce pridobije za velikonjemačku vanjskopolitičku liniju, za »carstvo od sedamdeset milijuna«. Na Madžare i njihovo smirivanje, radi čega je i bio postavljen, jedva da je mislio. A bilo jc jasno da Madžari uopće neće uputiti predstavnike u takvo Vijeće gdje će njihovih osamdeset pet zastupnika biti u permanentnoj manjini. Predviđajući takvo odbija- nje, Veljački je patent u točki 7. odredio da zastupnike, ako ih sabor ne uputi, izaberu izborna tijela na neposred- nim izborima. To je bila prijetnja Madžarima da bi se moglo apelirati na podređene narode u Ugarskoj i tako razbiti jedinstvo ugarskih zemalja; tim se izazovom za Madžare ugasio i posljednji tračak nade da bi se na osnovi Veljačkog patenta mogli »pogađati«. Ipak, u istom času kad jc Veljačkim patentom odbacio Széscenovu politiku i oduzeo mu utjecaj u Ugarskoj, Franjo Josip ga je za poraz utješio obećanjem da se točka 7. neće nikad primijeniti. Jer, nakon propasti Bachova sustava, Franjo Josip se više nikad nije potpuno vezao za neku političku liniju. Čvrsto je nakanio da ne robuje nikakvu svemoćnom ministru, a osim toga je skeptički gledao na svaku politiku uopće. Suočen s poteškoćama koje su nadilazile njegovo razumijevanje, bio je spreman nekom energičnom ministru dopustiti da iskuša kakav određeni melem, ali bi uz to sebi pripremio odstupnicu za slučaj da melem ne uspije. Feudalni je federalizam bio propao, pa je Schmerlingu dana prilika da eksperimentira prividnim konstitucionalizmom. Ali, to nije značilo da je Franjo Josip prigrlio prividni, a još manje pravi konstitucionalizam, pa ni ideju da Nijemce prihvati kao »mlade partnere«.

IX

USTAVNI APSOLUTIZAM: SCHMERLINGOV SUSTAV, 1861-65

Bachov se sustav držao određenog obrasca, a Schmerlingov je počivao na protuslovljima. Veljački je patent porekao Listopadsku diplomu, iako je formalno bio njezino tumačenje; duh mu je bio centralistički, a u praksi je od pokrajinskih sabora napravio nužna izbornička tijela i tako im dao veću važnost nego što su je ikada imali. Ni Patent ni Diploma nisu priznali ugarske zakone od 1848, a ipak, propisujući sabor, pružili su Madžarima punopravnu mogućnost da izraze svoje zahtjeve i organiziraju otpor bečkoj vlasti. U Ugarskoj jc stvoreno još veće nezadovoljstvo, a madžarskom nezadovoljstvu dana je veća efikasnost; to su, u kombinaciji, ostvarili Szécsen i Schmerling. Pravni položaj Ugarske nije se dao definirati. Schmerling i njegove pristaše smatrali su da se ništa nije promijenilo, samo što je Ugarskoj, kao i ostalim pokrajinama, dopušteno da ima sabor; starokonzervativci su pak tvrdili da joj je vraćen tradicionalni ustav, koji je Kossuth bio ukinuo, ali su se slagali da do daljnje odluke sabora ostanu na snazi zakonske i društvene promjene izvršene u Bachovu razdoblju; golema većina Madžara odbacivala je kao nezakonito sve što se dogodilo od izbijanja građanskog rata u jesen 1848. Madžari su spužvom prešli preko Bachova djela, a slaba je utjeha bila što je ista spužva izbrisala i Kossuthovo svrgavanje habsburške dinastije i krnji parlament u Debrecinu.

Suprotno Franji Josipu, Madžari su izvukli pouke iz zbivanja 1849. godine. Kossuth je bio pokušao da stvori Veliku Ugarsku potpirujući madžarski fanatizam, a umjesto toga je odveo Ugarsku u propast, pa je i sada iz izgnanstva nudio kao jedini izlaz propast Habsburgovaca u novom ratu s Napoleonom III. Toj politici saveza s talijanskim nacionalizmom i duhom francuske revolucije bilo je odzvonilo, jer su oba izgubila svoju nekadašnju snagu. U Ugarskoj je prevladala nova linija pomirenja s nacionalnim manjinama bez odstupanja od načela o madžarskoj nacionalnoj državi, a desctogodišnji habshurški apsolutizam takvu je politiku učinio mogućom. Njemačka građanska klasa sada je od madžarskog sitnog plemstva očekivala liberalni sustav u kojem će zadovoljiti svoje političke težnje, pa su čak i srpski i slovački intelektualci polagali više nade u Budimpeštu nego u Beč. Kossuthovo mjesto madžarskoga vođe preuzeo je Deák.

Poput mnogih prvaka engleske revolucije u sedamnaestom stoljeću, Ferene Deák je u sebi spajao oba izvora iz kojih je njegov stalež crpao snagu: bio je i veleposjednik i pravnik, dovoljno blizak zemlji da ne bi živio u oblacima poput magnata iz bečkih dvorskih krugova, a i svjetski čovjek koji neće upasti u mrtvi negativizam neuke seoske vlastele. Bio je majstor za pravne smicalice, a ipak, što je za pravnika neobično, bez ikakvih osobnih ambicija. Jedina mu je tanja bila da historijskoj Ugarskoj osigura mjesto u suvremenom svijetu, a zdrav razum mu je govorio da Madžari ne mogu sačuvati Veliku Ugarsku i od podređenih naroda i od Habsburgovaca. »Moramo priznati da sami za sebe nismo neka velika država«, rekao je braneći svoju politiku. Suprotno Kossuthu, shvaćao je da je Ugarska stekla snagu samo zahvaljujući vezi s Habsburškim Carstvom, a suprotno starokonzervativcima također jc shvaćao da je Ugarska sačuvala snagu samo zahvaljujući neprestanoj borbi protiv habsburškog presezanja. Opreznost i taktičko iskustvo nalagali su mu da pridobije ostale ugarske narodnosti kako se ne bi ponovili događaji iz 1848. godine. No njihovi zahtjevi bili su mu tuđi isto koliko i Kossuthu, a nije ni vjerovao u neku iskrenu suradnju među različitim narodima. Ustupci su mu bili taktičke naravi, jer je i on kanio »madžarizirati« sve stanovništvo Ugarske, ali na podmukliji način. To zlo što je ležalo u korijenu njegove politike na kraju je zatrovalo sva njegova velika dostignuća. U Deáka je umjerenjaštvo bilo kalkulantsko, a u njegovih pristaša još više – to je bilo umjerenjaštvo koje je poteklo iz njihova iskustva s »Bachovim husarima« i koje je slabilo kako je to uspomena blijedjela.

Kad se u travnju 1861. Ugarski sabor sastao, nije se htio ponašati kao onaj tradicionalni sabor iz snova starokonzervativaca. Izabran prema izbornom redu iz 1848, smatrao je sebe parlamentom a ne saborom, to je proklamirao svoj kontinuitet s parlamentom iz 1848; ali za to mu je mnogo toga nedostajalo – nije bilo odgovorne vlade a nisu bile zastupljene ni Hrvatska ni Transilvanija. Starokonzervativci nisu imali nikoga svoga ni u jednom od dva doma. Većina magnata i stanovita manjina sitnog plemstva iz Donjeg doma oslanjala se na Deáka, dok je većina sitnog plemstva, na čelu s Kalmanom Tiszom, bila još »košutovska« i nije imala drugog programa osim otpora. Nije moglo biti ni riječi o slanju delegata u bečko Carevinsko vijeće, kako jc propisao Veljački patent; postavljalo se samo pitanje na koji način prosvjedovati protiv nezakonitosti Diplome i Patenta. Tisza i njegove pristaše tvrdili su da se treba ograničiti na rezoluciju, jer da je sabor nezakonito tijelo, a Franjo Josip nezakonit vladar. Deák se usprotivio argumentom da Franjo Josip faktički ostvaruje svoje ovlasti kao kralj Ugarske i zato se treba na tradicionalan način obratiti Kruni adresom. Zahvaljujući apstinenciji određenog

broja pristalica rezolucije, Deákov je prijedlog dobio većinu, a poslije su i svi »rezolucionaši« prihvatili Deákovu liniju. Ali ekstremisti se time nisu priklonili umjerenjaštvu nego su samo htjeli iskoristiti Deákovu vještinu i visok ugled kao sredstvo za postizanje svojih ciljeva.

Deákova je adresa bila po formi smjerna, ali po sadržaju beskompromisna: deklarirala je legalnost zakona iz 1848. i postavljala njihovo priznanje kao uvjet bez kojeg nema pregovora s kraljem. Time su potonule nade starokonzervativaca da će se vratiti na tradicionalno »pogađanje« između kralja i sabora. Nagovarati Franju Josipa da pomirljivim odgovorom otvori put nagodbi nije imalo smisla, jer je nagodba bila nemoguća. Otpuštena su oba madžarska ministra, Szécsen i Vay, a na njihova mjesta postavljena su dva Madžara koji su tako dugo živjeli izvan Ugarske da su postali, ili se bar tako mislilo, lojalni Austrijanci: Forgács, koji je bi namjesnik Češke, i Móric Esterházy, diplomat koji je madžarski bio zaboravio a njemački nije nikad ni naučio pa je govorio francuski. Na Schmerlingov prijedlog je na ugarsku adresu odgovoreno ultimatumom da sabor hitno odredi zastupnike za Carevinsko vijeće. Kad je to odbijeno, sabor je raspušten. Prije razlaza, sabor je jednoglasno donio odluku da će prve zadaće slobodnog ugarskog parlamenta biti da udovolji onim zahtjevima narodnosti koje se ne kose s političkim i teritorijalnim integritetom Ugarske, da uspostavi političku i građansku jednakost svih vjeroispovijesti, uključujući i židovsku, i da ukine sve ostatke feudalizma. Time je Deák pogrešno smatrajući da su carski ministri i vješti političari, htio preduhitriti eventualno habsburško obraćanje nemadžarskim narodima ili nižim staležima u Ugarskoj, obraćanje do kojeg nikad neće doći.

Schmerling nije bio sposoban da se bori s Deákom. Od Bacha je bio odmakao tek toliko da se uvjerljivije obrati Nijemcima Carevine, a time se više nego ikad okrenuo protiv ostalih naroda. Došao je čas za njegov *coup de théatre:* 23. kolovoza je u Carevinskom vijeću pročitao političku deklaraciju u kojoj su svi akti vlade bez izuzetka opisani kao carski akti i odluke; kad je pročitao rečenicu: »Ugarska je ustavnost ne samo prekršena revolucionarnim nasiljem, nego je pravno proigrana i praktički ukinuta«, prekinula ga je bura aplauza s njemačke ljevice i centra. Nakon deset dana Vijeće je donijelo odluku o podršci Schmerlingovoj prema Ugarskoj. To je bio indikativan akt: Nijemci su napustili svoja dotadašnja liberalna nada i stupili u savez s dinastijom koji se neće više nikada posve raskinuti. Ugasio se duh listopadske revolucije 1848. i tek će umjetno oživjeti za tmurnih listopadskih dana 1918.

Raspad njemačkog liberalizma presudno će utjecati na evropsku povijest. Do 1848.

posvuda su liberali bili uvjereni u konačnu pobjedu svojih ideja, a 1848. je revolucija propala i pobjedu su odnijele omražene dinastije. U Francuskoj je također propala revolucija 1848, ali je to propast bila samo epizoda u sto godina revolucija, a uspjeh Napoleona III nije spriječio pojavu Gambette i Clemenceaua. U Njemačkoj, međutim, revolucija 1848. bila je osamljen događaj i njemački liberali su se pomirili s neuspjehom. Neki liberali, oni najnepokolebljiviji, otišli su iz Njemačke u slobodnu zemlju Ameriku, drugi, malobrojni, pristupili su revolucionarnom socijalizmu, a neki su ostali liberali, makar bez ikakvih izgleda. Većina ih je obožavala uspjeh te su bili spremni da dinastijama ne ospore vlast samo ako dinastije udovolje nekim ciljevima liberalnog programa; tako su njemački liberali u Austriji prišli Habsburgovcima 1861, a njemački liberali u Pruskoj kapitulirali pred Hohenzollernima 1866. godine. To nije bila svjesna predaja: liberali su doista uvjerili sami sebe da se dinastija priklonila liberalizmu. Bachov se sustav oslanjao na njemačku građansku birokraciju; svojevrsnim jakobinstvom odbacio je klasne privilegije i lokalna prava. Austrijsko je Carstvo pretvorio u golemo područje slobodne trgovine i silno podigao važnost Beča kao financijskog i trgovačkog središta. Schmerling je Nijemce oslobodio i posljednjih skrupula: dao im je parlament i ponudio im u vanjskoj politici »carstvo od scdamdeset milijuna«. Činilo se da su Habsburgovci postali stjegonoše velikonjemačke ideje. Time su pridobili ne samo austrijske nego i mnoge neaustrijske Nijemce. U razdoblju od 1861. do 1866. umjereni liberali u Njemačkoj povremeno su gledali u Pruskoj mogućnost postizanja nekih skromnih praktičnih rezultata, a bivši četrdesetosmaški radikali okrenuli su se Austriji. To nam ilustrira jedan začudan primjer. U listopadu 1848. ljevica frankfurtskog parlamenta uputila je dva delegata da podrže bečku revoluciju. Obojica su pala u ruke Windischgrätzu. Jedan od njih, Robert Blum, smaknut je, a drugome, Froebelu, odgođena je smrtna kazna pa je uspio pobjeći u Ameriku. Taj isti Froebel vratio se u Beč, gdje je postao pamfletist u Schmerlingovoj službi i on je dao prvi poticaj za sastanak njemačkih vladara u Frankfurtu 1863, što je bio posljednji pokušaj Habsburgovaca da stanu na čelo Njemačke.

Austrijski Nijemci bili su zaokupljeni njemačkim problemom; nisu imali ni vremena ni razumijevanja za problem Austrijskog Carstva. Kako nisu imali vlastite historijske podloge, osuđivali su svaku tradiciju kao obavezno konzervativnu, pa su mislili da svojim otporom Ugarskoj brane onu istu revolucionarnu ideju za koju su se francuski radikali borili protiv Vandejaca. Igrom povijesnog slučaja, Nijemci su uživali »nacionalnu« slobodu (to jest upotrebu svog jezika) i onda kad je dinastija bila najreakcionarnija, pa stoga nisu mogli shvatiti zahtjeve drugih naroda za nacionalnu slobodu, pogotovo kad su ti

zahtjevi bili upereni više protiv njihova kulturnog monopola nego protiv vlasti dinastije. Bili su spremni da se radi veličine Austrije odreknu svoga pokrajinskog pa triotizma u Tirolu i Štajerskoj, pa zašto drugi ne bi mogli učiniti to isto? Osim toga, nacionalni pokreti jesu zbilja bili reakcionarno i konzervativno obojeni. U nedostatku vlastite građanske klase, nehistorijski su narodi svugdje prihvaćali savez s lokalnim plemstvom. Čak je i madžarski pokret govorio jezikom historizma i legaliteta tuđim suvremenom liberalizmu, to se činilo da ga interesira samo očuvanje povlastica madžarske aristokracije. Federalizam se pak nije činio preporučljiv u ono doba, u šezdesetim godinama prošlog stoljeća. U Sjedinjenim Državama bjesnio je građanski rat, Njemački Savez nije bio ništa drugo no zapreka ciljevima liberalizma, a u Austriji se praktičan izražaj federalizma, Listopadska diploma, pokazao kao besramna smicalica da bi se obnovio politički feudalizam. Njemački liberali, razočarani u svoju snagu, tražili su saveznike, a morali su birati, ili su bar tako mislili, između dinastije koja je –sa svim svojim prošlim grijesima – upravo dala ustav i koja će očuvati Austriju kao veliku njemačku i politike koja bi htjela dezorganizirati Carevinu radi probitka konzervativnog plemstva.

Liberali su bili svjesni ustavnih nedostataka Veljačkog patenta i kanili su ih ispraviti. Samo, kako nisu imali smisla ni za povijest ni za prava zasnovana na postupnom razvoju zakonitosti, nikad nisu shvatili njegov temeljni nedostatak – da je to bio akt carskog aspolutizma, milostivo podijeljen kao privremeno sredstvo, koji se može opozvati kad god se hoće. Carevinsko vijeće nije svoj položaj steklo borbom i zato je, unatoč svom parlamentarnom ruhu, bilo tijelo bez ikakve moći. Nijemci su mislili, čim imaju većinu u Carevinskom vijeću, da vlada ovisi o njima. Faktički, kako je ta većina počivala na »izbornoj geometriji«, oni su ovisili o vladi. Tako su Nijemci dobili umjetnu većinu u pseudoparlamentu, a za to su se odrekli svojih liberalnih nače1a, zapriječili put suradnji s ostalim narodima Carevine i obavezali se na podršku dinastiji, bez obzira kakva joj bila politika. Ukratko, osujetili su mogućnost razvoja svake druge koncepcije koja Carevinu ne bi tretirala kao instrument dinastičke volje za moći. Nijemci su bili politički zreliji od ostalih naroda Monarhije, a time je njihova odgovornost bila teža odluka kriminalnija. Jer ta njihova odluka 1861. bit će kobna za stabilnost i mir u Srednjoj Evropi.

Schmerling je mislio da je, iskovavši savez Nijemaca s dinastijom, izveo veličanstven pothvat, a zapravo se samo vratio, s opširnijom frazeologijom, na Bachov sustav. Opet je u Ugarskoj ukinuta autonomija županija, a Bachovo se činovništvo, poduprto velikom okupacionom vojskom, vratilo na svoje položaje. Schmerling je kanio počekati da se

Ugarska opameti, a onda bi opet mogla dobiti svoj ograničeni sabor iz 1861. godine. Rezime njegova ugarskog programa bio je: »Mi možemo čekati!« A to Carevina nije mogla: jedini razlog ustavnog eksperimenta 1861. bila je potreba za neposrednim rezultatima. Bachov bi sustav nedvojbeno uništio madžarski separatizam i ostvario jedinstvo Carevine, da se mogao bez potresa održati dvije-tri generacije, ali ga je rat s vanjskim neprijateljem skršio u roku od deset godina. Sad je vanjskopolitička situacija bila još opasnija nego 1859. godine. Svak je znao da se Schmerlingov apsolutizam u Ugarskoj ne može dugo održati, pa su ga i sam Schmerling i njegove kolege zvali provizornim, a Madžari su, nakon zbivanja u saboru, postali još samouvjereniji. Zar je moguće da će pokleknuti pred Schmerlingom kad su uspjeli odoljeti Bachu? Čak je i u Schmerlingovu sustavu bilo neke posredne ravnoteže snaga između dinastije i Madžara: jedno drugo nije moglo uništiti, a jedno bez drugoga izgubilo bi jakost. Ravnoteža se mogla poremetiti samo pozivom nehistorijskim, slavenskim narodima da se umiješaju. To Madžarima nije dopuštala nacionalna arogancija a dinastiji nije dopuštao savez s Nijemcima. Schmerling je, međutim, mogao uspjeti samo na taj način.

Od početka je bilo jasno da u Schmerlingovu sustavu nema mjesta za Čehe koji su obezvređenjem Listopadske diplome najviše izgubili. Tih godina su češki prvaci, istodobno neiskusni a ambiciozni, donijeli neke odluke koje će biti podjednako kobne i pogrešne kao i odluke Nijemaca. Češki je nacionalizams, mogao od početka biti program demokratskih prava; Česi nisu bili ni preopterećeni, kao Madžari, visokom aristokracijom, niti su bili povezani, kao Nijemci, s prošlošću Carevine. U Kromerižu je Palacky, bio predložio, donekle kolebljivo, čist nacionalni program, zagovarajući novu podjelu Austrije na nacionalne jedinke. To je značilo tražiti previše od ostalih čeških prvaka. Što im je položaj bio slabiji, to ga je više valjalo ojačati historičkim trabunjanjem, pa su se tako sinovi čeških seljaka predstavili kao pretendenti na nasljedstvo mrtvoga češkog kraljevstva. Nacionalni program značio bi gubitak Šleske, koja je sada bila većinom njemačka i poljska; ugrozio bi Moravsku, gdje je češka većina još bila uspavana; a povlačio je za sobom čak i podjelu same Češke. Uostalom, borba za nacionalne, kao i za prirodne granice, vodi se samo onda kad to znači širenje teritorija. Nova češka nacionalna jedinka šira od historijske Češke bila je moguća samo kad bi obuhvatila i ugarske Slovake. Tu ideju su neki ekstremisti i bili lansirali na Sveslavenskom kongresu 1848. godine. S događajima 1848. granica Ugarske ostala je nepromjenljiva. Za Ugarsku je to ekonomski bio gubitak, ali politički i kulturno kudikamo veći dobitak, pa nakon 1848. više nikad neće biti onog slobodnog protoka slavenskih intelektualaca preko ugarske granice

koji je bio normalna pojava u Metternichovoj Austriji. Osim toga, pritisak madžarskog nacionalizma raskinuo je veze malobrojne slovačke inteligencije sa Češkom. Prvi oblici slovačke literature bili su smišljeno zasnovani na narječjima seljaštva zapadne Slovačke koji su bili bliži češkom jeziku; kako su to djela bila tuđa većini slovačkog seljaštva, da bi ga spasili od madžarizacije, slovački su intelektualci šezdesetih godina prihvatili narječje središnje Slovačke. Tako, da bi se oduprli madžarskoj opasnosti, Slovaci su silom prilika postali poseban narod; a što je granica Ugarske bila kruća, to je određenija bila posebnost Slovaka. Godine 1848. još se mogla zamisliti promjena ugarskih granica; nakon Kossutha, to granice su se činile vječnima i kao takve ih je prihvatila dinastija, pa čak i sami Česi.

Takva Ugarska koja se ne da komadati poslužila je kao primjer za ugled, pa je češka inteligencija oponašala madžarsko isticanje tradicionalnih prava iako to nije imala što isticati. Primjer Ugarske također je naveo češke intelektualce da se udruže s feudalnom aristokracijom, koja je isto tako – iako iz posve drukčijih razloga – tražila autonomiju Češke. Taj savez još se učvrstio u razdoblju pometnje što je uslijedio nakon objave Listopadske diplome: plemstvo je preuzelo ulogu pokrovitelja češke kulture, a inteligencija je prigrlila prava češke krune. Ta pogodba bila je isto tako loša kao i ona što su je Nijemci sklopili s dinastijom. Plemićima, otuđenim od češkog naroda, nije bilo nimalo stalo do češke emancipacije koja je mogla samo značiti emancipaciju njihova vlastitog seljaštva; Clam-Martinitz i njemu slični jednostavno su htjeli umjetnu feudalnu državu koju će oni voditi a da im se u to ne miješaju ni birokracija ni liberalizam ni suvremena industrija. Češki su prvaci morali prihvatiti jezik feudalnog konzervatizma i morali su dići ruke od materijalnih nevolja svoga seljaštva kako bi stvorili zajedničku frontu, ne samo sa češkim velikašima nego i s antiliberalnom aristokracijom njemačkih zemalja Monarhije. Unatoč svoj priči o pravima Krune svetog Vaclava, češko plemstvo nije bilo kadro smisliti koncept u kojem mu bečki dvor ne bi bio centar života; na njegov poticaj, češki su prvaci, iako uz prosvjedovanje, pristali da udu u Carevinsko vijeće. Time nisu ništa dobili, samo su postali meta njemačkih pogrda; a kad su se u lipnju 1863. povukli iz Carevinskog vijeća, ni time nisu ništa dobili nego su samo pokazali koliko su slabi u usporedbi s Madžarima. Svojim bojkotom Carevinskog vijeća Madžari su ga sveli na ono »uže« Vijeće iz Veljačkog patenta: bez Ugarske, veliko carstvo nije mogla postojati. A kad su se Česi povukli, jedina je posljedica bila da se posao odvijao lakše; štaviše, češkom apstinencijom nije čak ni Češki sabor paraliziran – time su njegovi njemački članovi samo još pojačali svoj položaj za otpor češkoj autonomiji.

Tako su Česi izgubili na oba načina: aristokratski program »historijsko-političkih osobnosti« nije imao nikakve realne osnove i stoga se borbom nije mogao nametnuti Carevini, a savez inteligencije s plemstvom spriječio je svaku mogućnost suradnje s njemačkim liberalima, pa čak i s drugim slavenskim narodima.

I Schmerlingu je savez s Nijemcima oduzeo mogućnost obraćanja podređenim narodima u Ugarskoj. Te obespravljene narode – kojima je najprije Kossuth negirao postojanje a onda ih podjarmio Bachov centralizam mogla je pridobiti svaka strana koja bi im ponudila bar neki stupanj nacionalnog opstanka. Pod zaštitom okupacione vojske, i Srbi i Slovaci su obnovili, premda u skromnoj formi, svoje nacionalne zahtjeve iz 1848. godine. Ali su zbog Bachova sustava bili izgubili povjerenje u Beč, pa su se obraćali, iako sa slabim uspjehom, saboru u Budimpešti. Nepovjerenje im je bilo opravdano. Habsburgovci, najkonzervativnija dinastija devetnaestog stoljeća, nisu mogli ići ruku pod ruku sa seljačkim narodima protiv madžarskih velikaša, koji su, ma koliko bili buntovni, imali i tradiciju i povijest. Njemački liberali, i sami u sukobu sa Česima, nisu mogli poduprijeti zahtjeve nekih zaostalijih etničkih skupina koje su imale još manje razumijevanja za potrebe velikog carstva. Prisutnost srpske i slovačke delegacije u Budimpešti bio je dokaz Deákove vještine i Schmerlingove političke nesposobnosti.

S istom su neposrednošću tretirane Hrvatska i Transilvanija, partes *adnexae* Ugarske. Hrvatska jc 1848. bila ključna točka habsburškog oporavka, a za to je nagrađena ukidanjem svoga historijskog položaja i strogošću Bachovih husara. Starokonzervativce, koji su srušili Bachov režim, uopće nije bilo briga za Hrvatsku; oni su se, kao madžarski patrioti, laćali historijskih prava samo onda kad su koristila Ugarskoj, a primjena Listopadske diplome na Hrvatsku uslijedila je tek kao kakva primisao. Hrvatsko se sitno plemstvo ugledalo na Ugarsku: i ono jc odbacilo teoriju o Listopadskoj diplomi kao milostivu daru, pa je zatražilo sva legalna prava svoga sabora iz 1848. i odbilo da pošalje delegate bilo u Beč bilo u Budimpeštu. Deák je još jedanput pokazao svoju mudrost: objavio je da Ugarska ne inzistira na zakonitosti integracije Hrvatske u Ugarskoj iz 1848. i ponudio Hrvatima »čist list« da na njemu ispišu uvjete svoga novog partnerstva. Schmerlinga je pak poziv na historijska prava samo razbjesnio: Hrvatskom je saboru grubo naredeno da pošalje delegate u Carevinsko vijeće, a kad je to odbio, naprečac je raspušten. Njegovo je ukidanje Schmerling ispratio sa zadovoljstvom; unatoč hvalisanju u Carevinskom vijeću, nije želio imati Hrvate u Beču, gdje bi još pojačali češku opoziciju protiv njemu vjernih i pokornih Nijemaca.

Najveća je zbrka vladala u Transilvaniji. Tamošnji je sabor 1848. izglasao vlastito

raspuštanje i pripojenje Transilvanije Ugarskoj; u isti mah je Rumunjima, koji su dotle bili posve obespravljeni, pa ni legalno priznati, dano ograničeno izborno pravo. Ako jc teorija o historijskim pravima imala što značiti, onda jc Listopadska diploma, sa svojim vodećim načelom vraćanja na 1847, podrazumijevala obnovu transilvanijskog sabora; s druge strane, ako bi se Transilvanija smatrala dijelom Ugarske, onda bi Rumunji morali dobiti izborno pravo što im je pripalo integracijom 1848. godine. Starokonzervativci su pokušali osporiti i jedno i drugo. Kao madžarski patrioti, nisu se htjeli odredi onoga što je Ugarska stekla, a kao reakcionarni veleposjednici usprotivili su se davanju izbornog prava rumunjskim seljacima. Zbog tog njihova otpora, Transilvanijski sabor sastao se tek u studenome 1861. Tu je Schmerling našao pogodniji teren za realizaciju svoje teorije o jedinstvenom carstvu. Zaostali i nemoćni Rumunji pokoravat će se središnjoj vlasti i svojim će glasovima nadjačati Madžare i Sikule u korist lojalnih Sasa; a ako u sabor i uđe koji Rumunj, to nisu Slaveni da bi se solidarizirali sa češkom konzervativnom opozicijom. Transilvanijski delegati Sasi pojavili su se u Carcvinskom vijeću 1861. i sad je Schmerling mogao objaviti da je to kompletno Carcvinsko vijeće jedinstvene Carevine. Zapravo je to jedinstvena carevina imala podršku samo Nijemaca; svi ostali narodi ili su šutjeli ili su bili u opoziciji.

Schmerling jc Austrijsko Carstvo predstavljao kao njemačku državu, iz češa bi logički slijedilo da Austrija pokuša osvojiti primat u Njemačkoj. Ali na habsburškom dvoru nije bilo takve logike. Dok je Schmerling budio njemačke nacionalne osjećaje, Metternichov učenik Rechherg, i dalje ministar vanjskih poslova, nastojao je obnoviti savez s Pruskom. Opasnost od Schmerlinga pomogla je Bismarcku da dođe na vlast u Pruskoj, i Bismarck je bio spreman na konfrontaciju; a Rechberg je Schmerlingu izbijao iz ruku oruđe nacionalnog zanosa bez kojeg i nije mogao biti konfrontacije. Godine 1863. Schmerling jc pridobio Franju Josipa za ideju reforme Njemačkog Saveza pod austrijskim vodstvom. Praktički je odraz to politike bio sastanak njemačkih vladara u Frankfurtu u kolovozu 1863, posljednji takav skup u Njemačkoj pod predsjedanjem Habsburgovaca. Ali je Schmerlingov uspjeh bio iluzoran, jer Franju Josipa u Frankfurt nije dopratio on, Schmerling, nego Rechberg koji je pazio da rasprava ne skrene sa strogo konzervativne linije. No, Shmerling inače ne bi mogao postići nešto više: kao sluga dinastije, u mislima mu je bila samo suradnja s ostalim njemačkim dinastijama, a time nije mogao zadovoljiti uvriježeni osjećaj njemačkog nacionalizma. Staviše, pruski kralj, najveći od svih njemačkih vladara, nije htio doći u Frankfurt, a bez njega ostali njemački vladari nisu htjeli ništa poduzeti. U jesen 1863. Pruska je definitivno odbila zahtjev Au-

strije da bude uključena u Carinsku uniju, zahtjev koji je Rechberg podnio radi konzervativne solidarnosti a Schmerling radi »carstva od sedamdeset milijuna«. To je bio presudan moment u njemačkoj, pa otuda i u austrijskoj politici; otada će i konzervativna i liberalna politika podjednako voditi u rat.

Za taj rat Austrija nije imala saveznika. Franjo Josip se nikad ne bi odrekao preostalih talijanskih zemalja, iako je to za sve vrijeme bila cijena za Napoleonovu podršku. Zbog poljskog ustanka u proljeće 1863. do kraja su zahladnjeli odnosi s Rusijom. Dok Bismarck pruža Rusiji efikasnu pomoć, Austrija se nespretno zauzima za Poljake, uglavnom zato da ne odbije od sebe poljske aristokrate Galicije, Schmerlingove jedine saveznike osim Nijemaca. Uz to, Habsburgovce su oduvijek mamile nove krune, pa je Franjo Josip čak i sada sanjao o nekakvom habsburškom poljskom kraljevstvu. Ipak, nije bio spreman na bezrezervnu suradnju sa zapadnim silama, Engleskom i Francuskom, i tako je prokockao i posljednju priliku da izbjegne izolaciju. Ista je zbrka vladara i u vezi s pitanjem Schleswing-Holsteina koje se postavilo početkom 1864. godine. Schmerling je inzistirao da Austrija svakako pomogne tim vojvodstvima da se oslobode, kako bi udovoljila raspoloženju Nijemaca, a Rechberg se pobrinuo da Austrija to istupi samo zajednički s Pruskom, tako vrijeđajući liberate čiji je zanos Schmerling želio mobilizirati. U kolovozu 1864. i Rechberg je doživio svojih pet minuta trijumfa. Našavši se pred komplikacijama zbog Schleswing-Holsteina, Bismarck je, možda i neiskreno, posljednji put pokušao obnoviti Metternichovo konzervativno savezništvo. Sporazum u Schönbrunnu, što su ga zacrtali Bismarck i Rechberg, bio je savez protiv »revolucije« – protiv njemačkog liberalizma, protiv Italije i protiv Napoleona III. Predloženo savezništvo pružalo je Austriji mogućnost obnove njene hegemonije u Italiji, hegemonije koja je Metternichu bila središte njegova sustava; ali to je podrazumijevalo priznanje Pruske kao ravnopravne snage u Njemačkoj, a na to Franjo Josip nije nikad htio pristati. Osim toga, savez protiv revolucije nije se protezao i na Ugarsku, a Bismarck je kao bitan uvjet tražio da Austrija »prenese svoje težište na Peštu«, ne uzimajući u obzir da to znači napustiti interese Nijemaca u jugoistočnoj Evropi – a možda i upravo zato. Što je najvažnije, sporazum Rechberga i Bismarcka nije ničim osiguravao Austriju od ruskog prodora na Istoku, a upravo je miroljubiva ruska politika na Balkanu bila nužna osnova Metternichova sustava. Zapravo, nakon ugovora u Olomoucu i krimskog rata otpala je svaka mogućnost da se Sveta alijansa obnovi, pa su i Franjo Josip i pruski kralj Vilim I odbacili nacrt svojih savjetnika. Vilim nije htio preuzeti ulogu austrijskog satelita, a Franjo Josip se nadao da će postići sve što mu nude i Schmerling i Rechberg

a da se ne veže ni za koga od njih. Tup, tvrdoglav i ambiciozan, posezao je na sve strane za plijenom koji mu je stalno izmicao, a mislio je da je sva mudrost politike u odlaganju odluke.

U kolovozu 1864. Rechbergova je politika pretrpjela totalni krah, kao i Schmerlingova u kolovozu 1863. Jedino je pitanje bilo tko će od njih prvi pasti. Schmerling je doživio to posljednje zadovoljstvo da gleda odlazak svoga suparnika u listopadu 1864. Sad se austrijska vanjska politika odrekla svake načelne linije i spala na dinastičku samoživost. Novi ministar vanjskih poslova Mensdorff, iako visoki aristokrat, kao vojnik bio je za jaku centralnu vlast. Dužnost je prihvatio samo kao vojnik na carevu zapovijed, a kako nije vjerovao ni u svoj sud ni u svoje sposobnosti, oslanjao se na savjete Esterházyja, ministra bez portfelja. Goreg savjetnika nije mogao naći: Esterházy je bio malodušan konzervativac kojem je vizija bila skučena zbog uvjerenja u neuspjeh; u svakoj politici gledao je pogibli a ni u jednoj spas. Sa Schmerlingovima oslonom na njemački liberalizam nije se slagao, a u Rechbergov konzervatizam nije se uzdao. Samo je u jedno bio siguran – da dinastija mora braniti svoju veličinu i časno propasti; i zato, da se to čast ne bi okaljala, protivio se da se ičim potkupi i jedan od neprijatelja koji ugrožavaju Habsburšku Monarhiju. Ukratko, u njemu se Metternichovo mišljenje da je Austrija slaba spojilo sa Schwerzenbergovim izolacionizmom koji je polazio od pretpostavke da je Austrija jaka.

Esterházy je bio kao stvoren za Franju Josipa. Obo- jica Su htjela sačuvati veličinu Carevine, a obojica su bili uvjereni da se to ne da izvesti. Obojica su bili sigurni u neodoljivost snage austrijskih neprijatelja, a obojica su se, radi svoje čiste savjesti, protivili pregovaranju i s jednim od njih. Uspon Esterházyja ugrozio je Schmerlinga, jer je Esterházy, iako nije živio u svojoj domovini, ipak bio Madžar zahvaljujući njegovu utjecaju, starokonzcrvativci su počeli ponovo osvajati izgubljene pozicije na Dvoru. Povrh toga, Schmerling je potkraj 1864. počeo gubiti podršku Nijemaca. Isprva su Nijemci bili pozdravili Schmerlinga kao »oca ustava« i u njemu gledali čovjeka koji će ispraviti nedostatke Veljačkog patenta. Međutim, ubrzo se pokazalo da Schmerlingu nisu na srcu liberalna načela i da u debatama Carevinskog vijeća gleda samo gnjavažu koja ometa glatko funkcioniranje birokratskog aparata. Osim toga, svoj položaj dugovao je tome što je cara bio uvjerio da u Veljačkom patentu nema nijedne značajke prvog ustavnog akta. Sa skupom u Frankfurtu i prvim austrijskim koracima u vezi sa Schleswing-Holsteinom, živnula je vjera liberala u Schmerlinga, da bi opet splasnula kad je Austrija prihvatila političku liniju odbojnu njemačkim nacionalnim osjećajima. Nijemci u Carevinskom

vijeću konačno su shvatili da dinastija nije prigrlila liberalizam kako su oni slijepo povjerovali 1861, pa su sad potražili saveznike s kojima će liberalizam nametnuti dinastiji. Kako se nisu htjeli odreći svoje umjetne prevlasti stečene »izbornom geometrijom«, takav saveznik mogao im je biti samo Ugarska; i tako su se Nijemci vratili na ideju njemačkih radikala iz 1848. – da madžarsko gospodstvo u Ugarskoj bude cijena za njemačko gospodstvo u ostalim austrijskim zemljama. Nijemci više nisu htjeli podupirati Schmerlingove napore da slomi madžarski otpor, čak su na zimskom zasjedanju 1864-65. zaprijetili da će glasati protiv rashoda za vojne potrebe. Franjo Josip je bio pristao na Veljački patent samo pod uvjetom da se Carevinsko vijeće neće pačati u vojsku; taj uvjet je sad bio prekršen, čime je Schmerlingov pad postao neminovan.

Konačni udarac Schmerlingu zadao je razvoj događaja u Ugarskoj. U proljeće 1865, s približavanjem rata, ni sam Schmerling više nije mogao čekati pa je predložio da se još jednom sazovu Ugarski i Hrvatski sabor. Prijedlog je bio uzaludan: Madžari, koji su bili odbili carske zahtjeve 1861, zacijelo nisu bili voljni da kapituliraju pred vladom kojoj je još neposrednije prijetio rat. Zasjedanje sabora moglo je imati samo jedan ishod: jačanje madžarskog otpora i diskreditiranje Carevine u očima Evrope. To je bila prilika koju je čekao Deák. I on se od 1861. do 1865. zadovoljavao čekanjem, al i iz opravdanijih razloga, pa je živio povučeno na svom posjedu ne dajući nikakve političke izjave. Sad je iz svojih kontakata sa starokonzervativcima na Dvoru doznao da je Schmerlingu odzvonilo, i da je došlo vrijeme da se Franji Josipu ponudi perspektiva nagodbe. U tom razdoblju četverogodišnje šutnje Deákov je utjecaj u Ugarskoj stalno rastao i upravo jc dosegao vrhunac promjenom političke linije koju je Kossuth objavio u emigraciji. Naime, izgubivši nadu u novi revolucionarni rat u savezu s Italijom i Napoleonom III, a nošen svojom mržnjom prema Habsburgovcima, Kossuthu je konačno sinulo koja bi politička linija Srednjoj Evropi mogla pružiti stabilnost i bez Habsburgovaca. Malo prekasno, počeo je zagovarati stvaranje nezavisne podunavske konfederacije Ugarske, Srbije, Rumunjske i Hrvatske - pa makar joj glavni grad bio Beograd. To je značilo zahtijevati od Madžara da slavenske seljake prihvate kao sebi ravne, pa su Kossuthove pristaše smjesta odgovorile: »Bolje Beč, nego Beograd!« Umjesnom ironijom sudbine, tim jedinim pametnim prijedlogom u svom životu Kossuth je jednim udarcem izgubio sav svoj utjecaj u Ugarskoj.

Tako se Déaku raskrčio put, pa je u nizu novinskih članaka u travnju i svibnju 1865. izložio svoj program nagodbe: čim joj se vrati zakoniti ustav, Ugarska će priznati potrebe Carevine i pobrinut će se da im udovolji na bazi ravnopravnosti s austrijskim

zemljama. To je bio program na osnovi kojeg je Franjo Josip mogao pregovarati. On nije imao »sistem« za svoje carstvo; jedini mu je imperativ bio da sačuva veličinu i oružanu moć dinastije, a bilo mu jc svejedno na kakvoj će doktrini počivati to Déakove su točke odmah primamile Franju Josipa u posjet Budimpešti gdje se prvi put strogo držao svoje uloge ugarskoga kralja, te je izbjegao svako spominjanje Carevine i objavio nakanu da udovolji legitimnim željama mađarskog naroda. Okončao se pokušaj da se skrši madžarski otpor, pa su Schmerling i ministri koji su ga podržavali 30. srpnja 1865. otpušteni.

X

KRAJ STARE AUSTRIJE, 1865-66

Schmerling nije uspio slomiti otpor Madžara, a izgubio je vlast nad Nijemcima. A Franji Josipu, iako je krenuo posve novim putem, nije bilo ni na kraj pameti da vlast ustupi bilo Mađrima bilo Nijemcima. Najnovija Deákova izjava pružila mu je neke nade da bi nagodbom mogao očuvati neokrnjenu veličinu Carevine, a što se tiče njezina dijela, smatrao je da alternativa pseudoustavnosti nije u pravoj nego u nikakvoj ustavnosti. Za funkcije nisu bili podobni ni Madžari ni Nijemci: s Madžarima se tek trebalo nagoditi, a Nijemci su se okaljali liberalnim »vjerolomstvom«. Jedini je izlaz bio u konzervativnom plemstvu, u onima od Listopadske diplome, pa je nova vlada bila »vlada grofova«. To nije bio jednostavan povratak na situaciju iz 1860: tada su madžarski magnati bili u premoći a državnom ministru Goluchowskom federalizam nije značio bogzna što; sada više nije bilo madžarskih starokonzervativaca, a s federalizmom je valjalo ozbiljnije baratati da bi se pariralo zahtjevima njemačkih liberala. Novi državni ministar Beleredi nije bio Poljak, nego moravski plemić koji je u pseudohistorizmu planova konzervativaca gledao realnost. Beleredi je bio hrabar čovjek s dugim administrativnim iskustvom; njemu je, kao i svom cvijetu austrijskog plemstva, ugled Carevine bio na srcu, ali je iskreno vjerovao da se tom ugledu može najbolje služiti ako se plemstvu vrati položaj koji faktički nije nikada ni imao. Franjo Josip, imajući na umu samo Ugarsku, pretpostavljao je da će Beleredijevim imenovanjem olakšati sporazum s njom, a Beleredi je opel mislio da je imenovan zato da bi proveo federalističko preustrojstvo Carevine i tako neutralizirao ustupak Ugarskoj. Zbog tog nesporazuma na kraju su se razočarali i car i njegov ministar predsjednik.

Beleredīju nije bilo teško okrenuti Schmerlingu suprotnim kursom. U očima Madžara najteži je Schmerlingov grijeh bio što je u Carcvinsko vijeće primio transilvanijske Sase. To je sad poništeno. Raspušten je Transilvanijski sabor, sklon Beču, i izabran novi, skrojen u korist

Madžara, s jedinom zadaćom da izglasa priključenje Transilvanije Ugarskoj. Opravdan je češki bojkot Carevinskog vijeća i Franjo Josip je objavio da se kani okrunuti ne samo ugarskom nego i češkom krunom. Carevinsko je vijeće zatvoreno. Dapače, »suspendiran« je cijeli Veljački patent jer da ne može biti na snazi u jednom dijelu Carevine dok o njegovim promjenama car pregovara s drugim dijelom. Dokidanju Veljačog patenta, koji je značio i poraz njemačke birokracije, obradovalo se konzervativno plemstvo, a Franjo Josip se oduševio što je time prestala »ustavna« opasnost. Pravi je dobitnik ipak bila Ugarska. Austrijske su zemlje izgubile svoj javni glas, pa više nisu mogle služiti kao protuteža Ugarskoj; umjesto da se pogađa s »Austrijom«, Ugarska se pogađala izravno sa carem. Habshurgovci i Madžari postali su ravnopravni i to je Ugarskoj unaprijed zajamčilo pobjedu.

Razgradnjom Schmerlingova sustava Beleredi je potrošio svoj politički potencijal. Nije imao što bolje ponuditi od Schmerlingove politike čekanja: Schmerling je čekao da Madžari prihvate Veljački patent, a Belcredi je čekao da prihvate Listopadsku diplomu. A Madžari nisu htjeli prihvatiti ni jedno ni drugo, nego su sve vrijeme tražili vraćanje ustava iz 1848, samo s onim preinakama koje ce sami predložiti. Taj je zahtjev obnovljen kad se početkom 1866. Ugarski sabor opet sastao. Belcredijeva je vlada ponudila Ugarskoj samo obnovu županijske autonomije i sabor s nekim administrativnim ovlastima, dok je Deák tražio odgovornu vladu prema odredbama zakona iz 1848. godine. Da bi taj zahtjev bio caru prihvatljiv, Deák jc izložio kakve bi aranžmane s ostatkom Carevine to vlada mogla provesti u Ugarskom parlamentu. Jedan je saborski odbor po Deákovim uputama definirao zajedničke poslove Monarhije u kojima će Ugarska sudjelovati i predložio da se time bave delegacije ugarskog i austrijskog parlamenta. Te delegacije bile su značajan korak naprijed u odnosu na izaslanstva koja je Deák ranije predlagao: to bi bili samostalni organi, ni sputani unaprijed danim instrukcijama ni odgovorni parlamentu koji ih je odredio, a u slučaju neslaganja zasjedali bi kao jedinstveno tijelo i donijeli bi odluku većinom glasova.

Takva nagodba, kamen temeljac dualizma stvorena 1867, činilo se da je odstupanje od

ugarske nezavisnosti na kojoj je Deák oduvijek inzistirao, jer će se vanjska politika, i o njoj ovisne vojne potrebe, nametnuti Ugarskom parlamentu majorizacijom u delegacijama, a ministar vanjskih poslova i ministar rata neće biti odgovorni Ugarskom parlamentu. To je bio presudan raskid s Kossuthovom Ugarskom iz 1848. i presudno priznanje vladarove vlasti. Opravdanost toga čina nije bila u ustupku, nego u jačanju snage Ugarske. Naime, ugarska delegacija, jedinstvena u svojoj madžarskoj slozi, glasat će uvijek jednodušno, dok će austrijska delegacija biti podijeljena na Nijemce i Slavene, pa će Ugarska nametati svoju volju i politiku cijeloj Carevini. Taj argument ne bi nikad pao na um Deáku kome je vizija bila ograničena na unutrašnje probleme Ugarske i uspostavljanje zakonitosti vlasti. Što ga je Deák prihvatio i usvojio bio je prvi znak utjecaja Gyule Andrássyja, utjecaja koji će biti presudan u stvaranju dualizma. Andrássy je još kao mlad i poletan magnat 1848. bio Kossuthov blizak suradnik i kao takva su ga krvnici Franje Josipa simbolično objesili, a on je s Kossuthom otišao u emigraciju. Zatim se, shvativši jalovost Kossuthovih planova da tuđom revolucionarnom pomoći zbaci Habsburgovce, vratio i pomirio s dinastijom. Sad je postao Deákov glavni savjetnik i Deák je već odlučio da on bude prvi predsjednik vlade slobodne Ugarske.

Ta dvojica dobro su se dopunjavali. Deák je poznavao ugarsko pravo i umijeće parlamentarne taktike, a Andrássy je poznavao široki svijet i umijeće diplomacije. U svakom je od njih na svoj način bila utjelovljena madžarska moć prilagođavanja suvremenom svijetu koja je i očuvala Veliku Ugarsku sve do dvadesetog stoljeća. Deák je bio idealan tip sitnog plemića koji se iz svoje županije vinuo do položaja parlamentarnog državnika i koji je privrženost madžarskim tradicionalnim institucijama pretočio u madžarski nacionalizam; Andrássy je bio idealan tip magnata koji se odrekao carskog dvora radi budimpeštanskog parlamenta i koji je također, na svoj način, postao madžarski nacionalist. Ali u Andrássyjevu nacionalizmu bilo je podosta glume: magnati su još snivali da igraju veliku ulogu u Evropi, a Andrássyjeva najdublja ambicija bila je da postane ministar vanjskih poslova moćnog austrijskog carstva, a ne predsjednik vlade Ugarske. I Deák i Andrássy bili su umjerenjaci, prvi iz zdravog razuma a drugi iz gorkog iskustva. Obojica su željeli da se sa carem nagode a narodnosti da umire – u svakom slučaju, bar koliko treba da se ne pretvore u saveznike Beča. Andrássyju se međutim žurilo: želio je Evropi demonstrirati svoj diplomatski talent pa je Deákovoj ljubavi za taktičko manevriranje davao notu cinizma. Bio jc kao stvoren za posrednika između Deáka i cara. Dok je Deák svojom čestitošću i pravničkom pedanterijom odbijao Franju Josipa, Andrássy ga jc pridobivao svojom nestrpljivošću da se unutrašnji problemi što prije srede, i željom da Carevina, u nekoj novoj formi, opet zaigra veliku ulogu u Evropi. I Deák i Andrássy zgrozili bi se nad nasiljem koje će se poslije izliti iz madžarskog nacionalizma,

a ipak su obojica svoju umjerenjačku politiku zasnivali na taktici i time pripremili put za njezino rušenje. Još se nije bio rodio Madžar koji će Slavene i Rumunje prihvatiti kao sebi ravne.

U proljeće 1866. Beleredi i njegova vlada bili su daleko od toga da prihvate Delikove planove, čak ni s mamcem što ga jc Andrássy svezao za njih. Kao i Schmerling, oni su u Ugarskom saboru gledali organ subverzije. Kako se često događa u životu, ljudi dovedeni na vlast da bi proveli određenu politiku, ubrzo počnu provoditi drugu, posve suprotnu. Belcredijeva je vlada bila postavljena zato da sredi odnose s Ugarskom kako bi Carevina ojačala za rat s Pruskom; a kad se rat s Pruskom ona je odgodila to sređivanje u nadi da će pobjedom u ratu otpasti razlog svakom ustupku. Mensdorff i Esterházy uopće nisu imali spomena vrijednu vanjsku politiku – ništa osim obrane svih austrijskih tražbina i odbijanja da se makar i najmanjim ustupkom stekne kakav saveznik. Protiv Pruske apelirati na njemačke nacionalne osjećaje nisu htjeli, a istodobno nisu htjeli s njom obnoviti konzervativno savezništvo time što bi je priznali kao ravnopravnog partnera. Napoleonu III, »revolucionaru«, nisu htjeli činiti nikakve ustupke, a nisu htjeli ni pridobiti ruskog cara ustupcima na Istoku. Nisu htjeli ni Talijane neutralizirati time što bi im prepustili Veneciju, dapače, još su sanjali da u Italiji vrate stanje od prije 1859. godine. Stara je Austrija počinila glupo samoubojstvo; a Bismarck je krenuo u rat kako bi Austriju prisilio na odluku, što njeni vlastodršci nisu bili sposobni sami Austrijski su se ministri bojali pobjede isto kao i poraza: pobjeda bi natjerala Austriju da postane bezrezervno vodeća snaga u Njemačkoj, a time bi kozmopolitska austrijska aristokracija bila bačena u zasjenak. Estcrházy, koji je više od ikoga pridonio izbijanju rata, ovako je izrazio njihovo gledište: »Mrzim ovaj rat, jer, pobijedili ili izgubili, Austrija više neće biti ona stara.« Isto kao 1859. i kasnije 1914, Franjo Josip i njegovi savjetnici bili su spremni na rat a istodobno i na poraz.

U posljednji čas, kad je Italija već bila sklopila vojni pakt s Pruskom, austrijska jc vlada odlučila da ustupi Veneciju, unatoč svim svojim dotadašnjim pozivanjima na načela. Ponudu je Italija odbila. Sad su austrijski ministri ustrajali na svom ustupku isto tako uporno kao što su ga ranije odbijali. Ako Italija neće Veneciju, onda neka pripadne Napoleonu III: 12. lipnja 1866. je Napoleonu III plaćena neutralnost, od koje on nije ni kanio ni mogao odustati, obećanjem da će dobiti Veneciju, bez obzira na ishod rata, i prihvaćanjem francuskog protektorata nad Rajnskom oblasti. Tako se, još prije poraza, prva sila u Njemačkoj i u Italiji odrekla i jedne i druge. Nesposobnost aristokracije i gordost dinastije učinile su poraz izvjesnim. Nadvojvoda Albrecht, najbolji general Monarhije, kao član carske kuće, nije smio biti izložen riziku poraza i zato je iz Češke,

odlučne pozornice rata, prebačen u Veneciju koja je branjena samo radi prava da se poslije ustupi, a u Češku je upućen Benedek, drugorazredan vojskovođa. Albrecht je odnio bekorisnu pobjedu nad Talijanima kod Custozze, dok je Benedek tapkao nasumce u Čcškoj dok ga Prusi nisu napali sa dvije strane i razbili mu vojsku kod Sadove 3. srpnja 1866. Austrija je ipak još raspolagala velikim snagama za otpor. Nadvojvoda Albrecht povučen je iz Italije pa je organizirao novu obrambenu liniju na Dunavu i zaprijetio Pruskoj dugotrajnim ratom. Ali takav rat nije bio potreban. Bismarck nije htio uništiti nego sačuvati Austriju, pa je forsirao mirovne pregovore, to više što je htio izbjeći bilo da Napoleon III posreduje bilo da Rusija zatraži kakvu nadoknadu na Istoku. Mirom u Pragu (23. kolovoza 1866) Austrija jc izgubila Veneciju i svoj položaj u Njemačkoj, a ostala je velika sila.

Kao što jc Austriju koja je nastala nakon Napoleonovih ratova stvorio Metternich, tako jc Austriju koja je nastala nakon rata 1866. stvorio Bismarck. To jest, stvorio ne u smislu njezine unutrašnje ravnoteže nego u smislu karaktera kao velike sile. Metternichova Austrija bila jc evropska potreba, a Bismarckova Austrija bila je njemačka, još bolje, pruska potreba. Bila je bitna barijera Velikoj Njemačkoj, onom pangermanskom programu koji bi progutao pruske junkere. Kako su se i mnogi drugi protivili Velikoj Njemačkoj, to je Austrija i njima bila dobro došla. Bolja od Velike Njemačke bila je Česima, Poljacima i Slovencima, a na međunarodnom planu Francuskoj. Staviše, kad bi Austrijsko Carstvo palo, onda bi alternativa Velikoj Njemačkoj, ili možda njezina posljedica, bio panslavizam i širenje ruske moći; stoga je Austrijsko Carstvo bilo dobro došlo i Engleskoj, pa čak i ruskim konzervativcima koji nisu voljeli panslavizam. Dok je gospodarila u Njemačkoj i Italiji, Austrija je i pregrubo vrijeđala dogmatični nacionalizam onog doba; isključena iz Njemačke i Italije, Austrija je služila da se odgodi postavljanje velikih pitanja u Srednjoj i Istočnoj Evropi od kojih su velike sile još zazirale. Italiji je smetalo postojanje Austrije, all je Italija bila slaba, osim u društvu s drugim nezadovoljnicima, pa je Austrija, uz Bismarckovu pomoć, nakon nekoliko godina imala gotovo istu takvu kontrolu nad talijanskom politikom kao za Metternichovih dana. Postojanje Austrije smetalo je i ruskim ekspanzionistima kojima su oči bile uprte u Carigrad, ali su oni bili u manjini, pa će ruske odluke biti uvijek suprotne njihovim željama – osim nekoliko tjedana 1878. godine – sve do propasti Bismarckove

Evrope 1914. Svima ostalima bilo jc poželjno da Austrija i dalje živi. Nakon rata 1866. godine Habsburška je Monarhija nedvojbeno bila »Bolesnik« i upravo je tom činjenicom pridobila Evropu da je trpi, pa čak i podržava.

Metternich je bio shvatio opasnost toga položaja isključivo evropske potrebe, pa je potražio, ali sa slabim uspjehom, kakvu »misiju« kojom će Carevina postati prihvatljiva njezinim narodima, a time i manje ovisna o tuđoj milosti. Potraga za misijom obnovljena je nakon 1866. godine, ali nije imala boljih rezultata nego u Metternichovo doba. Zapravo jednu misiju Austriji nagli su Madžari – misiju širenja madžarske hegemonije u Ugarskoj; a to je odgovaralo Bismarckovim potrebama. Bismarck je obnovio savez Nijemaca i Madžara koji je spadao u frankfurtski program 1848. i još ga poboljšao: dok je Frankfurt tražio pomoć Madžara radi Velike Njemačke, Bismarck je iskoristio Ugarsku kao saveznicu protiv takve Njemačke, a to je politika još više odgovarala Madžarima. Međutim, Austrija nije mogla imati isključivu misiju da služi ambicijama Madžara koji su predstavljali jedva petinu njezina stanovništva. Nijemci su se još nadali da će Habsburško Carstvo širiti njemačku kulturu i ekonomsku prevlast u jugoistočnoj Evropi, ili u svakom slučaju u svojim granicama. A to se opet nije lako uklapalo u Bismarckove planove. Naime, Bismarck nije mogao dopustiti ponovo jačanje austrijskih Nijemaca jer bi se time obnovila opasnost od »carstva od sedamdeset milijuna«; s druge strane, nije mogao dopustiti ni da Austrijsko Carstvo izgubi svoje njemačko obilježje i tako postane poželjan saveznik Francuskoj ili čak Rusiji. U stvari, Bismarck je želio sačuvati Austriju kakva je bila 1866. godine – poraženu, ali svejednako njemačku. Zato je prividna smrt austrijske politike u doba dualizma bila uglavnom rezultat njemačkih potreba. Njemačka bi se zacijelo oduprla svakom pravom pokušaju Austrije da preuzme jedinu misiju koja je mogla opravdati njezino postojanje: to jest, da pronađe način suradnje medu narodima koji se neće zasnivati na hegemoniji ni privilegirane klase ni privilegirane nacije. Nije da je Bismarck, a još manje bilo koji drugi njemački državnik, shvaćao narav austrijskog problema. Jedina

slavenska manjina s kojom su pruski političari imali iskustva bili su Poljaci, a nad njima se vladalo silom, bez ikakva ozbiljna pokušaja da se pridobiju. Ali sama sila nije vrijedila u Austriji; to je bila presudna pouka iz iskustva i s Bachom i sa Schmerlingom. Franjo Josip nije bio nimalo sklon da prihvati pomoć Madžara, ali se nije želio ni prepustiti Nijemcima u ruke – naročito zato što bi ovi postali prava snaga s velikonjemčkim programom, podjednako mrskim i njemu, Franji Josipu, i Bismarcku. Ipak, Veliku Njemačku mogla je spriječiti samo slobodna suradnja naroda. Jedina je alternativa tome bila ruska hegemonija u Srednjoj i Istočnoj Evropi. I na kraju, habsburški su podanici iskusili najprije jedno pa drugo. To je bila mjera promašaja Habsburgovaca.

XI

RAĐANJE DUALIZMA, 1866-67

U kolovozu 1866, odmah nakon poraza, Madžari su ponudili svoju suradnju. Deák je izjavio da oni nakon poraza ne traže ništa više nego prije; time jc mislio reći da su njihove najveće ambicije sad postale praktički izvedive. Andrássy, došavši u Beč na razgovor sa carem, već je nastupio kao carski državnik. Njegova vizija Austrije bila je posve drukčija nego u starokonzervativaca koji su dotle bili spona između cara i Ugarske. Želio je da Austrija bude centralizirana, liberalna i njemačka, upravo kao što će Ugarska biti centralizirana, liberalna i madžarska. To jc bila obnova ideje iz 1848, samo što se sada Budimpešta udružiti s Bečom, a ne s Frankfurtom, tako da će i dalje biti mjesta za dinastiju. Nijemci i Madžari bit će dva »državna naroda«, a što se tiče ostalih, Andrássy je rekao da »Slaveni nisu podobni da vladaju, njima se mora vladati«. Dualizam kao suradnja Madžara i Nijemaca bit će omiljena ideja, odnosno, bolje rečeno, omiljeni nesporazum idućih godina; a to nipošto nije bila nakana Franje Josipa. On jc naposljetku pristao da popusti Madžarima zato da ne bi više popuštao nikome drugome; ali zacijelo nije mislio prepustiti svoje ovlasti njemačkim liberalima. Andrássyevo lukavo zagovaranje austrijskih Nijemaca nije godilo Franji Josipu i faktički je popravilo Belcredijev položaj poljuljan gubitkom rata, jer je Belcredi spajao donekle mrzovoljnu podršku dualizmu s otporom liberalizmu. U srpnju 1866. se Franjo Josip, dok mu je još bila potrebna podrška protiv Pruske, činio spremnim da prihvati sve madžarske zahtjeve, ali je u kolovozu, potpisivanjem mira u Pragu, postojeća kriza prestala pa se Andrássy vratio u Budimpeštu praznih šaka.

Madžarski su zahtjevi bili jasno definirani. Sad je Belcredi naumio da ostale pokrajine Carevine navede na formuliranje sličnih zahtjeva kako, bi Ugarskoj oduzeo jedinstven položaj. Stoga je valjalo ponovo sazvati pokrajinske sabore i nagovoriti ih da se pozovu na prava koja već, stoljećima, a često i nikad nisu imali. Međutim, kad bi se sabori izabrali prema postojećem izbornom redu, oni ne bi zatražili takva prava, jer bi se »izbornom geometrijom« stvorila njemačka većina koja bi bila za jaki središnji parlament. Zato je trebalo promijeniti izborni red, a nepouzdane, to jest centralistički orijentirane funkcionare, na brzinu zamijeniti plemićima federalistima. Provodeći konzervativnu politiku konzekventije nego ikad, Belcredi se još oštrije sudario s njezinim velikim protuslovljem: da bi obuzdao birokraciju i njemačku buržoaziju širom Carevine, htio jc raskinuti spone koje su Austriju držale kao unitarnu državu već više od jednog stoljeća, ali mu vlastiti konzervatizam nije dopuštao da se veže za bilo koga drugoga osim za visoku

aristokraciju. Htio je isfabricirati slavensku većinu u saborima, ali tako da to većina ne zastupa šire pokrete. Schmerlingove njemačke većine nisu mu smetale zato što su bile liberalne, pa se okrenuo Slavenima jer su bili konzervativni i klerikalni i jer su respektirali plemstvo. Slaveni su pak bili konzervativni i klerikalni iz političke nezrelosti, a s buđenjem političke svijesti i oni su prihvaćali liberalizam i zahtijevali prava čovjeka. Dakle, jedini Belcredijevi saveznici nisu bili neka ozbiljna snaga; a čim bi postali ozbiljna snaga, više ne bi bili poželjni kao saveznici. Belcredi se jedino mogao nadati da feudalna aristokracija preko noći stekne umijeće upravljanja, a da njemačka birokracija iz lojalnosti pripomogne likvidaciji unitarne države koju je sama stvorila.

Belcrediju je u svakom slučaju bio preostao samo koji mjesec da i posljednji put dokaže promašaj ideje starokonzervatizma. Dotle se on činio jedinom alternativom njemačkim liberalima, ali je u listopadu 1866. Franjo Josip otkrio Nijemca koji je na neki način bio liberal, iako nije imao veze s njemačkim liberalima Carevine. To je bio Beust, koji je postao ministar vanjskih poslova, a prije je godinama bio ministar predsjednik Saske i jedan od glavnih Bismarckovih protivnika u njemačkom Savezu. Njegovim postavljenjem najavljena je politika revanša Pruskoj: Beust bi u politici bio totalna nula da nije bilo njegova otpora Bismarcku, pa je samo njegovo imenovanje za ministra vanjskih poslova značilo izazovnu reafirmaciju veze Austrije i Njemačke. Beust nije bio nikakav Metternich, oboružan, ili opterećen, nekom političkom filozofijom; kao i u svih državnika onih nestvarnih njemačkih državica, glavna mu je sprema bila domišljatost – spretna riječ i trenutan učinak, bez razmišljanja o posljedicama. Što se tiče Austrijskog Carstva, nije imao nikakve »poglede«. Naravno, smatrao ga je njemačkom državom, s obzirom na to da je godinama imao posla s njim kao takvim, ali nije bio emotivno vezan ni za kakvu njegovu konkretnu politiku: tradicija unitarnog carstva kojom jc bila prožeta birokracija, pseudohistorijske ambicije plemstva, dinastička »misija« zaštite podređenih naroda – prema svemu tome bio je jednako ravnodušan. Jedina mu je briga bila da nekako sredi unutrašnju situaciju Austrije kako bi ona opet stekla povjerenje u svijetu a on mogao graditi antiprusku koaliciju. Zato se odmah suočio s najbitnijom činjenicom od koje su podjednako bježali i birokrati i plemići, i Schmerling i Belcredi: to jest, da je jedino važno srediti odnose s Ugarskom, a da se to može učiniti samo tako da se Madžarima dade što traže. Shvaćanje to istine donijelo mu jc uspjeh ondje gdje su njegovi prethodnici propali, i od njega učinilo tvorca dualizma sa carske strane. Upravo mu jc taj uspjeh u unutrašnjoj politici zapečatio sudbinu njegove vanjske politike. Dao jc Madžarima, a u manjoj mjeri i Nijemcima, glas u poslovima Carevine, a to su bila upravo

ona dva naroda koja nikad neće poduprijeti revanšistički rat s Pruskom. Madžari su znali da sve što su stekli duguju austrijskom porazu 1866, a Nijemci, koliko im se god Pruska bila zamjerila, ne bi nikad igli protiv njemačke nacionalne države. Tako je, vrhuncem paradoksa, politički sustav što ga je smislio pobornik rata s Pruskom zajamčio trajnost Bismarckovu djelu.

Belcrediju nije nikad palo na pamet da će njemu iza leđa neki »tuđinac« srediti austrijski problem. Polako je išao svojim putem, potičući partikularističke ambicije neugarskih zemalja. Unatoč svojoj antipatiji prema središnjem Carevinskom vijeću, shvaćao je da zemaljski sabori sami po sebi ne znače ništa tako važno što bi uplašilo Ugarsku; s druge strane, nije htio reaktivirati Veljački patent »suspendiran« u rujnu 1865. godine. Stoga se uhvatio za klauzulu Listopadske diplome kojom su se predviđala povremena zasjedanja »izvanrednog Carevinskog vijeća« samo neugarskih zemalja. Time su otpale izborne procedure Veljačkog patenta. Sabori će biti upućeni da svoje delegate biraju jednostavnom većinom, umjesto da ih bira svaka kurija napose, time će se u Vijeću dobiti slavensko-konzervativna većina umjesto njemačke liberalne većine proizvedene »izbornom geometrijom«. Na taj način pregovori s Ugarskom mogli bi se otegnuti unedogled. U međuvremenu, Hrvatska bi se mogla nagovoriti da postavi određene zahtjeve Ugarskoj, čime bi se ova oslabila iznutra.

Dok je Beleredi metodično pripremao svoju varijantu »izborne geometrije«, Beust je djelovao. Posjetio je Budimpeštu i našao zajednički jezik s Andrassyjem: obojici je u mislima bila vanjska politika i obojici su smetali Belcredijev dogmatizam, careva kolebljivost, pa i Deákova Čestitost. Čim se uvjerio u mogućnost sporazuma, Beust je nagovorio Franju Josipa da napusti tradicionalnu metodu »pogađanja« između kralja i sabora; tretirani kao odgovorna vlada, u skladu sa zakonima iz 1848, madžarski prvaci došli su u Beč na izravne pregovore. To je bio presudan korak, jer je Franjo Josip, prihvaćajući odgovornu vladu, priznao madžarski program i sad se nagao u situaciji da on prihvaća ustupke od madžarskih ministara, umjesto oni od njega. Pregovori u Beču imali su neobičan, nezakonit karakter; Andrássy i njegove kolege već su zastupali Ugarsku, a austrijski ministri, iako su formalno još bili ministri Carevine, zastupali su samo neugarske zemlje, užu Austriju koju će stvoriti dualizam. A Franjo Josip, čim se uvjerio da mu po madžarskim prijedlozima ostaje vlast nad vojskom i vanjskom politikom, samo se požurio da završi stvar; kao i obično, nakon duga oklijevanja bio je nestrpljiv, pa je odbacio stare obaveze i savjetodavce. U prosincu 1866. u Beč, je došla hrvatska delegacija koja je ponudila suradnju sa Carevinom na ravnoj nozi s Ugarskom; osorno

joj je rečeno da se Jelačićeve usluge ne cijene toliko kao 1848. i da se Hrvati moraju sami nagoditi s Ugarskom kako god znaju. Belcredi je samo još stigao da 2. siječnja 1867. objavi patent o sazivanju »izvanrednog Carevinskog vijeća«, ali mu je taj izlaz bio uzaludan. I on i ostali austrijski ministri mogli su samo poslušati ugarske prijedloge i pokunjeno ih prihvatiti, znajući da je car već donio odluku. Onda su 7. veljače 1867. Belcredi i »grofovi« otpušteni, a Beust je ostao da sam, s nekoliko funkcionera, likvidira staru Austriju. Na takav je svojevrstan, bezglav način isfabriciran dualizam, a konstituiranje Austro-Ugarske odlučili su jedan saski političar i jedan madžarski aristokrat.

Svi austrijski ministri, i Schmcrling i Belcredi, ostalom i imali su na umu dogovor između dvije »polovice Carevine«. Ugarska se zacijelo pitala, i dualizam jc stupio na snagu tek kad ga jc ugarski parlament u ožujku 1867. ozakonio. Ali druga, bezimena »polovica« uopće se nije pitala: Franjo Josip se nagodio bez nje. Čekati na odobrenje nekog još nepostojećeg Carevinskog vijeća činilo se suvišnim. Uostalom, vijeće bi moglo osporiti neke točke koje jc Ugarska već prihvatila. Mad2ari su međutim zahtijevali da neugarske zemlje svakako odobre dogovor, iako ga ne bi mogle ni preinačiti ni odbiti. Zato je Beust osnažio Veljački patent, čije su se norme odnosile na cijelu Carevinu, i bezbrižno ga primijenio na »polovicu«; tako je »uže Carevinsko vijeće« iz Patenta postalo »normalno Carevinsko vijeće« ustavne Austrije. Međutim, to se varka sudarila s preostalim reliktima Belcredijeva djela. Sabori izabrani pod njegovom upravom u studenom i prosincu 1866. bili su federalistički, odnosno konzervativni, i od njih je pet najvažnijih[1] odbilo da prizna Veljački patent i da pošalje delegate u Carevinsko vijeće. Ti su nepokorni sabori po kratkom postupku raspušteni, a Schmerlingova je »izborna geometrija opet proradila, i to takvom snagom da je njemačka većina stvorena čak i u Češkoj. Uzalud su Česi i Slovenci nastavili bojkot Carevinskog vijeća. Ono jc dobilo ruho doličnog parlamenta pa je formalnosti oko dualizma prihvaćajući nagodbu kao »ustavni zakon« u prosincu 1867. godine.

Dualizam je bio isključivo »nagodba« između cara i Madžara. Madžari su priznali da vojsku i vanjsku politiku mora voditi jedinstvena velika država, a Franjo Josip je »madžarskom narodu« predao vođenje unutrašnjih poslova Ugarske. Madžari su se također složili da s ostalim dijelom Carevine Ugarska mora biti u carinskoj uniji, a ona će se obnavljati svakih Deset

---

[1] Češki i moravski sa češko-konzervativnom većinom, kranjski sa slovenskom većinom, galicijski s poljskom većinom, i tirolski s njemačko-konzervativnom većinom. Slovensku većinu u Kranjskom saboru nije mogla uništiti čak ni izborna geometrija jer je stanovništvo bilo 98 posto slovensko, pa je sabor iznova raspušten; ni u Galiciji nije pomogla izborna geometrija, pa su Poljaci pridobiveni obećanjem da će dobiti poseban status.

godina. Tako su stvorena tri posebna organizaciona oblika: trajna »zajednička monarhija« koja će se i dalje pred vanjskim svijetom predstavljati kao velika habsburška sila; privremena austro-ugarska ekonomska unija; i dvije posebne države, Austrija[1] i Ugarska. »Zajednička monarhija« svodila se na cara i njegov dvor, ministra vanjskih poslova i ministra rata[2]. Nije ni zajendičkog ministarskog vijeća ni zajedničkog ministra predsjednika. Beust, koji je dobio naslov carskog kancelara u čast uspješnog kidanja Carevine, pokušao je biti veća vlast od dviju državnih vlada, u čemu ga je imitirao kasniji ministar vanjskih poslova Kálnoky, ali su to uspjeli spriječiti Madžari. Neslužbeno, i bezustavne ovlasti, carski je Krunski savjet imao funkciju zajedničkog kabineta: sastojao se od dvojice ministara predsjednika, zajedničkih ministara, nekoliko nadvojvoda i čela Generalštaba. Ali oni su mogli samo savjetovati cara, u čijim je rukama i dalje ostalo vođenje »visoke politike«. Franji Josipu je pri stvaranju nagodbe to i bio motiv – da ostane neograničen gospodar vanjske politike.

Zajednička je monarhija ipak imala svoj ustavni izraz: to su bile delegacije od po šezdeset U Ugarskoj je Gornji dom neposrednim glasanjem birao dvadeset članova, od kojih je jedan morao biti Hrvat, a Donji dom ih je neposrednim glasanjem birao četrdeset, od kojih su četvoricu birali hrvatski članovi Doma. U Austriji je dvadeset članova delegacije neposrednim glasanjem biralo Gornji dom, dok ih je četrdeset biralo Donji dom preko izbornih kolegija iz različitih pokrajina, razmjerno veličini pokrajine od dvadeset delegata za Češku do jednoga za Tirol, odnosno Vorarlberg. Tako je ugarska delegacija predstavljala jedinstvenu državu Ugarsku s nekakvim simboličnim priznanjem Hrvatske, dok je austrijska delegacija bila posljednja verzija Skupštine staleža iz snova konzervativaca; Ugarska, iako je imala samo dvije petine stanovništva i plaćala samo jednu trećinu poreza Monarhiji, u donošenju odluka imala je ravnopravan status. Delegacije su zasjedale odvojeno, a kad bi one prihvatile zahtjeve zajedničkih ministarstava, dva državna parlamenta morala su bez pogovora stvoriti potrebna financijska sredstva i ljudstvo za vojsku. U slučaju neslaganja između delegacija, one bi se imale sastati i bez ikakve rasprave samo zajednički glasati; to je bio vrhunski izraz vlasti

---

[1] Formalno je »Austrijska Carevina« i dalje znala cjelinu; Austro-Ugarska, da se poslužimo britanskom analogijom, nije značila isto što i »Engleska-Škotska«, nego »Velika Britanija-Škotska«; a »zajednička monarhija« bila je madžarski izum kako bi se izbjegao mrski naziv »carstvo« ili »Reich«. Nemadžarske zemlje nisu imale imena, nego su bile »druga polovica Carevine«, ili određenije, »zemlje predstavljene u Carevinskom vijeću«; netočno su zvane »Austrijom« i ja ću se nadalje služiti tim pogodnim nazivom iako će biti ozakonjen tek 1915.

[2] Treći zajednički ministar, za financije, nije imao nikakve ozbiljne funkcije. Mogao je samo predočiti troškovnik zajedničke monarhije ministrima financija Austrije i Ugarske, a ovi su morali smišljati nužne poreze. Kako jc bio besposlen, postao je Monarhiji»djevojka za sve«; na primjer, njemu je povjerena uprava Bosne i Hercegovine nakon njezine okupacije 1878. godine.

zajedničke monarhije. U praksi su se Madžari tome protivili kao kršenju njihova suvereniteta pa taj propis nije nikad ni primijenjen. I to je išlo u račun Franji Josipu jer, dokle god su delegacije mogle samo debatirati, odluka je bila prepuštena njemu. Tako su Madžari i tu, odbijanjem da surađuju s ostalim narodima Carevine, prepuštali vlast caru.

U ekonomiji nije bilo ustupanja suvereniteta i tu se delegacije ništa nisu pitale. Te poslove rješavala su dva parlamenta izravnim pregovorima. Mnoge zajedničke institucije, stvorene u Bachovo doba, kao poštanski i novčani sustav, održale su se i dalje, a nakon duga natezanja 1878. je stvorena i jedinstvena Narodna banka. Glavne sporne teme bile su kvota – udio u zajedničkim troškovima – i carinska politika, te je oko njih svakih deset godina izbijala kriza. Ugarska je u početku imala kvotu od svega 30 posto, i premda joj je na kraju povećana na 34,4 posto, to je plaćeno carinskom politikom koja je sve više odgovarala ugarskim interesima. Austrija se pretvarala u industrijsku državu pa joj je bila potrebna jeftina hrana; Ugarska pak nije htjela odustati od visokih carinskih tarifa za u interesu veleposjeda, kako se austrijska industrija bojala da izgubi slobodno ugarsko tržište, to bi Madžari prijetnjom da će napustiti ekonomsku uniju obično dobili što hoće. Unatoč tome, katkad bi se austrijski parlament uzjogunio, a onda bi se nagodba morala silom provesti protupropisnim sredstvima, što je, na primjer, bio povod velikoj političkoj krizi u Austriji 1897. godine. Praktički jc desetogodišnji ekonomski dogovor izazivao u Austro-Ugarskoj istu periodičnu eksploziju kao u carskoj Njemačkoj sedmogodišnje odobrenje izdataka za vojsku: u obje bi izbile krize koje se činilo da dovode u pitanje same temelje države.

Ostale su još dvije ustavne države, Austrija i Ugarska. Ugarski je ustav počivao na »ožujskim zakonima«, s jedinom preinakom da je ukinut ugarski palatin, ili potkralj, i kralj je neposredno obavljao svoju ustavnu funkciju; to praktičnu promjenu omogućila je željeznica koja je Beč približila Budimpešti na četiri sata vožnje. Nova je Ugarska bila unitarna država, veća nego što je stara Ugarska ikad bila: obuhvaćala je i Transilvaniju i Vojnu krajinu, pojas južne Ugarske pod kontrolom austrijske vojske još od osamnaestog stoljeća, kad su ti krajevi oslobođeni od Turaka. Ali tim tečevinama nisu dobiveni Madžari, jer su tamošnji kolonisti, koje je bila dovela Marija Terezija, bili Slovaci, Nijemci, Rumunji i Srbi. A oni, naročito Srbi, žestoko su se borili protiv Ugarske 1848; sada kad ih je car napustio, Željeli su se pomiriti s Madžarima. Pa i Deák se bio obavezao na ustupke. Tako je 1868. donesen zakon o narodnostima, frapantan teoretski razlaz s Kossuthovim šovinizmom. Tim zakonom trebalo jc madžarsku nacionalnu državu prilagoditi postojanju drugih narodnosti u Ugarskoj; dakle, davanjem

prava manjinama, a ne stvaranjem višenacionalne države. Određeno je da se manjine u lokalnoj upravi služe svojim jezikom, da u nemadžarskim županijama drže glavne upravne položaje, i da se u državnim školama svakoj narodnosti, zastupljenoj »u znatnom broju«, mora omogućiti školovanje na njezinom jeziku »do točke gdje počinje više obrazovanje«. Izvrstan zakon, samo što se u praksi nije primjenjivao ni u jednoj točki.

Uz ostalo, Deákova Ugarska nije pokušala obnoviti Kossuthovu aneksiju Hrvatske. Umjesto toga, došlo je do »nagodbe« dogovorene između dva sabora. Praktički je Hrvatska, napuštena od cara, morala prihvatiti sve uvjete koje su joj postavili Andrássy i Deák; ipak, što je nagodba za Hrvate bila nepovoljna, tome je više bila kriva politička zaostalost njihovih prvaka nego prepotentnost Madžara. Hrvatska je sačuvala svoju posebnost, svoj jezik i sabor; morala je plaćati fiksni postotak zajedničkih troškova Ugarske Kraljevine, a Hrvatski je sabor birao u Ugarski parlament Četrdeset zastupnika koji su imali pravo da govore na hrvatskom a prisustvovali su samo kad se raspravljalo o poslovima »šire Ugarske«. Samo je u jednoj točki nagodba propala: Hrvati su tražili Rijeku, a Madžari su zahtijevali da ona bude slobodan grad. Kako Hrvati nisu htjeli popustiti, Madžari su se dočepali Rijeke trikom kartaškog varalice: kad će nagodbu podnijeti Franji Josipu na odobrenje, Madžari su preko hrvatske izjave da u toj točki nije postignut sporazum nalijepili hrvatski prijevod svoje verzije. Ali pogodba je imala i jednu dublju manu. Ugarska jc 1866. imala suvremen ustav, a Hrvatska samo tradicionalni, sa svim njegovim nedostacima; osim toga, odricanjem Franje Josipa da se miješa u unutrašnje poslove Ugarske, Hrvatska se više nije mogla obraćati Beču protiv Budimpešte. Financijska pitanja rješavala su se u Budimpešti, a zbunjeno hrvatsko sitno plemstvo nikad nije znalo da li su zajednički troškovi u kojima moraju sudjelovati stvarno troškovi »šire Ugarske« ili same Ugarske, koji se njih ne tiču. Nije bilo odgovornog ministarstva. Hrvatskog je bana dotle postavljao car, a sad ga je i postavljalo i otpuštalo ugarsko ministarstvo, a Hrvatski je sabor imao samo tradicionalnu funkciju da se uzalud protivi i prigovara. Hrvati nisu smjeli komunicirati s Bečom, pa je čak i ban mogao saobraćati sa carom samo preko ministra za Hrvatsku u Budimpešti. Faktički su i Hrvati, poput ostalih narodnosti Ugarske, ovisili o dobroj volji Madžara.

U Ugarskoj je, dakle, omogućen povratak na »ožujske zakone«, dok u Austriji Veljački patent nije vrijedio čak ni Nijemcima. Beust je bio voljan da im izađe ususret. Iz svoje duge prakse ustavne farse dok je bio mini-star predsjednik Saske, znao je da liberalne olakšice ne znače nikakav pomak stvarne vlasti dokle god nema kontrole parlamenta nad izvršnom vlasti, a austrijski Nijemci liberali tražili su samo takve olakšice. Smatrali su

da je dužnost liberalizma štititi individuu od države, ali nisu mogli ni zamisliti državu koju hi kontrolirao narod, ponajmanje oni sami; kao i u Njemačkoj, država je još bila nešto vrlo daleko, *die Obrigkeit,* »vlast«. Uostalom, preuzimanje odgovornosti za vođenje velike države ideja je koja ce prestrašiti svakoga osim nasljednu dinastiju iii nasljednu vladajuću klasu kojoj je to ideja u krvi. U Engleskoj je moralo proći gotovo trista godina (otprilike od početka Elizabetine vladavine do kraja vladavine Đure III) da bi se engleski zemljoposjednički i trgovački staleži konačno upustili u to; u Francuskoj jc buržoazija nakon velike revolucije pribjegla svakakvim očajničkim smicalicama samo da izbjegne tu odgovornost – carstvu, obnovi monarhije, kvazimonarhiji, kvazicarstvu sve dok propašću svega toga nije bila primorana da je preuzme s Trećom republikom, pa je i ona pala zbog pomanjkanja istinske vladajuće klase. U Austriji, kao i u njemačkoj, dinastija nije bila zbačena niti se kanila odreći svojih ovlasti, pa su se liberali zadovoljili nizom »ustavnih zakona« kojima je kao tumačenjima dopunjen Veljački patent.

Ti ustavni zakoni nisu od Veljačkog patenta napravili nikakav sustav odgovorne vlasti i tako je ostao otvoren put da se u slučaju potrebe obnovi carska autokracija. Ipak, stvorili su sustav individualnih sloboda autentično liberalniji nego u Ugarskoj iii u carskoj Njemačkoj. Uvedena je jednakost pred zakonom, ozakonjen je građanski brak, zajamčena sloboda govora i sloboda kretanja. Poništen je konkordat iz 1855, obnovljena je kontrola države nad Katoličkom crkvom, a kleru je ponovo oduzet nadzor nad školstvom. Uravnoteženi državni proračuni i stabilna valuta održat se trideset godina. Ostao jc Metternichov policijski režim (što se toga tiče, i Francuska je pod Trećom republikom bila »policijska država«), ali jc taj policijski režim bio izložen javnoj kritici i ograničen na civilizirano pomaganje. Nakon 1867. godine građanin je u Austriji uživao veću građansku sigurnost nego u Njemačkoj, a bio je u rukama poštenijih i sposobnijih funkcionara nego u Francuskoj i Italiji; zapravo je imao zavidnu egzistenciju, samo što mu jc državi nedostajala nacionalna ideja, a dinastija nije bila kadra naći »misiju« kojom ce je zamijeniti. Austrijski Nijemci liberali unijeli su određeni liberalizam čak i u općedržavne poslove i zauzeli se za nekakvu, pomalo nejasnu jednakost jezika u školstvu i javnoj U tome je ustavni propis imao nejasnoća oko kojih će poslije biti rasprava, jer je spominjao i »pokrajinski jezik« i »jezik uobičajen u pokrajini«. Česi su obrazlagali da bi se Češki mogao uvesti i u škole i u javne poslove u cijeloj Češkoj, jer da su u njoj i češki i njemački »pokrajinski jezici«, a Nijemci su odgovarali da u isključivo njemačkim područjima češki, nije »jezik uobičajen u pokrajini«. Njemačka većina u Češkom saboru, koja je također predvodila liberale u Carevinskom vijeću,

izglasala je odluku kojom se zabranjuje obavezna nastava na drugom »pokrajinskom jeziku«; znali su da će svi Česi učiti njemački, a htjeli su izbjeći obavezu da oni sami uče Češki. Unatoč tim smicalicama, Austrija je od sama početka dualizma imala liberalniji režim nacionalne politike nego Ugarska i ubuduće će pružati narodnostima sve šire mogućnosti razvoja.

Najava je mana tih liberalnih normi iz 1867. bila što nije promijenjen sustav izborne geometrije. njemački liberali nisu se potrudili da prošire izborno pravo čak ni u gradovima koji bi, kao izrazito njemački, opet dali njemačku većinu. Liberali iz Carevinskog vijeća samo su željeli da se, kako se govorilo u ono doba, »popnu na kočijaševo sjedalo državnih kočija«, a nisu uočavali da im nije dopušteno i držati uzde. Beustov je najdragocjeniji pothvat bio imenovanje pseudoparlamentarne vlade u siječnju 1868. godine. To nije bila nikakva prava odgovorna vlada gdje se šef određene stranke postavlja za ministra predsjednika, a onda on bira svoje kolege. Ministre je birao Franjo Josip, po Beustovu savjetu, a izabrani su kao individue, a ne kao stranačka skupina. Vlada nije imala ni zajedničkog programa ni zajedničke odgovornosti; ministri su spletkarili jedan protiv drugo-ga, a jedan od njih je za Herbsta, ministra pravosuđa, rekao: »On sve nas kritizira i stalno mu je krivo što ne može napadati i ministra pravosuđa.« Nakon »vlade grofova«, ta »vlada buržuja« činila se trijumfom liberalizma, ali su Bach i mnoge njegove kolege također bili skromnog podrijetla. Donošenje odluka ostalo je u rukama cara i nekolicine ministara u koje je on imao povjerenja, a inače su ministri većinom bili samo obični šefovi upravnih odjela. 0 političkim pitanjima napokon se moglo debatirati bez sustezanja, a austrijski Nijemci su se u svakom slučaju osjećali slobodni; ipak, u biti je to bio manje-više povratak na Bachov sustav vlasti njemačko-burloaskih funkcionara s liberalnom prošlošću –samo što ti funkcionari sada nisu morali ići na misu i pokoravati se mišljenju visokog klera. Teoretski je Austro-Ugarska bila družba dviju ustavnih država od kojih se jedna temeljila na njemačkoj a druga na madžarskoj hegemoniji. Ali iza tog ustavnog plašta ostala je Habsburška Monarhija, carstvo čiji se vladar odrekao dijela svojih ovlasti u unutrašnjim poslovima, ali gdje je on i dalje bio vrhovna vlast i gdje su mu mnogi neriješeni problemi i dalje pružali neograničen prostor manevriranja radi očuvanja te vlasti.

XII

NEUSPJEH LIBERALA: NJEMAČKA PRE-VLAST U AUSTRIJI 1867-79

U nizu političkih pomagala, dualizam je bio najnovije pomagalo ali ne i posljednje. Franjo Josip ga je prihvatio u žurbi, kao neophodan uvod u revanšistički rat s Pruskom, a pogodbom se pokajao čim ju je sklopio. Tu su mu se zamjerili više Nijemci nego sami Madžari. Iako je uspjeh Madžara bio veći, nije se gurao caru pod nos: Budimpešta je bila četiri sata daleko, a madžarski su ministri, iako bili aristokrati, na Dvoru domaći ljudi. Međutim, Carevinsko vijeće, iako netjelotvorno, bolo je caru oči kad god bi izašao iz Hofburga, a liberalni ministri, uza svu svoju servilnost, ipak su bili buržujske pravničke cjepidlake s antiklerikalnim nazorima. Otuda se i dogodilo da je vladavini njemačkih liberala, iako je bila neškodljiva i lojalna, stalno prijetio Damoklov mač i da je potrajala samo deset godina, dok se madžarski hegemonizam nije dirao sve dok nije odveo Carevinu u propast. Tome je postojao i drugi razlog. Vladavina Nijemaca mogla se obuzdati ili srušiti podbadanjem drugih naroda Austrije, napose Čeha, protiv Nijemaca, dok se nagodba s Madžarima mogla osporiti samo kad bi se Česi i Nijemci pomirili; svaka prava sloga među narodima Austrije oslabila bi doduše Madžare, ali bi i ugrozila carevu vrhovnu vlast. Tako je madžarska hegemonija bila cijena koju je Franjo Josip bio voljan plaćati da bi očuvao svoju vlast u unutrašnjoj i u vanjskoj politici. S obzirom na to da je to mad2arska hegemonija odvukla Habsburšku Monarhiju u slom, Franjo Josip bio je tvorac vlastite propasti.

Godine 1868, nakon stvaranja buržujske vlade, prva je potreba carske politike bila da čehe vrati u političku praksu da bi se mogli suprotstaviti Nijemcima. Obnova Schmerlingove izborne geometrije natjerala je u očaj češke prvake; najprije su strahovali od katastrofe ako Austrija zadrži status site u Njemačkoj, a onda su doživjeli katastrofu iako je Austrija izbačena iz Njemačke. Najistaknutiji češki prvak Rieger tražio je svakakve bezumne izlaze: u Rusiji se pozivao na panslavizam i Moskvu nazivao »majčinskim gradom«, ali u onom trenu Rusko Carstvo nije bilo ni voljno ni zbilja sposobno da razbija Habsburšku Monarhiju. Osim toga, panslavizam je odbijao češku aristokraciju, Riegerovu jedinu saveznicu. U Češkoj su 1868. godine inteligencija i aristokracija obnovile svoj savez: panslavizam je odbačen a politički su zahtjevi formulirani prema Deákovu uzoru. Osamdesetorica čeških zastupnika koji su bojkotirali Carevinsko vijeće objavili su deklaraciju o svojim ciljevima: jednaka nacionalna prava za Čehe u Češkoj, reforma izbornog sustava, ujedinjenje zemalja svetog Vaclava, i za takvu »širu češku« ista

samostalnost koju uživa Ugarska. Češki su prvaci bili ushićeni ugarskim primjerom. Posve su točno shvatili da su Madžari postigli nacionalnu slobodu povezujući je s historijskim pravima, pa su pretpostavili da će i Česi postići nacionalnu slobodu istim putem, revindikacijom historijskih prava čeha. Nisu uviđali da su historijska prava Ugarske realna, dok su historijska prava Cake imaginarna, i da pozivom na njih Česi ne dobivaju nikakvo novo oruđe, nego se zapravo opterećuju novim balastom. Unatoč tome, njihova deklaracija vratila ih je na političko tržište, iako je cijena koju su tražili bila previsoka.

Deklaraciju je djelomice bio potaknuo Taaffe, potpredsjednik vlade, koga su buržujski ministri morali trpjeti, kao što je Schmerling morao trpjeti Rechberga. Taaffe je bio pravi »carev čovjek«: aristokrat irskog podrijetla, a onda Nijemac po tome što su mu imanja bila u Tirolu. S tipičnom irskom spretnošću znao se prilagoditi i njemačkim libcralima i češkim intelektualcima i slagati se s njima isto tako dobro kao i sa carom. Bio je taktičan, obziran i imao je određene intelektualne interese. Imao je i mane svoje klase: smatrao je da su rješenja problema više stvar vremena nego angažmana, na sve je gledao skeptički, pa i na vlastitu sposobnost, a premda je iskreno želio izmiriti narode Austrije, ni trena nije vjerovao da su oni podobni da sudjeluju u upravljanju Carevinom. Kako nije bio nikakav njemački dogmatik, bio je voljan raditi na stvaranju sustava nacionalne jednakosti, a s druge strane, kako nije imao imanja u Češkoj, nije bio opterećen jalovim konzervatizmom čeških »historijskih« prava i nije bio naklonjen federalizmu. Praktički mu je cilj bio da Česi dobiju ravnopravan status u Češkoj, s tim Što će sudjelovanjem u Carevinskom vijeću priznati jedinstvo Austrije; taj cilj bio je prihvatljiv ministrima Nijemcima koji su nakon katastrofe prethodnih godina također bili voljni da dobro plate priznanje austrijskog jedinstva.

Ponudu su češki političari odbili. Kao vođe bez pristaša, nisu smjeli napustiti svoje plemenitaške saveznike. Suprotno narodnostima Ugarske, tražili su više od snošljivog tretmana. Pozivali su se na to da su Česi i Bohemi[1] jedno to isto, baš kao što su to Madžari i Ugri; i jesu bili, i na češkom i na njemačkom jeziku. Vežući se za prošlost koju su sami oživjeli, tvrdili su da su »državni narod« Češke, a ne manjina u Austriji. A to nije bio jednostavan sukob između Čeha i Nijemaca, nego sudar historijskog češkog Kraljevstva i jednako historijskog »Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti«, koje je obuhvaćalo i Češku. Česi se nisu mogli zadovoljiti manjinskim pravima u Češkoj, koju su smatrali

[1] Naravno, kao i zapadni autori, Taylor se služi latinskim nazivom Češke - Bohemija. (Prev.)

svojom državom, upravo kao što se ni Nijemci, navikli da u Češkoj gledaju dio Reicha u svakom slučaju, dio njemačke drave Austrije, poslije neće moći zadovoljiti manjinskim pravima u Čehoslovačkoj. Češki su političari gotovo isključivo u svoje ime: za sobom nisu imali nikakvo mnoštvo sljedbenika nacionalista željnih da se dokopaju mjesta u birokratskom aparatu; stoga se njih gotovo i nije Cicala podjela službenih položaja, što je inače praktični cilj borbenog nacionalizma. I zbilja, u ono vrijeme, kad hi dobili svoje Češko Kraljevstvo, ne bi našli Čeha sposobnih da njime upravljaju. Kao i uvijek, što manje masovne podrške uživa neki nacionalni pokret, to su mu ekstremniji zahtjevi. Kad će se generaciju kasnije zbilja formirati svjesno češko nacionalno biće, onda to za njegov politički opstanak mnogo važniji biti pristup u državnu službu nego historijska prava Češkog Kraljevstva. Što je najvažnije, godinc 1868. Česi, svjesni svoje slabosti, nisu nimalo vjerovali u dobre nakane Nijemaca. Naime, kao carski ministri, njemački su liberali djelovali pomirljivo, ali kao članovi Češkog sabora ti isti Nijemci prezirno su se odnosili prema Česima opijeni svojom umjetnom većinom, izlazili su iz dvorane čim bi se koji Čeh digao na noge. U srcu su svi Nijemci, od frankfurtskih liberala iz 1848. pa sve do Hitlera, smatrali Češku njemačkim protektoratom. A za svoj spas, Česi bi mogli tražiti zaštitu habsburškog Cara, stoga nisu bili voljni da se udruže s Nijemcima kako bi se caru nametnula ustavna vlast.

Pregovori 1868. godine nisu dali rezultata. Rieger se, opet ne znajući što će, obratio Napoleonu III, ali uzalud jer je ovome bila očajnički potrebna pomoć Habsburške Monarhije. Ministri Nijemci, koji su se nezamjenjivim, predložili su početkom 1870. da se češki bojkot Carevinskog vijeća slomi uvođenjem neposrednih izbora njegovih članova od strane izbornih tijela. To je Taaffeu osujetilo svaku nadu u pomirenje i otjeralo ga s položaja. Upravo u trenu uspjeha, njemačke liberale upropastio je krah Beustove vanjske politike. Beust je kanio stvoriti evropsku koaliciju protiv Pruske. U Salzburgu su se sastali Napoleon III i Franjo Josip, Beust jc pokušao posredovati između Italije i Francuske oko pitanja Rima, a radi javnog mnijenja u Njemačkoj paradiralo se Austrijom kao njemačkom državom. Ta afektacija bila je uzaludna. Beust je tražio podršku Nijemaca protiv Pruske, ali je njemačkom liberalizmu najdraži cilj bio ujedinjenje Njemačke, a to je upravo ostvarivala Pruska. Austrijski su Nijemci sudjelovali u toj afektaciji, jer im je to jamčilo povlašteni položaj u Austriji, a osim toga su željeli obnoviti vezu s Njemačkom prekinutu 1866. godine. Ali Nijemce izvan Austrije Beust nije mogao privući, jer im je praktički predlagao da se, radi njegove osobne taštine, udruže sa svojim nacionalnim neprijateljima.

Međutim, savez Francuske i Austrije ionako je propao na pitanju Rima. Austrijski generali nisu htjeli stupiti u novi rat s Pruskom ako ne bi bili sigurni da ih Italija neće napasti; Italija nije htjela stupiti u savez ako se francuske trupe najprije nc povuku iz Rima; a Napoleon III nije se mogao odreći zaštite pape koja mu je bila jedino preostalo uporište prestiža. Beust se kao saski protestant ne bi nimalo žacao da papinsku državu pusti na cjedilu; no, uvriježena privrženost habsburške kuće stvari katolicizma vezivala je Beustu ruke, to je tradicija protureformacije oduzimala dinastiji i posljednju priliku da opet osvoji primat u Njemačkoj. Razgovori su se otegnuli u toku cijele 1869. godine: objavljene su deklaracije o prijateljstvu i razmijenjene vojne misije u beskorisnom pokušaju da se Bismarck prestraši. Ništa nije riješeno, i kad je u srpnju 1870. izbio francusko-pruski rat, Francuska i Austrija nisu bile saveznice. Beust je znao da se u slučaju pruske pobjede više nikad neće modi osvetiti Bismarcku, pa je bio spreman ući u rizik rata. Nitko ga nije podržao. Generali su se bojali poraza, ministri Nijemci oduševljavali su se Bismarckom, premda je on bio istjerao Austriju iz Njemačke, a ugarski ministar Andrassy se protivio ratu koji bi morao ili preokrenuti odluku iz 1866. – i tako uništiti njezinu posljedicu, nagodbu 1867. – ili odvesti Austriju u nov poraz. Preko mišljenja Nijemaca i Madžara ipak bi se lako prešlo da je Beust uspio stvoriti evropsku koaliciju, ali ovako zapravo nije izvršio zadaću radi koje je bio imenovan. Uostalom, očekivati da tašt, površan diplomat, upropašten dugogodišnjom funkcijom ministra predsjednika jedne nevažne njemačke državice, bude Bismarcku dostojan, pobjednički rival, značilo je tratiti previše. Austro-Ugarska jc ostala neutralna i pomirila se s tim da Bismarckova Njemačka bude glavna sila u Evropi. Samo je Češki sabor izrazio solidarnost s Francuskom i prosvjedovao zbog aneksije Elzasa i Lotaringijc; to gesta moralne podrške bila je više izazov Nijemcima nego pomoć Francuzima. Bit će uzvraćena, jednako isprazno, francuskim izrazima solidarnosti 1938. godine.

Čim je napuštena revanšistička politika, Franji Josipu više nisu trebali njemački liberali; štaviše, mogao je čak i osporiti nagodbu s Ugarskom. U jesen 1870. godine on se još jednom obratio Taaffeu, ali ovaj nije uspio pridobiti za pomirenje ni Čehe ni Nijemce; Česi su mislili im je potpuna pobjeda na vidiku, a Nijemci nisu htjeli pregovarati sa čovjekom koji ih je izgurao. Kako Franjo Josip nije kanio više držati u službi njemačke liberale, ostale su dvije mogućnosti: ili uzeti austrijske dogmatske centraliste koje je još predvodio Schmerling, ili aristokrate federaliste kojima je posljednji predstavnik bio Belcredi. Madžari su isticali da nikada neće prihvatiti Schmerlinga za ministra predsjednika Austrije, a tim svojim miješanjem u austrijske unutrašnje poslove samo su u Franji Josipu učvrstili odluku da

imenuje vladu koja će priznati prava Češke i tako Ugarskoj oduzeti njezin jedinstveni položaj. U veljači 1871. godine stupila je na dužnost »nadstranačka vlada«, po programu federalistička a – unatoč protestu liberala – pretežno njemačkog sastava. Ministar predsjednik Hohenwart bio jc njemački aristokrat koji jc vjerovao da će federalizam ojačati Carevinu. Intelektualni vođa vlade bio jc ministar trgovine Scháffle, Nijemac ali ne i aristokrat. Taj radikal iz Badena spadao je u one malobrojne Nijemac koji su 1848. bili prožeti istinskim idealizmom i koji ga se nisu odrekli ni nakon njegove propasti. Iako je bio radikal i protestant, postao je profesor političke ekonomije na Bečkom sveučilištu i poučavao ekonomsku politiku socijalne skrbi u zlatno doha *laissez-fairea.* U svom njemačkom rodoljublju bio je okrenut duhovnoj tradiciji a ne kultu pruske sile, i vjerovao je da se ta tradicija može obnoviti u Habsburškom Carstvu ako se ono oslobodi etničke dominacije. Schäffle je gotovo prvi shvatio klasnu podjelu u narodima, to se zalagao za opće izborno pravo kao oružje i protiv liberalizma i protiv njemačke prevlasti. S bezgraničnim pouzdanjem idealista, vjerovao je da će Nijemci mirno prihvatiti gubitak svoga povlaštenog položaja i da će opće izborno pravo izazvati opće zadovoljstvo koje će Austriji omogućiti da ospori i madžarski hegemonizam. Ali je opće izborno pravo bilo Franji Josipu presmiona doktrina i Schäffle se morao zadovoljiti mršavim smanjenjem izbornog cenzusa – ipak dostatnim da Česima omogući prevlast u Čekom saboru. Međutim, Schäffleove su ideje uhvatile korijena u sporom duhu Franje Josipa to će neočekivano dati ploda trideset pet godina kasnije.

Glavni je cilj Hohenwart-Schäffleove vlade bio sporazum sa Češkom; češki prvaci računali su da je kucnuo čas kad mogu ponoviti Deákov i Andrassyjev uspjeh. Bili su spremni da velikodušno pruže široka prava njemačkoj manjini u Češkoj, a kako nisu bili opterećeni obrazovanim slojem Željnim službenih položaja, oni bi, suprotno Madžarima, održali svoje obećanje[1]. Glavni im je cilj bio obnova Češkog Kraljevstva koje će imati vlastitu vladu i ista prava koja uživa Ugarska. Jedinstvo zemalja svetog Vaclava bilo bi obnovljeno time što hi Moravska i Šleska potpale pod vlast Praga, kao što su Transilvanija i Hrvatska potpale pod vlast Budimpešte. Unatoč površnoj analogiji, postojala je temeljna razlika. I Moravska i Šleska usprotivile su se tom češkom programu, kao sto su se Transilvanija i Hrvatska pokušale oduprijeti Madžarima. Madžari su bili u

[1] Predviđali su da i češki i njemački budu službeni jezici. »dopunski jezik« bio bi zakonit u svakoj općini gdje njime govori bar petina birača, pa i u Pragu. To je išlo Nijemcima u korist; kako su bili bogatiji od mogli su Čeha osigurati svoju petinu birača, a u Pragu nisu imali ni petinu. U saboru bi bila jedna trećina Čeha iz uže Češke, a jedna četvrtina Nijemaca, što je opet bio omjer za Nijemce povoljniji nego što bi ih opravdala brojčana snaga.

stanju da Transilvaniju, pa i Hrvatsku, pokore vlastitom snagom, čim su se povukle carske trupe, dok su Česi samo uz pomoć carskih trupa mogli svladati Moravsku i Šlesku. Zatim, za dinastiju je bilo jedno Rumunje i Slovake prepustiti same sebi, a drugo potlačiti Njemačkoj su, iako u manjini, gospodarili Moravskom, a u Šleskoj su bili u većini. Kako je taj njemački narod davao funkcionare, kapitaliste i intelektualce cijeloj Monarhiji, davao je prijestolnicu, a u nekom smislu i samoga cara. Pored toga, u svojim »fundamentalnim člancima« sami Česi nisu dali svom Češkom kraljevstvu isti status ugarskoga. Naime, umjesto da predlože trijalizam Češke, Ugarske i »Austrije«, suđene i bezimene »trećine Carevine«, predlagali su federalno uređenje svih zemalja Carevine osim Ugarske, s tim da se Carevinsko vijeće pretvori u »Kongres delegata« iz pokrajina. Dualizam bi ostao, samo što bi austrijsku delegaciju neposredno birali pokrajinski sabori. Česi nisu bili kadri ni zamisliti istinsku razgradnju unitarne države koju je stvorila Marija Terezija, a osim toga, bili su vezani za svoje konzervativne plemenitaške saveznike u njemačkim pokrajinama. Federalizam pak, kako jc to Palacky uvidio u Kromerižu, s nacionalnog stajališta ne bi imao smisla ako se ne bi stvarale nove podjele na nacionalnoj osnovi. Takva je ideja bila skroz-naskroz neprihvatljiva konzervativnom plemstvu, a kako je podrazumijevala i uništenje »historijske« Češke, bila je jednako odbojna i samim Česima.

Čak i bez ideja o federalizmu i o obnovi »Velike Češke«, fundamentalni članci su digli Nijemce na noge. Postariji Plener, koji je pod Schmerlingom bio mini-star financija, ovako je izrazio stajalište Nijemaca: »Želje Čeha u Bohemiji znače smrtnu osudu Nijemcima. A ovi opet žele, i kao manjina u Češkoj moraju da se preko središnjeg parlamenta združe u jednu cjelinu s Nijemcima ostalih pokrajina … Rutene (Maloruse) možemo prepustiti Poljacima, a Slavene i Rumunje Madžarima, jer se Ruteni i Slovaci mogu polonizirati i madžarizirati ali se Nijemci ne mogu počesiti.« Navodna opasnost kojoj su bili izloženi Nijemci u Češkoj izazvala jc ono što će poslije postati uobičajena značajka austrijskog političkog života - ulične nemire u Beču. A Hohenwart, koji se razumio samo u dvorske i parlamentarne spletke, i Schäffle, kabinetski idealist, nisu znali što da poduzmu.

Ukazala se prilika koju je Andrássy čekao. Oduvijek je znao da bi nagodba u Češkoj narušila nadmoćni položaj Ugarske u Carevini, pa i uzdrmala prevlast Madžara u samoj Ugarskoj. Kad bi Česi dobili rang državnog naroda, ne bi više bili ravnodušni prema situaciji Slavena u Ugarskoj, a u napadu na madžarsku nadmoć poduprli bi ih Nijemci koji su ostali vjerni Carevini. S druge strane, Nijemci koji se protive da budu ravnopravni s

Česima, gledali bi da unište Habsburšku Monarhiju, a onda bi Ugarska neizbježno potpala pod Veliku Njemačku - osim da Rusi dođu u pomoć svojoj slavenskoj braći, što bi za Ugarsku bilo još gore. Siguran da će biti neprilika, Andrássy se povukao na zabačeno imanje i čekao da ga Franjo Josip pozove. Poziv jc stigao pa kad je Andrássy, nakon tobožnjeg skanjivanja, stigao u Beč, igra jc praktički bila dobivena. Češki je program Andrássy prezirno komentirao i prijedlog da austrijsku delegaciju biraju pokrajinski sabori usporedio s eventualnim izborom ugarske delegacije od strane županijskih skupština - što je bilo arogantno omalovažavanje »historijskih« pokrajina. Hohenwartu je rekao: »Jeste li spremni da topovima provedete priznanje čeških državnih prava? Ako niste, nc upuštajte se u takvu politiku!« Hohenwart se nije usudio da mu odgovori. Česima nije Jana nikakva mogućnost »pogađanja«, kao što se Deák pogađao 1865. godine. Kad su odbili Hohenwartovu ponudu autonomije za užu Češku; Franjo Josip izgubio jc strpljenje i podlegao Andrássyjevu otporu. Pregovori su prekinuti, Hohenwartova jc vlada otpuštena, i u listopadu 1871. Franjo Josip vratio se na buržoasku vladu njemačkih liberala kao jedinom izlazu.

Hohenwartova se politika mogla provesti samo uz cijenu novog sukoba s ona dva naroda što svojim otporom slabila Carevinu već dvadeset godina. Česi su još nisu imali ni brojčanu snagu ni jedinstvo ni bogatstvo, da bi bili opasni. Nedvojbeno je da su griješili što su na ujedinjenju čeških zemalja, ali im je stvarna mana bila u tome što nisu bili dostatno jaki da se posluži prijetnjama, jedinim argumentom koji je Franjo Josip mogao shvatiti. Ni Nijemci se, međutim, nisu vratili na vlast zahvaljujući vlastitoj snazi. Njih su Austriji nametnuli Madžari. Madžari su bili pobjednici 1871: osigurali su nastavak nacionalnih sukoba u Austriji i na taj način svoju nadmoć, upravo u trenu kada zbog promijenjene vanjske situacije ona više i nije bila tako nužna. Beust nije uspio to je otpušten, a novi ministar vanjskih poslova postao je Andrassy koji je tako stekao položaj za kojim je žudio još od povratka iz izgnanstva. Andrassy je caru skrenuo pozornost na vanjsku politiku i više nije bilo govora ni o nekoj krunidbi u Pragu ni o nekoj reviziji nagodbe iz 1867. godine.

U novoj buržoaskoj vladi, koju su prezirno trpjeli podjednako i Franjo Josip i Andrássy, više nije bilo liberalnog žara. Zadovoljavala se time da očuva jedinstvo ustavne države Schäffleova skromna reforma izbornog prava data je, Česima većinu u Češkom saboru, koji je sada odbio da izabere zastupnike u Carevinsko vijeće. Stoga je vlada 1873. godine uvela neposredne izbore kojima će lokalna izborna tijela izabrati zastupnike u Carevinsko vijeće, i istodobno je povećala broj zastupnika u Vijeću kako bi mu

dala što doličniji izgled parlamenta. Takvom je promjenom uska politika apstinencije postala besmislena; među mlađim Česima već su se dizali glasovi osude krutog zahtjeva državnih prava. Tu novu generaciju nije nosio nikakav »historijski« zanos, kao češke pionire, nego je razmišljala s praktičnog aspekta stjecanja birokratskih pozicija. Pomirljivim tretmanom, ona bi se možda mogla pridobiti za unitarnu državu. Međutim, ministri Nijemci nisu odstupali od isticanja njemačkog karaktera Češke i vladali su njome gotovo isto tako strogo kao što su Bachovi husari vladali Ugarskom.

Samo jednom narodu austrijski su Nijemci popuštali. Galiciji je još, Beust bio obećao upravnu autonomiju, što se uklapalo u njegovu taktiku stvaranja većine pred izravnanje spora s Ugarskom, a Poljaci su se već bili istaknuli otporom prema svakoj sličnoj autonomiji za druge, osobito za vrijeme pregovora sa Češkom. Tako su Poljaci 1871. Nagrađeni posebnim ministarstvom za poslove Galicije. Otada su Poljaci sami upravljali svojom pokrajinom i još su imali svoga predstavnika u središnjoj vladi. Svoje su povlastice tako dobro iskoristili da su do propasti Carevine uspjeli prerasti u većinu u Galiciji - što jc uspjeh koji Madžari nikad nisu postigli u Ugarskoj. Godine 1846. U Galiciji je bilo dva i pol milijuna Malorusa[1] a manje od dva milijuna Poljaka, dok

1910, kod posljednjeg popisa stanovništva Carevine, Poljaka biti Četiri milijuna i sedamsto pedeset tisuća, a Malorusa tek malo više od tri milijuna. To jc bio najfantastičniji uspjeh jednog »historijskog« naroda čak i u Habsburškoj Monarhiji. Uz to su ga Poljaci postigli mnogo blažim i Časnijim metodama nego Madžari u Ugarskoj. Malorusi su imali svoje škole, pa i svoje listove; njima jc zapravo nedostajala inteligencija oslobođena utjecaja Unijatske crkve. Malobrojni maloruski intelektualci cak nisu bili sigurni ni kojem narodu pripadaju. Jedno su vrijeme snivali da će im slobodu donijeti Velika Rusija, poslije su se zanosili tlapnjom o nezavisnoj »Ukrajini«, idejom što jc bila koliko antipoljska toliko i antiruska. Kako se ruska carska vlast nikad nije mogla odlučiti hoće li poticati maloruske osjećaje kao oružje protiv Habsburške Monarhije, ili će ih gušiti kao opasnost za Rusko Carstvo, Malorusi nisu dobivali s druge strane granice onu

1 Taj narod zvao je sebe »Rusinima«. Službeno im je ime bilo, i u Galiciji i u Ugarskoj, »Ruteni«, što je toga latinština za "Rusini". U kasnijem pokušaju da ih razlikuju od Rusa, izmišljena »ukrajinska« nacionalnost; a Ukrajina je samo ruski naziv za granicu — nešto poput njemačke »marke« Ukrajinci su narod s granice. Rusi zovu stanovnike središnje Rusije Velikorusima, a one s granice Malorusima; i jedni i drugi su Rusi, u svakom slučaju srodni kao Anglosasi nizinske Engleske i Anglosasi nizinske Škotske. Galicijski su Malorusi uglavnom pripadali Unijatskoj crkvi (amalgamu Katoličke i Pravoslavne crkve); to ih je zacijelo dijelilo od Velikorusa i pravoslavnih Malorusa u Rusiji, ali ih je još više dijelilo od Poljaka katolika.

inspiraciju koju su ugarskim Srbima i Rumunjima pružale nezavisne kraljevine Srbija i Rumunjska.

Poljaci su bili svjesni svoga povlaštenog položaja u Galiciji nasuprot nemilosrdnoj germanizaciji kojoj su bili izloženi u njemačkom dijelu Poljske i teškom bremenu carskog apsolutizma, to mrskijeg što je bio ruski, u ruskom dijelu Poljske. Da bi se zaštitili i od jednog i od drugog, željeli su sačuvati Habsburšku Monarhiju. Istodobno, gledajući u Galiciji model za poljsku državu u nekoj još nezamislivoj budućnosti, željeli su Habsburšku Monarhiju sačuvati u takvom obliku da se Galicija može od nje otcijepiti u tren oka. »Mi smo dio Poljske«[1], rekao je Goluchowski, galicijski namjesnik i bivši državni ministar, »pa stvarati federalno ustrojstvo značilo bi postaviti zapreku na našem putu u budućnost«. Stoga su Poljaci bili najlojalniji Austrijanci i nesebični pobornici jake središnje vlasti (dokle god se nije protezala na Galiciju). Za sada su se udružili s liberalnim Nijemcima i razbili slavenski bojkot Carevinskog vijeća. Bili su nepouzdani saveznici, jer su bili lojalni caru, a ne Nijemcima, a još manje liberalizmu, pa bi spremno podržali svaki sustav vlasti koji bi bio caru poćudan, samo neka ne ugrozi poseban status Galicije.

Prvi udarac prevlasti Nijemaca, a još više njihovoj samouvjerenosti, zadala jc ekonomska kriza 1873. godinc, koja jc njemački liberalizam i u Austriji i u Njemačkoj potresla isto tako žestoko kao ekonomska kriza 1857. godine Bachov sustav. Njemački jc liberalizam vezao svoju sudbinu za laissez-faire, čvrsto vjerujući da će to, samo da ne bude rata ni upletanja države, biti doba neograničena prosperiteta. Krah 1873. godine otkrio je koliko su bile pogrešne njemačke ekonomske, pa i političke ideje. Silna njemačka buržoazija smatrala je da bi joj poniženje s Madžarima i pokornost caru bili uzaludni kad za to ne hi bila nagrađena na ekonomskom planu. Sad su njemački politički pravci, kapitalisti i oni vezani s kapitalom, bili diskreditirani financijskim skandalima koji su, kao i uvijek, pratili slom ekonomskog optimizma. Drugi narodi, napose češki kapitalisti u usponu, krivili su Nijemce u čijim je rukama naoko ležala vlast. Laisser-faire se izjalovio pa jc zavladalo opće raspoloženje da se odgovornost vrati dinastiji koja je jedina bila spremna da jc preuzme. Nakon 1873. godine njemački su viši društveni slojevi gurnuli u pozadinu svoja liberalna načela i usmjerili se na obranu kapitalističkih interesa. Štaviše,

[1] Bilo je i drugih razloga tom uspjehu Poljaka. Popis stanovništva 1846. proveli su carski uglavnom Nijemci, a popis 1910. Poljaci. Dok su 1846. kao Poljaci upisani samo oni koji su se sami izjasnili kao takvi, 1910. su kao Poljaci upisani svi koji se nisu izjasnili drukčije. Isto tako, 1910. su Židovi većinom upisani kao Poljaci, ali to nije bila riječ o podvali nego o liberalnom uključivanju Židova u »državni narod«.

kako su sad očekivali od države da štiti njihove interese, odrekli su se najjačeg elementa svoga liberalizma nepovjerenja u državnu vlast.

Međutim, njemačka hegemonija u Austriji završila se onako kako jc i počela – događajima na vanjskom planu. Andrássy jc htio sačuvati Austro-Ugarsku iz 1867. i evropski poredak što jc išao uz nju. Stoga se sada, kad se Habsburško Carstvo preoblikovalo, on, koji se 1848. borio protiv Rusije, vratio na Metternichovu politiku i obnovio konzervativni savez s Rusijom i Njemačkom. Taj savez, prvi Trocarski savez, mahao jc opasnošću od Internacionalne isto kao što je Metternich nakon 1815. mahao opasnošću od radikalizma. Popust Svete alijanse, i Trocarski savez je ovisio o negativnoj ruskoj politici na Istoku, ali kad jc 1875. na Balkanu zakuhalo još gore nego za grčkog ustanka u Metternichovo doba, Rusija više nije mogla ostati po strani. Opet jc istočno pitanje došlo na tapetu i s njim se Habsburška Monarhija našla ugrožena gotovo isto kao i sama Turska. Andrássy jc to znao, pa je 1876. rekao: »Da nema Turske, sva ta (nacionalistička) strujanja lupila bi nas po glavi … Ako bi se ondje (tj. na Balkanu) stvorila neka nova država, mi bismo nastradali i morali bismo preuzeti ulogu 'Bolesnika'.« U naporu da spriječi miješanje Rusije, Andrássy je pokušao Tursku prisiliti na reforme. Ali demonstracije evropskog nezadovoljstva nisu prestrašile Tursku. Turska je znala da Bismarck neće upletati Njemačku u istočne probleme, a da je Francuskoj zbog slabosti, jedini vanjskopolitički cilj izbjegavanje rata; u Engleskoj se ministar predsjednik Disraeli Žestoko zauzeo za Tursku; u Austro-Ugarskoj su se Madžari, u antislavenskoj euforiji, razgalamili protiv Rusije, a Budimpešta jc sabljom slave obdarila turskog vojskovođu koji je u ratu 1876. potukao Srbiju. Zapravo su Turci računali na britansku i austro-ugarsku pomoć u ratu protiv Rusije. Takav razvoj događaja nije se sviđao Andrássyu. Strahovao je od tereta rata, makar i protiv same Rusije, a podjednako je strahovao i od eventualne pobjede koja hi Habsburgovcima vratila samouvjerenje i tako uništila efekt poraza 1866. godine.

S obzirom na to da je Rusija bila nepokolebljivo odlučna da Turskoj nametne promjene, pa je stoga rat bio neizbježan, Andrássy jc pokušao da što više ruske tanje. To jc bio cilj sporazuma u Zákupyju 1876: Rusija bi se morala zadovoljiti Besarabijom, pojasom teritorija uz Dunav što ga jc bila izgubila 1856. Rusija se, međutim, bila pripremila za podjele velikih razmjera. Ako bi mogla dobiti Carigrad i obale Crnog mora, bila je posve voljna da Austro-Ugarskoj prepusti hegemoniju nad Srbijom i zapadnim Balkanom sve do Soluna. Na takvu podjelu Austro-Ugarska nije mogla pristati. Njome bi se ušće Dunava i izlaz iz Crnog mora, koji joj je i dalje bio najvažniji ekonomski put, nagli u

rukama Rusa, a ona bi se opteretila Slavenima koji su nakon dugotrajnog otpora turskom ugnjetavanju postali neukrotivi. Što je najvažnije, prodor austronjemačkog kapitala na Balkan a naročito gradnja : Željezničke pruge Beograd-Carigrad ovisio jc o integritetu Turske te bi njezinim komadanjem propao. Kao i Metternich, Andrassy se morao uzdati u konzervatizam ruskog cara jer mu je u tome bio jedini spas od panslavizma. Imao jc doduše još jedno pokriće: Bismarck je 1876. upozorio ruskog cara da Njemaca ne može dopustiti uništenje Austro-Ugarske. Ali, i to pokriće je bilo polovično, jer se Bismarck nije protivio podjeli Turske i u tome nije gledao, kao Andrassy, isto što i uništenje Habsburškog Carstva.

Zato je, dakle, Austro-Ugarska u neutralnosti, sa strane, promatrala rusko turski rat 1877-78. Ta opreznost vrijeđala je Franju Josipa koji je, zajedno s generalima, svojim najbližim savjetnicima, žudio za snažnom afirmacijom carske moći. Andrássy se uporno držao svoje krhke ravnoteže. Kriza je izbila u veljači 1878, kad su Rusi, opijeni pobjedničkim slavljem, nametnuli Turcima panslavistički mir. Andrássy se nije htio pomiriti s ruskim mirovnim uvjetima, a s druge strane izbjegavao je savez s Engleskom, koji hi ga obavezao na rat, sve dok Rusi nisu popustili pa je taj savez postao puka formalnost.

Oslabljeni ratnim naporima 1877. godine, Rusi su ustuknuli pred opasnošću rata širokih razmjera u Evropi, odustali od svojih teških mirovnih uvjeta i dopustili Berlinskom kongresu da im poništi plodove pobjede. Berlinska je nagodba dala Turskoj, pa i Austro-Ugarskoj, još jednu generaciju života. Ali taj život se nije temeljio na snazi ni Turske ni Austro-Ugarske, nego je proizlazio iz ruskog uvjerenja da bi Britanci, pa možda i Nijemci, svojim snagama pomogli dva klimava carstva. Oba su carstva bila evropska potreba, sa svim neugodnostima što je to povlačilo za sobom.

Jedan je problem ostao. Bosna i Hercegovina, Turske pokrajine u kojima je 1875. planuo ustanak, nisu mogle biti vraćene pod tursku vlast. Rusija ih je stalno gurala Austro-Ugarskoj ne bi li je namamila da svojim primjerom pokrene podjelu Turske. Upravo zato je Andrassy odbijao ponudu, ali je još manje mogao dopustiti da se one priključe slavenskoj državi Srbiji. Na Berlinskom kongresu uspjela mu je kvadratura kruga. Velike sile svečano su nagovorile Austro-Ugarsku da preuzme odgovornost za dvije pokrajine: one će biti pod austro-ugarskom upravom, ali će ostati sastavni dio Otomanskog Carstva, te se Andrássy zbilja nadao da će se za jednu generaciju moći vratiti reformiranoj Turskoj. Drugi komad turskog teritorija, Novopazarski sandžak, ostao je pod turskom upravom ali s austro-ugarskim garnizonom. I to jc bio Andrássyjev izum kojim je mislio demonstrirati kako su daljnje sudbine Turske i Austro-Ugarske čvrsto povezane.

Bosna i Hercegovina nisu anektirane i stoga se nisu mogle priključiti ni Austriji ni

Ugarskoj. Tako su postale jedino teritorijalno očitovanje »zajedničke monarhije« i time posljednji fragment one dične Habsburške Monarhije koja je nekad ravnala jedinstvenim carstvom. Austro-Ugarskoj su te dvije pokrajine bile »bijelčev teret«[1]. Dok su u to svrhu druge evropske site osvajale kolonije u Africi, Habsburška je Monarhija u Bosnu i Hercegovinu izvozila višak svoje intelektualne snage – administratore, cestograditelje, arheologe, etnografe, pa čak i rentijere. Dvije su pokrajine dobile sve blagodati carske vladavine: veličanstvene javne zgrade, uzorne kasarne za okupacijsku vojsku, banke, hotele i kavane, dobru vodoopskrbu u administrativnim središtima i u odmaralištima, gdje su se upravni činovnici i oficiri oporavljali od naporne službe Carevini. Pravi rezultat austro-ugarske vlasti nije bio tako očevidan: kad jc 1918. Carevina propala, za njom je u Bosni i Hercegovini ostalo osamdeset osam posto nepismenih. U strahu od južnoslavenskog nacionalizma, habsburška uprava jc sprečavala svaku naobrazbu i samoupravu. Kállay, zajednički ministar financija koji je upravljao Bosnom i Hercegovinom više od dvadeset godina, zabranio jc ondje knjigu Povijest Srbije koju je sam napisao. Jedan jc Austrijski narod išao na ruku drugome, pa su osobito Madžari u dvjema pokrajinama favorizirali hegemoniju onog istog islama koji trista godina ranije umalo da nije istrijebio madžarski narod. Veleposjedi su bili u rukama muslimana i stoga je habsburška uprava sačuvala feudalni sustav zemljišnog zakupa koji je bio najgora značajka turske vlasti. Čak su i javne zgrade građene u nekom pseudoturskom stilu, što je jasno odavalo duh carske vlasti. Što se tiče kršćanske većine, doživjela je samo jednu promjenu – da više nije mogla ustati protiv gospodara. Tako je habsburška dinastija izvršila svoju »misiju«.

Akvizicija Bosne i Hercegovine dokrajčila je karijeru njemačkih ministara. Ogorčilo ih je što su bili isključeni iz vanjske politike isto tako apsolutno kao za krimskog rata u doba apsolutizma. Svjesni svoga neizvjesnog, umjetnog majoriteta, protivili su se uključenju Carevini bilo kojih Slavena; zato su njemački, ministri u delegacijama i glasali protiv Andrássyjeve politike. Time su Nijemci kršili prešutni sporazum s Franjom Josipom: htjeli su se miješati u vanjsku politiku koju jc car rezervirao za sebe, a uz to su još kritizirali jedini uspjeh kojim je on prekinuo niz svojih neuspjeha. Franjo Josip je čvrsto odlučio da se obračuna s njima, a Andrássy, koji im jc pomogao da dođu na položaj, dakako, nije bio sklon da ih brani. Austrijskim Nijemcima nisu igle na ruku ni nove političke prilike u Njemačkoj. I Bismarck se 1878. razišao sa svojim liberalima i osnovao novu konzervativnu

[1] Naslov pjesme Rudyarda Kiplinga posvećene navodnoj dužnosti bijelog čovjeka da vodi nerazvijene »obojene« narode. (Prev.)

koaliciju: bilo mu jc sve teže držati na uzdi rastući u snagu germanske euforije, pa mu jc buđenje vjernosti Habsburgovcima bilo draže od opasnosti pangermanizma. Tako jc Bismarck, tvorac uze Njemačke, nužnom evolucijom postao patron austrijske vlade koja će ići na ruku Česima.

Na kraju krajeva, zbivanja 1878. godine upropastili su i Andrássyja. Kako jc i strahovao, uspjeh je, makar i ograničen, vratio dinastiji ugled, pa je Franjo Josip zamjerio Andrássyu što mu u interesu madžarske hegemonije ometa želje. Koliko god bilo apsurdno, i Madžarima jc smetalo Andrássyjevo umjerenjaštvo. Prije nego što će dati ostavku, Andrássy jc habsburškoj sudbini dometnuo još jedan presudan zaokret. U listopadu 1879. sklopio je s Bismarckom savez Njemačke i Austro-Ugarske i tako habsburškoj vanjskoj politici pružio onaj čvrsti temelj koji joj je nedostajao još od raspada Svete alijanse. Austro-njemačka alijansa potrajala je četrdeset godina prije nego što će propasti, odvukla saveznice u rat za gospodstvo u Evropi. Zapravo su je i Bismarck i Andrassy zacrtali kako bi spriječili, a ne pripremili rat. U svojoj jedinoj konkretnoj klauzuli predviđala je da Njemačka pomogne Austro-Ugarskoj u službu da ovu izravno napadne Rusija. To je bila najmanja cijena koju je Bismarck mogao platiti kako bi Austro-Ugarsku odvratio da od Engleske i Francuske zatraži podršku i tako obnovi »rimsku koaliciju«. To bi Habsburškoj Monarhiji svakako vratilo »zapadnjački« karakter, pa tako i probudilo njene ambicije u odnosu na Njemačku; onda bi Bismarckova Njemačka bila izolirana, ili bi joj kao jedini saveznik preostala Rusija što jc bila žalosna alternativa. Cijena je ipak bila skromna, jer nakon 1878. Rusija nije bila u stanju ni da pomisli na rat, čak ni s Austro-Ugarskom. Pravo je značenje to alijanse bilo u onome što se nije spominjalo – to jest da Njemačka nije obećala podršku habsburškim. ambicijama na Balkanu. Na neki način, konačno se ostvarilo »carstvo od sedamdeset milijuna«, ali nc u onom obliku kako su ga zamišljali začetnici te ideje. Bruck, Schwarzenherg i Schmerling težili su za Velikom Njemačkom koja će obuhvatiti i Ugarsku, a Bismarck i Andrássy očuvali su razjedinjenost Nijemaca i nezavisnost Ugarske. »Carstvo od sedamdeset milijuna« stimuliralo bi njemačku hegemoniju u jugoistočnoj Evropi, dok je austro-njemačka alijansa obavezala Austriju na konzervativnu politiku na Balkanu i sačuvala Otomansko Carstvo. Alijansa je bila odraz Bismarckova gledišta: »Balkan nije vrijedan kostiju jednog jedinog pomeranskog grenadira.« Ona jc bila i Andrássyjev posljednji *tour de force:* Ugarska je svoje suradništvo premjestila s Beča na Berlin, s austrijskih Nijemaca na Nijemce Reicha, koji su kao suradnici bili manje zahtjevni a pouzdaniji. Austrijske Nijemce napustili su i Njemačka i Ugarska, njihova je politička hegemonija izgubila sankciju, a Franjo Josip jc ponovo stekao svoj autoritet

uzdižući se iznad nacionalnosti. Na općim izborima u lipnju 1879. carski je utjecaj korišten protiv Nijemaca to su njemački liberali izgubili većinu. U kolovozu je Taaffe postao ministar predsjednik. Završila se njemačka hegemonija u Austriji.

XIII

HABSBURŠKI OPORAVAK: TAAFFEOVO RAZDOBLJE, 1879-93

Taaffeovo imenovanje vratilo je caru političku nezavisnost. Svoj položaj sam Taaffe je ovako opisao: »Ja ne pripadam nikakvoj stranci i nisam stranački ministar. Ja sam ministar koga jc postavila Kruna i stoga, ako mogu tako reći, carski ministar (Kaiserminister). Za mene Careva volja mora biti i bit će presudna.« Taaffe je kanio pomiriti narode: »Ni jedna narodnost neće dobiti odlučnu nadmoć«. Sa svoje strane, narodi moraju priznati nedjeljivost Austrije i njihovi predstavnici moraju sudjelovati u Carevinskom vijeću. Umjesto da služi stranačkoj većini, Taaffe je stvorio vladin bok, »željezni krug«. Taaffe jc jednostavno apelirao na lojalnost: dobri Austrijanci da ga podrže, kao što je on poslušao carev nalog da sastavi vladu. Takvim apelom privukao je krup-. ne zemljoposjednike i Poljake, one što su prije bili pri- stali uz vladajuće Nijemce, jer im je jedino političko načelo bilo da se priklone carevim željama dokle god im one ne ugrožavaju društvene povlastice. Taaffe je pridobio i katoličko seljaštvo njemačke narodnosti kojem se nije sviđao centralizam i antiklerikalizam njemačkih liberala. Postigao je još i nešto više: nagovorio je Čehe, pa i Slovence koji su se poveli za češkim primjerom, da se vrate u Carevinsko vijeće i prošire »željezni krug«. Nakon neuspjcha 1871. godine, Riegeru je bilo sve teže da svoj narod drži na liniji bojkota. Rađala se češka nacija. Česi su opet imali svoju kulturu, s piscima i glazbenicima što su se mogli usporediti i s najvećim imenima iz drugih naroda.[1] Godine 1881. je narodnim doprinosom sagrađena zgrada češkog Narodnog kazališta, a uz to jc u Pragu osnovano posebno češko sveučilište. Novoj češkoj građanskoj klasi nije se baš sviđao Rieger i njegovo aristokratsko društvo, a njihov »historijski« program nimalo. Češko je plemstvo mrzilo vlast birokrata i zato je tražilo samoupravu za Češku; nova češka generacija htjela jc u prvom redu njemačke birokrate zamijeniti češkima i nije imala ništa protiv

[1] U kritici prve verzije ove knjige, veliki austrijski povjesničar A. F. Pribram, koji je tada kao židovski izbjeglica živio u Engleskoj, oštro je osudio ovu sugestiju da bi se Dvorak i Smetana mogli usporediti s Brahmsom i Wagnerom. Mislim da nema osebujnijeg dokaza njemačke pretenzije na kulturnu superiornost.

toga da radi te zamjene pode u Beč. Rieger jc 1878. već uzmicao. Zajedno s Fischhofom, jedinim od malobrojnih Nijemaca (zapravo jc bio židov) koji su još vjerovali u duh Kromeriža, razradio jc nove prijedloge za nagodbu. U tom »ennersdorfskom program u« predlagalo se donošenje zakona o narodnostima, ukidanje »izborne geometrije« i sudjelovanje Čeha u Carevinskom vijeću radi podrške reviziji dualizma; pokrajine bi dobile upravnu autonomiju po uzoru na Galiciju – što je bio skroman zahtjev prema nekadašnjem zahtjevu da Češka dobije isti status kao i Ugarska.

Preobraćanje Čeha kompletirao je Taaffe: odredio jc da u Češkoj i češki i budu jezici »vanjskog poslovanja«.[1] Česi su zauzvrat pristali da uđu u Carevinsko vijeće. Tako su se i oni popeli na kočijaševo sjedalo državnih kočija i pomogli da se Nijemci izguraju odatle. Što se tiče historijskih prava Češke, ona su ostala pusta fraza u jednoj deklaraciji koju će Česi pri svakom otvaranju zasjedanja ponavljati sve do konca Monarhije, a kojom osporavaju kompetenciju Carevinskog vijeća u poslovima Češke. U stvari, Rieger je prihvatio austrijsku unitarnu državu i zamijenio njemačke liberale u ulozi stranke »vjerne ustavu«. A 1882. godine Česi su nagrađeni još nečim: izborni je cenzus smanjen *da* bi obuhvatio i »ljude od pet forinti«, njemačko klerikalno seljaštvo, te Češke seljake i sitne trgovce. Nakon toga Česi će i dalje podržavati Taaffea u nadi da će ishoditi uvođenje češkog jezika u »unutrašnje poslovanje«.

Sporazum Taaffca i Riegera predstavljao je veliku pobjedu jedinstva ustavne Austrije. Sad su se narodnosti, umjesto da nastoje razbiti Austriju, natjecale za mjesta u austrijskoj birokraciji i trudile se steći naklonost središnje vlasti. Teoretski se Taaffe nadao da de konfliktnim nacionalnim zahtjevima naći konačno rješenje, a praktični mu jc cilj bio da »svc narodnosti drži u jednom te istom stanju blagog nezadovoljstva«. U toj čudnoj lakrdiji od ustavnog sustava Taaffe se pokazao nesravnjivo spretnim. Razdor u vladinoj većini sprječavao je administrativnim ustupcima – ovdje novu cestu, ondje novu školu – te su etablirani politički prvaci što su se pogađali s ministrom predsjednikom držeći se važno, hitali hodnicima goleme skupštinske zgrade prestali inzistirati na bilo kakvoj temeljitoj promjeni sustava. Nužnost rješenja nije zaboravljena ali – doći će vrijeme kad će se nacionalni konflikti srediti, a onda će ujedinjena Austrija postaviti pitanje revizije nagodbe s Ugarskom. U međuvremenu, svi su bili zadovoljni – i car i Taaffe i politički prvaci. Osim toga, ako bi se ikad narodi sporazumjeli, onda bi se Carevinskom vijeću prohtjelo da ima pravu parlamentarnu vladu, a time bi Taaffeu, *Ka isenninisteru,* došao kraj. Od vremena

[1] To jest, kontakta izvršne i sudske vlasti s publikom. »Unutrašnje poslovanje«, to jest interno korespondiranje tih organa, ostalo je i dalje samo na njemačkom jeziku.

do vremena Taaffe je ispipavao mišljenje Čeških i njemačkih prvaka da vidi jesu li blizu nekom dogovoru, ali ih nije na to gurao. Kao Schmerling, i Taaffe je mogao čekati, s mnogo većim pravom. Poput mnogih austrijskih državnika od Metternicha nadalje, i Taaffe je imao mato nade u konačni uspjeh: bilo jc dovoljno izdržati do kraja jedne sesije, pa čemu još brinuti što će biti za deset godina!

Ipak, Taaffeov sistem »prtljanja od danas do sutra« dao je Austriji stabilnost i mir kakve nije uživala još od vremena Franje I. Cijelo desetljeće u javnom životu nije bilo mržnje. Plemstvo i birokracija, stari neprijatelji, bili su se pomirili. Birokrati su i dalje raspolagali golemom državom kojom će upravljati, a Taaffe je predstavljao garanciju da će oni to obavljati u duhu koji odgovara plemstvu. Sama birokracija više nije bila sastavljena samo od Nijemaca bivših liberala iz 1848, nego je u njoj bilo ambicioznih ljudi svih narodnosti koji su u austrijskoj državi gledali dragocjeno tržište za svoje sposobnosti. Rodio se nov pojam »Austrije« – kao države vjernih državnih činovnika što određena mjerila zakonitosti i higijene prenose sve do daleke Bukovine. Štaviše, uza sve Taaffovo inzistiranje na priznanju središnje vlasti Carevinskog vijeća, pokrajine su dobivale sve šire administrativne funkcije; Austrija, sa svojim zamršenim klupkom izbornog sustava, mogla jc podnijeti i zamršeno klupko dvojne administracije. Tako se dogodilo da jc 1914. Češka, još uvijek bez samouprave, u Pragu raspolagala administrativnim aparatom velikim gotovo kao državni u Beču, a većim od britanske državne uprave koja jc iz Londona dirigirala poslovima Ujedinjenog Kraljevstva i Britanskog Carstva. Poput »Kulturne autonomije« Metternicha i kasnijih diktatora, i Taaffeova »upravna autonomija« bila jc surogat, smatran neškodljivim, za političku slobodu.

U Taaffeovu razdoblju jc Austro-Ugarska opet stekla status velike i samostalne sile koji je postao ministar vanjskih poslova 1881, zacijelo je bio najuspješniji i vjerojatno najsposobniji ministar vanjskih poslova Franjc Josipa; kao čovjek s imanjima u oba dijela Monarhije, smatrao se carskim državnikom, a nc slugom Madžara. U dobre namjere Rusa na Balkanu nije vjerovao, i premda ga jc Bismarck uvukao u obnovu Trocarskog saveza 1881, na umu mu jc stalno bilo stvaranje nove koalicije protiv ruskog ekspanzionizma. Bismarck jc nametnuo i pomirenje Austro-Ugarskc s Italijom, Trojni savez 1882: Habsburška je Monarhija silom prilika priznala talijansku nacionalnu dravu i za to dobila garancije o talijanskoj neutralnosti u slučaju rata s Rusijom. Međutim, Kálnoky nije popustio zahtjevu Talijana da ih prihvati za partnere na Balkanu. Njegov politički kurs očitovao se u tajnom ugovoru sa Srbijom, sklopljenom 1881, kojim je Srbija postala habsburški protektorat; Austro-Ugarska je otvoreno pokazala to svoju ulogu kad je u

ratu 1886. Bugarska porazila Srbiju. Milan Obrenović, raskalašeni srpski kralj, bio je praktički spreman da svoju kraljevinu proda Habsburgovcima, samo što je Kálnoky smatrao da je ne vrijedi kupiti: već je imao koristi od srpske ovisnosti, bez nacionalnih problema koje bi Monarhiji donijela aneksija Srbija. Još je veći uspjeh bio savez s Rumunjskom 1883, što ga je potpisao i Bismarck, čime je osigurano načelo slobode Dunava.

Na Istoku je 1885. počelo novo razdoblje krize. Kálnoky je odbio Bismarckov savjet da provede podjelu s Rusijom. Držan je u šakama Srbiju, a odbijao je sličan ruski zahtjev u odnosu na Bugarsku. Nc pateći od Andrássyjevih rezervi, obratio se Engleskoj i drugom Sredozemnom antantom u prosincu 1887. praktički zaključio savez s njom. Engleska je dala flotu spremnu da uđe u Crno more, a Austro-Ugarska armiju spremnu da iz Galicije napadne Rusiju, dok je treći partner, Italija, predstavljala kariku između dvije prave velike site. Taj savez bio je Bismarcku manje pogibeljan od obnove »krimske koalicije«, pa je i pripomogao da se sklopi. Ipak, nije mogao dopustiti da se iz njega izrodi rat s Rusijom, pa je na početku 1888. objavio tekst austronjemačkog ugovora kao upozorenje, osobito ratobornim Madžarima – s kojima se Andrássy bio združio da Njemačka neće podržati Austro-Ugarsku ni u kakvom balkanskom ratu. Bismarcku se, osim toga, nisu sviđali odveć samostalni partneri, pa bi unatoč uspjehu, mogao doživjeti kakvo neugodno iznenađenje da 1890. Bismarck nije pao s vlasti. Obuzet više nego ikad strahom od »carstva od sedamdeset milijuna«, Bismarck hi mogao radije s Rusijom podijeliti Habsburšku Monarhiju nego pomoći Austro-Ugarskoj da osvoji Balkan; to njegovo stajalište navelo ga jc da jaše nego ikad istakne ravnodušnost Nijemac prema sudbini Nijemaca u Austriji.

Tako su u Taaffeovu razdoblju kraći kraj izvukli austrijski Nijemci, i kod kuće i vani. Oni su jednako željeli primat, i kao Nijemci i kao Austrijanci. Smatrali su da im prestiž carske Njemačke daje nadmoć nad Česima, ili Slovencima, koji nemaju veliku nacionalnu državu kojoj ime gromko zvuk u Evropi; ipak, građanin Beča, prijestolnice carevine, nije želio biti izjednačen s građaninom Münchena, Dresdena ili Weimara, prijestolnica državica kojima jc sudbinu krojio Berlin. Zatim, njemački je u Austriji stoljećima bio jedini jezik književnosti i kulture, pa Nijemci nisu bill u stanju shvatiti da i drugi narodi žele imati svoju književnost i kulturu. Od Nijemaca su mnogi bili »konvertiti«, a takvi su naročito zamjerali drugima što nc žele slijediti njihov primjer. To stajalište jc jedan Nijemac liberal, inače, porijeklom Čeh, 1885. ovako izrazio: »Ako se u Bohemiji od Čeha naprave Nijemci, to u mojim očima nije nikakav smrtni

grijeh, jer se s niske razine dižu na sunčane vrhunce visoko civilizirane nacije. Ali nastojati da se u Bohemiji od Nijemaca naprave Česi, to je nešto posve drugo; to bi bila sramota još nezabilježena na stranicama svjetske povijesti.«

Njemačka se opozicija glasala u Carevinskom vijeću preko vremešnih liberala diskreditiranih jalovim godinama na funkciji i patetičnim ponavljanjem otrcanih liberalnih fraza u koje ni sami nisu vjerovali. To su bili ljudi koji su u svemu zatajili – i kao revolucionari, i kao ministri, pa čak i kao stručnjaci za destruktivnu parlamentarnu kritiku. S naivnim ekonomskim determinizmom poistovjećivali su interese Nijemaca i gornjih građanskih slojeva te su se protivili svakom širenju izbornog prava. Kao i drugdje, u Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj, kapitalistička liberalna stranka nije imala perspektive, pa su austronjemački liberali postali stranka otvorenih kapitalističkih interesa koja je svoje mršavo članstvo imala u »džepnim izbornim tijelima« trgovačkim komorama s umjetnom njemačkom većinom. Bez ikakve masovne podrške, čak ni među samim Nijemcima, stranka je spala na gaku austrijskih centralista što brane Carevinu u interesu austronjemačkog kapitala.

Mladi njemački prvaci nisu se htjeli udaljiti od masa; uostalom, pored podređenih naroda, i Nijemci su imali svoje mase. Ti njemački radikali nisu bili iskusili promašaje i razočaranja proteklih trideset godina. Nisu upoznali snagu dinastije nakon 1848, nisu znali što znači vladati Ugarskom u borbi s madžarskim otporom, nisu doživjeli da ih jedan Bismarck izbacuje iz Njemačke. Za slabljenje njemačke prevlasti krivili su bojažljivost svojih vođa i vjerolomstvo dinastije koja jc napustila »državni narod«. Ti mladi njemački prvaci ponavljali su parole četrdesetosmaških radikala, ali u njima nije bilo iskrenosti i plemenitosti kojima se katkad iskupljivao radikalizam. U trenucima zanosa težili su za obnovom njemačkog monopola koji je navodno u Carevini potrajao dvjesta godina, a koji su u svakom slučaju na nekoliko godina bili ostvarili Bach i Schmerling; u trenucima očaja bili su spremni da unište Carevinu kako bi njemačka područja, uzeta u širokom smislu, sačuvali od slavenskog prodora. Prvo jc stajalište uglavnom vladalo među bečkim Nijemcima koji nisu na sebi iskusili ni češko ni slovensko prodiranje, a drugo jc stajalište bilo svojstveno ugroženim Nijemcima na »etničkim granicama« gdje su se budenjem Slavena oni pretvarali u manjinu. Čak i na etničkim granicama politika jc nečasne manjine, i to obično nečasne manjine, bila slijepo nacionalistička: učitelj koga jc preskočio Čeh višim obrazovanjem, skretničar koga je zbog izazvane nezgode prekorio šef Čeh, odvjetnik koji jc izgubio parnicu pred sucem Slovencem – to su bile stjegonoše svoje nacije.

Novi njemački radikalizam prvi put se očitovao u programu što su ga u Linzu 1882. zacrtala tri mlada čovjeka kojima je bili namijenjeno da odigraju velike, ali vrlo različite uloge u idućih trideset godina austrijske povijesti: to su bili Georg von Schönerer, Viktor Adler i Heinrich Friedjung. Sva su trojica pripadali sloju »slobodne inteligencije« i nisu bili zatrovani vezom s krupnim kapitalom koja je diskreditirala liberale starije generacije. Adler i Friedjung bili su Židovi, ali su se obojica smatrali njemačkim nacionalistima. Adler je bio pravi radikal, vjeran četrdesetosmaškom duhu; dičio se svojim nacionalnim osjećanjem, ali bez bahatosti, i ubrzo se odrekao nacionalizma radi internacionalnog socijalizma. Friedjung je bio genijalan pisac, najveći povjesničar koga je Beč ikada dao, kojem je učenost kvarila samo naprasita tvrdoglavost; njega će iz njemačke nacionalističke stranke ubrzo otjerati njezin antisemitizam koji joj je postao dominantna nota, a ipak je njemu svojstvenom upornošću, do smrti ostao fanatičan njemački nacionalist. Schönerer, od sve trojice jedini pravi Nijemac, imao je ambiciju da postane Kossuth, ili Parnell, austrijskih Nijemaca; praznoglav i tašt, bio je majstor zlobne i destruktivne besjede i uživao je u urliku masa. Svojim izumom, antisemitizmom, uspio je preoteti njemački nacionalistički pokret iz ruku iskrenijih i plemenitijih radikala. Schönereru je antisemitizam bio samo prvi korak: mržnja koju je usmjerio na Zidove, kao najlakšu i najslabiju metu, kanio je poslije okrenuti protiv drugih naroda Carevine, pa i protiv Nijemaca koji nisu bili bezrezervni nacionalisti.

Program iz Linza telio jc za obnovu junačkog doba njemačke hegemonije. Kao radikalima iz 1848, i ovim radikalima nije bilo teško priznati zahtjeve »historijskih naroda«: Galicija će dobiti svoju posebnost pod poljskom vlašću, a Dalmacija će biti izručena njezinoj sićušnoj talijanskoj manjini; kao u kakvoj parodiji listopadske revolucije 1848, radikali iz Linza bili su spremni prihvatiti personalnu uniju s Ugarskom, pa čak i da Ugarskoj dadu Galiciju i Dalmaciju, samo da Madžari podrže austrijske Nijemce. Opet su austrijski Nijemci, kao i 1848, pozvali u pomoć Njemačku: carska bi Njemačka trebala intervenirati i dinastiju prisiliti da Austrijju pretvori u unitarnu njemačku državu ako želi očuvati austro-njemački savez. I na kraju, kao 1849, ako ne još 1848, radikali iz Linza nisu bili iskreni čak ni u svojim ustupcima Ugarskoj: čim bi Austrija postala njemačka država, uz pomoć Njemačke i austrijskih Njemačka dinastija bi raskinula nagodbu s Ugarskom. Tako je iza svoje radikalske retorike program iz Linza predlagao povratak na Schmerlingovu politiku, s tim što bi sad Bismarcka imala za jamca, a ne za protivnika.

Obraćajući se Njemačkoj za pomoć, radikali iz Linza su priznali da austrijski Nijemci nemaju ni snage ni kulturne nadmoći da u Austriji održe svoju hegemoniju. Dalje,

polazili su od pretpostavke da su se sami austrijski Nijemci, od svoje volje, odrekli njemačke nacionalne države, da će im Njemačka na prvi poziv priskočiti u pomoć i da njih valja nagraditi što ne ruše Habsburško Carstvo. Te pretpostavke su im bile pogrešne. Austrijski Nijemci nisu se bili odrekli Njemačke, nego ih je iz njc Bismarck hotimice isključio, a on nije imao nikakve namjere da im podupre ambicije, još manje da ruši Austro-Ugarsku. Bismarck se bojao Velike Njemačke za koju pruski junkeri ne bi imali snage da njome gospodare, a bojao se i eklatantne njemačke hegemonije u Evropi, koja bi protiv sebe izazvala stvaranje evropske koalicije. Očuvanje nezavisne Austro-Ugarske bilo je središnja točka Bismarckove politike; svakako nezavisne od Rusije ili od Francuske, ali nezavisne, bar naoko, i od Njemačke. Zato mu je bilo u interesu da minizira njemački karakter Austro-Ugarskc. Uostalom, znao je da u njoj može uvijek osigurati njemačku prevlast ako mu zatreba. A program iz Linza pozivao ga je da uspostavi njemačku prevlast bez ikakve potrebe, i stoga mu nijc bio primamljiv.

Njemački su nacionalisti osjetili da su izolirani, ali su to izoliranost pripisali lukavosti Habsburške dinastije, a ne tome što ih njihov heroj Bismarck neće. Dok su i dalje zahtijevali njemačku hegemoniju u Austriji, u svakodnevnoj politici branili su od slavenskog pritiska svoja nacionalna područja. Tu jc politiku jedan njihov prvak ovako formulirao: »U svom dijelu Bohemije neka Česi rade što ih jc volja, a u njemačkom dijelu Bohemije mi ćemo raditi što je nas volja«. To nije bio program iz Linza; to je predstavljalo negiranje jedinstva austrijske države što su ga Nijemci prije dosljedno zagovarali. Faktički je administrativna podjela Češke bila uglavnom ono što su umjereni češki prvaci i željeli čim su se odrekli ideje o državnim pravima. Ali, i staročesi su gubili vodeću ulogu u svom nacionalnom pokretu, jer su i Česi imali svoje radikale koji nisu znali za poraze i razočaranja proteklih trideset godina. Mladočesi su gledali kako snaga i svijest Čeha iz godine u godinu jača, pa su bili uvjereni da mogu osvojiti cijelu Češku; stoga su odbijali podjelu Češke na češka i njemačka područja, iako bi im ona donijela neposrednu korist. Obnovljen jc program državnih prava, nc više kao instrument aristokratskog konzervativizma, nego kao izraz radikalnog nacionalizma.

Pred opasnošću od vlastitih radikala, umjereni Česi i Nijemci u Carevinskom vijeću bili su prisiljeni da se udruže. Njemački liberali više nisu mogli braniti unitarnu državu kad su je odbacili njemački radikali; staročesima jc pak bio potreban praktičan uspjeh da bi ugušili kritiku mladočeha. Tako jc 1890. češko-njemački odbor, pod Taaffeovim predsjedanjem, konačno dogovorio ono provedivo rješenje na koje jc Taaffe toliko čekao. Jednostavno jc predložio da se višenacionalne pokrajine administrativno podijele prcima

nacionalnom sastavu, a da se pokrajinski organi (prizivni sudovi, upravne instance i tako dalje) udvostruči. Na taj način, na primjer, od četrdeset jednog suca češkog Vrhovnog suda, njih petnaest još uvijek nc bi moralo znati češki.[1] Međunacionalno trvenje bi se smirilo stvaranjem dovoljnog broja birokratskih položaja da se zadovolje obje narodnosti. Takva nezgrapna zamisao bila bi ostvariva samo ondje gdje neka narodnost jednostavno želi da jc ostave na miru. Takav je aranžman mogao zadovoljiti Talijane u Tirolu: talijanska su područja razgraničena i dobila su

upravu na svom jeziku te su samo nominalno bila podređena pokrajinskoj vlasti u Innshrucku. Ali Talijanima nije bilo stalo do Tirola; oni su se htjeli ujediniti s talijanskom nacionalnom državom pa su autonomiju prihvatili *de mieux*. Osim toga, područje na kojem su živjeli bilo jc kompaktno njihovo i periferno, te nisu polagali nikakva prava na Innsbruck, glavni grad pokrajine. Pa i tako, kad su poslije zatražili da se na Sveučilištu u Innshrucku školuju na svom jeziku, su na žestok i uspješan otpor Nijemaca.[2] A radilo se o Talijanima, »historijskom narodu« čiji zahtjev za kulturnom autonomijom nisu mogli osporiti čak ni Nijemci.

U Češkoj su to nagodbu 1890. odbili i Česi i Nijemci. lako su sami zahtijevali odvajanje isključivo njemačkog područja, Nijemci se nisu htjeli odreći Praga i zato su ustrajali na jedinstvu Češke, iako jc iz toga logički proizlazilo da bi oni onda bili tolerirana manjina. I mladočesi su inzistirali na jedinstvu Češke, što im jc bio uvod u zahtjev da cijela Češka bude njihova. Naposljetku, međusobna borba jačala jc i češke i njemačke radikale, a ako bi se podijelili, izgubili bi masovnu podršku. Taffeova politika čekanja uspjela jc iz pogrešnih razloga. Naime, on jc mislio političkim prvacima pokazati da je radikalizam bezumlje, a oni su dočekali da im radikalizam ugrozi opstanak. Blago nezadovoljstvo pretvaralo se u žestoko nezadovoljstvo, pa su prvaci iz Carevinskog vijeća zapravo pokušali Taaffea spasiti od njega samoga. Njihovo pomirenje nije bio dokaz da nacionalni antagonizam slabi nego da jača, i to pomirenje ih jc upropastilo. Na izborima 1891. Rieger jc doživio da ga osuđuju kao izdajicu, a njegove su pristaše mladočesi potukli do nogu; njemačke liberale jc krajnjim naporom spasila svojim utjecajem vlada iako su nominalno bili u opoziciji. Taaffe jc shvatio da se izborna tijela više nc daju obuzdati pa je izvukao zaključak da građanske nacionaliste treba

[1] U ono doba jc Vrhovni sud u Londonu imao dvadeset jednog člana. Uz to, Češki Vrhovni sud bio je samo jedan od mnogih takvih pokrajinskih organa. Po tome se može prosuditi opseg probitaka za koje su se narodnosti borile i balast birokracije što ga jc valjalo stvoriti da bi im se udovoljilo.

[2] Umjesto toga jc tirolskim Talijanima ponuđeno školovanje na talijanskom na Sveučilištu u Trstu. Nikome nije palo na pamet, pa ni samim Talijanima, da će jednog dana talijanski nacionalisti zahtijevati i Trast.

potući uvođenjem općeg izbornog prava.

Među konzervativcima devetnaestog stoljeća vladalo je opće mišljenje da je nacionalizam građanski pokret koji nije zahvatio ni aristokraciju ni mase: stoga, ako se aristokratski monopol na vlasti ne može održati, onda treba pozvati mase u borbu protiv građanskog nacionallizma i liberalizma. Obraćanje Carevine zaostalim narodima nije bila nikakva novost: u biti je s takvom koncepcijom Radetzky i pobijedio 1848. godine. Zatim je Schaffle, polusocijalistički radikal, 1871. pridobio aristokrata Hohenwarta za ideju da se protiv Madžara i Nijemaca iskoriste podređeni narodi. I onda je 1893. Steinbach, također socijal-ekonomist, pridobio Taaffea za ideju da se protiv inteligencije svih nacija iskoriste glasovi masa. Franjo Josip se dao nagovoriti jednostavnijim argumenttom. Uplašen porastom socijaldemokracije u Austriji, a nesklon da krhku strukturu austrijskog ustavnog života uzdrma represivnim mjerama koje je Bismarck bio primijenio u Njemačkoj, ponadao se da će opće izborno pravo donekle zadovoljiti austrijske radnike, ili im bar umanjiti revolucionarnost.

Taaffe nije imao za sobom nikakve parlamentarne stranke; jedino su mu uporište bile interesne skupine, »Željezni krug« klerikalaca, veleposjednika i Poljaka. Oni su ga podržavali kao carskog ministra predsjednika, a njihova je podrška bila uvjetovana time da ničim ne ugrozi njihove povlastice ili opstanak. Prijedlog što ga je Taaffe podnio 1893. da se kurijalni izborni red zamijeni općim izbornim pravom – nije ugrožavao samo liberalnu opoziciju nego i Taaffeovu vlastitu stranu: od »željeznog kruga« tražilo se da počini samoubojstvo u ime odanosti caru, a to je odanost zapravo bila samo obrana njihovih vlastitih pozicija. Krupni su zemljoposjednici strahovali od seljačkog parlamenta, a Hohenwart, koji je već odavno bio zaboravio Schaaffeove ideje, protivio se »prenošenju političke ravnoteže s posjedujućih na neposjedujuće klase«. Poljacima bi velik dio njihove pokrajine, Galicije, preoteli Malorusi. A medu klerikalcima je malo njih vjerovalo da će Crkva moći preživjeti opće izborno pravo kao što je preživjela tolike političke sustave. Taaffeove najodanije pristaše, staročesi, bili su razbijeni na izborima 1891, a mladočesi, koji su ovisili o glasovima buržoazije, bili su spremni da se pred tom prijetnjom za svoj opstanak udruže čak i s njemačkim liberalima.

Koaliciju protiv Taaffea potaknuo je, a možda i organizirao, Kálnoky. Od Bismarckova pada protekle su dvije godine i za to vrijeme je habsburška prevlast na Balkanu dosegla vrhunac. Engleska i Austro-Ugarska bile su u bliskim odnosima, dobre saveznice koliko su to mogle biti a da Engleska ipak ne stupi u »četvorni savez« o kojem se šuškalo. Njemačka je, slijedeći »novi kurs«, otvoreno antiruski, pružala bezrezervnu podršku

Austro-Ugarskoj na Balkanu. Njemački car Vilim II je 1889. rekao Franji Josipu: »Onog dana kad AustroUgarska uvede opću mobilizaciju, bez obzira iz kojih razloga, istog će dana i Njemačka to učiniti.« Napuštene su Bismarckove ograde, s posljedicama koje je on predvidio: čim se Njemačka obavezala na podršku na Balkanu, odluka o akciji prešla je s Berlina na Beč. Međutim, Kálnokyjev presudan položaj poljuljao je Gladstone svojim povratkom na vlast u srpnju 1892. Engleska liberalna vlada raskinula je Sredozemnu antantu i na Austro-Ugarsku gledala nepovjerljivim okom. Sam Gladstone nikad se nije odrekao svoga Buda što ga je izrekao 1880: »Nema točke na cijeloj karti da biste mogli u nj uprijeti prstom i reći da je to Austrija učinila nešto dobra« Da su Taaffea pustili da se u interesu austrijskog konzervatizma posluži istom smicalicom kojom je Disraeli 1867. pokopao vigovce, to bi engleskim liberalima bio dokaz da su im sumnje opravdane i zahlađenje bi bilo potpuno. Što je još važnije, povlačenjem Engleske s Istoka Kalnokyju je Njemačka postala još potrebnija. Uvidjevši da Engleze ne može sam odvratiti od njihova negativnog stajališta, obratio se Njemačkoj ne bi li namamila Englesku da se vrati na aktivniju liniju. Kad bi svi nagovori pali u vodu, Austro-Ugarskoj bi još potrebnija bila izravna pomoć Njemačke na Balkanu.

U Njemačkoj je vlada proživljavala neko čudo,kratkotrajno razdoblje raspoloženja za demokratsku politiku. Bismarckov nasljednik Caprivi nastojao je pridobiti njemačke naprednjake i socijaliste; čak je i njegova podrška Austro-Ugarskoj na Balkanu pokazivala da se vraća velikonjemačkom radikalizmu iz 1848. Unatoč obostranim deklaracijama o nezavisnosti, Beč i Berlin nisu mogli odijeliti svoje sudbine. Godine 1848. Metternichov pad je uzdrmao prusku monarhiju; u šezdesetim godinama je Schmerlingov pangermanizam prisilio Bismarcka da postane njemački nacionalist; a 1879. je Bismarckov raskid s nacional-liberalima otvorio vrata Taaffeu. A sada, s Caprivijem, dobri odnosi berlinske vlade s demokratskim strankama onemogućili su Taaffeu opstanak u Beču. Kalnoky ne bi mogao računati na podršku Njemačke kad bi austrijska vlada ostala otvoreno konzervativna, klerikalna i antinjemačka. Osim toga, Caprivi je bio prvi njemački ministar predsjednik, nakon 1848, koji je bio prijateljski raspoložen prema Poljacima, pa je i to bilo nepovoljno za Taaffea. Ka1nokyju su austrijski Nijemci bili deveta briga, ali mu je i te kako bilo stalo do podrške Njemačke. Kako se Caprivi demagoški obraćao radikalima za podršku, i Kalnoky se udvarao radikalima u Njemačkoj. Uostalom, to je bila igra u kojoj on nije imao što izgubiti, jer je njemački radikalizam, kako je Bismarck bio točno shvatio, zbog svojw velikonjemačke optike morao silom prilika ići na ruku prije Beču nego Berlinu. Stoga je Kalnokyju u Austriji, iz vanjskopolitičkih razloga, bila potrebna liberalna, naoko ustavna vlada, koja će za sobom imati Nijemce i Poljake. Možda mu je uz to

bilo drago da sruši ministra predsjednika Austrijanca i time pokaže kako je on, kao »zajednički« ministar vanjskih poslova, nasljednik kancelara, od svih ministara najmoćniji.

Konačni je udarac Taaffeu zadao Franjo Josip; u krajnjoj liniji je ministar predsjednik ovisio o caru, a ne o »željeznom krugu«. Franjo Josip je u svojoj politici često bio kontradiktoran, a u vlastitom mišljenju je najkontradiktorniji bio u pogledu Nijemaca. U izvjesnom smislu oni su mu bili glavni protivnici i nikad im nije oprostio što su mu htjeli dirati u prerogative. S druge strane, i sam jc bio Nijemac, baštinik primata u Njemačkoj što je bio potrajao stoljećima; najdičnija mu jc uspomena bila sastanak njemačkih vladara u Frankfurtu 1863, a najgore poniženje poraz 1866. godine. Uz to, svojim teškim mediokritetom bio je savršen tip njemačkog *Biederkeita* što ga je Schnitzler opisao kao spoj gluposti i lukavosti. Tu njemačku tupost otkrio je u svojim rijetkim neopreznim izjavama. Tako, kad su mu prvi put sugerirali da se okruni hrvatskom krunom kako bi pridobio Hrvatw, zapanjeno jc uskliknuo: »Ali ja sam njemački vladar!« Zacijelo se nije omilio ni Česima kad je prigodom jednog posjeta Pragu 1868. zadovoljno primijetio kako »Prag ima sasvim njemački izgled«, što je po njegovu shvaćanju bio najveći kompliment. Franjo Josip je zadovoljno gledao kako njemački liberali odlaze s vlasti i kako ih Taaffe nadmudruje u Carevinskom vijeću, ali ga je zabrinula optužba da će ih opće izborno pravo zatrti. Osim toga, u odbijanju mladočeha da prihvate nagodbu iz 1890. mogla se naslutiti opasnost i za Nijemce i za monarha.

Franjo Josip je vidio nešto još gore. Koalicija njemačkih liberala, Poljaka, mladočeha i krupnih zemljoposjednika nastala je isključivo na otporu općem izbornom pravu; kad bi se održala, njemu bi nametnula »parlamcntarnu« vladu. Taaffe jc bio na vlasti samo iz jednog razloga da spriječi stvaranje parlamentarne vlade; kako mu to nije pošlo za rukom, Franjo Josip morao je posegnuti za drugim sredstvima. Upotrijebio je metodu koju je često koristio u pogađanju s historijskim narodima i koju će i opet upotrijcbiti; zaprijetio je da će surađivati s masama ako mu se bude diralo u vlast. Htjednu li mu parlamentarni prvaci nametnuti vladu, on će podržati Taaffea i na neki način provesti opće izborno pravo; pristanu li da budu ministri pod njegovim uvjetima, »izborna geometrija« neće se mijenjati. Političari nisu htjeli vlast, željeli su samo sačuvati povlašteni položaj svoje nacije ili klase, pa su objeručke prihvatili careve uvjete. U studenom 1893. Taaffe je otpušten i osnovana je koaliciona, pseudoparlamentarna vlada. Poput Taaffeove, i to vlada je ovisila o carevoj volji. Podređenim narodima još jednom je izdaleka predočena perspektiva ravnopravnosti, ali je ponuda, kao i svaki put, opet bila samo taktički potez dinastije radi očuvanja svoje vlasti. Taaffe je pružio Austriji predah

od četrnaest godina, ali nije iskorišten kako bi valjalo. Sad se, posljednji put, dinastiji i Carevinskom vijeću pružila nova mogućnost; ishod će iz temelja uzdrmati ustavnu Austriju. U roku od nekoliko godina svi će žaliti za blaženim danima »željeznog kruga« i Taaffeova »prtljanja od danas do sutra«.

XIV

GODINE POMETNJE: OD TAAFFEA DO BADENIJA, 1893-97

Taaffeov pad doveo je austrijsku politiku na mrtvu točku. Njegov se sustav izvrsno poklapao s austrijskim prilikama, a sad nitko nije znao čime bi se mogao zamijeniti. Parlamentarne skupštine, navikle su da Taaffeu prijete kao uvod u pogađanje s njim, konačno su ostvarile svoje prijetnje, ali nisu imale ni trunka želje da ga zamijene. Car ga je pustio da ode ne shvaćajući razloge njegova pada, i bez ikakvc koncepcije neke alternative. Novi bi *Kaiserminister* bio beskoristan; samo bi produžio Taaffeov sustav ali bez njegovih hokus-pokusa. A drugoga, caru prihvatljiva sustava nije bilo, jer je opozicija Taaffeu bila udruženija samo na pukoj negaciji. Stoga je Franjo Josip, koji je faktički odlučio da Taaffe ode, prebacio odgovornost na Carevinsko vijeće; ako nije htjelo tolerirati carsku vladu, onda neka ima pseudoparlamentarnu vladu i pokaže zna li bolje!

Na čudan, perverzan način, u događajima od 1893. do 1897. ponovilo se, kao parodija, ono što se zbivalo 1848. i 1849. godine. Taaffe je bio nešto ciničniji i trivijalniji Metternich koji je ovisio o carskoj podršci i čuvao carsku vlast lavirajući između narodnosti i klasa. Onda mu je u studenom 1893. car otkazao podršku i dopustio jednu političku intrigu, otprilike kako je Dvor dopustio »carski prevrat« od 13. ožujka 1848. S Taaffeovim odlaskom, kao i 1848. s Metternichovim odlaskom, dinastija se nagla u neprilici, pa je ljutito gurnula problem pred svoje podanike, kao da su za sve zlo samo oni krivi; na kraju, izgubivši strpljenjc, pozvala je čovjeka čvrste ruke – u ono doba Schwarzenberga a sada Badenija – da je spasi od njezina vlastita promašaja i odlučnom akcijom uspostavi red. Međutim, tu analogija prestaje: događaji 1848. bili su stvarnost, dok su oni od 1893. do 1897 bili komedija, smišljena izvedba s izabranim glumcima koji pojma nemaju da u pitanju i nije ništa stvarno. Ipak, iza bombastičnih fraza i taštih ličnosti bilo jc neke stvarne pozadine: na kazališnim daskama Carevinskog vijeća razarala se ustavna Austrija, što je odlučilo o sudbini milijuna ljudi u Srednjoj Evropi, pa i dalje.

Za Taaffeom je došla vlada koja je pretendirala da bude parlamentarna, vlada sastavljena od stranačkih vođa i stoga teoretski više konstitucionalna. U stvarnosti,

stranke nisu nikad prihvatile ustav i nisu mogle naći nikakve osnove za sporazum. Svaka jc stranka ostala »interesna skupina« koja teži da od trenutnog ministra ishodi što više za svoje posebne interese, pa je onda spremna da u općim pitanjima glasa s vladinom većinom. Stranke nije spajala ni odanost Carevini ni zajedništvo političkih nazora; nisu bile kadre čak ni da razrade neku zajedničku opozicijsku taktiku. Poljaci i veleposjednici bili su u parlamentu samo da bi pazili da vlada ničim ne ugrozi njihove povlastice, Galiciju i veleposjede; Nijemci, u teoriji liberali, samo su se trsili da sačuvaju položaj Nijemaca kao »državnog naroda«; mladočesi su kanili stvarati sve gore poteškoće dok ec iznude priznanje jedinstva Češke na Češkoj osnovi. Od koalicije tako divergentnih i neodgovornih elemenata nije se mogla stvoriti nikakva prava vlada. Rješenje jc bilo karakteristično za austrijsku ustavnu farsu: podmićivanje stranaka preneseno je iz Carevinskog vijeća u vladu. Stranački prvaci ušli su u »koalicionu« vladu i ondje nastavili svoje međusobne konflikte stalno prijeteći ostavkama ili prijelazom u opoziciju ako se ne udovolji njihovim partikularistčkim zahtjevima. Nije se ni pokušao stvoriti neki koalicijski program ili postići dogovorno rješenje onih pitanja na kojima jc pao Taaffe. Nastavljena jc politička dražba iz Taaffeovih dana, samo što više nije bilo dražbovatelja a nuditelji su se natjecali da naizmjenice zauzmu njegovo upražnjeno mjesto. Više nije bilo vladine politike pa je, kao u predožujskom razdoblju, njezino mjesto preuzela administracija. Slabost i zbrka u središtu vlasti jest luksuz koji može priuštiti sebi samo država koju drži željezna konstrukcija birokracije; Austrija je pak dvadeset posljednjih godina svog postojanja živjela samo u svom golemom organizmu državnog činovništva. Taj organizam funkcionirao jc i održavao državu još dugo nakon nestanka političkog života. To protuslovlje zbunjivalo je svojedobno promatrače s početka dvadesetog stoljeća, jer je teško povjerovati da jc jedno golemo stablo, snažno poduprto željeznim potpornjima, mrtvo samo zato što ne lista.

Te dvije godine pseudoustavne vlade bile su ispunjene jalovim polemikama, važnim samo kao sredstvo kojim je vladina koalicija dobivala i gubila glasove. Ali jedna od tih debata pokazat će se presudnom; slučaj je htio da joj tema bude gimnazija u Celju, pitanje koje je samo po sebi otkrivalo sve bolesti Austrije i svu zamršenost nacionalnih kontroverzija. Pokrajina Štajerska, u kojoj je Celje, imala jc njemačku većinu, a u svom sjevernom dijelu bila je isključivo njemačka; na jugu su trgovišta bila njemačka a okolica slovenska, a kako jc migracijom sa sela stalno raslo gradsko stanovništvo, to su se ta mjesta sve više slovenizirala. Slovenci su počeli zahtjevati da gradovi udovolje njihovim kulturnim potrebama, napose da obuka u državnim gimnazijama bude i na

slovenskom, a nc samo na njemačkom jeziku. Zahtjev je štajerski sabor, sa svojom starom njemačkom većinom, uporno odbijao, pa su ga Slovenci postavili u Carevinskom vijeću gdje su ih podržali Česi. Taaffe jc 1888. bio odobrio slovenske razrede u gimnaziji u Mariboru, najvećem gradu južne Štajerske. Ohrabreni time,. Slovenci su zatražili da se slovenski razredi otvore i u gimnaziji u Celju, manjem gradu dublje u slovenskom području gdje je premoć Nijemaca već opadala. Celje je raspalilo strasti, što Maribor nije. Maribor jc još bio autentično njemački iako su se slovenska djeca školovala na svom jeziku; ali u Celju, čim bi Slovenci dobili srednjoškolsku naobrazbu na svom jeziku, vise se nitko ne bi služio njemačkim kao jezikom svoje kulture i Nijemci bi ostali bez Celja. Slične borbe vodili su suparnički češki i njemački školski savezi u bezbroj sela i gradića Češke, ali je Celje stjecajem prilika kondenziralo antagonizam između Nijemaca i Slovenaca u Štajerskoj i tako postalo simbol borbe između Slavena i Nijemaca širom Austrije.

Taaffe je za budžet 1888/89. bio kupio slovenske glasove obećanjem da će uvesti slovenske razrede u Celju; onda je sa sebi svojstvenom dovitljivošću izbjegao da ga ispuni, pa je 1893. i pao, a nastava se u celjskoj gimnaziji i dalje održavala samo na njemačkom jeziku. Zatim je došla koaliciona vlada koja je navrat-nanos stvarala većinu dijeleći šakom i kapom svakakva obećanja, a među njima je ponovila i obećanje dano Slovencima još 1888. godine. Kad se vlada prihvatila posla da ispuni svoja obećanja, oko celjske gimnazije iskrsnule su strahovite poteškoće. Kad bi se uveli slovenski razredi, onda bi Nijemci – ne samo štajerski zastupnici nego cijeli njemački blok – izašli iz vladine većine; kad se slovenski razredi ne bi uveli, onda bi se Slovenci povukli i za sobom povukli i Celje. Cijele 1894. godine sav se austrijski politički život vrtio oko celjskog problema. Nijemci nisu htjeli »napustiti pionire njemačke kulture na Jugu«, a Slovenci se nisu htjeli zadovoljiti vladinom ponudom da se otvori druga, isključivo slovenska gimnazija u nekom drugom gradu gdje Nijemci nemaju tradicionalnog oslonca. Nije se mogao naći kompromis. U lipnju 1895. vlada je uspjela u Carevinskom vijeću progurati odluku o slovenskim razredima u celjskoj gimnaziji, na što su se Nijemci povukli iz vlade i koalicija se raspala. Tako je propao i posljednji pokušaj da se u Austriji vlada ustavnim putem. Odsad do Austrijom vladati carski povjerenici, od kojih će neki izmusti od Carevinskog vijeća neku škrtu snošljivost, dok se većina njih neće na nj ni obazirati.

Ustavna je Austrija odumirala i propadala zbog neodgovornosti političkih prvaka. Većina tih političara uvažavala je potrebu da Carevina bude jaka, i osim njemačkih ekstremista nitko od njih nije želio da je uništi, samo što nikad, nemajući vjere u sebe, nisu uočili da Carevina ovisi o njima. Od prethodnih generacija naslijedili su pouzdanje u

»vlast«, a nisu shvaćali da su, po«stavši ministri, oni ta »vlast; mislili su da postati ministar znači samo sebi osigurati bolju poziciju s koje će se pogađati za svoje partikularne interese. Osim toga, Austriju je pogađala pravna zbrka nastala primjenom triju ustavnih sustava – Listopadske diplome, Veljačkog patenta i »ustavnih zakona« iz 1867. godine – što su se naslagali jedan na drugi a da im nisu riješena međusobna protuslovlja. Pokrajine su iz godine u godinu stjecale sve veću samoupravu, ali nisu se koristile za onu svrhu koju su im svojedobno bili namijenili još njihovi feudalni gospodari – da spriječe širenje etničkih sukoba izvan pokrajinskih granica. Naprotiv, da bi se nacionalne sku-pine navele na priznanje središnje vlasti, dopušteno im je da svoje pokrajinske svađe prenesu u Carevinsko vijeće. Kao i uvijek, habsburška je država željela priznanje, pa makar zbog toga bila raskomadana. Njemačka manjina u Celju pozivala je u pomoć Nijemce cijele Štajerske, a ovi su opet mobilizirali Nijemce iz Česke, Beča, pa čak i iz Bukovine. Slovenska većina u Celju, nadjačana njemačkom većinom u Štajerskoj, obratila se Slovencima Kranjske, a ovi su dobili podršku Čeha i maloruskih zastupnika onkraj Karpata. Unatoč svom imenu, Reichsrat nije bio nikakvo Carevinsko vijeće nego zbor zaraćenih nacionalnih grupacija; čak su i veleposjednici, navodni Austrijanci, pretpostavljali da su Austrija i veleposjed jedno te isto. Neodgovornost političkih vođa poticala je, čak i silila cara da vlast zadrži u svojim rukama. Ipak, njih je samo odgovornost mogla otrijezniti. Međunacionalni sukobi, koji su pokopali Austriju, bili su dokaz općeg uvjerenja da je Austrija vječna. U caru je iz godine u godinu samo jačala odlučnost da svoju vlast ne dijeli s neodgovornim političarima, a političari su iz godine u godinu, nemajući udjela u vlasti, postajali sve neodgovorniji .

Na jedan drugi način, austrijskoj državi smetala je i njezina moć; nije doživjela da joj djelokrug reducira kakvo sretno razdoblje *laissez-fairea,* i zato je razloga za međunacionalne konflikte bilo mnogo više. Nije bilo privatnih škola ni bolnica ni samostalnih sveučilišta, pa je država, u svom beskrajnom paternalizmu, obavljala svakakve danosti, od veterinarske službe do građevinske inspekcije. Svako postavljanje učitelja, željezničkog poslužitelja, bolničkog liječnika, poreznika, bio je znak za međunacionalni sukob. Nadalje, kapitalistička privreda tražila je od države da joj pomogne carinskim olakšicama i subvencijama; to u svakoj zemlji izaziva onu; »Ruka ruku mije«, a nacionalizam je pružio razlog više da se ruke miju. Poduzetnici Nijemci tražili su od države pomoć u očuvanju svojih privilegija, a poduzetnici Česi tražili su od države pomoć da isprave stare nepravde. Prva jc generacija nacionalnih suparnika bila proizvod sveučilišta te se borila za mjesta na najvišoj stručnoj razini:

njihovi sukobi ticali su se svega nekoliko stotina položaja u državnoj službi. iduća je generacija bila plod općeg osnovnog obrazovanja pa se tukla za tričava mjesta državnih činovnika kakvih je bilo u svakorn selu, a otuda su i međunacionalni sukobi pri kraju stoljeća bili masovniji.

Školovana čovjeka čekala je državna služba u svakoj struci osim novinarstva donekle, prava; ipak su te dvije samostalne profesije najviše ovisile o nacionalizmu. Obje su pridonijele da se začne nacionalna borba i obje su živjele od nje. Obje su bile isključivo urbane profesije i, prema tome, u staroj Austriji isključivo njemačke u toj mjeri da su u Ugarskoj, gdje nije bilo dovoljno obrazovanih Nijemaca, njihova mjesta morali preuzeti Židovi. Nacionalizam jc provalio kad se seljacima, pošto su se opismenili, prohtjelo da čitaju novine, i kad im se, pošto su oslobođeni, prohtjelo da uče pravo. Prije nacionalnog buđenja, Slovenac s ambicijom da postane novinar mogao se zaposliti samo u mjesnom njemačkom listu, gdje jc bio u neravnopravnom položaju sa svojim kolegama Nijemcima. Čim bi se seljaci i nekvalificirani radnici naučili čitati, spremno bi prihvaćali bilo kakve drugorazredne slovenske novinc, a i dojučerašnji Nijemac je mogao napraviti karijeru pišući na slovenskom. Tako je slovenski prvak u Kranjskoj više od jedne generacije nosio neprijeporno njemačko ime. U Trstu jc slovenski prvak imao talijansko ime, a talijanski prvak slovensko; ni prvi ni drugi ne bi se po svojim sposobnostima popeli tako visoko i ubrali toliko aplauza da su ostali kod svog naroda. I odvjetnicima je nacionalizam donio blagostanje, ili bar glas. Polupismeni rumunjski seljak pravdaš radije se obraćao lošem odvjetniku koji govori rumunjski, nego dobro potkovanom i iskusnom s kojim bi morao mucati na njemačkom. U svakom jc gradiću nacionalni odvjetnik bio središte nacionalnog pokreta: samo je on mogao upućivati svoje sunarodnjake i naći sud pred koji će iznijeti njihove zahtjeve.

Ljudi su većinom, pa i u slobodnim profesijama, bili savjesni i marljivi. Nacionalizam je bio utočište onima koje su snašle tegobe – tvorničaru kojem je profit padao, studentu koji nije uspio diplomirati, kirurgu koji je zabrljao operaciju. Malo je ljudi koji se zadovoljavaju onim što postižu u životu; zato je bilo mnogo onih koje je, nekog prije nekog poslije, privukao nacionalizam. Međutim, pri kraju devetnaestog stoljeća, industrijski radnik i težak (ali nc bogati seljak) još su bili daleko od nacionalizma. Oni su još prihvaćali »vlast«, iako skeptičnije nego u doba Radetzkoga. Austrija se industrijalizirala: u Češkoj je teška industrija bacila u zasjenak tradicionalne obrte, a po gorskim dolinama Kranjske i Štajerske nicale su željezare. A tvornice su grobari svake tradicije i poštovanja. Seljak jc skidao kapu vlastelinu a cara je smatrao mnogo većim i beskrajno

dalekim vlastelinom; unatoč Kudlichovu djelu 1848, seljak je bio »nečiji«. Tvorničar nije skidao kapu nikome, a tvornički radnik, kad bi i taknuo kapu pred svojim poslodavcem, nije bio njegov nego je i stvarao sindikate da bi mu obuzdao moć. Između grada i sela nije bilo oštre podjele, pa se gubitak poštovanja prenosio iz prvog u drugo. Mase više nisu bile podsvjesno austrijske, ali još nisu bile ni nacionalno svjesne, te bi se možda i priklonile Austriji – da im je to Austrija imala što ponuditi.

Tradicionalni »austrijski« staleži bili su zemljišna aristokracija i birokracija, nekad zavađene a sad u slozi. Ni jednoj ni drugoj, položaj i nazori nisu dopuštali kontakte s narodom. Plemići su u austrijskom narodu gledali proširenje svoga seljaštva, s jedinom funkcijom da plemstvu omogućuje raskošan život, a birokrati su narod poznavali samo kao objekt uprave pa je za njih tražiti od masa neki austrijski duh bilo isto što i takvo nešto tražiti od njihovih pisaćih stolova. Osim toga, to dva »austrijska« staleža vezivala je lojalnost caru, a u borbi protiv »liberalizma«, koji je ugrožavao carevu samostalnu vlast, bill su iscrpli svu svoju energiju. Sam Franjo Josip nije prezao od toga da manipulira narodima, pa i da ih huška jedne na druge; jedini mu jc cilj bio da spriječi svako miješanje u vojsku i vanjsku politiku – što su dva presudna zahtjeva svakog pravog liberalizma. Konačno jc u devedesetim godinama postalo jasno kakvom je cijenom plaćena pobjeda nad liberalizmom: da bi se habsburška vojska spasila od nadzora parlamenta, buržoazija je skrenuta na kolosijek međunacionalnih sukoba, a sad su ti sukobi zaprijetili raskolom u austrijskoj državnoj vlasti, pa i samoj habsburškoj vojsci. Ideal vjernosti vrhovnom gospodaru rata mogao jc odgovarati plemstvu koje je služilo u oficirskom koru, pa birokraciji koja je skupljala poreze za vojsku, pa i neukom seljaštvu od kojeg se nekada stvarao vojnički i podoficirski kadar. Ali nije odgovarao privrednim i intelektualnim slojevima buržoazije, niti industrijskom radništvu, a nije odgovarao ni seljaštvu čim je ono steklo osnovno obrazovanje.

Franjo Josip je bio car bez ideja; to mu jc bila snaga koja mu je omogućila da se održi. Međutim, potkraj devetnaestog stoljeća državu su tvorile i vodile ideje; kako habsburška dinastija nije mogla odglumiti nacionalističku preobrazbu kao što je to izvela kuća Hohenzollerna, morala se pronaći neka »austrijska ideja«. Kao geslo bilo ju je svugdje, ali u praksi nije nikad ostvarena. Dinastija je raspolagala samo jednom tradicionalnom idejom, iako je za Josipa II bila privremeno napuštena: savezništvo s Katoličkom crkvom. Habsburšku je dinastiju od rane propasti spasila protureformacija, to jc austrijska kuća sve do svoga kraja dijelila s papinstvom univerzalistički karakter. Franjo Josip se najprije poslužio svojom apsolutnom vlašću da poništi odluke Josipa II i obnovi savez s

Katoličkom crkvom u borbi protiv liberalizma, a Taaffe ga je još jednom obnovio nakon antiklerikalne buržoaske vlade. Savez nije bio savršen. Crkveni su dostojanstvenici bill »Austrijanci« i svećenstvo njemačkih seoskih područja bilo jc spremno da svoje seljaštvo nahuška protiv liberalnog Beča, ali Crkva nije mogla dopustiti da se od nje otuđe uskrsnuli narodi, naročito kad su joj naočigled konkurirale Pravoslavna i Unijatska crkva, kojima nije bilo teško da se poistovjete s narodom. Jer, Crkva je postojala još prije Habsburgovaca a postojat će i poslije njih, pa iako je favorizirala dinastiju, morala je misliti i na budućnost.

Unatoč tome, »austrijsku ideju« u njezinoj posljednjoj verziji – onoj što je, iako na slabim nogama, nadživjela i dinastiju i Carevinu – ipak je stvorio katolicizam. Kršćansko-socijalistička stranka, koju je organizirao Lueger, bila je prvi pravi pokušaj Crkve da pođe s masama, demokratskiji – pa i demagoškiji – pokušaj od svoga pandana u Njemačkoj, Stranke centra. Kršćanski socijalisti apelirali su kod seljaštva na njegov tradicionalni klerikalizam, a ipak su ga oslobodili ovisnosti o vlastelinu; štoviše, unatoč seljakovoj odbojnosti prema gradu, uspjeli su ga udružiti sa sitnim trgovcem i obrtnikom koje je ugrozio razvoj krupne industrije. Faktički je Kršćansko-socijalistička stranka bila austrijska verzija francuske Radikalne stranke (pa čak i radikalizma Lloyda Georgea u Engleskoj), samo što je djelovala u suradnji sa Crkvom, a ne protiv nje. Cilj joj je bio da »malog čovjeka« zaštiti od društava s ograničenim jamstvom i sindikata, od banaka i lančanih trgovina, pa i od veleposjeda i mehanizirane poljoprivrede. Nastojala je da raz-buktane političke strasti skrene na Crkvi bezopasne

tokove: bila je antiliberalna, antižidovska, antimarksistička i antikapitalistička. Stranački prvaci znali su dobro što rade: iako su budili niske strasti, naročito anti-semitizam, smatrali su da uvijek mogu obuzdati strasti koje izazivaju. »Ja odlučujem tko jc Židov«, izjavio je Lueger i odlučno štitio svakog Židova koji se držao daleko od liberalizma i marksizma. A Seipel, kasniji prvak, o antisemitizmu svoje stranke rekao jc da je »to za rulju«. Ni na kraj pameti mu nije padalo da će jednog dana rulja umoriti njegovog nasljednika[1]. Kršćanski socijalizam bio jc pokusaj da se brčka po blatu a ostane čist. Kao stranka »malog čovjeka«, bila je »po ovlaštenju« carska; njezini prvaci znali su koliko vrijedi nadvojvodski patronat. U prvi mah su austrijski tradicionalisti bili zaprepašteni demagogijom kršćanskih socijalista: Franjo Josip je u devedesetim godinama prošlog stoljeća četiri puta odbio da potvrdi Luegerov izbor za

[1] Kancelara Dollussa kuga su 1934. ubili austrijski nacisti. (Prev.)

gradonačelnika Beča. A onda jc 1897. Lueger ipak prihvaćen i dinastija je potvrdila da je našla novog saveznika.

U devedesetim godinama, dok se dizala oluja nacionalizma, u Austriji se učvrstio još jedan veliki, univerzalni pokret i donio još jednu neočekivanu podršku univerzalističkom carstvu i dinastiji. Godine 1889. Viktor Adler okupio je razasute austrijske marksiste u Socijaldemokratsku stranku Austrije. Iste godine osnovana jc i Druga intcrnacionala, a marksizam se već bio udaljio od nakana svog osnivača. Marxova se politička strategija temeljila na iskustvima neuspjeha 1848. godine. Prodornim viđenjem Marx jc uočio nevoljkost njemačkih liberala da preuzmu odgovornost vlasti. Tu nevoljkost pripisao jc njihovu strahu da će izgubiti svoje posjede, te jc vjerovao da te nevoljkosti neće biti u radničkoj klasi koja nema što izgubiti. Marx jc bio prvenstveno i isključivo revolucionar. Nije propovijedao revoluciju zato da bi se ostvario socijalizam, nego jc postao socijalist zato da bi se ostvarila revolucija. Slagao se s tim da socijalistička stranka mora pridobiti povjerenje masa vodeći ih u svakodnevnoj borbi oko boljih nadnica i radnih uvjeta, ali mu je cilj bio usmjeren na tren kad će socijalisti osvojiti vlast i srušiti postojeći društveni poredak. Njemački socijaldemokrati, najveća »marksistička« stranka na svijetu, ubrzo su taj tren osvajanja vlasti prepustili dalekoj budućnosti, a austrijski socijaldemokrati slijedili su primjer svojih njemačkih kolega. Poput liberala koje su osuđivali, i oni su ustuknuli pred odgovornošću i dinastiji prepustili da preuzme zadatke koji su njima bili preteški. Koliko su kršćanski socijalisti bili buntovnici, toliko su socijaldemokrati bili revolucionari – samo na riječima.

Marksistički socijalizam bio jc teoretski univerzalan: propovijedao je jedinstvo radničke klase koja nema domovine i zamišljao je socijalističku Evropu bez ratova među državama i bez nacionalne mržnje. On jc, kao i tradicionalne vladajuće klase, u nacionalizmu gledao isključivo buržoasku ideologiju: međunacionalne sukobe smatrao jc sredstvom kojim se kapitalisti služe da bi snage države koristili protiv svojih inozemnih suparnika i da bi radničku klasu skrenuli s puta borbe protiv svoga pravog neprijatelja. U praksi je Marx bio rob četrdesetosmaške revolucionarne psihologije: priznavao jc zahtjeve samo historijskih naroda, iako u konkretnom slučaju historijsko revolucionarnih, to jest Nijemaca, Poljaka, Talijana i Madžara,[1] dok jc slavenski

[1] Pa i u njihovu slučaju osim Nijemaca, samo s rezervama. Italijo će »uvijek gospodariti Njemačka«. Madžare je podržavao zbog nade, koja se izjalovila, da će pomoći Beču u listopadu 1849. Restauraciju Poljske zahtijevao je kako bi se izazvao revolucionarni rat s Rusijom koji je Marx smatrao nužnim za ujedinjenje Njemačke; međutim, u slučaju revolucije u Rusiji, Marx i Engels su predlagali da Poljsku podijele Rusija i Njemačka. Engels je 23. svibnja 1851. pisao: »Ako bi se Ruse moglo pokrenuti, trebalo bi se udružiti s njima i

nacionalizam odbacivao kao rekcionarnu prevaru. Prihvatio je poljsku tezu da su Rutene – galicijske Maloruse – »izmislili« Habsburgovci kao oružje protiv Poljaka, i podupro je Engelsovo mišljenje da su češki i hrvatski nacionalni pokreti 1848. bill isključivo u službi dinastije i feudalizma, to da je slavenskim narodima Austrije, »kojima nedostaju elementarni uvjeti nacionalne opstojnosti«, suđeno da ih apsorbira revolucionarna socijalistička Njemačka. To uvjerenje o povezanosti Slavena i reakcije potvrdila mu je ruska intervencija u Ugarskoj 1849. godine. U šezdesetim godinama je panslavist Bakunjin osporio i konačno razbio Marxov utjecaj u Prvoj internacionali, što je još više produbilo Marxovu odbojnost prema Slavenima. Mržnja prema Slavenima odvela je Marxa i Engelsa na neke čudne staze. U svojoj fanatičnoj rusofobiji uvjerili su same sebe da je Otomansko Carstvo idealna država za izravan ulazak u socijalizam, bez ikakva prijelaznog kapitalističkog razdoblja; Gladstoneovo oduševljenje balkanskim narodima otpisali su kao sljepariju engleskog kapitalizma. Čak su došli dotle da slave Disraelija kao pobornika borbe protiv ruskog carizma za slobodu i socijalizam. Prema tome, socijalistička Evropa, kakvu je Marx zamišljao bila bi zapravo njemačka Evropa, u kojoj bi se kao suradnici tolerirali Madžari, Turci, možda i Poljaci.

Takvo su gledište zastupali i njemački liberali, a što se toga tiče, i Habsburško Carstvo u svojoj dualističkoj formi jer su i u njemu Madžari, Poljaci i bosanski Turci uživali povlastice »državnog naroda«. Kako je industrija bila najrazvijenija na njemačkim područjima Austrije, to su prve vođe austrijske socijaldemokracije bili Nijemci koji gotovo da i nisu htjeli čuti za nacionalni problem: u njegovu očitovanju gledali su smicalicu kojom se radnici s nižim standardom, Česi i Slovenci, koriste kao štrajkolomci protiv sindikalno organiziranih radnika Nijemaca. Štoviše, kako marksizam nije razvio nikakvu socijalističku teoriju međunarodne trgovine, austrijski socijaldemokrati gledali su Habsburšku Monarhiju s naivnim cobdenizmom[1] i pozdravljali je kao »golemo područje slobodne trgovine«. Uostalom, ambicioznom sindikalnom sekretaru više je godilo da ima svoje članove i u Lavovu i u Trstu, od Karpata do Alpa, nego da budu ograničeni na Beč i nekoliko okolnih gradova. Uz to, kako je Habsburško Carstvo donosilo blagostanje bečkim krupnim kapitalistima, to je donosilo blagostanje i bečkim radnicima koje su ti kapitalisti zapošljavali. Tako je Karl Renner, socijalistički autoritet u nacionalnim

Poljake prisiliti na uzmak.«

[1] Prema Richardu Cobdcnu (1804-1865), engleskom industrijalcu političaru zagovorniku slobodne trgovine. (Prev.)

pitanjima, osudio one koji se slažu s madžarskim zahtjevom za punom nezavisnošću, jer da je »za austrijski kapital ugarsko tržište neusporedivo važnije nego što jc marokansko za njemački kapital«. Njemačka socijaldemokracija bar se protivila imperijalističkim planovima Njemačke u Maroku, dok su austrijski socijaldemokrati podržavali bečki ekonomski imperijalizam u Ugarskoj i pogotovo na Balkanu. U istom duhu je jedan njemački socijalist podržao njemački imperijalizam u prvom svjetskom ratu: »Propast njemačke industrije bila bi i propast njemačke radničke klase». Tako će poslije i jedan britanski sindikalni funkcionar, postavši ministar vanjskih poslova, opravdati britanske imperijalističke posjede u istočnom Sredozemlju i Perzijskom zaljevu time što bi njihovim gubitkom britanski radnik osjetio manjak u svojoj platnoj vrećici. Ako dakle radnik hoće da s gospodarom dijeli njegov plijen, onda mora očekivati da će s gospodarem dijeliti i njegovu propast.

No, dok su s jedne strane podržavali jedinstvo Habshurškog Carstva i tako masama negirali nacionalna prava, s druge su strane socijaldemokratski političari ipak za sebe zahtijevali nacionalne slobode. Marx je pretpostavljao da će vođe radničke klase imati i klasni svjetonazor, a u praksi je socijalistički političar ili sindikalni funkcionar bio intelektualac, s građanskim shvaćanjima jednog učitelja ili birokrata. Socijalistički prvaci bili su obrazovani ljudi intelektualnih sposobnosti kojima je proizvodnja bila isto tako tuđa kao i samome Marxu, pa nisu bili ni imuni od nacionalističkih manija svoje klase čim bi se nenjemački radnici organizirali, dobili bi i svoje predstavnike, koji bi bili isto tako nacionalno svjesni kao i njihove kolege intelektualci. Otuda je slijedilo da su austrijski socijalisti podijelili sindikate, pa i samu stranku, na nacionalne sekcije ujedinjene samo nominalno. Tako su se poslovi u stranci i sindikatima dijelili, i udvostručavali, po nacionalnom kriteriju, iako su socijaldemokrati svima ostalima poricali pravo da primijene to isto načelo. Socijalisti su drugih narodnosti s marksizmom nedvojbeno primili donekle i njemačku boju, pa je u tom smislu austrijska socijaldemokracija proširila »austrijsku ideju«. Stranka je bila najjača u Beču, te je Beč i dao pokretu mislioce i ljude od pera. Ovi su pak, u pravom bečkom stilu, spajali smjele teze s krotkim zaključcima: revolucionarnim frazama širili su diljem Carevine shvaćanja bečkih radnika koji su živjeli od narudžbi velikih »austrijskih« zemljoposjednika i kapitalista.

Kako bilo da bilo, devedesetih godina su i kršćanski socijalizam i socijaldemokracija davali dojam antidržavnih pokreta. Zbog neuspjeha koalicione vlade 1895, Franjo Josip je bio prisiljen da se odrekne političkog sustava kojim se služio, bilo u liberalnoj ili

konzervativnoj formi, još od 1867. godine. Stranke nisu bile kadre da stvore vladu, i pogađati se s njima nije imalo smisla. Činilo se da je jedini izlaz u jakom čovjeku, spasitelju koji će se nametnuti autoritetom odozgo. Taj novi i, kako će se pokazati, posljednji spasitelj Monarhije bio jc Badeni, galicijski namjesnik. Badeni jc imao, uz Poljacima svojstvenu prilagodljivost, sve potrebne kvalifikacije. Bio je plemić i caru vjeran sluga, a istodobno i liberal, pa i ant- iklerikalac blagog tipa kao svi Poljaci, centralist; kao namjesnik bio jc poduzetan i efikasan, a smatralo se da je suvremenih političkih ideja. Problemu općeg izbornog prava, u kojem se nisu znali snaći parlamentarni političari, pristupio je na svoj inventivan način: prihvatio je načelo, ali se pobrinuo da od toga ne bude štete. Tako jc 1869. godine postojećem »kurijalnom« sustavu dometnuta i peta kurija s općim izbornim pravom koja je dala sedamdeset dva zastupnika. S tipično aristokratskom lakomislenošću, Badeni je računao da će se ti demokratski izabrani zastupnici zadovoljiti položajem parlamentame manjine.

U svakom slučaju, Badeniju je to bilo nešto sporedno. Poput mnogih drugih i prije i poslije njega, bio je uvjeren da može srediti sukob između Čeha i Nijemaca. Prva mu je briga bila ekonomski dogovor s Ugarskom koji je trebalo izglasati 1897, a računao je da će to postići s »liberalnim« blokom Poljaka, Nijemaca i umirenih Čeha. Još više od toga, kanio je obnoviti moć Austrije i tako Ugarskoj nametnuti posve nove uvjete nagodbe. A onda su mu, zbivanja na međunarodnom planu odjednom odriješila ruke.

Austro-Ugarska više nije bila evropska potreba, sa svim koristima i štetama koje joj je to donosilo. Kalnokyjevo obraćanje njemačkom liberalizmu 1893. godine propalo jc gotovo odmah. A 1894. godine Caprivi je postao oprezan i nije htio angažirati Njemačku protiv Francuske, što je Kalnoky smatrao nužnim da bi se Engleska pridobila za akciju na Istoku. Dapače, krenuvši drugim kursom, Caprivi je sporom oko doline Nila udaljio Englesku od Centralnih sila. U jesen 1894. godine Caprivi je otišao s položaja, a novi njemački kancelar Hohenlohe vratio se Bismarckovoj konzervativnoj politici nastojeći da obnovi prijateljske odnose s Rusijom i odustajući od favoriziranja Poljaka. Tako su i Kalnokyjeva vanjska politika i austrijska koalicija izgubile podršku Njemačke. Kad se 1895. u Engleskoj vratio na vlast Salisbury, Kalnoky je zaključio da mu se pruža nova prilika. Britanska se flota, posljednji put, pripremila da uđe u Tjesnace. Ali takvoj politici više nije bilo mjesta. Onemogućili su je praktički francusko-ruski pakt a moralno pokolj

Armcnaca. Potkraj 1895. godine Engleska se faktički odrekla obrane Otomanskog Carstva. Austro-Ugarska je prepuštena samoj sebi, izgubivši svog posljednjeg, slabog saveznika kad je Italija doživjela katastrofu s Etiopijom. U očaju izolacije, Kalnoky je bio primoran da sw okrene Vatikanu kao jedinoj nadi da parira francusko-ruskom savezu. Da bi se dodvorio Vatikanu, pokušao se umiješati u ugarske unutrašnje stvari i obuzdati antiklerikalizam koji je madžarskom šovinizmu najnoviji rezonator. Ali su Madžari podigli takvu prašinu da je Kalnoky morao otići s položaja. Tad se s problemima izolacije i prijeteće katastrofe na Balkanu suočio njegov nasljednik Goluchowski. Rusija se, po svemu sudeći, spremala da zauzme Bospor, a ni Njernačka ni Engleska nisu bile voljne pomoći Austro-Ugarskoj da se tome odupre. Onda je najednom, potkraj 1896, to opasnost minula. Francuska je spriječila ruski potez; pa i inače je Rusija bila okrenula pogled na Daleki istok, gdje je vidjela lakše a mnogo veće dobitke.

Tako je 1897. godine Goluchowski, bez ikakve osobne zasluge, postigao s Rusijom sporazum kakav je izmicao svakom austrijskom državniku još od Metternicha; i to ga je postigao čak bez ikakva mahanja konzervativnom solidarnošću, kako je to Metternich morao. Kao Poljak, Goluchowski je u Rusiju gledao i s odbojnošću i prijekim okom, ali su ga izolacija i njemački pritisak primorali da prihvati rusku ponudu. U svibnju 1897. Austro-Ugarska i Rusija su formalno zaključile sporazum o Balkanu, Rusija da bi imala slobodne ruke za Daleki istok, a Austro-Ugarska *faille de mieux;* to je bio sporazum jedine vrste koju je Habsburška Monarhija uopće ikad mogla prihvatiti, sporazum o što duljem odgađanju istočnog pitanja. Istok je, suvremenim žargonom rečeno, »stavljen na led«; suprotno očekivanjima, ostao je na ledu deset godina. Austro-ruski sporazum donio je AustroUgarskoj veliko olakšanje, ali i veliku opasnost. Više nije morala strahovati od rata s Rusijom i nije morala tražiti saveznika; prestala je ugađati raspoloženju Talijana, a ni Njemačka je nije više brinula. S druge strane, otklanjanjem ruske opasnosti izgubila je i posljednji trun svoje »evropske misije«. Više nije bilo vanjske opasnosti da obuzda unutrašnje strasti; Nijemci i dva »državna naroda« koji su se najviše bojali Rusa, sad su se mogli okrenuti protiv Monarhije gotovo isto tako razorno kao 1848. godine. Austro-ruskim sporazumom Monarhija je ušla u dugo razdoblje kriza, ovaj put unutrašnjih kriza; a kako one nisu riješene, Monarhija je slabija nego ikad dočekala novo razdoblje vanjske krize koje je počelo 1908. godine.

S otklanjanjem opasnosti na Istoku poklopio se Badenijev veliki potez, a u efektima toga poteza odmah su se očitovale posljedice austro-ruskog sporazuma. To je bila uredba od

5. travnja 1897. kojom se određuje da njemački i češki budu jezici »unutrašnje službe« u cijeloj Češkoj.[1] Formalno nepristrana, uredba je Česima donijela pobjedu u međunacionalnom sukobu, što će reći u borbi oko mjesta u birokratskom aparatu. Svi su Česi učili njemački kao međunarodni jezik, dok je u njemačkim školama u Češkoj saborskom odlukom od 1868. bila zabranjena nastava na »drugom pokrajinskom jeziku«, to jest na češkom. Zahtjevom da se za primanje u državnu službu moraju znati oba jezika, Česi su dobili monopol na službene položaje u pokrajini. Badeni je svoju uredbu objavio bez ikakve pripreme; poput tvoraca Listopadske diplome, nije bio kadar shvatiti pojmove kao što je masovni otpor iii masovna podrška. Austrijsko plemstvo, kojem je Austrija zbilja bila na srcu, pa i sam car, nalazili su se u neizbježivom škripcu: Carevina se mogla očuvati samo kad bi pridobila podršku austrijskih naroda, a narodi pak, čim bi se pomirili, likvidirali bi aristokratske privilegije i carevu svemoć.

Na Badenijevu uredbu planulo je ogorčenje Nijemaca što se zbog stalnog slabljenja njihove ranije nadmoći gomilalo već od 1879. ili još od 1866. godine. Nijemci iz Češke obratili su se svojim sunarodnjacima širom Austrije, pa i onima u Njemačkoj, Schonerer je konačno dočekao svoj trenutak. Sve dotle je Njemačka nacionalna stranka, koju je on osnovao 1885, ostala brojčano mala skupina grlatih nasilnika. Sad je Schonerer stao na čelo njemačkog pokreta za obnovu jedinstva Carevine na njemačkoj osnovi. Inače je on osobno imao drukčiji cilj: računao je da će nasiljem, na koje je huškao, izazvati kaos u Carevini i tako utrti put stvaranju Velike Nje mačke. Njemački nacionalisti, predstavnici »državnog naroda«, istupali su kao da govore u ime neke potlačene manjine, a sekundirali su im i njemački umjerenjaci, pa čak i njemački socijaldemokrati. U svojoj taktici ugledali su se na irsku opstrukciju u Westminsteru. No,dok su Irci samo željeli raskinuti vezu s Engleskom, u ovom slučaju su Nijemci željeli, bar teoretski, očuvati jaku Carevinu – pa je ispalo kao kad bi u britanskom parlamentu engleski predstavnici pribjegli opstrukcji da bi demonstrirali protiv Iraca. Osim toga, Nijemci u Carevinskom vijeću nisu imali ni duha ni inventivnosti kojima su se odlikovali njihovi irski uzori: ti junački zastupnici »državnog naroda« bili su huliganski bukači. Satima su se derali i lupali nogama, tukli šakama po klupama i tintarnicama gađali predsjedatelja, da bi se na koncu tek policijskom intervencijom okončala ta parodija predstavničke vlasti.

Schonerer i njegovi suradnici su se iz Carevinskog vijeća obratili ulici. U Beču,

[1] Njemački je ostao isključivi jezik korespondencije s drugim pokrajinama i središnjim vlastima, zatim vojne administracije, pošte i telegrafa, te financija.

Grazu i Salzburgu gomile bogatih i uglednih građana demonstrirale su isto onako žestoko kao gladne rulje 1848. godine. Po cijeloj Njemačkoj držali su se zborovi i slale poruku solidarnosti. Čuveni povjesničar i dični liberal Mommsen je pisao: »Mozak Čeha ne shvaća rezone, ali shvaća batine. Ovo je borba na život i smrt.« U toj krizi Badeni je pokazao da nije ni sjena nekog predestiniranog spasitelja Habsburške Monarhije. Navikao na neartikulirano gunđanje maloruskog seljaka, Badeni je bio nemoćan pred gomilama dobro odjevenih i uhranjenih njemačkih izgrednika. Pozvati trupe protiv kapitalista Monarhije nije mogao, a okrenuti leđa buržoaziji i obratiti se širim masama kršćanskih socijalista i socijaldemokrata koje nisu bile toliko zaražene agresivnim nacionalizmom, nije htio. Oduvijek je polazio od toga da ima posla s neukim seljaštvom osamnaestog stoljeća i u njegovu razmišljanju nije bilo mjesta širokom otporu njegovoj aristokratskoj volji. Sva se Austrija uzdrmala i u studenom 1897. Franjo Josip je otpustio čovjeka koga je bio pozvao da mu spasi Carevinu.

Od 1848. još se nije bilo dogodilo da masovne demonstracije iznude otpuštanje jednog ministra. Njemački su nacionalisti bili zapanjeni svojim uspjehom, a mase koje su ih slijedile bile su još i više, prestrašene njime. Jer, da je Schonerer postigao svoj krajnji cilj i srušio »vlast«, od toga bi najteže i najprije stradala njemačka buržoazija. Schonerer je želio razbiti Habsburšku Monarhiju i njezin teritorij priključiti Njemačkoj Hohenzollerna, a to nije odgovaralo težnjama goleme većine austrijskih Nijemaca. Bečka je svjetina htjela da Beč bude prijestolnica velikog njemačkog carstva, a ne da se sroza na razinu provincijskoga grada. Pobuna protiv Badenija bila je kulminaciona točka njemačke destruktivnosti koja je više od ičega drugoga pridonijela uništenju Habsburške Monarhije. Austrijski Nijemci nisu bili dovoljno jaki da Austriju očuvaju kao njernačku nacionalnu državu, a nisu htjeli dopustiti da se ona pretvori u nadnacionalnu državu. Osvojiti dinastiju nisu mogli, a zbaciti je nisu smjeli; mogli su joj samo bacati klipove pod noge u svakom njezinu konstruktivnom pokušaju.

Dinastija je zacijelo zaslužila poraz. Samo se poraz i mogao očekivati od pokušaja da međunacionalne probleme sredi jedan poljski aristokrat bez ikakva iskustva u ustavnoj vlasti. Franjo Josip je svalio krivnju na političku neodgovornost naroda i njihovih voda, a upravo je tvrdoglava obrana dinastičke moći onemogućila narode da steknu političko iskustvo. Franjo Josip je bio dobronamjeran, željan da očuva svoje carstvo, pa i da se brine za svoje podanike, ali nije bio kadar da se odrekne ni djelića vlasti koju je naslijedio. Golema austrijska struktura bila je podignuta oko habsburške kuće, all je mogla opstati samo kad bi prestala biti monopol dinastije. To objašnjava slom Austro-Ugarske.

Badenijeva uredba bila je posljednji pokušaj dinastije da se trgne s mrtve točke međunacionalnih sukoba u Austriji; doduše, bit će i nakon toga nekih reformskih planova, ali se Franjo Josip prestao nadati promjeni nabolje to se samo borio da ne bude promjene nagore. Planovi i napori na početku dvadesetog stoljeća bit će obrambeni. Nakon Badenija, dinastija će se zadovoljiti čuvanjem svoga lijesa.

XV

UGARSKA NAKON 1867: KALMAN TISZA I MADŽARSKO SITNO PLEMSTVO

U početku dvadesetog stoljeća istodobno su i u Austriji i u Ugarskoj izbile političke krize. Obje je izazvao građanski nacionalizam: u Austriji je to bila posljedica industrijskog razvoja a u Ugarskoj posljedica propadanja poljoprivrede. Kapitulacija Franje Josipa pred Ugarskom 1867. godine imala je paradoksalan učinak: madžarsko je sitno plemstvo postiglo politički uspjeh upravo u trenu svoje ekonomske propasti. Ukidanjem tlake 1848. godine, koje su dosljedno proveli Bachovi husari, počelo je propadanje sitnog plemstva, a zapečatile su ga željeznice i konkurencija američkog žita. Njegove posjede preuzeli su magnati kojima je ukidanje tlake išlo u račun i koji su svojim kapitalističkim snagama mogli izdržati nalet svjetske konukurencije. Od 1867. do kraja stoljeća nestalo je više od sto tisuća samostalnih zemljoposjednika, to se više od trećine Ugarske naglo u rukama magnata a petina u vlasništvu trista obitelji.

Sitno plemstvo, lišeno zemlje, spasio je od totalnog nestanka novi karakter ugarske države. Do 1848. se ugarski državni aparat sastojao od Ugarske kancelarije u Beču i šačice činovnika u peštanskom Namjesništvu, koji su prepisivali njezine odredbe i otpremali ih u šezdeset tri županije, autonomna tijela kojima je kao iz hobija upravljalo sitno zemljoposjedničko plemstvo. Državni aparat što ga je 1867. predao Franjo Josip bio je ogromna birokratska organizacija stvorena po austrijskom modclu, s državnim željeznicama, državnom poštom, dridžavnom zdravstvenom službom i državnim školstvom; taj državni aparat, što su ga stvorili Bachovi husari, sad je uposlio bezemljaško sitno plemstvo. Županije su opet dobile svoju historijsku autonomiju, ali to nije značilo mnogo; jedina im jc samostalna funkcija bila razrezivanje i skupljanje zemljarine, nekad jedini izvor državnih prihoda, a sada, kao i u drugim zemljama, zanimljiv ostatak prošlosti. Tipični je sitni plemić s početka devetnaestog stoljeća bio neuk poljoprivrednik, upućen samo u tradicionalno pravo, koji nikad i nc ide dalje od županijskog centra, osim možda jednom u životu kao zastupnik u sabor u Bratislavi. A tipični sitni plemić s početka dvadesetog stoljeća bio je državni činovnik koji živi u Budimpešti i raspolaže u najboljem slučaju starom porodičnom kućom, ali nema zemlje, osim ako mu plaća i »nuzzarada« nc omogućuju da drži kakvo nerentabilno imanje. Tako se sitno plemstvo, Po tradiciji protivnik centralizirane države, sad poistovjetilo s njom; u početku dvadesetog stoljeća birokratski

jc aparat upošljavao četvrt milijuna madžarskih sitnih plemića.

Ti sitni plemići raspolagali su samo nekim primitivnim administrativnim iskustvom u županijama., ali su za položaje bili kvalificirani samim time što su bili Madžari. Kao i u Austriji, nacionalno pitanje postalo je borba za mjesta u birokratskom aparatu, a u Ugarskoj jc to borba bila dobivena unaprijed. Suočeno s opasnošću konkurencije ostalih narodnosti, madžarsko sitno plemstvo nijc se usudilo da provede odredbe zakona o narodnostima iz 1868. godine. S druge strane, da bi sebi olakšalo posao, tražilo jc znanje madžarskog jezika od svih stanovnika Ugarske. Nije bilo nikakvih državnih škola, ni osnovnih ni srednjih, ni za jednu nacionalnu manjinu; srednje škole koje su Slovaci bili otvorili za sebe, zatvorene su 1874; a 1883. je u sve škole uveden madžarski kao obavezan jezik. Kulminacija takve politike bio je zakon o školstvu što ga je 1907. predložio Apponyi, po kojem su nastavnici morali polagati posebnu zakletvu vjernosti i mogli biti otpušteni ako im đaci nc bi znali madžarski. Slično tome, madžarsko se sitno plemstvo oborilo na svako političko očitavanje drugih narodnosti – istjeralo je iz skupštine njihove malobrojne predstavnike i osudilo njihove organizacije. Takvim je sredstvima madžarsko sitno plemstvo steklo i očuvalo monopol na državnu službu i slobodne profesije. Na početku dvadesetog stoljeća u Ugarskoj su 95 posto državnih činovnika, 92 posto Županijskih činovnika, 89 posto liječnika i 90 posto sudaca bili Madžari. Od listova ih je 80 posto bilo madžarskih, a ostali su bili pretežno njemački: tri milijuna Rumunja imalo je 2,5 posto listova, dva milijuna Slovaka 0,64 posto, a trista tisuća Malorusa 0,06 posto. Lov na državnu službu odvuklo je madžarsko sitno plemstvo i u Hrvatsku, a kako je ondje na čelu uprave bio ban Madžar, Hrvatski je sabor bio nemoćan. Željeznice, kontrolirane iz Budimpešte, uvele su madžarske službenike širom Hrvatske, a poslužile su i kao sredstvo daljnjeg slabljenja Hrvatske time što je ugarska uprava spriječila svaku željezničku vezu između Zagreba i Beča, te prisilila hrvatske željeznice na neprirodnu vezu s Budimpeštom. Čak jc i sam Hrvatski sabor 1887. djelomice varirano tako što je činovnicima s privremenim boravkom u Hrvatskoj dano glasalo pravo, iako su imali i stalno boravište i glasačko pravo u Ugarskoj.

Madžarski nacionalizam nije bio ekskluzivan: kako jc to pokazala pobjeda dualizma. Madžari su se odlikovali neprispodobivom političkom vještinom. Svjesni da su Madžari u Ugarskoj manjina, madžarsko sitno plemstvo nastojalo je da jačanje narodnosti onemogući pridobivanjem njihove malobrojne »narodne« inteligencije. Mnogo ga se više ticalo kako spriječiti razvoj slovačke ili rumunjske buržoazije, nego kako povećati vlastiti madžarski »narod«, te se nije mnogo brinulo o obrazovanju

madžarskog seljaštva; uostalom, nekakva samostalna seljačka stranka, pa makar u njoj bili i sami Madžari, mogla bi sitnom plemstvu ugroziti monopolni položaj. Tako jc madžarski vladajući sloj vrbovao novake iz svih narodnosti, premda najviše Nijemce i Židove. Nijemci, napušteni od Beča a još više od Njemačke, zadržali su svoj dominantni položaj u trgovini i industriji, iako često tako što su se s vremenom madžarizirali. A židovi, izronivši iz geta kao što je sitno plemstvo izronilo iz županija, bili su najistaknutiji zagovornici »asimilacije«, te su književnosti i umjetnosti dali genijalnost koja je domaćem sitnom plemstvu nedostajala.

U samoj Ugarskoj ni jedna narodnost nije bila sposobna za organizirani otpor. U Transilvaniji su Rumunji oduvijek dobivali neko ohrabrenje iz Bukurešta; na jugu Srbi nisu dobivali neku osobitu stimulaciju izvana, ali su bili svjesni postojanja samostalne Srbije. S druge strane, u Rumunjskoj jc nakon rusko-turskog rata 1877-78. cijela jedna generacija proživjela u strahu od Rusije, a Srbija je od 1881. do 1903. ovisila o Beču. Slovaci i Malorusi iz sjeverne Ugarske bili su u još gorem položaju, jer onkraj granice nisu imali matičnu domovinu kojoj bi se mogli obratiti. Slovaci i Česi bili su podijeljeni više nego ikad u svojoj povijesti. Od pokušaja da se stvori zajednički »čehoslovački« jezik bilo se odustalo, a među Slovacima jc još samo protestantska manjina gajila neke simpatije prema Česima. Pa i slovačko luteranstvo jc u svojoj mržnji prema Madžarima radije tražilo nadahnuće od Njemačke nego od Praga. Inače su malobrojni slovački prvaci bili katolički svećenici, a oni su, udruživši se s ugarskom klerikalnom strankom, uzeli antisemitizam za osnovno načelo političkog programa slovačkog nacionalizma. Tako su Slovaci praktički dokazali točnost optužbi madžarskih i njemačkih liberala – da su reakcionari, klerikalci, antisemiti i habsburgofili. Madžari su Slovacima onemogućili razvoj vlastite svjetovne građanske klase i tim uspjehom od njih stvorili, i u Ugarskoj i poslije, u nezavisnosti, politički najnezreliji i najneodgovorniji narod Srednje Evrope.

Politički život Malorusa zakarpatskog područja bio jc još siromašniji. Nacionalni opstanak sačuvali su samo zahvaljujući svom unijatskom svećenstvu, a upravo im jc to unijatska vjera, kao i u Galiciji, onemogućila bilo čiju podršku. Odbila ih jc i od Poljaka i od carske Rusije, a u Ugarskoj su Malorusi bili previše zaostali da bi harem i sanjali o nekoj nezavisnoj Ukrajini. Ti Slovaci i Malorusi imali su jednu zajedničku nadu – Ameriku, gdje će sebi naći novu domovinu ili njezin supstitut. Ako seljak već napušta vlastitu zemlju, nije rečeno da mora ostati u najbližem gradu; može isto tako prijeći ocean, pa su potkraj devetnaestog stoljeća Slovaci i Malorusi ponijeli sa sobom u Ameriku nacionalnu kulturu koju u Evropi nisu smjeli gajiti. Kao i svi emigranti, držali su se svojih tradicija više od

sunarodnjaka koje su ostavili za sobom; postali su bogati »američki rođaci« koji se vraćaju u domovinu da povedu nacionalnu borbu američkim metodama, ili koji je pomažu s one strane oceana. Štaviše, slavenski doseljenici u Americi su čak utjecali na američke političke nazore: izvornoj ideji obrane demokracije dometnuli su nov ideal borbe za nacionalno samoodređenje, time su utrli put američkoj intervenciji 1917. godine, koja jc zapečatila sudbinu Habsburške Monarhije. Gledajući s to strane, Madžari bi se mogli hvaliti da su i na taj način bili glavni akteri propasti Monarhije.

Hrvatska je predstavljala poseban problem nc samo Madžarima nego i samim Hrvatima. I 1848. i poslije, Hrvati su se borili za historijska prava Hrvatske, a nc za nacionalnu slobodu; »ilirska« ideja kojom se neko vrijeme zanosio Jelačić, bila jc jedna od onih izuzetnih vizija kojima se odlikovala to velika revolucionarna godina. Hrvatsko se sitno plemstvo bilo pouzdalo u carevu zaštitu, a kad ga jc Franjo Josip iznevjerio, nije znalo smisliti neku novu politiku. Hrvatskim saborom dominirala je Stranka prava koja jc jednako zahtijevala »državna prava« Hrvatske i jednako živjela u svijetu snova o srednjovjekovnim pravima, iz kojeg su Madžari bili umakli. Stranka prava bila jc klerikalna, konzervativna i prohabsburška; jedini nacionalistički element bio joj je antagonizam prema Srbima, koji su, nakon uključenja Vojne krajinc u Hrvatsku 1868. godine, sačinjavali četvrtinu stanovništva. Potlačenoj klasi ili naciji najveća jc utjeha kad se osjeća superiorna prema drugoj, još gore potlačenoj; stoga su madžarski gospodari Hrvatske smišljeno favorizirali Srbe da bi Hrvate huškali na njih. Kad su se u Stranci prava nagli ljudi koji su odbijali da im sukob sa Srbima bude alfa i omega političke aktivnosti, stranačka je većina formirala Čistu stranku prava – što će reći čistu od svakog traga realizma. Kao i obično, najzagriženiji eksponenti tog krutog rodoljublja bili su konvertiti: Frank, voda Čiste stranke prava, bio je Židov koji jc postao Hrvat iz klerikalnog entuzijazma.

Hrvatska, umjetno odvojena od Austrije strogom ugarskom granicom i lišena čak i svoje jedine luke Rijeke, ostala je sve do dvadesetog stoljeća zaostala agrarna zemlja. Unatoč tome, u Zagrebu se iz slobodnih profesija razvila određena građanska klasa, klasa sa suvremennim nazorima i suvremenim obrazovanjem. U Zagrebu je 1874. godine osnovano sveučilište, koje doduše nije uživalo ugled kao praško, a inteligencija je konačno dala nacionalnu politiku koja nije bila tako sterilna kao zahtjevi za »historijska prava« što su ih postavljali sitni plemići i umirovljeni oficiri, od kojih se dotle sastojao »Hrvatski narod«. Na čelu tog novog pokreta bio je đakovački biskup Strossmayer, sin pučanina, što se do buđenja svojih nacionalnih osjećaja bio visoko popeo u crkvenoj hijerarhiji, pa i na Dvoru.

Strossmayer je bio istinski tvorac jugoslavenske ideje, pa bi bio i začetnik jugoslavenske nacije da se ona ikad ostvarila. Dok je Gaj, osnivač ilirizma, stavljao akcent samo na zajednički jezik, Strossmayer se pozivao na zajedničku prošlost i nagovještavao buduće kulturno zajedništvo. Ta njegova vjera bila jc intelektualan *tour de force* visokog reda. Srbe, Hrvate i Slovence oštro su dijelili i povijest i politička pripadnost; dijelila ih je i religija i kultura. Zapravo, da bi se na svjetlo dana iznijelo njihovo zajedničko slavensko podrijetlo, bili su potrebni etnografi i arheolozi; otuda i važnost arheologije i »narodnih muzeja« u stvaranju osjećanja jugoslavenstva. Srbi su bili pravoslavni, s jakom, iako dalekom bizantskom prošloga, a Hrvati i Slovenci katolici. Hrvatska je imala svoju »historijsku« državu, a Slovenci su spadali u unitarnu Austriju i imali svoje zastupnike u Carevinskom vijeću; Srbi su svojedobno bili potlačeni, i pod Turcima i pod Madžarima, a ipak su sad imali samostalnu iako minijaturnu Srbi su borbom došli do slobode a kanili su se i dalje boriti i protiv Turaka i protiv Habsburgovaca; Hrvati, iako također ratoborni, tukli su se za Habsburgovce i nadali se da će pod obnovljenim habsburškim okriljem opet doći do svojih »prava«. Hrvati su prezirali barbarske Srbe i njihov balkanski mentalitet; a zapravo, srpski su intelektualci stjecali kulturu izravno iz Pariza, dok su je Hrvati primali izopačenu i ogrubjelu njemačkim kanalima.

Nigdje više u Monarhiji nije bilo dvaju naroda toliko odijeljenih prošlošću. »Jugoslavenska« ideja bila je intelektualna tvorevina, a ne rezultat nacionalnog razvoja. Strossmayer je pripadao habsburškom svijetu iako se bunio protiv njega; razočaran ispraznom dinastičkom idejom, tražio je drugu, kreativniju. Cilj mu je bio da narode zbliži, a nc da ih razdvaja nacionalnim državama, i vjerovao je da se to može izvesti stvaranjem zajedničke kulture. Kad su Hrvati na njegovu inicijativu osnovali akademiju znanosti – moćno oružje u borbi za nacionalnu slobodu – nazvali su jc Jugoslavenskom akademijom, a on joj je oporučno ostavio svoju jedinstvenu zbirku talijanskih majstora. To je bio vjeran odraz intelektualne strukture jugoslavenske ideje: Strossmayer se obraćao svoju koji posjećuje umjetničke galerije, i vjerovao je da ce ga, iz1ažući mu talijanske majstore, oduševiti za jugoslavensku ideju. I nije se prevario. Zagrebačka građanska inteligencija krenula je za Strossmayerom pa je Zagreb postao rodno mjesto južnoslavenskog pokreta. A kako Hrvatska ne bi mogla biti dominantna snaga južnoslavenske zajednice, niti bi se hrvatska »državna prava« mogla uklopiti u jugoslavenski nacionalizam, kao što su se Češka »državna prava« uklopila u češki nacionalizam, ti su zagrebački intelektualci postali integralni Jugoslaveni. Srbi, s druge strane, već su imali svoju državu i nisu bili tako osjetljivi na čari talijanskih majstora;

praktički im jc cilj bio da prošire Srbiju, pa su u jugoslavenskoj ideji gledali samo pomoćno sredstvo da to i ostvare. Kao predstavnici prave nacionalne države, smatrali su da će svakoj južnoslavenskoj zajednici oni dati dinastiju, povijest i kulturu; za tradicije Hrvatske tu neće biti mjesta. Kako je takav ishod bio jasan, hrvatski su nacionalisti postali ogorčeni protivnici jugoslavenske ideje, a takva je odbojnost bila Beogradu nezamisliva. Tako je Zagreb postao istodobno i matica južnoslavenskog pokreta i središte otpora toj ideji.

Praktički je suradnja Srba i Hrvata bila vrlo slaba. U Srbiji nije bilo Hrvata, a u Hrvatskoj je između ta dva naroda oduvijek bilo sukoba i trvenja. S1ožili su se samo u Dalmaciji koja nije bila »matična domovina« ni jednima ni drugima. I jedni i drugi su u njoj uživali liberalizam koji je omogućila ustavna Austrija. Dalmatinski Hrvati nipošto se nisu željeli pripojiti Hrvatskoj jer bi time potpali pod madžarsku vlast, a dalmatinski Srbi nisu se mogli nadati ujedinjenju sa Srbijom jer ih je od nje razdvajala Bosna i Hercegovina. Stoga im je bilo lako da se kao »Jugoslaveni« udruže protiv Talijana. Tako je Hrvatsko-srpsku koaliciju, koja jc toliko plašila posljednju generaciju austrijskih državnika, zapravo začela austrijska politika, i do nje nikad ne bi došlo da je ovisila samo o Srbiji i Hrvatskoj. To je bila tvorevina ljudi koji nisu bili opterećeni domovinskim tradicijama i nenavistima, kao što je »Čehoslovačka« bila tvorevina Čeha i Slovaka iz Moravske, ili, još dalje, iz Sjedinjenih Država. Jugoslavenska je ideja u teoriji obuhvaćala i Slovence, ali su oni od nje praktički bili odijeljeni rigidnom ugarskom granicom te im je Beč bio bliži od Beograda, pa i od Zagreba. Slovence su u borbi protiv Nijemaca i Talijana podržavali Česi, a ne Hrvati niti Srbi, a da bi očuvali tu podršku, bila im je potrebna unitarna austrijska država. Tako je južnonoslavensko pitanje ovisilo samo o odnosima između Hrvata i Srba, a njih, osim u Dalmaciji, ne bi združile nikakve Strossmayerove plemenite ideje da nije bilo bezumlja i nacionalističkog nasilja Madžara.[1]

Vatreni nacionalizam madžarskog sitnog plemstva nije bio samo sredstvo kojim je ono od manjine čuvalo svoj monopol na državnu službu, nego i njegovo novo i presudno oružje u vječitoj borbi s magnatima. Magnati, kozmopolitski dvorani s golemim feudima u pitanju, nastojali su se pogađati s Habsburgovcima još od mira u Szatmáru, suprotno sitnom plemstvu kojem je, skučeno vidikom što nije sezao dalje od županije, oduvijek bila odbojna veza s habsburškom dinastijom. To je bio obrazac 1848: sitno je

[1] Strossmayerova ideja »jugoslavenstva« obuhvaćala je i Bugare. Ali, previše bismo se udaljili od naše teme kad bismo razmotrili zašto ta ideja o kulturnom zajedništvu nije nikad našla odjeka u bugarskom političkom životu.

plemstvo većinom ostalo uz Kossutha, a magnati su se, osim rijetkih izuzetaka kao Andrássy, okrenuli protiv njega. To je bio obrazac razdoblja uoči dualizma: magnati, zajedno s Andrassyjem, i prosvjećenije sitno plemstvo podržavali su Deáka, dok je masa sitnog plemstva prihvatila oporbenjaštvo Kálmána Tisze. Nakon 1867. situacija se preokrenula. Magnati više nisu servilno obigravali oko Dvora prosjačeći darovnice, jer su postali samostalni krupni agrarni kapitalisti, a sitno plemstvo više nije zlovoljno čamilo u svojim županijama, nego je ušlo u državnu službu i o njoj ovisilo. Sad je sitnom plemstvu bila potrebna veza s Habsburgovcima da bi očuvalo snagu ugarske države. Istodobno, da bi to državu moglo iskorištavati, htjelo je spriječiti svako habsburško presezanje pa je posve rado plaćalo svoju slobodu time što je poštovalo prerogative Krune u poslovima vojske i vanjske politike. Simbol te promjene i istinski tvorac te nove Ugarske bio je Kalman Tisza, koji je združio svoje i Deákove pristaše te 1875. postao ugarski ministar predsjednik. Ubuduće bit će vjeran sluga Franje Josipa; neće biti Madžara koji bi bio veći »dualist« i pokorniji u stvarima vanjske politike od Tisze, bivšeg predvodnika otpora nagodbi. Tako je u krizi oko Bugarske 1887. godine Tisza branio carevu vanjsku politiku čak i od Andrassyjeve kritike.

Samo politikom čuvanja vlastitih interesa Tisza i njegovi sljedbenici iz sitnog plemstva ne bi se mogli održati: Kossuthov je ideal bio duboko prodro, a nacionalno osjećanje se još prekalilo u razdoblju gorkog iskustva od 1849. do 1867. godine. Tiszi i njegovim »mamelucima« neprekidna hajka na narodnosti bila je nužna kao dokaz da su, unatoč pokornosti Franji Josipu, ostali dobri Madžari. Ali ni to podilaženje madžarskom šovinizmu nije bilo dovoljno; u središnjoj Ugarskoj, s nadmoćno madžarskim stanovništvom, biračke su se mase uporno držale košutovskih ideja. Da bi tome doskočio, Tisza je pribjegao neočekivanoj »izbornoj geometriji« – ogromnim izbornim kotarevima, čak i od 10 000 birača, u krajevima nastanjenim Madžarima, a malenim, pa i od samo 250 birača, u područjima s nacionalnim manjinama; kako je u ovim potonjima malo tko znao madžarski, odluka je ovisila samo o nekolicini funkcionara. Na taj se način režim madžarskog monopola održavao posredstvom tih »džepnih kotara« s nemadžarskim stanovništvom.

Taj genijalni sistem pomrsio je račune magnatima. Mislili su da će im dualizam osigurati visoke položaje sa častima i probicima; poput engleskih vigovaca, oni su u državnim službama gledali sustav sinekura za aristokraciju. Sad im je, međutim, mjesta preuzelo pauperizirano sitno plemstvo, od njih marljivije a manje zahtjevno; i magnati su bili potpuno isključeni iz vlasti. Nakon Andrássyjeva odlaska 1871. godine više nije

bilo magnata na položaju ugarskog ministra predsjednika, a kad je Andrássyjevim padom 1879. ostalo upražnjeno mjesto ministra vanjskih poslova, Tisza uopće nije zatražio da bude popunjeno madžarskim magnatom. Okrenulo se kolo sreće. Magnati su kanili da se s pomoću sitnog plemstva nametnu caru, a umjesto toga se sitno plemstvo uz pomoć cara nametnulo njima. Magnati su bili na sto čuda. Njihov tradicionalan utjecaj na Dvoru više nije vrijedio; sami su bili krivi što se Franjo Josip odrekao izravne vlasti u Ugarskoj, a njemu je u svakom slučaju Tisza odgovarao bolje od njih, oholih i neodgovornih. Uz to, njih je ekonomska politika silila da istupaju kao protivnici habsburške veze: bile su im potrebne visoke carine na žito kako bi osigurati umjetno visoke profile od svojih golemih posjeda, i stoga su svake desete godine, kad se obnavljao carinski sporazum, morali u Ugarskoj raspaljivati nenavist prema Austriji. Agrarni protekcionizam je od ugarskih magnata napravio madžarske nacionaliste, upravo kao što je od pruskih junkera napravio njemačke nacionaliste; a Ugarska je, da Austriju i ne spomenemo, morala jesti skup kruh radi »nacionalne ideje«.

Tako su se magnati, po odgoju kozmopoliti a historijski izdajnici ugarskc nezavisnosti, morali natjecati u madžarskom nacionalizmu s kalvinistom i vlastelinom Tiszom, mnogo iskrenijim Madžarom. U šovinizmu na »unutrašnjem« planu nisu ga mogli nadvisiti; hajci koju su Tisza i »mameluci« vodili protiv narodnosti nije se imalo što dodati. Tiszina jedina slabost bila je pozitivno držanje prema Židovima. To je iskoristio grof Aladar Zichy, voda klerikalne i antisemitske Narodne stranke. Ali nije imao uspjeha: židovskim trgovcima i lihvarima, što su došli iz Galicije, bili su više pogođeni Slovaci i Malorusi nego i tako je fanatični antisemitizam od Zichyja napravio faktički borca za Slovake. A time zacijelo nije mogao steći simpatije Madžara. Ništa se nije moglo postići ni nekom plemenitijom linijom od Tiszine, politikom suradnje medu narodnostima. »Madžarski narod« sastojao se od državnih činovnika, seoske vlastele i bogatih seljaka; medu njima nije bilo intelektualnih talenata, pa je stoga razvoj madžarske kulture bio prepušten Zidovima, a ovi su, kao konvertiti, bili jednako uskogrudni. Pa i Deákovo umjerenjaštvo bilo je isključivo taktičke naravi, a na to taktiku se većina Madžara i osvrtala s otvorenom porugom. Madžarski je nacionalizam imao preduboke povijesne i društvene korijene a da bi mu na čelu bila neka građanska inteligencija; upravo zato i nije mogao dati čovjeka plemenite duge, jednog Strossmayera ili Masaryka. Kad je Mihá-ly Károlyi, posljednji magnat, pred propast Carevine počeo zagovarati načelo nacionalne ravnopravnosti, uspio je samo da ga zamrze kao neprijatelja Velike Madžarske.

Magnatima je dakle u borbi protiv Tisze bio preostao jedino »vanjski« šovinizam. S

obzirom na to da u utrci za »madžarizacijom« nisu mogli pobijediti, morali su se istaknuti rodoljubljem u vanjskoj politici. Tako je, na primjer, Andrassy 1887. napao Kálnokyja što nije zaratio s Rusijom u obranu Bugarske, a što on sam, Andrássy, nije učinio 1878. godine u obranu Turske. Kossuthu je inače Rusija bila tek drugi neprijatelj, prvi mu je bila dinastija. I sad su magnati, Kossuthovi neprijatelji 1848, preuzeli njegovu borbu protiv dinastije, jedinu borbu u kojoj im Kálmán Tisza nije mogao konkurirati. Tisza i sitno plemstvo postali su branitelji dualizma, dok su Andrassy, sin tvorca dualizma, Apponyi, izdanak generacija habsburških diplomata, i poslije Mihály Károlyi, potomak tvorca mira u Szatmaru, postali zagovornici »personalne unije«, zahtijevajući da Ugarska ima vlastitu vojsku, što bi posredno značilo i da vodi vlastitu vanjsku politiku. Kossuth se u izgnanstvu već odavno bio odrekao takva programa, zagovarajući podunavsku konfederaciju bez Habsburgovaca. Ali to uopće nije zasmetalo magnate koji su, dapače, prisvojili Kossutha kad je on umro 1894. te su mu tijelo slavodobitno prenijeli u Budimpeštu, a njegova beznačajna sina, koji se također vratio, postavili na čelo Stranke nezavisnosti. Patriotizam magnata dobio je još jači impuls krizom u agraru koja je dosegla kulminaciju potkraj devetnaestog stoljaa. Suočeni sa seljačkim nemirima, i još k tome ugroženi savezom poljoprivrednih radnika, magnati su revolt protiv veleposjednika skrenuli na Hofburg, a u upotrebi njemačkog kao komandnog jezika u vojsci otkrili uzrok svim nedaćama Ugarske. Uz to jc austro-ugarski sporazum u svibnju 1897. uklonio sigurnosni ventil eventualne antiruske politike. A čim nije bilo ruske opasnosti na Istoku, magnati su svu paljbu svog patriotizma usmjerili na dinastiju.

Badenijevim slomom raspala se ustavna vlast u Austriji, što je magnate oslobodilo i posljednjih nedoumica. Nestao je strah da će se protiv njih mobilizirati neka jedinstvena Austrija. Nadalje, kako se Carevinsko vijeće otelo kontroli, nije se mogao ni izglasati carinski sporazum koji je istekao 1897, pa je morao ostati na snazi stari sporazum sve do 1903. godine. To je pak donijelo nove isprike i nove formalne ustupke Ugarskoj: Franjo Josip je prestao biti car-kralj, jedna osoba, da bi postao car i kralj, dvije osobe. S metežom u Austriji, činilo se da Franjo Josip ne može odoljeti napadima na dualizam pa jc pokrenuta oštra kampanja protiv jedinstvene vojske. Tako je, trideset godina nakon nagodbe, ustavna vlast u Austriji doživjela slom a dualizam je ogromnom većinom osporen u ugarskom parlamentu. Kriza u Austriji otvorila jc vrata krizi Carevine. Prvu su krizu izazvali Nijcmci, dotle »državni narod«, a drugu su izazvali Madžari, još uvijek »državni narod«. Ta dva povlaštena naroda ni slutila nisu da treća kriza sazrijeva u duhu nekolicine hrvatskih intelektualaca, kao posljedica toga što je Hrvatsku dinastija

iznevjerila a Madžari je U roku od deset godina južnoslavnsko ce pitanje zasjeniti i ustavnu zbrku u Austriji i vrenje u Ugarskoj; a za dvadeset godina će na izazov jugoslavenstva pasti i habsburška dinastija i hegemonizam Nijemaca i Velika Ugarska.

XVI

PRIVID DEMOKRACIJE: BABLJE LJETO HABSBRUŠKE MONARHIJE, 1897-1908

Padom Badenija u Austriji i agitacijom protiv jedinstvene vojske u Ugarskoj došao je kraj suradnji dinastije s njemačkom buržoazijom i madžarskim sitnim plemstvom koja je bila inicirana 1867. godine. Kako im nije prijetila nikakva opasnost izvana, »državni narodi« mogli su preuzeti i parafrazirati programe iz 1848. Dinastija je reagirala sporije nego 1849, ali na kraju djelotvornije: svjesna da je ona potrebna »državnim narodima« kako bi održali svoje gospodstvo, znala je da ih može natjerati na poslušnost ako im zaprijeti da će im uistinu uskratiti podršku. Franjo Josip se skanjivao da se posluži tom prijetnjom, jer jc oduvijek vjerovao samo u moć oružanih snaga, a sad više ni u nju. U doba imbecilnog cara Ferdinanda, ljudi su brojili mjesece do punoljetstva Franje Josipa kad će mladi i energični car spasiti Austriju. A sad, s ostarjelim Franjom Josipom, samo su dočekali kad će umrijeti pa da Austriju spasi njegov mladi i energični nasljednik. Najprije je taj spasitelj imao biti Rudolf, sin jedinac Franje Josipa: on je prilično kritički gledao na vođenje državnih poslova i kanio je spasiti Carevinu nešto jačom dozom njemačkog liberalizma, pa bi se dobro složio s Fridrihom III koji je imao slične planove za Njemačku. Na svoju i tuđu sreću, Rudolf jc počinio samoubojstvo. Novi spasitelj, koji je počeo dizati svoj glas kritike potkraj stoljeća, bio je Franjo Ferdinand, carev nećak. Silovit i reakcionaran autokrat, Franjo Ferdinand je manijački naglašavao dinastički autoritet, a ipak je uzeo za ženu djevojku nekraljevske krvi, suprotno dinastičkim pravilima. U političkim planovima misao vodilja mu je bila klerikalizam. Iako jc bio ratoboran despot, kanio je s pomoću kršćanskih socijalista slomiti njemačku buržoaziju, a s pomoću slovačkog i rumunjskog seljaštva madžarsko sitno plemstvo. Poslije će se izjasniti za federalizam, ali bi to bilo samo obično proširenje pokrajinske autonomije, remont Listopadske diplome, a nipošto neki sustav nacionalne slobode. Naime, poput svih svojih konzervativnih prethodnika, i Franjo Ferdinand je mrzio nacionalne pokrete čim bi postali demokratski, to mu je češka, pa i hrvatska buržoazija bila isto tako antipatična kao i njemačka. Franji Josipu je smetalo njegovo upletanje i ignorirao je njegove planove; ali stalna nadvojvodina kritika ipak ga je natjerala na otpor i to naročito madžarskim zahtjevima.

Za Badenijem su u Austriji slijedile tri godine interregnuma sa začudnim nizom predsjednika koji su pokušavali svakakvim mađioničarskim trikovima slijepiti ono što je Badeni razbio za sva vremena. Baš kao što bi Badeni bio zadovoljan da je mogao vratiti Taaffeovo »blago nezadovoljstvo«, tako bi i Badenijevi nasljednici bili sretni da su mogli

vratiti blažene dane nacionalnih trvenja oko gimnazije u Celju. Ministri više nisu sanjali kako ce »riješiti« nacionalno pitanje; najviši im je cilj bio da članovi Carevinskog vijeća prestanu tintarnicima gađati predsjedatelja. Nikakvo »rješenje« nije bilo moguće: Nijemci su prijetili nemirima ako se Badenijeva uredba ne povuče, a Česi su prijetili istom mjerom ako se ona povuče. Na početku 1898. godine austrijska je vlada pokušala s kompromisom: češki i njemački jezik upotrebljavat će se u »unutrašnjoj službi« samo u mješovitim okruzima Češke, te će se znanje oba jezika tražiti samo od činovništva koje će služiti u takvim područjima. To jc pogodilo i jedne i druge: Česi nisu htjeli odstupiti od jedinstva »historijske« Češke, a Nijemci su se bojali da će im Česi preoteti mješovite okruge. Moralo se odustati od kompromisa. Česi su se zadovoljavali time što je Badenijeva uredba na snazi iako to praktički nije imalo važnosti, jer se znanje oba jezika moglo zahtijevati samo od novoprimljenih činovnika. Nijemci su se smekšali uvjeravanjem da će se uredba prije praktične primjene modificirati ili, čak, povući.

Unatoč gorljivom nacionalizmu, njemačka se buržoazija u golemoj većini zaprepastila što je dopustila da je Schönerer povede, i on više nikada neće postići svoj uspjeh iz 1897. godine. Zajedno sa svojom malobrojnom skupinom pristaša okrenuo se otvoreno protiv dinastije i svega što je povezano s njom; zagovarao je komadanje Carevine pa je agitirao i protiv katolicizma, dinastičke vjere. Odbojnost prema Schönereru navela je umjerene njemačke prvake da na Duhove 1899. objave svoj program – najvažniju deklaraciju ciljeva austrijskih Nijemaca između programa iz Linza 1882. i Uskršnjeg programa 1915. Suprotno onome iz Linza, u ovom programu izloženi su pogledi Nijemaca vjernih Carevini, željnih da jc sačuvaju i ojačaju. I oni su prihvatili zamisao iz Linza da se od Austrije odrežu one dvije pokrajine u kojima nema šire njemačke manjine pa se mogu bez veće štete predati historijskim narodima; Galicija i Dalmacija bi imale pravo na svoj pokrajinski jezik, u prvoj poljski, u drugoj talijanski.[1] U ostalom dijelu Austrije narodnosti bi se mogle služiti svojim jezikom samo u lokalnim poslovima (što je već bila praksa), a njemački bi ostao jedini »jezik javne upotrebe«. Bilo je to pravo očitovanje njemačkog *Biederkeita:* Nijemci su bili pripravni da usluže Poljake i Talijane nanoseći veliku nepravdu Malorusima i Hrvatima; osim toga, sav im se ustupak sastojao u tome da njemačke više ne bude »državni jezik« nego »jezik javne upotrebe«. Naravno, nakon onakva ponašanja Nijemaca 1897. godine bilo bi teško braniti njemački kao jezik neke superiorne kulture.

[1] To su zapravo bili ustupci vodećim narodima, a ne nacionalnoj pravdi. Poljaci su imali tek neznatnu većinu u Galiciji a Talijana je u Dalmaciji bilo samo tri posto stanovništva.

Unatoč svemu, Duhovski program činio se znakom da su Nijemci voljni da se vrate na ustavnu politiku i na suradnju u iznalaženju nekog »rješenja«. Da bi se smirili, u listopadu 1899. povučena je Badenijeva uredba, a njemački potvrđen kao jedini jezik »unutrašnje službe« (što jc u praksi sve vrijeme i bio). Česi su to uredbu, a ne situaciju prije nje, smatrali *statusom quo* s kojeg se može pregovarati; htjeli su da oni čine ustupke a ne da se bore za njih. Stoga je sad na njima bio red da organiziraju opstrukciju, a u tome su im izvrsnu poduku bili dali Nijemci: opet se u Carevinskom vijeću lupalo po klupama, letjele su tintarnice, a gomile uglednih čeških građana demonstrirale su ulicama Praga. Povlačenje Badenijeve uredbe nije označilo samo kraj epizode s Badenijem, nego i kraj razdoblja ustavnog političkog života austrijske buržoazije. Franjo Josip jc odustao od nastojanja da sastavi vladu koja hi uživala podršku većine u Carevinskom vijeću; odrekao se čak i pokušaja da mu, prema slovu ustava, Carevinsko vijeće odobri oporezivanje. Još od Taaffeova pada, prave dužnosti ministara obavljali su stalni funkcionari, a onda je 1900. Franjo Josip odustao od postavljanja parlamentarnih ministara i resore povjerio birokratima; čelnik tih birokrata, sad s titulom premijera, samo je teretu svojih službenih danosti dodao određen kontakt s Carevinskim vijećem.

Novi je sustav smislio i usavršio Koerber, stalan funkcionar koji jc 1900. postao premijer. Argument je nagao u članu 14. ustavnih zakona iz 1867. kojim je car ovlašten da u slučaju potrebe poduzme »izvanredne mjere«. Sad je sve, od budžeta naniže, postalo »izvanredna mjera«. U teoriji, to mjere moglo je osporiti Carevinsko vijeće većinom glasova, ali se toga Koerber nije bojao: Carevinsko vijeće nije bilo kadro stvoriti neku većinu ni u tome ni u bilo kojem drugom pitanju. Uz to je Koerber, za svaki slučaj, »tješio« stranke lokalnim koncesijama – školom, Željeznicom, cestom – ciničnijom austrijskom varijantom one: »Ruka ruku mije«, čime se svojedobno Bülow održavao u Njemačkoj. Carevinsko vijeće nije predstavljalo više ništa, bilo je samo sastajalište gdje se Koerber i stranački prvaci mogu pogađati; nije imalo nimalo utjecaja na politiku, a njegovi Članovi nisu se mogli nadati nikakvoj javnoj karijeri. Dosegli su najviši domet srednjoevropskih političara – kao vječiti i beskorisni opozicionari. Kako jc želio u svoju vladu uključiti neke političare kojima će pokriti njezinu birokratsku golotinju, Koerber je pozvao njemačke prvake da mu pristupe. Svojim su odgovorom oni pokazali da im je draže biti u opoziciji i onemogućiti svaku obnovu ustavne vlasti u Austriji: »Imenovanje ministra bez portfelja koji bi štitio njemačke interese, njemačke stranke moraju prepustiti premijeru; a bude imenovan, one to neće smatrati kao *cases belli.«*

Poput svih svojih birokratskih prethodnika još od Bachova doba, i Koerber se iskreno

nadao da će se u neko buduće vrijeme vlast vratiti ustavnim formama. Godine 1902. uspio je na zakonit način provesti odobrenjc budžeta konačno, carinski sporazum s Ugarskom. Ali nakon toga više nije bio te sreće. Političari su bježali od odgovornosti da glasaju za budžet, pa čak i protiv njega. Carevinsko je vijeće opet poprimilo karakter »kazališta« kojim jc bilo pošlo u Schmerlingovo doba, a vlada jc postala »privremena« kao što jc bila 1849. godine. U pedeset godina ništa se nije postiglo, samo se očuvala Habsburška Monarhija; u Koerberovoj Austriji Metternich i ljudi iz predožujskog razdoblja osjećali bi se kao kod kuće. Carevinsko vijeće izgubilo je svaku političku težinu i važnost, a to jc, da ironija bude veća, ublažilo nacionalne napetosti i dovelo do smirivanja nacionalnih kontroverzija u nekim pokrajinama. Naime, od iznošenja pokrajinskih problema u Carevinskom vijeću nije bilo nikakve koristi, pa su se ljudi različitih narodnosti snalazili kako su najbolje znali i živjeli u miru.

Velik uspjeh tih godina bila je nagodba u Moravskoj, koju je Moravski sabor prihvatio 1905. godine. Njome jc Moravska podijeljena na nacionalne okruge s upravom na jeziku većine;[1] najveća je novost bila individualnost glasova, to jest da Čeh uvijek glasa kao Čeh, a Nijemac kao Nijemac, bez obzira tko u čijem okrugu živio. Eliminirana je mogućnost borbe oko nacionalne prevlasti u saboru time što mu je određen fiksni odnos od sedamdeset tri češka naprama četrdeset njemačkih zastupnika. Ta genijalna ideja prekinula je nacionalne sukobe u Moravskoj, to jc isticana kao primjer ostalim dijelovima Austriji. Njome je nacionalnost kao manifestacija volje jednog naroda spuštena na razinu obične individualne značajke, kao što je, recimo, svijetla put; takvoj prezirnoj formulaciji nacionalnosti bili su osobito skloni Renner i drugi socijalisti za koje je nacionalizam bio samo mrska smetnja »golemom carstvu slobodne trgovine« – osim, naravno, kad se radilo o raspodjeli položaja u okviru Socijaldemokratske stranke. Kompromis u Moravskoj zacijelo je pokazao kako dvije narodnosti mogu zajedno živjeti u istoj pokrajini, ali nije pokazao kako dva naroda mogu srediti svoje konfliktne historijske zahtjeve. Moravska nije bila sveta Nijemcima, pa čak ni Česima, unatoč tome što jc prije tisuću godina postojalo Moravsko Kraljevstvo; bila je obična administrativna jedinica koju su stvorili Habsburgovci. Nije bila matična domovina ni Česima ni Nijemcima. Česi su imali svoju matičnu domovinu u Češkoj, a Nijemci u beskrajnom njemačkom *Vaterlandu,* pa su se zato i mogli nagoditi u Moravskoj. Doduše, moravske Čehe napao je Prag da su izdali jedinstvo »zemalja svetog Vaclava«,

---

[1] Predviđene su garancije manjini, kao i njeno pravo da se na odluku okružnog žali pokrajinskom sudu.

a na moravske Nijemce svalila se optužba da su zanemarili svoju povijesnu misiju. Tako ih je u pokrajini zbližilo zajedničko ogorčenje zbog prijekora njihovih rođaka iz Češke, ali bi se svejedno revoltirali da su se ti njihovi češki i njemački rođaci odrekli svojatanja Moravske, ili njezina dijela, kao svoje domovine.

Dvije narodnosti mogu živjeti zajedno ako im nacionalne različitosti nisu produbljene konfliktnim povijestima i kulturama. To načelo, demonstrirano u Moravskoj, dokazalo se isto tako zorno u zabačenoj Bukovini, zaboravljenoj pokrajini što je Galicijom bila odsječena od ostalog dijela Austrije. Bukovinu nije ni jedna narodnost mogla svojatati za svoju domovinu, niti je imala povijest oko koje bi se narodnosti sporile. Rumunji i Malorusi bili su narodi bez prošlosti, a Nijemce je, unatoč crti njemačke misije, na smjernost tjerala arogancija njihovih susjeda, Poljaka u Galiciji i Madžara u Ugarskoj. Bukovina je prihvatila i uspješno primijenila moravsko načelo individualne nacionalnosti i fiksnog odnosa narodnosti u saboru. Sličan je sustav, ali više neslužbeno, vrijedio u Tirolu s Talijanima i Nijemcima, iako iz drugih razloga: Talijani su željeli jedino da ih puste na miru dok se ne hudu mogli priključiti talijanskoj nacionalnoj državi, a Nijemci su ih puštali na miru dokle god nisu dirali u njemački karakter Tirola.

Slovenci su, uklliješteni između Talijana i Nijemaca, još od Schmerlingova doba djelovali u savezu sa Česima i imitirali ih, iako im je situacija bila realno drukčija. Česi su imali prošlost, makar i zatamnjenu, i njome su bili osuđeni na »historijske« pokrajine; a Slovenci su od svih naroda Habsburške Monarhije, osim Malorusa, imali najslabiju prošlost, pa su mogli postavljati samo osnovne nacionalne zahtjeve. S druge strane Česi, unatoč »historijskoj« veličini, nisu imali nikakvu isključivo svoju pokrajinu, dok su Slovenci slučajno u Kranjskoj imali pokrajinu isto iako kompaktno slovensku kao što su Gornja i Donja Austrija bile njemačke. U svakom slučaju, Kranjska je Slovencima bila zamjena za domovinu, u kojoj su oni uživali slobodu kulturnog razvoja i monopol u državnoj službi. Kultura im nije bila na visokoj razini, ali nc njihovom krivnjom; sve do pada Habsburške Monarhije Slovenci neće imali sveučilišta, pa im zahtjevi nisu išli dalje od srednjeg školstva, a zadovoljavali su se sitnim pokrajinskim namještenjima bez pretenzija da sudjeluju u carskom aparatu. Koliko god paradoksalno zvučalo, sloboda Kranjske otežavala je položaj slovenskoj manjini u Štajerskoj i Koruškoj, izloženoj promišljenoj i ustrajnoj politici germanizacije je, jer su se malobrojni slovenski prvaci mogli potkupiti položajima u Kranjskoj. U gotovo posve agrarnoj Štajerskoj borba nije bila tako žestoka, dok su Koruškoj, koja jc imala razvijenu metalurgiju i kroz koju jc prolazila magistralna željeznička veza sa Trstom, Nijemci bili namijenili da bude

»općenjemački« put za Sredozemlje, pa su to ostvarili svoju najveću i najbeskrupulozniju nacionalnu dominaciju. Na toj »rasnoj granici« Nijemci su branili pokrajinski integritet onim istim argumentima kojima su se protiv njih služili Česi u Češkoj, dok su Slovenci samo bez nade, promjenu pokrajinskih granica u skladu s nacionalnim sastavom – cilj koji će im biti uskraćen čak i nakon propasti Habsburške Monarhije i poslije dva svjetska rata.

Uza sve svoje nedaće u Koruškoj i Štajerskoj, Slovenci nisu bili neprijateljski raspoloženi prema Austriji: obraćali su se Beču za zaštitu, a zbog te zaštite, koliko god bila traljava, Nijemci su postajali »iredentisti«, Schönererovi sljedbenici što u Njemačkoj gledaju spas od carske stege. Slovence je na habsburšku stranu još više tjerala činjenica što su za leđima imali još jednog neprijatelja, Talijane iz obalnih pokrajina; njihovim sukobom to je područje postalo minijaturan model svakog nacionalnog pitanja. Te tri pokrajine – Gorica, Istra i slobodni grad Trst – predstavljale su geografsku, ali ne i povijesnu, cjelovitost. Slovenci su tvorili seljačku podlogu, a Talijani urbani, viši sloj, ali je i u Trstu većina stanovništva, iako talijanskoga jezika, bila slovenskog podrijetla. S vremenom i gubljenjem distinkcije između historijskog i nehistorijskog naroda, Trst bi nedvojbeno postao slovenski, kao što je Prag postao Češki a Budimpešta madžarska. Slovenci su, na nesreću, prekasno došli do svijesti. Talijani pak, svjesni da im je većinski status fiktivan i nesiguran, služili su se onim istim argumentima bogatstva i kulturne superiornosti kao Nijemci u Češkoj; kulturnu superiornost dokazali su na sličan nasilnički i netolerantan način. Uostalom, Talijani i nisu imali mnogo smisla za nacionalnu pravdu; pretendirali su čak i na dominaciju nad srpsko-hrvatskim stanovništvom Dalmacije iako ih je ondje bilo samo tri posto.

Sukob između Talijana i Slovenaca u Trstu postavio je pred političare dinastije neugodan problem. Talijani su bili historijski narod; kao i s ostalim vodećim narodima, dinastija se odupirala njihovim nacionalnim zahtjevima, ali je govorila istim političkim jezikom.[1] Ipak, premda se talijanski nacionalna država pomirila s Habsburškom Monarhijom stupanjem u Trojni savez, Talijani su ostali subverzivni, te se dinastija nije mogla složiti s njima onako kao što se složila s Poljacima; Trst se nije mogao smatrati dijelom Italije ni geografski ni ekonomski, ali ga je talijanski iredentizam uključio u svoje objekte zajedno s Južnim Tirolom. Zato, da bi održala ravnotežu, dinastija je to morala ići prividno demokratskim kursom zaštite snošljivih životnih uvjeta Slovenaca; jedno je

[1] To je, što se tiče Trsta, i doslovce točno: ta luka, koja jc promišljeno stvorena po carskoj volji, dobila je talijanski karakter zato što je na početku devetnaestog stoljeća talijanski bio »državni jezik« u pomorstvu.

sigurno, da nigdje drugdje u Carevini nije jedan podređeni narod dobio takvu nepristranu podršku protiv vodećeg naroda. U konačnici se dinastija kanila ipak izvući iz te neugodne sprege tako što će Trst priključiti njemačkoj sferi; to jc i bio cilj željezničke pruge do Trsta, preko slovenskog područja, koja je završena 1907. godine. U očekivanju te prave »austrijske« solucije, dinastija je kisela lica štitila Slovence, a ovi, inače nemoćni, nastojali su da im nacionalni pokret bude dolično klerikalan i konzervativan – posljednji odjek savezništva dinastije i seljaštva zacrtana u vrijeme Listopadske diplome.

U situaciji općeg smirivanja međunacionalnih konflikata jedna jc pokrajina predstavljala izuzetak. Galicija je i dalje bila čvrsto u poljskim rukama, unatoč buđenju maloruskog nacionalizma. Dokle god se Carevinsko vijeće biralo na temelju ograničenog prava glasa, Malorusi se nisu mogli oglasiti. Čim je 1907. uvedeno opće izborno pravo, Malorusi su dobili mogućnost da se na svoje nedaće tale u Beču pa su se u opstrukciji izjednačili s Nijemcima i Česima iz prethodnog desetljeća. Malorusi su samo zahtijevali poboljšanje svoga položaja u Galiciji, bez ikakve želje da unište Habsburšku Monarhiju; njih nije privlačilo nikakvo priključenje carskoj Rusiji, pa ni nekoj novoj poljskoj nacionalnoj državi. Tako je, uostalom, bilo i s golemom većinom austrijskog stanovništva: ono nije bilo nimalo oduševljeno Habsburškom Monarhijom, ali mu je svejedno bila draža od opasnosti koje bi mogle pratiti njezin raspad. Česi su strahovali da ne potpadnu pod Veliku Njemačku, Slovenci su se bojali da ne pripadnu Njemačkoj ili Italiji, većina Nijemaca plašila se vlasti Berlina i gubitka svog imperijalnog položaja. Samo su se Talijani htjeli odcijepiti od Habsburškog Carstva, ali s tim da to carstvo ipak opstane kao tampon između Njemačke i Italije. Osim toga je obnova pokrajina, koja je neprestano tekla od Listopadske diplome, dala željeni efekt; u pokrajinama jc bilo dovoljno birokratskih položaja da se zadovolje težnje nacionalne inteligencije a da carska uprava ostane netaknuta.

Istina, u Češkoj nije bilo nikakva dogovorenog smirivanja međunacionalnih sporova. Ali Česi nisu ni izdaleka bili potlačen narod: imali su svoje sveučilište i svoj kulturni život, a sve su više imali udjela i u upravljanju Češkom. Lokalne prilike u Češkoj nisu bile izrazito teške; dapače, bile su izrazito lake i rješenje pa moravskom uzoru bilo bi jednostavnije nego u samoj Moravskoj. Samo, konflikt u Češkoj bio jc drukčije naravi: to je bio sukob oko karaktera Habsburške Monarhije, a ne borba za snošljive životne uvjete. To jc bio sukob između dva naroda, oba odlučna da afirmiraju svoje historijske tradicije, sukob između Kraljevine Svetog Vaclava i Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti. Taj konflikt nije se mogao riješiti mirnim putem. Česi se nisu

mogli zadovoljiti upotrebom svoga jezika, što su uostalom već imali. Oni su zahtijevali, i morali su zahtijevati, da gospodare svojom domovinom. Da se tome zahtjevu udovoljilo, Nijemci u Češkoj postali bi tolerirana manjina, a time bi, posredno, izgubili položaj »državnog naroda«. Kad bi u Češkoj bili detronizirani, onda bi morali biti detronizirani i u Monarhiji, a Austrija više ne bi bila njemačka država. Štaviše, svrgavanje jednog »državnog naroda« moralo bi dovesti do svrgavanja i ostalih, stoga je prevlast Poljaka, Madžara, pa i Talijana, bila usko povezana s permanentnim međunacionalnim konfliktom u Češkoj. Tome slično, Slovenci i Malorusi, da o narodnostima Ugarske i ne govorimo, mogli bi postići slobodu u okviru Monarhije samo preko češke pobjede u Češkoj. Stoga su Nijemci ostatka Austrije, i Poljaci s njima, podržavali Nijemce u Češkoj.[1] Moravski Česi i Slovenci, koliko god sami bili zadovoljeni, podržavali su Čehe. Uostalom, to se radilo o temeljnijem pitanju nego što je sređivanje lokalnih prilika: Habsburška je Monarhija još postojala kao organizirana carevina i na kraju je morala očitovati svoj karakter.

Stara Austrija, ona Metternichova, počivala jc na dinastiji i izbjegavala da se nacionalno definira. Ta Austrija nestala je 1866. godine. Austro-Ugarska je simbolizirala pomirenje između dinastije i dva vodeća naroda, Madžara i Nijemaca: dinastija jc dobila slobodu akcije u vanjskim poslovima dajući Madžarima unutrašnju samostalnost, i sličnu slobodu akcije u »austrijskim« poslovima vodeći vanjsku politiku prijateljstva s Njemačkom. Bez obzira na svu priču o »austrijskoj misiji«, Habsburška jc Monarhija bila organizacija za vođenje vanjske politike i održavanje jake vojske: oslanjala se na silu, a ne na blagostanje. Ta bitna činjenica zamaglila se za trideset godina mira nakon Berlinskog kongresa. Dokle god je Njemačka vodila miroljubivu politiku, kontradiktoran diktoran položaj dinastije nije bio važan; ali čim se Njemačka okrenula »svjetskoj politici«, narodi Habsburške Monarhije našli su se povučeni na put rata za njemačko gospodarstvo u Evropi, što je dinastija mogla spriječiti samo raskidom s vodećim narodima. Jasno je upozorenje bila marokanska kriza 1905. godine, prvi pokušaj Njemačke da se prijetnjom rata nametne Francuskoj i Rusiji. Ta 1905. bila je krizna godina i za Evropu i za Austro-Ugrasku: tada je dinastija posljednji put pokušala da opet zadobije svoju samostalnost. Može li Austro-Ugarska, država habsburške dinastije, voditi vanjsku politiku neovisno o Njemačkoj? To je bila stvarnost u osnovi svih rasprava o »austrijskom problemu«. A svi lijepi planovi o federalnoj Austriji bili su bezvrijedni dokle

[1] Omiljena njemačka smicalica, prvi put primijenjena na početku dvadesetog stoljeća, bila je zabrana, izglasana u saborima njemačkih pokrajina, učenja češkog jezika u cijeloj pokrajini. U pokrajinama gdje uopće nije bilo Čeha, kao Salzburg, zabrana je bila samo uvredljiva, ali jc Čehe graničnog pojasa Donje Austrije i tisuće bečkih Čeha tako pogađala. lako ju je car odbio, jer se kosila s načelom nacionalne ravnopravnosti postavljenim u Ustavu, zabrana se često primjenjivala, pa su tako Česi u Beču, kojih je bilo 130 000, bili lišeni čak i svojih privatnih škola.

god su se vrtjeli oko pitanja ustavnog mehanizma;[1] pravo je pitanje bilo može li se dinastija oteti od svojih partnera iz 1867. godine i nametnuti federalizam Nijemcima i, još više, Madžarima?

Kako je Bismarck bio shvatio od sama početka, Velika Ugarska bila je jamac habsburškog prijateljstva s Njemačkom, a upravo iz tog razloga omogućavalo je dinastiji da manevrira između austrijskih narodnosti a da se ne zamjeri Njemačkom Reichu. Zato je ukidanje povlaštenog položaja Ugarske moglo biti poželjno iz posve suprotnih razloga. Zagovarali su ga čisti »Austrijanci«, ljudi lojalni Carevini koji su je htjeli oteti it pandža vodećih naroda; to je također bio program mnogih koji su željeli da se cijela Habsburška Monarhija pretvori u pretežno njemačku državu. Uostalom, »carstvo od sedamdeset milijuna« bio je program Velikonjemaca još od vremena Brucka i Schmerlinga, a pokoravanje Ugarske propovijedao je takav rabijatan njemački nacionalist kakav je bio povjesničar Friedjung. Hajci protiv Ugarske pridružili su se čak i socijalisti: na taj način mogli su se predstaviti kao borci za podređene narode a da se ne odreknu svoga njemačkog nacionalizma. Što je najvažnije, stavljajući akcent na Ugarsku, mogli su lansirati revolucionarne parole a da time ne atakiraju dinastiju, dapače, mogli su se čak i udružiti s njom. Njihov autoritet za nacionalna pitanja, Karl Renner, dokazivao je, bar na vlastito zadovoljstvo, superiornost Habsburške Monarhije prema nacionalnim državama[2] i pozivao dinastiju da povede austrijske narode. de protiv Ugarske. O Rennerovoj knjizi profesor Setonde Watson, inače prijateljski naklonjen, kaže: »Mogla bi se opisati kao socijalistička verzija one čuvene Grillparzcrove *Wann steigt der Kaiser zu Pferde?* (Kad će se car popeti na konja?). O Renneru uopće nije padalo na um ni da bi socijaldemokraciji prvi cilj morao biti da cara skine s konja, niti da car, sjedeći svom narodu na grbači, nc zauzima to mjesto radi njegova dobra. Kampanju protiv Ugarske Renner jc zahtijevao jednostavno zato da bi Carevina ojačala. A Otto Bauer jc, s više revolucionarne svijesti, tražio od dinastije revolucionaran program: tražio je da se u Ugarskoj uvede izvanredno stanje kako bi se provelo opće izborno pravo i formirali sindikati poljoprivrednih radnika. S to zaziranje od odgovornosti što njemački *Biederkeit,* dali su austrijskom pitanju svakakve čudne tonove, ali jc od svih zacijelo najbizarnija bila upravo to predodžba habsburške vojske, armije protureformacije i antijakobinstva, gdje maršira pod barjacima demokracije i socijalizma. Poput liberala iz prethodne generacije, i socijaldemokrati su tobole nalazili u

[1] Pogotovo bezvrijedni kad se, kao u slučaju planova Franje Ferdinanda i njegova kruga, predlagala federacija postijećih, umjetnih pokrajina.

[2] Takvo nisko mišljenje o nacionalnoj državi nije smetalo Karlu Renneru da pozdravi i Hitlerovo ostvarenje njemačkog nacionalnog jedinstva 1938. godine.

dinastiji borca za teorije za koje oni sami nisu imali ni hrabrosti ni uvjerenja da ih ostvare.

Franjo Josip nije prihvatio revolucionarnu ulogu koju su mu tako velikodušno nudili Renner i Bauer. Bio je jedini živi ostatak stare Austrije, pa ako ga je poraz iz 1866. godine pekao, znao je da se njegove posljedice ne mogu anulirati. Habsburška je Monarhija preživjela zahvaljujući Bismarckovoj umjerenosti a ne habsburškoj snazi; a politika bila jc baza ograničene nacionalne slobode koju su uživali narodi Habsburške Monarhije. Sudbina im se rješavala u Berlinu, a ne u Beču; čim su njemački vladari odustali od otpora Velikoj Njemačkoj, Habsburško je Carstvo postalo beskorisno svojim narodima. Njemačka nc bi nikad dopustila Habsburškoj Monarhiji da opet postane uistinu samostalna sila, jer bi to značilo odreći se plodova pobjede kod Sadove. Štaviše, Habsburška Monarhija i ne bi mogla postojati bez podrške Njemačke, osobito nakon povlačenja Engleske s Istoka. Ali u razdoblju između 1898. i 1907, kad je istočno pitanje bilo »na ledu«, to nije bilo tako očito, pa jc otuda Habsburška Monarhija i uživala relativnu slobodu akcije. Onda je 1905. godine Rusija poražena na Dalekom istoku, te se, htjela-ne htjela, opet okrenula Evropi, pa je i stoga 1905. bila godine krize za Habsburšku Monarhiju. Bio je posljednji čas da pokuša krenuti samostalnim političkim kursom.

Franju Josipa su na akciju natjerali događaji, a ne politika: iako jc svojim činom prekršio ugarski ustav, to je učinio da bi očuvao, a ne uništio dualizam. Na to ga je nagnala neodgovorna agitacija madžarskih magnata protiv zajedničke vojske. Ugarski je parlament 1903. godine odbio da votira kontingent za vojsku ako madžarski nc bude »komandni jezik« mađarskih novaka. Na to jc Franjo Josip reagirao javnim upozorenjem (objavljenim, što jc karakteristično, u jednoj vojnoj naredbi) da ugarski ustav ovisi o ispunjenju obaveza preuzetih 1867. godine. Da bi se Ugarska natjerala na poštovanje dualizma, bila jc potrebna nova, jaka ličnost. Franjo Josip ju je našao u osobi Istvána Tisze, Kálmánova sina, koji je dijelio očevo uvjerenje da madžarsko sitno plemstvo nc može opstati bez habsburške dinastije. Potez koji jc povukao István Tisza bio jc krajnje riskantan: nemoćan da parira patriotskom fraziranju magnata, odlučio jc da ih politički uništi tako što će im dati odgovornost. Napustio jc politiku vladinog utjecaja i korupcije, kojom se njegov otac bio održao na vlasti, te se u siječnju 1905. borio na jedinim slobodnim izborima koje jc ikad imala dualistička Ugarska. Na izborima su Tisza i stranka pobornika dualizma propali, a pobjedu je odnijela većina koja se protivila zajedničkoj vojsci. Franjo Josip je prihvatio bačenu rukavicu. Prekidajući ustavnu praksu, imenovao je

za ugarskog predsjednika vlade Fejerváryá, generala – izazovnim aktom afirmacije zajedničke vojske – i pod njim skupinu anonimnih birokrata. Opomena nije bila dostatna: madžarska parlamentarna koalicija nije odustala od svog uvjeta da ce preuzeti dužnost samo ako Ugarska dobije svoju vojsku. U veljači 1906. je seta vojnika rastjerala ugarski parlament i ustav je suspendiran. Nakon četrdeset godina ustavnog života, Ugarska se vratila na Bachov i Schmerlingov apsolutizam.

Ovaj put nije bilo ni otpora ni ogorčenja. Ustavna je Ugarska bila centralistička, birokratska država, a birokrati, makar i spadali u sitno plemstvo, nisu mogli staviti na kocku svoje položaje i mirovine. Otpor županija, nekad stup slobodne Ugarske, bio je izgubio svoju snagu: Županije su obuhvaćale tek mali dio upravnog aparata, a i sami Županijski činovnici su sad, uostalom, bili profesionalni birokrati, a nc sitni plemići osigurani svojim posjedom. Ti plemići činovnici odobravali su agitaciju magnata dokle god jc to bio samo odjek Kossuthovih parola, ali nisu bili spremni na žrtve koje je Kossuth tražio od njihovih djedova. Madžarska štampa, iako agresivno rodoljubiva i »liberalna«, bila jc u rukama Nijemaca i Židova koji su se bili pomađarili da bi bili na pobjedničkoj strani, a sad su iz istog razloga podržavali kraljeve povjerenike. Stoga je bilo lako suspendirati ustav, ali naći rješenje nije bilo tako lako. Franjo Josip se jednostavno vratio na privremenu diktaturu »Bachovih husara«, kao što se austrijska vlada vratila na Schwarzenbergov »provizorni« apsolutizam. Slijedilo je pitanje pred kojim jc kapitulirao Schmcrling: hoće li se dinastija usuditi da se udruži sa seljačkim narodima Ugarske protiv njihovih gospodara?

Takav jc program preporučivao Franjo Ferdinand iz svoga tradicionalnog habsburškog jala prema madžarskim povlasticama, a Fejerváry je zaprijetio da će ga i primijeniti: zauzeo se za sindikate a u listopadu 1905. najavio namjeru svoje vlade da uvede opće izborno pravo. To je bio dvostruki izazov »madžarskom narodu« – njegovim nacionalnim i klasnim privilegijama u isti mah. S općim pravom glasa, Madžari bi bili u manjini prema ostalim narodnostima; k tome, sitno plemstvo bilo bi u manjini prema mađarskom seljaštvu i gradskom radništvu. Prijetnja je bila pretjerana za carskoga generala koji je uz to bio i madžarski aristokrat: poput prethodnih prijetnji za vladavine Franje Josipa, bila je tek uperen ali čvrsto zakočen pištolj. Uostalom, kako je još Josip II bio shvatio, 14. srpnja 1789. program saveza cara i seljaštva bio je otišao u staro željezo. A program agrarne reforme i sindikata poljoprivrednih radnika bio jc daleko izvan Fejerváryjevih mogućosti; sindikat je bio relativno neškodljiv samo dok jc ostajao u okvirima grada – pa će ga samo pod tim uvjetom tolerirati čak i u Horthyjevo doba.

Zatim, i savez sa Slovacima i Rumunjima bio jc previše za jednog generala Madžara, usprkos nukanju loše obaviještenoga Franje Ferdinanda. Jedini je doličan potez bio savez s Hrvatima, pa će držanje Hrvata i odlučiti ishod krize iako nipošto ne onako kako je njima odgovaralo.

Da je »hrvatski narod« ostao ograničen na umirovljene oficire viših činova onda bi Fejerváry imao idealne saveznike. Takav je savez bio moguć 1848. i, posljednji put, 1866. godine. Sad su novi hrvatski prvaci bili građanski intelektualci kojima liberalni nazori nisu dopuštali da pođu stopama Jelačića i udruže se s dinastijom. Osim toga, nije ih nimalo privlačilo prijateljstvo s jednim carskim generalom i madžarskim aristokratom. Ti hrvatski liberali poznavali su svoju prošlost i pamtili kako jc dinastija dvaput iznevjerila Hrvate 1849. i 1867; osim toga, ni u Hrvatskoj se opće izborno pravo nije sviđalo buržoaskom nacionalizmu više nego u Ugarskoj ili Austriji. S druge strane, ti Hrvati su upravo zbog svoga liberalizma bili lake žrtve madžarske slatkorječivosti; uostalom, madžarsko sitno plemstvo podvalilo je cijeloj Evropi mit o liberalnoj Ugarskoj, pa jc prevarilo, i prevarit mnogo iskusnije pregovarače nego što su bili ti hrvatski početnici. Prvaci madžarske koalicije ustvrdili su da se bore za nacionalno oslobođenje od Habsburgovaca i obećali da će pobjeda Ugarske donijeti slobodu i Južnim Slavenima. Hrvatski liberali, siti jalova dinasticizma Čiste stranke prava, stekli su uvjerenje da se sloboda može postići samo u slozi s Ugarskom, a ne protiv nje. U listopadu 1905. – upravo u trenu kad jc Fejerváry objavio politiku općeg izbornog prava – u Rijeci su se sastali hrvatski liberali i predstavnici Hrvata Istre i Dalmacije. »Riječkom rezolucijom« zatraženo jc sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i obećana podrška mađarskoj opoziciji, pod uvjetom da se Hrvatima zajamči bolji tretman. Ubrzo nakon toga, u Zadru su se sastali predstavnici Srba iz Hrvatske i Ugarske i prihvatili taj program, koji je time postao osnova Hrvatsko-srpske koalicije.

»Riječka rezolucija« nije bila ni najneznatnijom implikacijom uperena protiv Habsburške Monarhije; tražila jc samo one slobode koje je već uživala većina naroda Austrije, pa i Hrvati u Istri i Dalmaciji. Njezin jedini »unionistički« zahtjev nije se odnosio ni na kakvu državu Južnih Slavena, pa čak ni na njihovo jedinstvo u okvirima Carevine, nego samo na pripajanje Dalmacije Hrvatskoj, što su Hrvati tražili još 1867. godine, pa i prije. Hrvatski prvaci nisu ništa znali o Srbiji; tako reći, jedva su znali da postoji, a u tome čak ni srpski prvaci nisu bili mnogo bolji. Zadarska jc rezolucija sadržavala maglovito južnoslavensko osjećanje, »Hrvati i Srbi su jedan narod«, što je bilo samo obzirno odbijanje tradicionalne mađarske politike stvaranja jaza između Hrvata i

Srba, dok je građanska inteligencija i dalje ostala stranački podijeljena. Pa i takvom koalicijom tražilo se previše od srpskog i hrvatskog naroda. Nacionalni jc amalgam moguće samo ondje gdje još nema razvijene nacionalne svijesti; tako su nebulozna »čehoslovačka« osjećanja praških ekstremista 1848. bila dokaz nezrelosti i Čeha i Slovaka. A Srbi i Hrvati su sad bili prošli stadij kad jc takva operacija moguća. Padom dinastije Obrenovića 1903. godine Srbija je bila ušla u razdoblje nacionalnog preporoda; novi kralj Petar Karađorđević bio je izraz konačno dozrele nacionalne samosvijesti. I u Hrvatskoj je Strossmayerov idealizam blijedio, jer su hrvatske seljačke mase nadjačale zagrebačke intelektualce. Dokaz tome bila je Hrvatska seljačka stranka koju je osnovao Stjepan Radić i koja je, unatoč svom demokratskom socijalnom programu, bila isto tako agresivno i isključivo hrvatska kao i maloplemička Čista stranka prava.

Jugoslavenska ideja nije naišla na velik odaziv među jugoslavenskim narodima, pa je čak i njihovim intelektualcima služila samo kao peroracija. S druge strane, izazvala jc posve abnormalnu reakciju i dinastije i Madžara. Njima su naivne fraze iz Zadra zvučale kao trube sudnjega dana. I carski i madžarski državnici izgubili su glavu, odrekli se politike nagodaba i spletaka, koja se pokazala tako plodna proteklih godina, i nisu znali smisliti ništa bolje od represije. Jedno je sigurno – da jc Hrvatsko-srpska koalicija zapečatila pomirenje Franje Josipa sa madžarskim magnatima. Madžarska jc opozicija već bila smekšana prijetnjom o davanju prava glasa ugarskim masama; magnati su se svoga seljaštva bojali još više nego narodnosti – zapravo se »nacionalna borba« i vodila zato da bi se prikrile mnogo dublje klasne suprotnosti. Osim toga, magnati su konačno shvatili da bi im pobjeda njihova programa donijela propast: kad bi se Ugarska »oslobodila« Austrije, austrijski potrošač oslobodio bi se ugarskog žita, pa bi hranu kupovao jeftinije vani.

Franjo Josip jc sa svoje strane imao razloga za žurbu. Svrha sukoba s Ugarskom bila jc da Monarhija ojača kako bi mogla voditi samostalnu vanjsku politiku, neovisnu o Njemačkoj upravo kao što jc Schmcrling bio smislio da pokori Ugarsku kako bi se mogao pripremiti za rat s Pruskom. Sad jc, međutim, sukob s Ugarskom oslabio Monarhiju više nego ikada. U veljači 1906. Njemačka je tako reći silom dovukla Austro-Ugarsku na konferenciju s Algecirasu i natjerala je da se spori s Engleskom i Francuskom oko Maroka; čak je i Italija imala samostalniji vanjskopolitički kurs. Sad je pak Franjo Josip naprečac promijenio smjer. Opet je jedva čekao da se nagodi s Ugarskom, kao 1867, i opet iz antinjemačkih pobuda: ako sukobom s Ugarskom Monarhija nije ojačala u odnosu na Njemačku, onda će to valjda postići nagodbom s Ugarskom. Računica je bila kriva, kao i u Beustovo doba: madžarski su magnati jasno vidjeli da je

njihovim povlasticama nužna podrška Njemačke, pa su bili spremni da se odupru svakom pokušaju Habsburgovaca da se u vanjskoj politici osamostale. Dapače, nagodba je njima bila još olakšana time što je Austro-Ugarska upravo odigrala ulogu »sjajnog sekundanta u dvoboju«, kako se kićeno izrazio Vilim II, što je uvrijedilo habsburške političare.

U travnju 1906. Franjo Josip i madžarski magnati obnovili su nagodbu po scenariju poznatom još od mira u Szatmaru: magnati su okrenuli leda »nacionalnoj« stvari, a Franjo Josip okrenuo je leđa ugarskim masama. Madžarska jc koalicija odustala od otpora zajedničkoj vojsci i carinskoj uniji s Austrijom, a Franjo Josip se odrekao uvođenja općeg izbornog prava i imenovao ustavnu vladu. Opće izborno pravo ostat će na programu te vlade kao, uostalom, i svake ugarske vlade sve do 1918; za odgađanje naći će se uvijek neka isprika, pa će s nečasnim sustavom ograničenog prava glasa Velika Ugarska dočekati i svoju propast 1918. godine. Isto tako su obećanja dana Hrvatsko-srpskoj koaliciji bačena u zapećak. Na riječku ponudu suradnje Ferencz Kossuth je 1905. odgovorio: »Čekamo vas s ljubavlju i nadom«, a 1907. je taj isti Ferencz Kossuth, sad habsburški ministar, donio uredbu kojom se određuje madžarski kao jedini službeni jezik na ugarskim Željeznicama i u Hrvatskoj; a Apponyi, »veliki starac« madžarskog liberalizma, sastavio jc zakon o školstvu kojim se narodnostima oduzima pravo čak i na vlastite privatne škole. Ti madžarski patrioti, čim su se našli na položajima, morali su poći linijom obojice Tisza, oca i sina: da bi zabašurili svoju kapitulaciju pred Habsburškim Carstvom, demonstrirali su svoj patriotizam na štetu manjina i opet pridobili naklonost sitnog plemstva izgledima za nova državna namještenja.

Pravi život Hrvatsko-srpskoj koaliciji nije udahnula Riječka rezolucija, nego upravo Kossuthova uredba o željeznicama. Ona je hrvatsko-srpske intelektualce oslobodila idealizma i naučila ih misliti s aspekta vlasti. Bili su umislili sebi da su dalekovidniji od hrvatskog sitnog plemstva koje se oslanjalo na dinastiju, a pokazali su se još luđima. Potražili su oružje kojim će se tući i protiv dinastije i protiv Madžara, odnosno, bolje reći, kojim će im prijetiti; a to oružje moglo je biti samo savezništvo s nezavisnom Srbijom. I tako se 1907. prvi put čula pogubna misao da jc Srbija »Pijemont Južnih Slavena«. Ta parola izazvala je paniku u Beču: dirnula jc u ranu koja nikad nije bila zacijeljela i prizvala užasne događaje iz 1859. godine koji su navijestili propast stare Austrije. Sve zablude habsburške politike od 1907. do 1914. godine proistekle su iz pogrešne analogije između talijanskog i južnoslavenskog pokreta. Talijanski je nacionalizam bio zbiljski nepomirljiv, pa se pretpostavljalo da i južnoslavenski nacionalizam mora biti takav. Sila se činila jedinim lijekom protiv talijanskog nacionalizma, pa se sada sve više zagovarala

njezina primjena i protiv Južnih Slavena. Međutim, golema većina Hrvata, pa i većina Srba u Monarhiji, željela jc da se Monarhija očuva, samo je tražila bolje uvjete za svoj nacionalni život. Pravi kamen spoticanja nije bio nikakav južnoslavenski ekstremizam i nepomirljivi nacionalizam, nego bezobzirna »madžarizacija« od strane madžarskih vladajućih klasa s kojima se Franjo Josip opet nagodio 1906. Godine 1905. Franji Josipu se upravo nametnula prilika da anulira svoj poraz iz 1867; on jc tu priliku propustio, pa 1906, isto kao i 1867, politika suradnje s podređenim narodima i klasama više nije bila historijski moguća. To mu je bio posljednji miljokaz na putu u propast.

Ugarska kriza imala je neočekivane reperkusije u Austriji. Dinastija nije mogla zagovarati uvođenje općeg izbornog prava za jedan parlament, a tome se odupirati kad je riječ o drugom parlamentu. Uz to se u studenome 1905. čak i Rusko Carstvo, prisiljeno revolucijom, obavezalo da će uvesti opće izborno pravo. U Ugarskoj se općem izbornom pravu suprotstavljao jedinstveni »madžarski narod«, a u Austriji nije bilo jedinstva u Carevinskom vijeću, pa čak ni među strankama koje bi opće izborno pravo upropastilo. Jedini organizirani otpor pružili su Poljaci koji su zatražili i dobili prekomjerno predstavništvo na štetu Malorusa. Neposredno i opće izborno pravo nametnuto jc Austriji carskom voljom. Franjo Josip, kome jc mozak radio s nekim čudnim kasnim paljenjem, odjednom je prihvatio argumente koje su mu još 1893. predočavali Steinbach i Taaffe; a čim ih je prihvatio, nije trpio ni časa odgađanja. U Ugarskoj opće izborno pravo nije nikada značilo više od taktičke prijetnje; u Austriji se ono činilo spasom od međunacionalnog trvenja građanskih političara. S druge strane, austrijske mase, i radničke i seljačke, bile su stekle određenu političku zrelost. U Ugarskoj bi Franjo Josip morao postati nekakav »seljački car«, dok mu jc u Austriji demokracija prijetila samo društvom Karla Luegera i Viktora Adlera, dvojice postarije i ugledne gospode, isto takvih Austrijanaca i Bečana kao i on sam. Franjo Josip je najviše od svega mrzio liberalizam. Svojedobno je protiv liberalizma zazvao nacionalizam. A sad se ovim potezom poslužio demokracijom i protiv liberalizma i protiv nacionalizma, i stekao veću slobodu akcije nego što ju je ikad imao još od 1867. godine.

U parlamentu 1907. kršćanski socijalisti bili su najjača stranka a socijaldemokrati druga; to jc za ideju carstva bio trijumf. Koliko se god razmetali demokratkom frazeologijom, i kršćanski socijalisti i socijaldemokrati podjednako su željeli očuvati Habsburško Carstvo; iako su se međusobno borili, igru *rouge et noir* igrali su na carskom stolu. Zapravo je demokratski parlament pružio vladi većinu za provođenje njenih mjera: budžet je izglasan na ustavan način, a u desetogodišnjem sporazumu s Ugarskom

napokon su se pojavile neke Austriji povoljne klauzule. Beck, premijer koji je u Carevinskom vijeću proveo uredbu o općem izbornom pravu, obnovio je ustavnu praksu iz već zaboravljene prošlosti i na nekoliko mjeseci u vladu uključio parlamentarne prvake. A onda, u trenu očitog uspjeha, Franjo Josip se po običaju okrenuo protiv svoga premijera. Zatražio je brze rezultate, a oni nisu bili sto posto zadovoljavajući: i dalje su postojale nacionalne stranke, a nacionalizam se učvrstio čak i među »carskim« kršćanskim socijalistima i socijaldemokratima. Kršćanski socijalisti, usprkos svom klerikalizmu, hranili su isključivo pravo Nijemaca na Beč, dok su se socijaldemokrati podijelili na nacionalne stranke, pa su češki socijalisti istupali zajedno s ostalim češkim skupinama u svim nacionalnim pitanjima. Računalo se da radnike i seljake neće zaraziti nacionalizam; to jc i vrijedilo u doba masovne nepismenosti, ali jc sad Austrija imala opće osnovno obrazovanje, a tko god zna čitati i pisati, mora se nacionalno opredijeliti.

Franjo Josip izgubio je povjerenje u Becka, pa ga je pustio da ode s položaja u studenome 1908. godine. Međutim, pripisati Beckov pad neuspjehu u unutrašnjoj politici značilo bi ponoviti pogrešku svojedobnih istraživača koji su analizirali samo unutrašnji »austrijski problem«, a nisu vidjeli da jc pravi problem bio u ulozi koju je Habsburška Monarhija imala kao velesila. Austro-ruski sporazum o Istoku dao je Habsburškoj Monarhiji nužan predah da vrati svoju nezavisnost, a 1907. se predah završio a da nije valjano iskorišten. Austro-Ugarska je mogla postati nezavisna sila samo da se stvorio nekakav »austrijski« patriotizam koji bi privukao mase. Takvo veliko carstvo nije se moglo u dvadesetom stoljeću održati klerikalizmom i lojalnošću dinastiji. Međutim, Franjo Josip bi radije pustio da mu carstvo propadne nego da i djelić svojih ovlasti preda narodu. Beckova je ostavka bila znak da jc »revolucija odozgo«, koja nikad i nije bila iskrena, otvoreno napuštena. U listopadu 1908. Franjo Josip je prešao preko šezdeset i više godina nagodbi i ustupaka da bi se vratio osloncu na oružane snage kojim jc bio započeo svoju vladavinu. Sad je Habsburška Monarhija živjela samo u austro-ugarskoj vojsci pa se glede budućnosti postavljalo tek jedno pitanje: može li to vojska preživjeti jedan rat, ili, još točnije, jedan poraz?

XVII

RJEŠENJE SILOM, 1908-14

Karl Renner je bio postavio pitanje: »Kad će se car popeti na konja?« U Beču je vladala opća želja za akcijom, želja koju nije zadovoljio ni ustavni sukob s Ugarskom i njegov miran zaključak, ni opće izborno pravo u Austriji i njegov slab efekt na nacionalne stranke. Poput postarijeg čovjeka koji osjeća da gubi snagu, Habsburška se Monarhija pokušala ponovo pomladiti demonstracijom muževnosti. Akciju su tražili oni koji su vjerovali u »austrijsku misiju« kulturnog razvoja i visokog životnog standarda; tražili su je socijalisti u ime sindikata i agrarne reforme; tražili su je njemački nacionalisti koji su htjeli vratiti Monarhiji njemački karakter; tražio ju je sve nestrpljivije Franjo Ferdinand; tražio ju jc Conrad von Hötzendorff, koji je 1906. postao šef Generalštaba i koji jc mislio da će u ratu naći melem za slabosti i Carevine i vojske. Unutrašnja akcija, tako veličana kampanja protiv Ugarske, ispuhala se uprazno, pa je na njeno mjesto morala doći vanjska akcija. Na personalnom planu, Aehrenthal je zamijenio Goluchowskoga na položaju ministra vanjskih poslova. Achrenthal je bio posljednji od mnogih opsjenara koji su Monarhiji obećavali oživljavanje jednim potezom diplomatskc magije. Samouvjeren i bahat, s drskim štektanjem terijera, prezirao je sve svoje prethodnike, od Andrássyja nadalje, i kanio Austro-Ugarskoj vratiti gordu samostalnost koju je uživala u doba Berlinskog kongresa. Faktički, da su i on i Monarhija živjeli dulje, moglo se dogoditi da se početak dvadesetog stoljeća nazove Aehrenthalovom erom.

Kako bilo da bilo, prilike u Evropi silile su ga na akciju. Habsburška je Monarhija bila ponižena podređenom ulogom koju je morala odigrati na konferenciji u Algecirasu. Goluchowski je nedvojbeno smatrao da za sigurnost Galicije nikakva cijena nije previsoka; ali svi ostali, pa i sami Nijemci Monarhije, osjećali su se uvrijeđeni rezultatima njegove politike. A Aehrenthal, koji jc bio slabo upućen u domaće političke prilike, nakanio je poći samostalnijim kursom. Kao bivši ambasador u Petrogradu, umišljao je sebi da jc kadar obnoviti Trocarski savez, ili još bolje Svetu alijansu; i on je, kao Metternich, uviđao da bi se Njemačka mogla svesti na položaj mlađeg ortaka kad bi se Rusija i Austro-Ugarska pomirile na autentično konzervativnom načelu. U pogledu austro-ruskih odnosa bio jc ambiciozniji i samouvjereniji od Metternicha. Metternichu je miroljubiva politika Rusije na Istoku bila preduvjet za prijateljske odnose s njom. A Achrenthal jc prihvaćao kao činjenicu i propadanje Otomanskog Carstva i potrebu Rusije da nakon neuspjeha na Dalekom istoku povede aktivniju politiku na Balkanu, samo što je,

umjesto da organizira otpor Rusiji, kanio ići s njom ruku pod ruku. Preskačući Metternicha, predlagao je obnovu politike Josipa II, kad je i Habsburška Monarhija imala svojih ambicija na Balkanu. Metternich i svi njegovi nasljednici strahovali su da će im raspadom Otomanskog Carstva njegove krhotine pasti na glavu, a Achrenthal je bio spreman da ga gurne u propast. To je bila smionost samrtnika.

Aehrenthal u stvari i nije bio onako samostalan kako se prikazivao. Čak mu je i forma djelovanja bila diktirana događajima. Obnovljena nagodba s Ugarskom 1906. neumitno je stvorila »srpski problem«. Stvorila je domaći srpski problem u liku prevarene i razočarane Hrvatsko-srpske koalicije, a za to je trebalo kriviti Srbiju, kao što je Metternich krivio »revoluciju« za svu paralizu predožujskog razdoblja. Stvorila je još više ekonomski sukob sa samom Srbijom. Previsoke carinske pristojbe na srpske poljoprivredne proizvode, napose na svinje, bile su dio cijene kojom je madžarskim magnatima 1906. plaćeno prihvaćanje zajedničke vojske. Srbija više nije htjela biti austrijski satelit kao što je bila pod dinastijom Obrenovića. Ona se 1906. ekonomski osamostalila: pošto su joj uskraćeni austrijski zajmovi, Srbija je dobila kredit u Parizu i demonstrativno kupila oružje od Francuske umjesto od Škodinih tvornica u Češkoj. Svom izvozu stoke našla je put preko turskog teritorija i Soluna, a tržište, koje joj je obilno nadoknadilo gubitak austro-ugarskog tržišta, data joj je Njcmačka nije imala neku svoju balkansku politiku i kojoj nije bilo mrsko da rasrdi Aehrenthala. Prekasno je Aehrenthal pokušao stvar izgladiti nudeći Srbiji 1907. trgovinski ugovor povoljniji od onog što je bio otkazan 1906. godine. Taj se ugovor pokazao isuviše povoljnim za Srbiju, jer su ga odbili i Carevinsko vijeće i Ugarski parlament, pa jc Aehrenthal nastojao prikriti svoju nepriliku svaljujući krivicu na zlonamjernost i neprijateljstvo Srbije.

Tako je veliki potez u vanjskoj politici morao biti potez protiv Srbije, i odsad je osujećivanje »južnoslavenske zavjere« postalo rješenje za sve neprilike Habsburške Monarhije. Aehrenthal jc sanjao o podjeli Srbije s Bugarima, što je bila groteskna ideja iz koje bi se zaista stvorio vrlo ozbiljan južnoslavenski problem. Ali, neposredan mu jc cilj bio da anektira Bosnu i Hercegovinu, turske pokrajine što su bile pod habsburškom okupacijom još od 1878. godine. Aneksijom bi Srbima pokopao nade da prisvoje to pokrajine kad se Otomansko Carstvo raspadne, a riješio bi i pravnu zavrzlamu oko njihova statusa nastalu kad su mladoturci u srpnju 1908. stvorili turski parlament. I, važnije od svega toga, konačno bi raščistio put za ispunjenje »austrijske misije«. Naime, čak su i najveći entuzijasti »carstva slobodne trgovine« morali priznati da tridesetogodišnja austrijska vladavina nije donijela bogzna kakvu korist narodu Bosne i

Hercegovine: nije bilo ni zdravstvene ni Željezničke pruge normalnog kolosijeka, ni pučkih škola, ni samouprave čak ni u selima. Za sve nedostatke krivila se anomalija okupacije. Kad bi pokrajine postale pravi sastavni dio Habsburškog Carstva, dobile bi sabore, škole, sindikate, agrarnu reformu, ceste i Željeznice – sve što je ovaj ili onaj bečki autor ili profesor zamišljao kao »austrijsku ideju«. I sam je Aehrenthal govorio jezikom »austrijske ideje«, pa je u proljeće 1908. čak planirao izgradnju željezničke pruge preko turskog teritorija sve do mora. Do toga nije nikad došlo jer je projekt bio neostvariv, ali je to Aehrenthalu poslužilo da se afirmira kao čovjek naprednih pogleda.

Aneksija Bosne i Hercegovine značila je preokret u politici Austro-Ugarske na Balkanu. Andrassy je bio spreman na sve kako bi očuvao Otomansko Carstvo i zato je i zahtijevao okupaciju, dok ga je Aehrenthal htio pustiti da propadne i u to svrhu riskirati da se pogađa s Rusima. Ta pogodba sklopljena je u rujnu 1908. godine. Ruski ministar vanjskih poslova Izvoljski također je težio za brzim uspjehom kojim će popraviti poljuljani ugled carske Rusije. Složio se da prizna aneksiju Bosne i Hercegovine, pod uvjetom da Aehrenthal podrži ruski zahtjev za slobodan prolaz ruske flote kroz Bospor i Dardanele. Takav je bio sporazum u Buhlavi, posljednji uzaludan trzaj diplomatske samostalnosti dvaju umirućih carstava. Aehrenthal je mislio da je riješio pitanje suparništva s Rusijom na Balkanu, zbog kojeg je Austro Ugarska bila ovisna o Njemačkoj, a Izvoljski jc mislio da mu jc Carigrad, stoljetni san ruskih careva, nadohvat ruke. Uvjeren u pristanak Rusa, Aehrenthal je 5. listopada 1908. objavio aneksiju Bosne i Hercegovine, na što je planula »bosanska kriza«.

Zbivanja nisu potekla tokom koji su Aehrenthal i Izvoljski očekivali. Engleska i Francuska nisu htjele prihvatiti otvaranje Tjesnaca. Još gore, predsjednik ruske vlade Stolipin ustvrdio je da ruskom javnom mnijenju nije nimalo stalo do Tjesnaca, ali jest mu i to kako stalo do slavenskih naroda na Balkanu. To prije nije padalo na um ni Izvoljskome ni većini Rusa; tek sada kad jc Aehrenthal krenuo da osramoti Srbiju, Rusi su otkrili svoju ljubav prema Srbima, pa je otuda i Aehrenthalova zasluga što su Rusi stali iza Srbije. Štoviše, Srbe u Srbiji nije mnogo boljela glava za Srbe u Austro-Ugarskoj, niti su mnogo razmišljali o Bosni i Hercegovini; Aehrenthal ih je uputio da budu Jugoslaveni. Svojim velikim potezom Aehrenthal, u stvari, uopće nije riješio nikakvo južnoslavensko pitanje, nego ga je naprotiv stvorio. Srbi nisu mogli odoljeti primamljivoj ulozi branitelja Srba i Hrvata u Bosni, pogotovo kad ih je na to nahuškao sam Izvoljski koji je time želio prikriti svoju kardinalnu pogrešku. Bosanska kriza nije ponizila Srbiju, iako se zaključila njezinim porazom, nego Austro-Ugarsku, jer ju je spu-

stila na razinu Srbije. Kao nekada borba s Pijemontom, kriza je Srbiji podigla ugled a Austro-Ugarsku blamirala sileći je da za sve tegobe Habsburške Monarhije krivi »južnoslavenski Pijemont«. A kriza nije ni Austro-Ugarsku oslobodila ovisnosti o Njemačkoj. Habsburška bi diplomacija besciljno brljala ne nalazeći izlaza da nije Njemačka, u ožujku 1909, natjerala Izvoljskoga da se odrekne Srbije. Koliko god austrijski državnici negodovali protiv tog njemačkog pokroviteljstva, u očima svijeta oni su faktički bili pod skutom Njemačke.

Usprkos njemačkom ultimativnom zahtjevu Rusiji, Aehrenthal jc svejedno još mogao zaratiti sa Srbijom, a prvotni mu je cilj i bio uništenje Srbije. Ali, kad jc odlučio da ga i ostvari, našao se pred nerješivim problemom: što će postići uspješnim ratom sa Srbijom? Aneksijom Srbije Monarhija bi se napučila ozlojađenim južnoslavenskim elementom, a ako Srbija ne bi bila anektirana, onda bi zbilja postala žarište nezadovoljstva kako ju je slikala habsburška propaganda. Dakle, što bi veći uspjeh Aehrenthal imao, to bi kobnije posljedice snosila Monarhija; što bi dosljednije primijenio svoju politiku, to bi tek gordijske čvorove stvorio. Tako je Aehrenthal, iako kasno, došao do istih otrcanih zaključaka svih habsburških ministara vanjskih poslova, od Metternicha do Andrassyja i Kalnokyja: Austro-Ugarska ne može sebi priuštiti prisvajanje balkanskog teritorija i stoga se mora boriti za *status quo* na Balkanu, makar to značilo i neprijateljstvo s Rusijom. U veljači 1909, kad jc austro-ugarska vojska bila već mobilizirana, Aehrenthal je odlučio da ne ide u rat. S tim se složio i Franjo Josip, skeptičan u pogledu snage svoje vojske; čak se i Franjo Ferdinand protivio ratu – iako bi rado ponizio Srbiju, bilo mu je još više stalo do toga da ništa ne učini što bi godilo Madžarima. Zagovornik rata Conrad von Hotzendorff odjednom se nagao sam, pa se morao zadovoljiti dokazom da je vojska, u svakom slučaju sposobna za mobilizaciju.

Tako se velika akcija završila tek trivijalnom promjenom pravnog položaja Bosne i Hercegovine i ničim drugim. Konzervativni savez s Rusijom nije obnovljen, naprotiv, oživljen je interes Rusije za Balkan a njezina vanjska politika usmjerena protiv Austro-Ugarske. Srbi su ostavljeni u uvjerenju da je austrijski napad samo odgođen i stoga su pokrenuli živu antiaustrijsku politiku. Od vremena do vremena srpski državnici, prestrašeni svojom zadaćom, pokušavali su nuditi pomirenje, ali ih je Achrenthal prezirno odbijao. U Bosni i Hercegovini »austrijska ideja« nije se realizirala. Nije bilo ni »ekonomskog poboljšanja«, ni novih škola, samo jr povećan birokratski aparat i okupacijska vojska. Pokrajine su dobile sabor po austrijskom modelu. Kako je sad obavljao široke upravne poslove, bilo je važno u njemu održati predstavništvo

veleposjednika; stoga, usprkos uvođenju općeg izbornog prava za Carevinsko vijeće, za bosanskohercegovački sabor sačuvano je staro ograničeno izborno pravo i sustav izbornih »kurija«. Tako je i Bosna i Hercegovina posvećana u to kurijalne misterije, s tim što je svaka od tri kurije (veleposjedi, gradovi i seoske općine) još podijeljena, u fiksnom omjeru, na tri vjeroispovijesti – pravoslavnu, katoličku i muslimansku. Takvim zaobilaznim putem muslimanski veleposjednici bili su dvaput jače zastupljeni, a habsburška vlast je održala društvenu inferiornost srpsko-hrvatske većine. »Austrijska ideja« je pokrajinama bila obećala brda i doline, ali, po čestom običaju, od tih obećanja nije bilo ništa, pa su nakon 1909. bečki teoretičari odvraćali pogled od osiromašenog i nepismenog seljaštva Bosne i Hercegovine.

Bosanska kriza ostavila je jedno neugodno nasljeđe: za vrijeme krize su, kao isprika za rat, izmišljene optužbe za veleizdaju protiv prvaka Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj, i sad je te optužbe valjalo dokazati pred javnošću. Prva je takva demonstracija bila farsa veleizdajničkog procesa u Zagrebu pred pokornim hrvatskim sudom; krivotvoreni dokazi samo su diskreditirali madžarske gospodare Hrvatske, a optužene, iako su osuđeni, Franjo Josip odmah je pomilovao. U toku pola stoljeća od revolucije 1848. »zakonitost uprave« afirmirala se u cijeloj Evropi osim u Rusiji i u Otomanskom Carstvu; čak je i Habsburška Monarhija prihvatila mjerila Zapadne Europe. Zagrebački proces bio je prvo flagrantno odstupanje od načela donekle civilizirane i nepristrane države; njime je inaugurirano razdoblje sramotnih političkih procesa koje će generaciju kasnije zavladati evropskim kontinentom. U tom trijumfu barbarstva »madžarski narod«, usprkos samohvaljenom liberalizmu, odigrao je predvodničku ulogu.

Da hi stvar bila još gora, Achrenthal je u svom arogantnom bezumlju uvukao Monarhiju u istu sramotu. I on je bodrio hajku protiv hrvatsko-srpskih prvaka i za to svrhu angažirao novinarsko pero Friedjunga, velikog povjesničara i zatucanog njemačkog nacionalista koji se bio preobratio u obožavaoca habsburške vlasti. Ni Aehrenthal ni Friedjung nisu pažljivo istraživali dokazni materijal: Friedjung je svojim člancima[1] trebalo da opravda rat protiv Srbije, a čim bi rat počeo, slučaj bi postao bespredmetan. Odustavši od rata, Aehrenthal je hrvatsko-srpskim prvacima pružio mogućnost da pred bečkim sudom pokrenu tužbu za klevetu protiv Friedjunga. Oni su

[1] Odluka da se ne ide u rat pala je dan prije pojave prvog članka, čije se objavljivanje stoga moglo i spriječiti, kako jc to učinjeno s daljnjim člancima. Ali funkcionari Ministarstva vanjskih poslova nisu bili svjesni raspaljive naravi tih članaka, a neki među njima još su se nadali rat u. Što je najvažnije, austrijski sistem nije bio sposoban za brzu reakciju.

lako dokazali da su dokumenti, za koje se znalo da potječu iz austro-ugarskog Ministarstva vanjskih poslova, grube krivotvorine. Štoviše, u »Friedjungovu slučaju« angažirao se i istaknuti češki profesor Masaryk koji je na zasjedanju Delegacija optužio Aehrenthala kao falsifikatora. Aehrenthal se uopće nije branio; u očima cijele Evrope diskreditirao se kao običan nespretan krivotvoritelj i to ljagu nikad nije sprao sa svog imena. Zagrebačkim procesom i Friedjungovim slučajem Habsburška Monarhija faktički se moralno diskvalificirala: srušila se konstrukcija civiliziranog ponašanja koja joj je dala častan aspekt, pa joj nije ostala nikakva druga baza osim site.

Što je najsmješnije, Aehrenthal se mogao opravdati, ali mu to ponos nije dopuštao. Naime, Masaryk je optužio austrijsko poslanstvo u Beogradu da je krivotvorilo dokumente. U stvari je poslanstvo, unaprijed uvjereno u hrvatsko-srpsku veleizdaju, bilo laka žrtva jednog domišljatog krivotvoritelja, a dokumenti kojima je Masaryk dokazao krivnju poslanstva bili su novi proizvodi toga istog krivotvoritelja. To je austrijsko Ministarstvo vanjskih poslova znalo: odande su stručnjaci, i veći od Masaryka, upozorili Aehrenthala da se ne uzda u »Friedjungove« dokumente. Poslije Aehrenthal iz ponosa nije htio priznati svoju nepromišljenost; štoviše, nije htio priznati ni nesposobnost Forgacsa, poslanika u Beogradu, koji se svojim samosvjesnim glupostima mogao visoko popeti u svakoj diplomatskoj službi. U Achrenthalovu držanju ogledao se pravi duh Habsburške Monarhije: ona nije bila ni tiranska ni surova, nego jednostavno degenerirana i agonična. Radije ce podnijeti optužbe za zlodjela koja ne može počiniti, jer za to nema ni energije ni spretnosti, nego da prizna svoje prave mane – slabost i zabludu. Aehrenthal bi bio sretan da je on bio tako domišljat da izmisli Friedjungove dokumente, a Berchtold će 1914. radije u sebi gledati začetnika rata nego glupu marionetu jednog trulog sistema.

Bosanska kriza, sa svojim nezadovoljavajućim zaključkom i nečasnim epilogom, iscrpla je i posljednje snage Habsburške Monarhije. Nestalo jc svake inicijative i na vanjskom i na domaćem planu. Austrijski državnici više nisu ni čekali da se štogod dogodi; samo su se nadali da se ništa neće dogoditi, da će sve ostati na tako pogodnoj mrtvoj točki. Aehrenthal se vratio na miroljubivu liniju svojih prethodnika: obnovio je snošljive odnose s Rusijom i nije htio reagirati ni na kakve provokacije Srbije ili Italije. Najdalji korak u politici bio mu jc pokušaj da uspostavi dobre odnose s Francuskom: u marokanskoj krizi 1911. demonstrativno je odbio da Njemačkoj pruži podršku kakvu je ona njemu data u bosanskoj krizi; i zatražio je, ali uzalud, da se francuska burza otvori za austrijske i ugarske zajmove. Konzervativna suradnja Francuske i Austrije možda je i bila moguća u doba Metternicha i Guizota, a posljednji

put su o njoj razmišljali Beust i Napoleon III između 1867. i 1870. godine. Nakon velikog preokreta 1870. godine ni Francuska ni Austrija više nisu bile uistinu velike sile, sposobne da stoje na vlastitim nogama. Francuskoj je bila potrebna ruska podrška da bi od Njemačke očuvala svoju samostalnost, a Austro-Ugarska se bez pomoći Njemačke nije mogla konfrontirati s Rusijom na Istoku. Prilika propuštena za Bismarckovih ranih dana neće se više nikad ukazati. Achrenthal nije našao alternativu agresivnoj politici koju je napustio. Osamljeni je Conrad von Hotzendorfr i dalje kao panaceju propovijedao preventivni rat – protiv Italije, protiv Srbije, protiv nekoga, u svakom slučaju. Njegovu tvrdoglavu ratobornost nitko nije odobravao, pa je zbog svoje upornosti nakon otprilike godinu dana otpušten s položaja; ipak, jedino je njegovo stajalište imalo elemente pozitivne politike i on će na kraju krajeva doći na svoje. Ratom s Italijom čak bi i Habsburška Monarhija okusila slast pobjede, jer je Italija bila smiješna imitacija velesile koja je mogla impresionirati samo profesionalne diplomate i posjetioce literate. Ali, i tu se isprijećila Bismarckova sjena: talijanska je nezavisnost bila sastavnica Bismarckove politike i njezino bi uništenje samo ubrzalo potpunu dominaciju Nijemaca u Habsburškoj Monarhiji.

Na domaćem planu također se izgubio svaki kontakt sa stvarnošću. Carevinsko vijeće i dalje se sastajalo i odbijalo da odobri budžet, a onda žmirilo na oba oka kad bi budžet bio odobren kao izvanredna mjera; držali se govori i prihvaćale rezolucije, a dotle je iza kulisa carska birokracija gomilala sve čudovišnija brda papira. Češko-njemački odnosi u Češkoj bili su i dalje predmet beskrajnih pregovora: novi su se planovi predlagali, raspravljali, dopunjavali i konačno odbacivali. Bienerth, birokratsko piskaralo koje je naslijedilo Becka kao premjer 1908, predložio je da se uvedu češki i njemački ministar bez portfelja koji će štititi interese Čeha i Nijemaca, kao što je poljski ministar bez portfelja štitio interese Galicije; u tome su Nijemci namirisali priznanje da Češka pripada Česima, pa su ga natjerali da odustane od te ideje. Sturgkh, još jedan birokrat koji je postao premijer 1912, smislio je nove planove za nagodbu te je 1914. izjavio kako Čehe i Nijemce dijeli zid »koji nije deblji od papira«. Nije vidio da jc to papir neprobojne debljine: dva naroda je sve vrijeme dijelio jedan knjiški pojam – konfliktne historijske revindikacije. Sa snažnim porastom izazvanog nacionalizma u Njemačkoj, u Češkoj su Nijemci postali sve nametljiviji, a Česi su sve više strahovali da će se u eventualnom ratu između Nijemaca i Slavena morati boriti na njemačkoj strani. Najveći su opstrukcionisti u Carevinskom vijeću bili Malorusi, kivni zbog povlaštenog položaja Poljaka u Galiciji, a njih su iz slavenske solidarnosti podržavali Česi i Slovaci.

Nijemci su, sa svoje strane, primijenili istu metodu opstrukcije u Češkom saboru: raspao se čak i saborski odbor koji je nadzirao pokrajinsku upravu, a Sturgkh je 1913. suspendirao češki ustav. Još jednom su se okorjeli kovači planova ponadali da ce carska vlast dati kakav pozitivan smjer; ništa nije poduzeto, suspenzijom je Beč iscrpao svu svoju kreativnu moć. U ožujku 1914. sastalo se Carevinsko vijeće, posljednji put za vladavine Franje Josipa; u roku od nekoliko dana torpedirali su ga Malorusi. Kad je u kolovozu 1914. izbio rat, suspendirano jc i Carevinsko vijeće i Austrija se sasvim otvoreno vratila na »provizorni apsolutizam« kojim je bila započela vladavina Franje Josipa.

I u Ugarskoj su odjekivali stari akordi. Madžarske magnate nije otrijeznio poraz 1906. godine. Obnovili su napade na zajedničku vojsku. Takva linija, međutim, više nije privlačila madžarsko sitno plemstvo koje je vidjelo gdje su mu u borbi oko ustavnih prava ugroženi birokratski položaji. Koristeći svoje umijeće u primjeni nasilja i korupcije, sitnoplemićka je birokracija na općim izborima 1910. uništila koaliciju te se obnovila »mamelučka« većina. Istvan Tisza, prvo iza kulisa a zatim od lipnja 1913. kao predsjednik vlade, nadmašio je čak i očev diktatorski položaj. Progurao jc zakon o regrutaciji i uopće djelovao kako dolikuje vjernom pristaši zajedničke monarhije, a za to je mogao nesmetano nastavljati hajku na narodnosti u Ugarskoj te i dalje priječiti madžarskim masama ulazak u politički život. Sam je izjavio: »Naši građani nemadžarskog jezika moraju se u prvom red pomiriti sa činjenicom da pripadaju zajednici jedne nacionalne države, jedne države koja nije konglomerat različitih plemena.« I dalje su se predlagali izborni zakoni i obećavalo se širenje izbornog prava, ali su se uvijek nalazile isprike za odgađanje te je kakav jedan zakonski nacrt, pokopan kad jc 1914. izbio rat, poslužio kao varljiv dokaz kakav bi demokratski sustav uživala Ugarska »da nije« rat sve pokvario.

Faktički je ugarska država bila monopol sitnog plemstva, klase koja je bila izgubila svoju ekonomsku podlogu i držala se na vlasti oslonom na Hasbsurgovce. Potporanj je ipak bio klimav i nepouzdan, plemstvu je trebalo više od toga, što je i našlo u savezu s njemačkim i židovskim kapitalistima Ugarske. Madžarski je nacionalizam zagovarao protekcionizam još od Kossutha iz kojeg jc odjekivala Listova ekonomska misao; a carinska unija s Austrijom bila je za Kossutha debakl ravan zajedničkoj vojsci. Unija jc bila lakši objekt napada, čak i bez obnove carinske barijere između Austrije i Ugarske vlada je svojom intervencijom mogla mnogo pridonijeti razvoju ugarske industrije. Ugarska je pružila primjer za kojim će poći »države nasljednice« nakon propasti Monarhije; ako je Austro-Ugarska bila neka ekonomska cjelina, onda je to cjelinu Ugarska potkopala još mnogo prije 1918. godine. Ekonomski je nacionalizam bio dvojako koristan: zamijenio je

napade na zajedničku vojsku i ulio nov polet »madžariziranim« Židovima i Nijemcima koji bi se inače mogli vratiti na lojalnost dinastiji. Kapitalisti Nijemci predstavljali su potencijalnu »petu kolonu« u Ugarskoj još od Metternichova pa sve do Hitlerova doba, i samo su se stalnim ekonomskim dobicima mogli skloniti na to da nad sobom trpe političku vlast siromašnog a za trgovinu i industriju nesposobnog sitnog plemstva.

Tiszina pobjeda isključila je magnate iz političke vlasti, a razvojem industrije stvarao se sloj milijunaša kapitalista koji će im ugroziti i ekonomske povlastice. Na Tiszin nacionalizam mogli su odgovoriti samo obraćanjem podređenim narodima, a na ekonomski nacionalizam mogli su odgovoriti samo demokratskom mobilizacijom masa. Obje su linije bile isuviše pogibeljne, pa su magnat samo nemoćno stajali skrštenih ruku ili su se i sami pretvarali u kapitalističke poduzetnike. Kao nasljedna »vladajuća klasa«, oni su abdicirali. Jedan magnat, najhrabriji a možda i najbogatiji, nije se htio pomiriti s takvom oportunističkom linijom: Mihaly Karolyi, nekadašnji partner mlađeg Andrassyja, konačno je došao na program što ga je Kossuth sa zakašnjenjem propovijedao u izgnanstvu. Počeo se zalagati za politiku nacionalne ravnopravnosti, agrarne reforme, i kao prirodnom posljedicom toga raskida s Njemačkom, jer demokratskoj Ugarskoj u dobrim odnosima sa svojim slavenskim susjedima više ne bi bilo potrebno zaleđe ni Habsburgovaca ni njemačke vojske. Ali, od magnata koji nisu imali takva visoka moralna načela kao Karolyi, taj program tražio je nemoguće žrtve; zato se mogao ostvariti samo nakon poraza u ratu, a onda će biti prekasno.

Madžarski ekstremizam gospodario je i u Hrvatskoj. Madžarsko sitno plemstvo sve je Hrvate trpalo u jedan koš kao hrvatsko-srpske izdajice kako bi se dočepalo njihovih položaja. Godine 1912. suspendiran je hrvatski ustav, a madžarski je namjesnik preuzeo diktatorske ovlasti zajedno s masom svojih madžarskih sljedbenika. S druge strane, jugoslavenskom se idejom zanosila samo šačica građanske inteligencije. Hrvati iz sitnog plemstva i oficirskog kora, organizirani u Čistoj stranci prava, protivili su se Ugarskoj, ali su bill fanatični srbofobi a odani Monarhiji. Dapače, i Hrvatska seljačka stranka, koja je stjecala masovnu bazu, igla je istom linijom, doduge s demokratskijim parolama. Njezin vođa Radić propovijedao je »austrijsku ideju«; govorio je kako je zadaća Monarhije da ne bude »ni njemačka, ni madžarska, ni slavenska, nego kršćanska, evropska i demokratska«. Ideja jugoslavenstva, sintetična i intelektualna, pridobila je samo građansku elitu, one što su se oduševljavali Strossmayerovom zbirkom slika; masovni nacionalizam, i u Hrvatskoj kao posvuda u svijetu, izbijao je iz zemlje i mrzio svoga najbližeg susjeda. U Austriji je opće izborno pravo oslabilo nacionalni žar iako ga nije posve ugasilo; u

Hrvatskoj, međutim, opće izborno pravo bi uništilo južnoslavenski pokret, a izbacilo bi na površinu jednu katoličku seljačku stranku koja bi odobravala dinastiju i koja bi se protivila madžarskom gospodstvu. U svakom slučaju, madžarsko plemstvo, koje je svim mogućim smicalicama izbjegavalo opće izborno pravo u Ugarskoj, nije ga moglo uvesti u Hrvatskoj. Stoga je, lišavajući se jedinog presudnog oružja, moralo održavati mit o tobožnjoj opasnosti od širokog južnoslavenskog pokreta.

Do 1914. je ustavna misija Habsburške Monarhije završila propašću na svim linijama. Pa ipak, nikad nije bilo većeg povjerenja u budućnost Monarhije kao u tih nekoliko godina pred sam kraj. Iako je već počinjao *rigor mortis,* nije manjkalo ideja da se napuštenom tijelu udahne nov bilo je knjiga iz pera socijalista koji su hvalili »nadnacionalnost« Carevine, iz pera Nijemaca koji su Austro-Ugarsku kovali u zvijezde kao stjegonošu njemačke kulture, iz pera Francuza koji su AustroUgarsku isticali kao moćnu branu od njemačke prevlasti, te knjiga iz pera oficira, katoličkih svećenika, engleskih liberala, pa čak i jednog Rumunja. Svi su priznavali slabost, balast birokracije, međunacionalne suprotnosti, a ipak su svi bez razlike očekivali neko »rješenje«. To općeočekivano rješenje bilo je federalizam, privlačno ime za svakakve obrasce. Njemačkim autorima federalizam je značio redukciju Ugarske na razinu ostalih pokrajina, samih članica njemačkog carstva; Česima je federalizam značio carstvo u kojem će dominirati Slaveni, a Nijemci i Madžari biti tolerirane manjine; za bečke akademske teoretičare federalizam je podrazumijevao opće slabljenje nacionalnih osjećanja – nacionalizam bi se sveo na osobnu idiosinkraziju, prema Rennerovoj ocjeni; strancima, Francuzima i Englezima, federalizam je bio pusta želja, bijeg od suočavanja sa strašnom alternativom rata u Evropi koji će biti neizbježna posljedica propasti habsburške misije. U tome i jest bila bit snova o federalizmu: svi su strahovali od konflikta koji će pratiti raspad habsburške mumije i nadali se da će narodi kao kakvim čudom postati umjereni i prosvijećeni kao Karl Renner i profesor Redlich, kao M. Eisenmann i profesor Seton-Watson.[1] Povijest vladavine Franje Josipa pokazala je da je »rješenje« bilo lako; to jest, lako je bilo smisliti bezbrojne planove po kojima bi svi narodi Monarhije uživali ekonomsko blagostanje i snošljiv nacionalni opstanak. Problem je bio u tome da neko »rješenje« bude prihvaćeno; tek iza toga ležao je pravi problem – to jest, može li Habsburška Monarhija izbjeći da postane instrument njemačke dominikacije u Evropi? A tom problemu nije bilo »rješenja«. Sudbinu Habsburške Monarhije odlučio je rat 1866: svoju daljnju samostalnost dugovala je Bismarckovoj milosti, a

[1] Profesor Scion-Watson je svoj prikaz zagrebačkoga i Friedjungova procesa posvetio »državniku koji će imati nužnu genijalnost i hrabrost da riješi južnoslavensko pitanje«. Taj čudotvorac trebao je biti profesor Redlich, bečki Židov

morat će je izgubiti čim Bismarckovi nasljednici skrenu s njegova umjerenog kursa. Ljudi su mislili da se pokušaj Habsburške Monarhije u Evropi može promijeniti preinakom njezine unutrašnje strukture, a zapravo je do promjene njezine unutrašnje strukture moglo doći tek nakon promjene, bolje rečeno katastrofe, njezina položaja u Evropi.

Prema tome, u svim tim nacrtima u predratnom razdoblju pretpostavljalo se nemoguće: samo da Monarhija nije bila poražena 1866; samo da Madžari prihvate ravnopravnost Južnih Slavena; samo da se Nijemci prestanu okretati njemačkom carstvu; samo da se narodi Carevine opet pretvore u nepismene seljake i vrate neprijepornoj odanosti dinastiji iz doba protureformacije; samo da Habsburgovci podupru osnivanje sindikata i agrarnu reformu – onda bi problem bio riješen, štoviše, ne bi ga ni bilo. A to je kao da žalobnici stojeći oko mrtvačeva odra kažu: »Sarno da pokojnik počne disati, s njim bi bilo sve u redu«. To šarenilo želja stapalo se u jedinstven zbor: samo da Franjo Josip umre pa da dođe Franjo Ferdinand, ostvarila bi se čitava lepeza »rješenja«. Oni što su upirali oči u Franju Ferdinanda slabo su ga poznavali: njima je značio promjenu, pa su glupo pretpostavljali da će svaka promjena biti nabolje. A Franjo Ferdinand je bio jedan od najgorih produkata habsburške kuće: reakcionar i klerikalac, surov i bahat, često i bezuman. U njega nije bilo čak ni onog pesimizma i kolebanja po kojima je Franjo Josip bio podnošljiv vladar. U političkim nazorima Franje Ferdinanda postojala je samo jedna konstanta – odbojnost prema dualizmu; ne da bi on žalio narode koje je tlačio madžarski nacionalizam, nego je iz dinastičkog jala mrzio slobodu Ugarske i želio Ugarsku natjerati na opću pokornost. Podjednako antipatični bill su mu Česi, pa i njemački ali ne i njemački nacionalisti. Ideal mu je bio vojni apsolutizam koji je bio uspostavio Schwarzenberg 1849; to je nekoć bio ideal i Franje Josipa, sve dok ga zbivanja nisu naučila pameti.

Mnogo se toga pisalo o konstruktivnim planovima koje će Franjo Ferdinand provesti kada dođe na prijestolje. Odbit će da se okruni za ugarskoga kralja sve dok se ne poništi nagodba iz 1867; bar toliko je bilo jasno, a što se daljnjega tiče, planovi su mu bill magloviti. Poticao je klerikalni nacionalizam među Slovacima, simpatizirao s Rumunjima, a pozdravljao, više od svega, dinastički nacionalizam hrvatske Čiste stranke prava. I on je bio »federalist« što je kod njega samo značilo da Hrvatsko Kraljevstvo treba restaurirati, otkinuti ga od Ugarske, podvrgnuti ga izravno caru i točka. Neko pripajanje Hrvatskoj srpskih krajeva Ugarske nije se uopće udostojio da predloži, jer bi to značilo priznanje južnoslavenske ideje; što se tiče ideje »trijalizma«, ona mu je trebala poslužiti da posije razdor među južnoslavenske narode, kao što je Napoleon sa

svojom Rajnskom Konfederacijom unio razdor među Nijemce. Taj »trijalizam« bi u stvari izazvao nezadovoljstvo Južnih Slavena veće nego ikad, natjerao bi Madžare na opoziciju Monarhiji, a ipak ne bi nimalo pridonio rješenju sukoba Čeha i Nijemaca u Češkoj. I konačno, u svojim planovima Franjo Ferdinand uopće nije predviđao suradnju medu narodima, niti je išao dalje od gupljih fraza starokonzervativaca o »historijsko-političkim osobnostima«. Franjo Ferdinand je mogao riskirati s madžarskim sitnim plemstvom i njemačkom birokracijom na kojima je počivala Carevina, ali bi se svejedno suočio s pitanjem koje je zbunjivalo svakog reformatora, od Josipa II do Badenija: kako će jedan Habsburgovac postati Bonaparte, car seljačkih masa? Suradnici Franje Ferdinanda bili su profesionalni vojnici i kvazifeudalni aristokrati, starokonzervativni blok Windischgratza i Beleredija; njima se pridružilo samo nekoliko političara klerikalaca, što je bio dokaz političke nezrelosti naroda koje su oni navodno predstavljali. Vrhunac vizije Franje Ferdinanda bila je Listopadska diploma, a ona, koja je već 1860. kasnila dvjesta godina, zacijelo se nije nimalo modernizirala nakon daljnjih pedeset godina.

Polagati nade u bilo kojeg Habsburgovca značilo je ne shvaćati narav Habsburške Monarhije. Kossuth se iskupio za sve svoje pogreške shvaćanjem da je rušenje habsburške dinastije osnovni preduvjet svake obnove Srednje Evrope. Mihaly Karolyi bio je jedini Madžar koji je uvidio i prihvatio posljedice te teorije. U Austriji je car samom svojom fizičkom prisutnošću ulijevao ljudima takav respekt da nisu mogu ni zamisliti Srednju Evropu bez dinastije: čak su i najnapredniji socijalisti sanjali o demokratskom socijalizmu nametnutom inicijativom dinastije, a oni Nijemci koji su mrzili habsburšku vladavinu žudjeli su za vladavinom Hohenzollerna. Samo je osamljeni profesor Masaryk imao povjerenje u narode i želio da oni preuzimanjem odgovornosti shvate stvarnost. Masaryk je u ideju intelektualnog integriteta unio onaj isti fanatizam što su ga drugi unosili u nacionalizam. Češke je fanatike uvrijedio raskrinkavajući kao krivotvorine iz devetnaestog stoljeća neke Češke rukopise tobože iz ranog srednjeg vijeka, a navukao je na sebe mržnju i čeških i njemačkih ekstremista braneći Židova koji je bio optužen za obredno umorstvo. Vjerovao je da češki narod može postići slobodu samo na temelju istine, navlastito istine da su »državna prava« Češke samo umjetna i istrošena tradicija; čak je vjerovao da bi Habsburška Monarhija mogla steći novu vitalnost kad bi se oslanjala na pravdu i narodnu volju, a ne na spletke i dinastičke interese. Dok su drugi, romantičniji Česi vodili nacionalističku agitaciju sve dok im vlast ne bi ponudila mjesto u državnoj službi, Masaryk je čuvao svoju neovisnost o dinastiji, a opet se nadao da će preobraziti Habsburšku Monarhiju. Isto tako jc mrzio lažnost panslavizma; poznavao je narav Ruskog Carstva i uviđao kakav bi prekid sa zapadnom civilizacijom donio panslavizam.

Nasuprot tome, kanio je od Praga stvoriti središte demokratske slavenske kulture; otuda i njegovo prijateljstvo s prvacima Hrvatsko-srpske koalicije zbog kojeg je i postao branitelj pravde na procesu Fricdjungu.

Masaryk i Karolyi su 1918. postali nasljednici Habsburgovaca: iako neprijatelji dinastije, ni jedan od njih nije htio razoriti zajedništvo naroda koje su Habsburgovci nekoć bili stvorili. Obojica su bili privrženi svome narodu, dapče, bili su najuzoritiji prrdstavnici svoga naroda, a ipak nisu bili ni isključivi nacionalisti niti su razmišljali s aspekta nacionalne drave. Karolyi je težio da od Velike Ugarske stvori federaciju ravnopravnih naroda, iako pod madžarskim vodstvom, a i Masaryk je težio za međunacionalnom suradnjom pod vodstvom Čeha. Obojica su bili uistinu neovisni o Habsburgovcima, Karolyi sa svojim aristokratskim samopouzdanjem a Masaryk sa svojom intelektualnom snagom. Iako osamljen, Masaryk je jakim sponama bio vezan za češki narod koji je bio kulturno razvijen, neopterećen aristokratskim političarima, prožet građanskim duhom od vrha do dna, i koji je više od ikojeg drugog evropskog naroda poštivao intelektualno vodstvo. Karolyi je pak Velikoj Ugarskoj ponudio jedini način opstanka; samo, cijena je bila previsoka. Onaj »madžarski narod« iz 1848. raspolagao je istinskim, iako uskogrudnim, idealizmom; a »madžarski narod« s početka dvadesetog stoljeća nije vjerovao ni u šta drugo osim u veleposjede magnata i birokratski monopol sitnog plemstva. Zato je Karolyijeva vlast u Ugarskoj 1918. potrajala samo šest mjeseci, dok je Masaryk, s podrškom Čeha, osnovao višenacionalnu državu koja je potrajala dvadeset godina i u kojoj jc on, uzdižući se iznad naroda i stranaka, djelovao kao neki plemenitiji i vještiji Franjo Josip. Međutim, u godinama uoči rata, Karolyi je imao jasniju viziju od Masaryka. Masaryk se do posljednjeg časa nadao nekoj moralnoj promjeni koja će očuvati cjelovitost Habsburške Monarhije što je bilo besmisleno očekivati od Franje Josipa, Achrenthala i Conrada von Hotzcndorffa. Karolyi je pak shvatio da se bitna promjena mora dogoditi u vanjskoj ali je i ta nada bila neostvariva bez rata u Evropi.

Fosilizirano truplo Habsburške Monarhije držalo se u ravnoteži zahvaljujući vlastitom balastu. Impuls koji će srušiti tu divovsku strukturu morao je doći izvana, iako ne bi nikad postigao svoj strahoviti efekt da ona nije bila sva gnjila. Habsburška jc Monarhija mogla preživjeti unutrašnje nezadovoljstvo, pa i vanjsko suparništvo; oboje joj je uvećavalo važnost i pristupalo joj kao evropskoj potrebi. Ali negiranje da su oni uopće potrebni – to Habsburgovci nisu mogli preživjeti. Na takvo poricanje, činilo se da je sila jedini odgovor, ali, što se više njome prijetilo, to jc sve beskorisnija bivala. Talijanski je nacionalizam bio David koji je srušio staru Austriju, a srpski je nacionalizam bio David

AustroUgarske. Sa Srbima su ponovljene išle pogreške koje su počinili Metternich i Buol prema Italiji. Izbezumljeni izazovom njihovu opstanku, habsburški su državnici izgubili sposobnost balansiranja i manevriranja; Srbija im je postala opsesija, kao što je nekada bila Italija, a svakim svojim korakom zapadali su u sve težu situaciju. Bosanska jc kriza stvorila srpsku opasnost, a hajkom na prvake Hrvatsko-srpske koalicije Srbiji je na pladnju pruženo moćno oružje. Nezavisna Srbija, po vjeri pravoslavna i dugo pod turskom vlašću, nije bila nimalo zainteresirana za habsburške zemlje. Srbi su težili za oslobađanjem svoje braće još pod turskom vlašću i za povratkom svih nekadašnjih, historijskih srpskih teritorija; ta težnja protezala se na Bosnu i Hercegovinu, ali ne i dalje. Srbi zacijelo nisu imali razloga da suosjećaju s Hrvatima, katolicima, habsburšofilima i po kulturi »zapadnjacima«; nisu mnogo suosjećati čak ni sa Srbima u Ugarskoj, koji su također za beogradski ukus bili previše »zapadnjaci«. Velikosrpski program Srbi su prihvatili samo zbog pritiska Habsburgovaca, a južnoslavenski program nije im nikad bio ništa drugo nego pomoćno oružje.

Očuvanje Otomanskog Carstva na evropskom tlu bio je bitan element habsburške vanjske politike od Metternicha do Aehrenthala. Godine 1912. AustroUgarska je posljednji put pokušala Balkanu nametnuti mir s pomoću koalicije velikih sila; taj korak podržala je Rusija, prestrašena približavanjem balkanske lavine u čijem pokretanju je i sama sudjelovala. To je bio posljednji nastup Metternichove konzervativne alijanse – mrtvački i neefikasan. No balkanske su države znale da Rusija neće protiv njih primijeniti silu, i uzdale su se da Tursku mogu potući i bez ruske pomoći. U listopadu 1912. raskomadano je Otomansko Carstvo u Evropi, posljednji krhki oslonac starog poretka, a to je Habsburška Monarhija samo nemoćno gledala iako se spremala i njezina propast. Berchtold, ministar vanjskih poslova nakon Aehrenthalove smrti, spasio je iz brodoloma stoljetne politike samo krhotinu – Albaniju. Time što je uskraćena Srbiji, Albanija je predstavljala dokaz da Austro-Ugarska još može nametnuti svoju volju kao velesila. Ipak, bilo je sramotno za jednu veliku monarhiju što tobožnju samostalnost albanskih hajdučkih vođa smatra bitnom za svoj opstanak. Pa i to stvaranje Albanije postignu to je samo opetovanim mobilizacijama, skupim demonstracijama koje su svakim ponavljanjem gubile snagu. Pa i s Albanijom – Turci su ipak nestali. Nacionalno načelo pobijedilo je na svim granicama Habsburške Monarhije, a obistinilo se proročanstvo Gentza, Alberta Sorela i Andrassyja: Austro-Ugarska je postala evropski »Bolesnik«.

S balkanskim ratovima Austro-Ugarska je praktički prestala biti velesila. Balkan jc bio njezina »interesna sfera«, a usprkos tome u krizi njezin utjecaj nije ništa pomogao – čak je i Albanija spašena zahvaljujući talijanskoj pomoći. Berchtold je pokušao

zauzdati Srbiju huškajući Bugarsku protiv nje, ali jc i to propalo jer je Bugarska poražena u roku od nekoliko dana. A savez s Bugarskom, da je bio i uspješniji, opet bi pokazao svu slabost Habsburgovaca jer je Austro-Ugarsku spuštao na razinu balkanske države. Austro-Ugarska je ne samo politikom nego i naoružanjem bila ispala iz stroja velesila. Pedeset godina prije toga, u doba Schwarzenberga i Radetzkoga, stara je Austrija imala vojni budžet ravan francuskome i ruskome,[1] a 1914, iako je populacijom zaostajala samo iza Rusije i Njemačke, Austro-Ugarska je za naoružanje trošila manje od bilo koje velesile – četvrtinu ruskih ili njemačkih izdataka trećinu britanskih ili francuskih, manje čak i od Talijana.[2] Habsburška je »vojna monarhija« bila zapravo vojno najslabija država u Evropi. Imala je vojnog smisla i industrijskog potencijala, ali u njoj nije bilo ni narodnog jedinstva ni žara za neki veliki patriotski napor.

Habsburška Monarhija održavala se uz njemačku podršku, ali je i to podrška imala svojih opasnosti. Njemačka, dinamična velika sila, nije mogla biti zadovoljna habsburškom politikom rezistencije naročito kad se pokazala uzaludnom. Nijemci su imali neku maglovitu viziju nove Evrope čije bi središte bio Berlin; u toj Evropi Beč ne bi zauzimao neko važno mjesto. Austro-njemački savez bio je suradnja s ciljem očuvanja stare Evrope i u biti isključiva suradnja Njemačke s habsburškom dinastijom i »madžarskim narodom«. čim su Nijemci napustili Bismarckovu konzervatinu politiku, takva isključiva suradnja više im nije odgovarala. Uostalom, ako su balkanski ratovi bill porazni za Habsburšku Monarhiju, nisu morali biti i za Njemačku: oni su značili trijumf nacionalnih država i stoga su bili stimulativni za Njemačku, najveću od svih nacionalnih država. Nakon balkanskih ratova, Nijemci su zahtijevali da se prema Srbiji i Rumunjskoj vodi popustljivija politika, pa makar zbog toga trebalo što otkinuti od Ugarske. Takva bi politika, dovedena do svoje logične konzekvencije, ojačala Njemačku: Ugarska bi bila smanjena na svoju pravu nacionalnu mjeru, a ostatak Habsburške Monarhije bio bi uključen u Njemački Reich. Ovim kursom Nijemci će svjesno poći tek u svom drugom pokušaju da zagospodare Evropom, dok su ih uoči 1914. još sputavali dinastički obziri, pa i koji grč Bismarckove smotrenosti. U tom smislu habsburška je dinastija zbilja predstavljala zapreku njemačkoj dominaciji – ali samo dotle dok je asistirala njemačkoj ekspanziji miroljubivim sredstvima.

[1] Većim dijelom devetnaestog stoljeća, od svih velikih sila Velika Britanija najviše je trošila za naoružanje. Britanci su se oslanjali na snažnu mornaricu i profesionalnu vojsku, što je mnogo skuplje od vojske obveznika naoružanih samo puškama.

[2] Za trideset godina od Berlinskog kongresa, njemački izdaci za naoružanje povećali su se za pet puta, britanski, ruski i francuski za tri puta, a talijanski za dva i pol puta. AustroUgarski troškovi nisu ni udvostručeni.

Što se tiče zalaganja Njemačke za koncesije Srbiji, ono se mogao ušutkati pozivom na antislavensko raspoloženje Nijemaca: takozvani vjekovni antagonizam između Slavena i Germana bio je u vanjskim, kao nekad u unutrašnjim poslovima, habsburška smicalica da se dinastija održi na površini, a naravno i madžarska smicalica da njemačku moć iskoristi za svoje posebne ciljeve. Balkanski su ratovi također pobudili rumunjske nacionalne pretenzije prema Transilvaniji, a to je bilo tek parirati željama Njemačke. I Vilim II i Franjo Ferdinand, svaki iz svojih pobuda, zahtijevali su od Ugarske popustljivost, ali su naišli na tvrdoglav otpor Istvana Tisze. Upletanjem u ugarske poslove Njemačka je Ugarsku opet približila Habsburgovcima, pa je Tisza, sin protivnika dualizma, postao posljednja jaka ličnost Habsburške Monarhije. Poput Andrãssyja u prethodnoj generaciji, i Tisza se bojao da bi rat mogao ugroziti povlašteni položaj Ugarske. S druge strane, demonstracija snage bila jc nužna kao dokaz da su Habsburgovci još živi; jer, iako je Habsburška Monarhija često bila opasna Ugarskoj, njezin raspad izazvao bi još gore opasnosti. Dok je u prošlosti Ugarska bila, unutar same Austro-Ugarske, glavna zapreka ratobornoj politici, sad je sama poticala Monarhiju na akciju. Ponovila se situacija iz 1859. godine. Tada jc Austrija potkopala izgrađeni sustav koji je njoj najviše koristio i čijom bi propašću samo ona ostala kratkih rukava. Iako je 1914. godine Austro-Ugarska bila jedina velesila koja zdravorazumski nije mogla ništa dobiti ratom, samo je ona od svih velikih sila svjesno i odlučno išla u rat.

U cijeloj habsburškoj prošlosti oduvijek je zjapio golem jaz između postavljenog cilja i dostignuća; a kako je Habsburška Monarhija u svemu bila neefikasna, velesile bi možda već i zaboravile na rat dok bi ga ona uspjela izazvati. Žarište se svjetskog sukoba 1914. bilo premjestilo s Balkana u Malu Aziju. Ali, nekom čudnom igrom sudbine, Franjo Ferdinand, nakon svih uzaludnih napora, dao jc Habsburškoj Monarhiji posljednju priliku da djeluje kao velesila. Na dan 28. lipnja 1914. u Sarajevu ga jc ubio jedan jugoslavenski zanesenjak. Ubojstvo jc podbolo dinastiju na akciju: čak je i Franjo Josip bio za rat, iako je bio skeptičan u pogledu ishoda. Pa i inače mu je odlanulo što se Franjo Ferdinand smrću iskupio za ljagu koju jc bio bacio na dinastiju svojom ženidbom. S druge strane, umorstvo jc uzbudilo dinastičke osjećaje Vilima II i tako ušutkalo nedoumice u njemačkoj politici. Kao i 1859, austrijska je diplomacija izazvala rat. Ultimatum Srbiji bio jc sročen tako da rat bude neizbježan; sastavio ga je Forgaes, onaj lakovjernik ili zlikovac iz 1909. čije ime teško da jc značilo neku garanciju u evropskim diplomatskim krugovima. Uostalom, sadržaj ultimatums i nije bio bitan: njime je dokončana duga pat pozicija, izazvana je kriza i tako osigurana, prije ili kasnije, neka

odluka o daljnjoj sudbini Habsburgovaca.

Ljudi koji su izazvali rat, Berchtold, Conrad von Hothzendorff i ostali, pojma nisu imali što žele postići. Razmatrane su svakakve opcije: kaznena ekspedicija popraćena odštetnim zahtjevom; aneksija dijela Srbija; podjela Srbije s Bugarskom i Rumunjskom; priključenje Srbije kao zavisne kraljevine Habsburškoj Monarhiji (posljednji relikt »trijalizma« Franje Ferdinanda). Sve te planove isključio je Tisza, jedini čovjek koji je imao odlučnosti i jasan cilj: vjeran interesima Ugarske, složio se s ratom samo pod uvjetom da Austro-Ugarska ne prisvoji nikakav srpski teritorij. Veliku Ugarsku mogao je očuvati samo rat koji ne donosi promjenu: nemogućnost, ali ne veća od same činjenice da je Velika Ugarska opstala do dvadesetog stoljeća. Da je rat imao neke svrhe, Tiszinim uvjetom postao bi besmislen. Ali svrha jc faktički bila rat. On jc bio sam sebi cilj: sad su se svi oni bezbrojni problemi što su se toliko dugo razvlačili mogli jednostavno prekrižiti: »Provizorni apsolutizam« postao jc »apsolutizam do daljnjega«: prestali su nacrti zakona o izbornom pravu u Ugarskoj, prestala su pogađanja između Čeha i Nijemaca, prestalo je gađanje tintarnicama u Carevinskom vijeću. Tisza i sitnoplemički funkcionari, Stürgkh i njegovi birokrati, ostarjeli car i Generalštab – svi su oni presudili o životima pedeset milijuna ljudi. Nije bilo otpora ratu, dapače, bilo je i nekog oduševljenja. Nijemci su shvatili da će im on obnoviti već umiruću hegemoniju u Austriji; Madžari, obradovani eliminacijom Franje Ferdinanda, pozdravili su okupljanje njemačkih snaga za križarski pohod protiv Slavena; galicijske Poljake razveselio je rat s Rusijom; Hrvati, odbacujući bez muke šačicu jugoslavenskih intelektualaca, najrevnije su dočekali rat sa Srbijom; i Slovenci su se ponadali da bi se rat mogao okrenuti protiv Italije; samo su ga Čcsi prihvatili preko volje. Rat nije deprimirao profesore »austrijske ideje«: oni su ga pozdravili, kao što su bili pozdravili aneksiju Bosnc i Hercegovinc, prctpostavljajući da će rat, samim tim što potiče aktivnost, donijeti i reformu. Rat i jest donio neku aktivnost, onoliko koliko jc Habsburška Monarhija bila za nju sposohna, ali nijc donio promjenu duha. Rat može samo ubrzati procese: u diktatorskoj državi jača diktaturu, u demokratskoj jača demokraciju, u industrijskoj jača industriju, a u truloj – kakav je bio slučaj s Austro-Ugarskom – jača trulež. Czernin, jedan od posljednjih austro-ugarskih ministara vanjskih poslova, točno je prosudio: »Morali smo umrijeti. Mogli smo samo birati način smrti, a izabrali smo najstrašniji.«

XVIII

SILA SE PLAĆA: KRAJ HABSBURGOVACA, 1914-18

Austro-Ugarska je objavom rata Srbiji htjela reafirmirati svoj status nezavisne velesile; umjesto toga, njome je zatrla i svoju veličinu i nezavisnost. Snaga Habsburgovaca ležala je u elastičnosti i sposobnosti manevriranja: suočeni s opasnošću, od otomanskih Turaka do Napoleona, znali su se »snaći«. Ali borbu na život i smrt, bez izgleda za kompromisni zaključak, to nisu mogli sebi dopustiti; jer, u takvoj borbi pobjeđuje onaj tko je manje rafiniran. Habsburgovci su 1859. krenuli da zatru talijanski nacionalizam, a 1914. su krenuli da »unište« Srbiju oboje nemoguće, čak i da je habsburška vojska pobijedila, to više što je pribjegavanje sili 1914. bio promašaj, kao što je to bio 1859. godine. Austro-ugarska vojska provalila je u Srbiju, ali su je Srbi istjerali i provalili Ugarsku; jer su Srbi, za razliku od Talijana iz 1859, bili prava nacija s pravom borbenom snagom. Najveći dio austrijskih snaga upučen je da dočeka ruski napad, ali je i on doživio poraz. Rusi su pregazili većinu Galicije i došli do karpatskih klanaca, a bili bi ušli i u Ugarsku da ih u tome nije spriječila velika njemačka pobjeda na sjeveru kod Tannenberga. Prema svakoj analogiji u habsburškoj povijesti, to je bio trenutak da se sklopi mir: bilo bi nekih ustupaka Rusiji, pa možda i Srbiji, ali bi Habsburška Monarhija očuvala svoj opstanak.

Umjesto toga, Austro-Ugarsku je »spasila« Njemačka; taj »spas« značio je za Habsburgovce pravi kraj. Oni su nudili podnošljivu alternativu njemačkom gospodstvu, a ta je alternativa nestala čim su Nijemcima preuzeli vojno i političko dirigiranje Austro-Ugarskom. Na početku 1915. njemačke trupe i njemački generali istjerali su Ruse iz Galicije, a potkraj 1915. njemački su generali vodili kampanju koja je uništila nezavisnu Srbiju i dovela Centralne sile pred vrata Soluna. Sad je Njamačka bila angažirana u borbi za gospodarstvo u Evropi, a Habsburgovci su spali na obične njemačke pomoćne trupe. Samo je dinastička sentimenta Vilima II spriječila Nijemce da Habsburgovce makne; u svakom slučaju, Franjo Josip nije bio ništa samostalniji od saskoga ili bavarskog kralja. U pregovorima koji su prethodili ulasku Italije u rat 1915, Austro-Ugarska je tretirana kao da i ne postoji. Nijemci su htjeli potkupiti Italiju ponudom austrijskog teritorija, pri čemu se Beč ne samo nije pitao, nego nije bio ni obaviješten. Ponuda je međutim bila uzaludna

jer je Italija željela, kao i 1866, da nacionalno ujedinjenje postigne vojnim uspjehom i stoga je inzistirala da stupi u rat za teritorije koje je mogla dobiti i bez borbe; isto kao 1866. godine, dobila je teritorije unatoč vojnom neuspjehu. Austro-Ugarskoj se bila pružila posljednja prilika da vrati svoj renome, ali nije bila kadra da je iskoristi. Kampanja u Italiji 1916, koju je Conrad von Hotzendorff grandiozno isplanirao, ništa nije odlučila, samo je dokazala da je Monarhija na izdahu – velesila koja nije mogla pobijediti čak ni Talijane zacijelo je bila nisko pala. Opet su Nijemci morali priteći u pomoć snagama i komandom da bi se konsolidirala klimava fronta u Italiji.

Branjena od Rusije, od Srbije, pa i od Italije njemačkom silom, dinastija jc izgubila svaku slobodu manevriranja. Austrijski Nijemci postali su zbilja »državni narod« i konačno se izbrisala svaka razlika između njemačkog nacionalizma i podrške Austrijskom Carstvu. Na Uskrs 1915. sve su stranke austrijskih Nijemaca, osim Socijaldemokratske, objavile zajednički proglas koji je parafrazirao program iz Linza 1882. – tada samo zahtjev nekolicine fanatičnih nacionalista a sada jednodušna želja svih austrijskih Nijemaca. Pa i sada su austrijski Nijemci, iako praktički već u ratu s Italijom a s Poljacima zacijelo ne u miru, izrazili spremnost da priznaju revindikacije »vodećih naroda«, predlažući da se Galicija ustupi Poljskoj, a Dalmacija Italiji; nadali su se da će na taj način izručujući Talijanima pola milijuna Južnih Slavena, odvratiti Italiju od Južnog Tirola i Trsta. Onda bi Austrija, oslobođena tereta tih dvaju neugodnih privjesaka, bila jedinstvena država u kojoj bi njemački bio jedini službeni jezik; Srbija bi bila pod vojnom i ekonomskom vlašću Monarhije; Južne Slavene jc trebalo obmanuti obećanjem neke južnoslavenske jedinke u okviru Carstva, pod uvjetom da to najprije zasluže dobrim ponašanjem. Dok su se prije mnogi austrijski Nijemci izjašnjavali za ideju suradnje među narodima, sada su sve te lijepe fraze nestale. Dok su se prije mnogi austrijski Nijemci izjašnjavali za ideju suradnje među narodima, sada su se sve te lijepe fraze nestale. Čim su sebi osigurali zaleđe Njemačke austrijski su se Nijemci vratili na Schmerlingov njemački centralizam, pa su čak mislili da je Njemačka osvojila Srbiju iz usluge Beču. Kao što je bio slučaj sa Schmerlingom, njihove su maglovite ponude nacionalne autonomije bile ograničene na narode pod madžarskom vlašću. Ovaj potez njemačke lukavosti nije imao veze sa stvarnošću, jer Madžarima nije bilo ni nakraj pameti da pristanu na komadanje zemalja svetog Stjepana.

U prvom njemačkom ratu za gospodstvo u Evropi, madžarska politika i ciljevi bili su najveći *tour de force* u madžarskoj povijesti. Svi ostali narodi Habsburške Monarhije radili su za *le roi de Prusse* — a *le roi de Prusse* radio je za Madžare. Madžari,

nekadašnji suradnici Bismarcka i uže Njemačke, sad su podjednako sigurno postali saveznici Velike Njemačke i njemačke vojske. Smatrali su da će moći sačuvati svoju samostalnost, makar je svi ostali izgubili. S njemačkom podrškom Tisza je postao faktički vladar Austro-Ugarske: bio jc bahat i tvrdoglav, ali se na njega moglo računati da neće ići sa Slavenima. Na početku 1915. Berchtold je otpušten na Tiszin nalog. Njegov nasljednik Burian bio je prvi ministar vanjskih poslova Madžar nakon Andrassyja, a s Tiszom jc uspostavio direktnu telefonsku liniju kako bi primao upute od svoga pravog gospodara. Koliko je položaj umiruće dinastije bio fiktivan a snaga Madžara postojana, pokazalo se 1916. godine, kad su se Nijemci pokušali nagoditi s Rumunjima na isti način koji im se s Talijanima bio izjalovio godinu dana prije toga. Rumunjska se mogla pridobiti samo tako da joj se ustupi dio Transilvanije, integralan dio zemalja svetog Stjepana, ali je Tisza spriječio pregovore u samom začetku. Madžari su svojedobno bili glavni tvorci dualizma, a sada, shvaćajući da dinastija propada, pripremali su se za nezavisnost Ugarske. lako jc carinska unija teoretski i dalje postojala, ugarska je vlada dirigirala izvozom žita, te ga je Austriji, pa i Njemačkoj, dodjeljivala škrto i samo uz cijenu političkih ustupaka. Samopouzdanost Madžara bila je bezgranična. Dok su još bili manjina u Ugarskoj, nametnuli su se Habsburškoj Monarhiji, a sada, kad ih je bilo deset milijuna, zatražili su i sebi osigurali ravnopravnost s Njemačkom, silom od sedamdeset milijuna stanovnika.

Tako su naposljetku dinastiju sebi podredila dva »vodeća naroda«, Nijemci i Madžari, i oni su jc praktički odbacili radi Velike Njemačke i Velike Ugarske. Dinastija se i dalje držala svojih starih životnih navika, pa su Habsburgovci, dok im se carstvo raspadalo, pružali beživotne prste prema Poljskoj. Dok su svi ostali Slaveni šutjeli, poljski članovi Carevinskog vijeća izjasnili su se za podršku ratu, a neki Poljaci, vođeni vojnim pustolovom Pilsudskim, stvorili su Poljsku legiju pod habsburškom komandom. Pilsudski je mislio u Habsburgovcima naći izlaz koji neće biti ni ruski ni njemački, a njegov san o Velikoj Poljskoj, samostalnoj velesili u istočnoj Evropi, bio jc isto tako zastario kao i sami Habsburgovci. Kad jc ruska vojska istjerana iz Poljske, nastalo jc političko manevriranje. Nijemci su htjeli priznati samo rusku, »Kongresnu« Poljsku, ali pod uvjetom da ostane pod njemačkom vojnom upravom do kraja rata. Habsburški su državnici tu vidjeli posljednju priliku za dinastičku grandomaniju, pa su smislili »austropoljsko« rješenje – da se »Kongresna« Poljska i Galicija ujedine i budu treći partner u Habsburškom Carstvu. Protiv toga su ustali Madžari koji nisu htjeli biti jedno od troje, pa makar ti treći bili Poljaci ili Južni Slaveni koji su, osim toga, htjeli da Galicija ostane u sastavu

unitarne austrijske države kako bi galicijski Poljaci djelovali kao protuteža austrijskim Njemcima. Prijedlog je odbila i Njemačka, jer bi sjedinjena Poljska neizbježno zatražila od Njemačke Poznanj i takozvani »koridor«. Austro-poljski plan iznesen je u proglasu, ali je zbog njemačkog i madžarskog veta bio neizvodljiv. Bila je to posljednja pojava utvare dinastičkih ambicija kojima su se Habsburgovci hranili pola milenija, a koja je zbog same svoje sablasnosti to prodornije morila istočnu Evropu tih godina.

Dinastija je možda i mogla imati neki tračak privlačnosti za Poljake, ili bolje rečeno, za poljske veleposjednike, ali nije imala što ponuditi potlačenim narodima, koji su sad otkrili pravo značenje »kulturnog nacionalizma« i zbilju Austrije kao »nadnacionalne države«. Pokazalo se da »austrijska misija« nije ništa drugo do prisiljavanje Slavena da se bore za njemačku hegemoniju u Evropi. Do izbijanja rata, još se moglo sanjati o «federalizmu«, o zbacivanju madžarske prevlasti i o savezu slobodnih naroda. Sad su to fiktivne mogućnosti nestale, osim u duhu malobrojnih zadrtih klerikalaca ili nepopravljivih teoretičara. Nezavisna Habsbruška Monarhija više nije postojala. Pobjeda Njemačke mogla bi joj sačuvati kostur, a stvarnost bi bila njemačka dominacija u Austriji i madžarska u Ugarskoj, to jest radikalni program iz 1848. Ali 1848. Dinastija je još mogla pokrenuti podređene narode, pa i nalaziti prave »Austrijance«, ali je to sada bila prozirna maska za Veliku Njemačku i Veliku Ugarsku. Slaveni i Rumunji, koji su se toliko dugo držali habsburškog okrilja, morali su htjeli-ne htjeli, postati neprijatelji Habsburškog Carstva.

Saveznici nisu ima u programu uništenje Habsbruške Monarhije. Englesku se ticao samo rat s Njemačkom i na Austro-Ugarsku je mislila sa simpatijama kao u vrijeme kad je Kossuth bio popularni heroj: zapravo se pretpostavljalo da i Habsburgovce i Madžare treba »spasiti« od Njemačke. Francuska politika gledala je u Austro-Ugarskoj koristan uteg u budućoj protuteži Njemačkoj, pa i mogućeg saveznika koji će joj pomoći da ne ispuni obećanje dano Rusiji 1915. godince to jest da će dobiti Carigrad i Tjesnace. Što se tiče Rusa, za vrijeme napredovanja u Galiciji 1914. bilo je nekih nebuloznih ideja o stvaranju češkog kraljevstva kojem bi na čelu bio neki veliki knez, ali je svaki govor o tome prestao kad su se ruske armije povukle. Kako bilo da bilo, zamisao i nije bila shvaćena ozbiljno nego samo kao potkrepa drugim ruskim zahtjevima. Antanta jc zacijelo bila spremna da Austro-Ugarskoj opet amputira koji teritorij, što Monarhiji nije bilo ništa novo, ali to nije bila prijetnja njezinu opstanku, dapače, njezino priznanje - amputacije su za žive, a ne za mrtve. Srbi su se nadali da ce dobiti Bosnu i Hercegovinu, a možda i južnu Ugarsku; težnja im je bila ograničena na »Veliku Srbiju«, a nekoj pravoj državi

Južnih Slavena protivili su se koliko i sami Habsburgovci. Italiju je Antanta nagovorila da uđe u rat na njezinoj strani obećavši joj Londonskim sporazumom 1915. dijelove habsburškog teritorija - Južni Tirol, Trst i sjeverni dio Dalmacije. To jc bio još jedan, katastrofalan udarac jugoslavenskoj ideji. U Dalmaciji je stanovništvo golemom većinom bilo hrvatsko i srpsko; u vezi s tim, poslije će talijanski političar grof Ciano reći da je ondje »samo kamenje talijansko«. Talijani su tražili cijelu Dalmaciju, ali je Londonski sporazum predviđao njezinu podjelu, što je praktički značilo priznanje srpskih zahtjeva i stoga negaciju jugoslavenskih zahtjeva. Rijeka je ispuštena iz sporazuma, što znači da se računalo s opstankom Velike Ugarske pod kojom će i dalje biti Hrvatska. Tražeći Trst, dio tradicionalnog Reicha, i Južni Tirol sa svojih trista tisuća Nijemaca, Italija jc povrijedila njemačke nacionalne osjećaje, pa su i njoj bili potrebni Habsburgovci, ili kakav njihov supstitut, kao štit i od Južnih Slavena i od Njemačke. Kasnije talijansko savezništvo s Ugarskom i sa pseudonezavisnom »Austrijom« bit ce zapravo posljedica Londonskog sporazuma. I Rumunjska je uvučena u rat obećanjem da će dobiti Transilvaniju, što je za Monarhiju također bila amputacija, a ne smrtna presuda. Rumunjska je više od ikoga drugoga balansirala između Istoka i Zapada; kako je bila daleko od Reicha, nije ju uopće pogađala dominacija Njemačke nad Habsburškom Monarhijom. Kanila se domaći dijela habsburškog teritorija, a onda opet prijeći na antirusku stranu koju je politiku inače vodila gotovo još od kolijevke.

Prema tome, Slaveni Monarhije bili su prepušteni sami sebi kao i prije izbivanja rata; jedini im je saveznik bio sam rat koji je iscrpljivao trošni habsburški stroj. Jugoslavenska ideja nije mogla izdržati kušnju stvarnosti pa se Hrvatsko-srpska koalicija raspala; ideju je zagovarala samo šičica dalmatinskih Slavena u izgnanstvu. U miru je politika stvar ideja i rasprava, a u ratu ona postaje stvar djela. Hrvatske su mase »glasale nogama« marširajući oduševljeno protiv Srbije. Radić je 1914. rekao da su Srbi »bezobzirni neprijatelji uzvišene Dinastije, naše Monarhije, a napose hrvatskog načina života«. To nije bio trenutan ispad. Cak i 1917. je Korošec, vođa klerikalne stranke koja je obuhvaćala većinu Slovenaca, rckao: »Naš je hrvatsko-slovenski narod čvrsto i krajnje odlučno za to da do smrti bude vjeran Monarhiji i Uzvišenoj vladajućoj Kući Habsburga«. Još kasnije, u lipnju 1918. Kranjski sabor, gotovo isključivo slovenski, osudio je »izdajničku« djelatnost Trumbića, glavnog jugoslavenskog predstavnika u izgnanstvu. Te su izjave nedvojbeno bile diktirane taktikom: Hrvati su bili razapeti između Madžara i Talijana a Slovenci između Nijemaca i Talijana, pa su se i jedni i drugi držali Habsburgovaca kako bi izbjegli žalosnim alternativama. Ipak, bilo je to i

nečega dubljeg: »jugoslavenska ideja«, intelektualna i buržoaska, bila je tuđa i kleru i seljaštvu. Zapravo su se takozvani »Južni Slaveni«, Hrvati i Slovenci, oslanjali na Habsburgovce još dugo pošto su se prestali oslanjati na njih »državni narodi«, Nijemci i Madžari.

Prava opasnost Habsburgovcima zaprijetila jc od Čeha, naroda koji je u miru najjasnije priznao svoju potrebu za Habsburškom Monarhijom. Palacky bi, za spas Čeha, »izmislio« Habsburšku Monarhiju da je nije bilo, a Česi su radi svoga spasa 1848. bili podržali Habsburgovce, a 1879. se pomirili s Taaffeom. Pred izbijanje rata bili su najpošteniji zagovornici federalizma, a iskrenije od ijednog drugog naroda željeli su da Habsburška Monarhija ponovo stekne status samostalne velesile. A kad se habsburška samostalnost izgubila zauvijek, realist Masaryk, koji se borio da preobrazi Habsburšku Monarhiju, jednako je dosljedno krenuo da je uništi. Od svih slavenskih naroda Monarhije, jedino su Česi imali samo jednog neprijatelja. Poljake su ugrožava Nijemci i Rusi, Hrvate Madžari, Srbi i Talijani, Slovence Talijani i Nijemci, Maloruse Madžari i Poljaci, Srbe Madžari, Hrvati, Bugari i – manje – Turci. A Čehe su ugrožavali samo Nijemci;[1] njemačka pobjeda mogla bi im donijeti svako zlo a njemački poraz nikakvo. Za Habsburgovce ih nije vezao ni klerikalizam, jer jc njihov katolicizam imao jedinstven, husitski, demokratski i nacionalni karakter. Kad su Česi napustili Habsburšku Monarhiju, potpisali su joj smrtnu presudu. Monarhija jc mogla preživjeti amputaciju rumunjskih, srpskih i talijanskih zemalja, ali bi je osamostaljenje Češke pokopalo.

U prvoj ratnoj zimi, Masaryk je došao do historijskog zaključka da Habsburška Monarhija više ne postoji i da se ostvarila *Mitteleuropa,* »carstvo od sedamdeset milijuna«, iako ne pod vodstvom Beča. Isto je zaključio i češki narod, iako ne tako svjesno, te je na desetine tisuća čeških vojnika prelazilo k Rusima. Međutim, nije Masaryk »uništio« Habsburšku Monarhiju, nego su to učinili Nijemci i Madžari. Masaryk jc stvorio, ili pokušao stvoriti, alternativu. On nije gajio nikakve iluzije o snazi nacionalnih država, kako će mu to poslije pripisati njegovi poštovaoci. Njemačka će, makar i poražena, ostati velesila, i stoga šest milijuna Čeha ne može očuvati svoju nezavisnost bez pomoći. Masaryk nije dijelio Kramarovo panslavističko uvjerenje da se Česi mogu uzdati jedino u Rusiju: poznavao je Rusiju bolje od ikoga drugoga u Evropi i znao da

[1] Ili su bar tako Česi mislili. Međutim, zbog pitanja Tešina 1919. i opet 1938. vidjeli su da ih ugrožavaju i Poljaci.

će svako mirovno rješenje koje se bude oslanjalo samo na nju uvijek biti ugroženo njc-zinom dubokom ravnodušnošću prema evropskim problemima. Masaryk, nasljednik Metternicha i Habsburgovaca, morao je dokazati da je i njegova država »evropska potreba«; dok je Metternich propovijedao otpor »revoluciji«, Masaryk je propovijedao »demokraciju« – zakonitost uprave i čovjekova prava. To je bila Ideja s kojom je Masaryk došao u Englesku 1915, u nadi da će za svoj program pridobiti Englesku, Francusku napokon, Ameriku.

Masaryk se u svom programu nije mogao ograničiti samo na nacionalnu autonomiju, pa ni samo na nezavisnost Čeha. Masaryk je bio realist Bismarckova kova; i on je smatrao da narod određuje svoju sudbinu krvlju i željezom. Morao je stvoriti fantastičnu državu, a ne tek smisliti prazno slovo na papiru koje će zadovoljiti bečke profesore. Zato je govorio samo o cjelovitoj Češkoj, isto je u njoj bilo tri milijuna Nijemaca. Nacionalna podjela Češke bila bi moguća u okviru Habsburške Monarhije, ali kao nezavisna država Češka je iz strateških i ekonomskih razloga morala biti integralna. Masaryk se nadao da će Nijemci shvatiti nužnost takve Češke, pa i za njih same, kao što su Česi bili shvatili nužnost Habsburškc Monarhije; njegova prava iluzija nije ležala u Nijemcima, nego u Antanti, jer je pretpostavljao da će ona ostati jedinstvena bar toliko dugo koliko Alijansa iz 1815. godine. Dalje, njegov je program postavljao još jedno pitanje. On je vidio da pad Habsburgovaca mora izazvati i propast Velike Ugarske, jer nacionalno oslobođenje neće moći prestati na ugarskim granicama, I sam Slovak,. Premda iz Moravske, Masaryk se morao pobrinuti i za budućnost dva milijuna Slovaka kojima je samostalan oporavak bio nemoguć još više nego Česima. Obnavljajući ideju radikala iz 1848., predložio je da se snagom volje stvori jedinstven »čehoslovački« narod. O Slovacima Masaryk nije znao mnogo, a drugi su znali još manje od njega; s tim jest bio u prednosti prema savezničkim vođama s kojima je pregovarao, ali se samim time nije mogao riješiti slovački problem. Malobrojni nacionalno svjesni slovački političari težili su samo za kulturnom autonomijom u okviru Ugarske; živeći oduvijek u sjeni madžarske arogancije, nisu mogli ni zamisliti nestanak ugarskih granica. Osim toga, nisu imali ni industrije ni visokog školstva, pa stoga nikakve ni ekonomske ni kulturne solidarnosti sa Česima. Željeli su nemoguće – Habsburšku Monarhiju oslobođenu od Nijemaca i Madžara.

Masaryku je trebalo vremena da Antantu uvjeri u vrijednost čehoslovačke demokracije. Najviše je strahovao od kompromisnog mira kojim bi Nijemcima bila prepuštena prevlast u Srednjoj Evropi. Sve do kraja 1915. rat se činio isključivo vojna stvar: dobivale se ili gubile bitke, obranila se ili padala utvrđenja, uspijevale ili propadale ofenzive. A onda se odjednom iscrpao početni zamah, pa su zbivanja iza fronte opet postala važna: politika je zasjenila strategiju, a odlučivanje je prešlo s generala na narode.

U svakoj zemlji sastavljale se nove vlade ili kretalo novim kursevima. Kako je rat postao i preozbiljan posao a da bi bio prepušten vojnicima, svaka se zemlja suočila s istim pitanjem: vrijedi li nastaviti rat uz opasnost rušenja društvene strukture? Kompromis ili »pobjedonosni knock-out«[1] – to je bila dilema što je ležala iza zbivanja oštre zime 1916-17, i iza dolaska na vlast Lloyda Georgea, i iza pada Bethmann-Hollwega, i iza prve ruske revolucije, i iza pobuna u francuskoj vojsci. Pa i iza promjena što su nastale nakon smrti Franje Josipa u studenome 1916. Stari se car držao svoje administrativne kolotečine do posljednjeg časa. Varljivo spokojstvo nije se poremetilo čak ni kad je jedan socijalistički pacifist ubio austrijskog premijera Sturgkha; Franjo Josip je samo pozvao Koerbcra, koji je petnaest godina prije toga bio predsjednik vlade, da preuzme upražnjeno mjesto. A sad je jedan kamen uklonjen i pokrenula se lavina. Smrću Franje Josipa nestao je posljednji fragment habsburške davno mrtve, ali još tvrde jezgre; u središtu su ostaci odjeci, utvare, praznina.

Novi car Karlo bio je »emigrantski suveren«,[2] a ne vladar zbiljskog carstva. Lojalnost prividima, reproduciranje pradavanih političkih ideja, pomanjkanje osjećaja za stvarnost – sve je to podsjećalo na doba Mladog pretendenta ili grofa de Chamborda; da bi efekt bio potpun, carica Zita, mužev inspirator, bila je izdanak burbonsko-parmske dinastije mrtve već pedeset godina. Karlovi su savjetnici također bili blijedi odrazi davno mrtvih i pokopanih ideala: generali što su u predasima između primanja njemačkih naloga nastojali govoriti kao Radetzky; lakoumni aristokrati, ostaci družine Franje Ferdinanda, što su u doba boljševizma i seljačkih ustanaka jednako sanjali o Listopadskoj diplomi; Czernin, posljednji agonični odjek Metternicha, malodušan i nespretan; profesori Redlich i Lammasch, koji su jednako smišljali akademske planove o pomirenju naroda i obmanjivali sami sebe, jer druge više nisu mogli, nekom austrijskom »kulturnom misijom«. Te grupice predstavljale su sve što je bilo ostalo od dinastije: duhovno u egzilu, iako su još sjedili u Beču, pokušali su posljednji put potegnuti stara habsburška sredstva pregovora i nagodbe.

Habsburška Monarhija našla se pred porazom u ratu i pred revolucijom: prijetilo joj je da se poklope 1809. i 1848. godina. Karlo i njegov dvor nisu se dali zavarati nizom njemačkih pobjeda. U zimu 1916. osvojena je Rumunjska, u ljeto 1917. Rusija je izbačena iz stroja, u jesen

[1] Parola Lloyda Georgea. (Prey.)

[2] Aluzija na nekadašnje suverene i pretendente na prijestolje koji su u emigraciji izgubili vezu sa stvarnošću svoje zemlje. (Prev.)

iste godine Italija je poražena kod Kobarida, a na početku 1918. Ludendorff je pokrenuo posljednji pokušaj da osigura pobjedu u Francuskoj. Svi ti uspjesi nisu donijeli Austro-Ugarskoj mir koji joj je bio jedini spas od ekonomske i političke katastrofe. Karlo se htio pregovorima izvući iz rata, pa je preko svog burbonsko-parmskog šurjaka uspostavio kontakte s Engleskom i Francuskom. Ali, usprkos teškoj situaciji, habsburška se diplomacija grčevito držala svojih senilnih grandomanskih planova, uključujući u mirovne uvjete »austro-poljsku« ideju i hegemoniju nad Srbijom. Nijemcima je za podmuklu ponudu austrijskog teritorija Italija vratila milo za drago nudeći Francuskoj Elzas i Lotaringiju, samo što je ponuda bila šuplja jer Karlo nije imao načina da je realizira. Antantini su se državnici, upravo kao i sam Karlo, zavaravali da je Austro-Ugarska još neka samostalna sila, pa su se pregovori razvukli gotovo do pada Monarhije. U stvari, habsburška je vojska bila pod njemačkom komandom a habsburšku je privredu apsorbirala *Mitteleuropa:* dokle god se Njemačka držala, Austro-Ugarska je bila vezana za nju, a čim bi Njemačka pala, Antanta bi izgubila interes za separatni mir. Stoga tajni pregovori 1917. nisu mogli donijeti neki rezultat na međunarodnoj sceni, all su zato kod kuće upropastili Monarhiju, kad ih je Clemenceau objavio svijetu 1918, razjarili su se Nijemci i Madžari, čiji su interesi bili u pitanju, i tako se do kraja probudio jaz između dinastije i bivših «državnih naroda«.

Jednako su jalovi bili i pokušaji unutrašnje rekonstrukcije. I Karlu su Madžari bill antipatični premda ne onako žesto kao Franji Ferdinandu. Htio je odgoditi krunidbu u Budimpešti, kako se ne bi morao zakleti na vjernost ugarskom ustavu što je još važnije, na očuvanje integriteta »zemalja svetog Stjepana«. Tisza je reagirao prijetnjom da će obustavi isporuke hrane Beču, pa je Karlo, prestrašen stvarnošću, odigrao svoju ulogu u tisućgodišnjoj predstavi – kao posljednji držalac jednog već praznog prijestolja. Karlo je također izvadio iz naftalina projekt o općem izbornom pravu u Ugarskoj, i tu je svojom upornošću zapravo otjerao Tiszu s položaja. To jc bio sav njegov uspjeh. U toj krizi su magnati i sitno plemstvo izgladili svoj prividni spor i obnovili jedinstvo iz 1860-ih godina radi otpora pokušaju dinastije da nađe neki vlastiti politički smjer. Nakon kratkog, mrtvog intervala, na Tiszino mjesto došao je Wekerle, »madžarizirani« Nijemac, nekadašnji magnatski protukandidat Tiszi, koji je sad zavladao uz Tiszinu podršku. Ustavna se reforma vratila u svoju prašnu ladicu. Nestašica namirnica u Beču i austrijskim industrijskim područjima silila je dinastiju i njezine funkcionare da bespomoćno mole Madžare za milost. Dualizam se mogao potkopati samo porazom u ratu, a onda bi bilo prekasno da se spasi Habsburško Carstvo.

Karlo nije ništa postigao ni u samoj Austriji. Bilo je nekih pomirljivih gesta:

amnestirani su češki prvaci osuđeni za veleizdaju. Oživljeno je Carevinsko vijeće pa se sastalo 30. svibnja 1917. Posljednji put su narodi izrazili svoje želje u okviru Habsburške Monarhije; svi su bili svjesni da sazrijeva revolucionarna situacija, pa su iznova formulirali, gotovo jednakom frazeologijom, program iz 1848. Nijemci su se držali svog Uskršnjeg programa iz 1915; zadovoljavali su se praktički već ostvarenim pripojenjem Austro-Ugarske Velikoj Njemačkoj, samo su se žalili na pokušaje dinastije da se opet osamostali. I Poljaci su se do kraja držali politike slobode za sebe, a jarma za druge: htjeli su obnoviti svoju prevlast u Galiciji koja im je bila okrnjena za vrijeme rata i vojne okupacije, i još su tražili da im habsburška vojska pomogne da od srušene Rusije otkinu komad ukrajinskog teritorija. Stoga su se slagali sa željom Nijemaca da se očuva Austrija kao unitarna država, ali, naravno s izuzećem Galicije. Tim poljskim ambicijama smetali su Malorusi koji su sad bili nekako glasniji nego 1848: tražili su podjelu Galicije po nacionalnom sastavu, pa čak apstraktnije, stvaranje neke velike ukrajinske države koja bi bila pod habsburškim suverenitetom.

Kao i 1848, alternative programa »vodećih naroda« predložili su Česi sa stanovitom podrškom Slovenaca. Dotle su svetost ugarskih granica bili osporili samo jednom, na vrhuncu revolucionarne 1848, a sada su se usudili Slovaka »u jedinstvenu demokratsku češku državu«. Južni Slaveni – uglavnom Slovenci i dalmatinski Hrvati – zatražili su da se ujedine sve zemlje Monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi »na temelju načela narodnosti… u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno… državno tijelo«; ovaj zahtjev učvrstili su još pozivanjem na prava hrvatske krune. Tako su Česi i Južni Slaveni htjeli komadati historijsku-Ugarsku i unitarnu Austriju iz nacionalnih razloga, a istodobno su se za sebe pozivali na historijsku Češku i historijsku Hrvatsku. Takav je program imao smisla 1848, kad je dinastija još raspolagala nekom vlastitom snagom te je mogla s pomoću Češke i Hrvatske parirati Velikoj Njemačkoj i Velikoj Ugarskoj. Međutim, pretpostavka da bi dinastija mogla diktirati ustupke »vodećim narodima« bila je najteža zabluda onih koji su polagali nade u Franju Ferdinanda, a 1917. to je bila još gora zabluda. Rekonstrukcija Habsburške Monarhije na »federalnoj« osnovi bila je izvediva samo tako da su Nijemci i Madžari pristali na to od svoje volje. U Ugarskoj je Mihaly Karolyi zagovarao međunacionalno pomirenje, ali je imao samo šačicu pristaša, a među Nijemcima mu nije bilo pandana. Svoj dominantni položaj Nijemci i Madžari bili su osvojili i očuvali zahvaljujući vlastitoj snazi i zato se dinastija, što je više slabila, to jače morala držati njih. Habsburgovci od početka do kraja nisu imali druge historijske mogućnosti osim saveza s Madžarima i Nijemcima, pa makar to savezništvo i upropastilo

Habsburšku Monarhiju. Moć dvaju »vodećih naroda« mogao je potkopati samo ratni poraz, a taj bi poraz još pouzdanije uništio moć dinastije.

Česima i Južnim Slavenima Karlo je mogao ponuditi samo ono što je nudio Antanti: pusto pregovaranje. Predložio je obrazovanje »vlade narodnosti« na čelu s profesorom Redlichem, dubokoumnim tumačem »austrijskog problema«; na taj način narodi bi se naveli da »priznaju« daljnju egzistenciju dinastije. Česi i Južni Slaveni i dalje su gajili nade da će pridobiti dinastiju za sebe, pa bi je stoga i priznali, ali nisu htjeli priznati ugarske granice. Osim toga, nisu htjeli ući u vladu zato da bi se nastavio rat, a Njemačka ne bi trpjela formiranje vlade kojoj je cilj da sklopi mir. Njemačkom vetu pridružila se madžarska prijetnja o prekidu opskrbe hranom, i to je, jedno s drugim, profesor Redlich vratio se akademskom promišljanju o »austrijskoj misiji«, a Karlo je pribjegao Seidleru, opet tupom birokratu koji je torbario ponude »kulturne autonomije« – otrcano sredstvo socijalista da se spriječi miješanje naroda u poslove Carevine. Kulturna je autonomija mogla biti privlačna u miru, ali je sada jedino važna »autonomija« bila spas od ratovanja za njemačko gospodstvo u Evropi.

Karlovi pokušaji da raskine savezništvo s Njemačkom i da Habsburšku Monarhiju oslobodi hegemonije Nijemaca i Madžara, bili su posljednji grčeviti trzaji dinastije; zapravo, bilo bi bolje reći sporazum kojim završava *rigor mortis.* U ljeto 1917. prestali su svi pokušaji. Ništa se nije promijenilo, jer se ništa i nije moglo promijeniti a da ne popuca prazna ljuska Monarhije; moglo se još samo čekati raspadanje i ništa drugo. Habsburška je Monarhija posljednji put stupila na pozornicu svjetske povijesti na pregovorima s Rusima u Brest-Litovsku u ulozi njemačkog satelita. U raspravi se Czernin posebno istaknuo važno debatirajući s Trockijem da li se u Austro-Ugarskoj primjenjuje načelo samoodređenja, a slobode akcije nije imalo više od bugarske, i još manje od turske delegacije. Prekinuo je pregovore kad su ih Nijemci prekinuli, nastavio ih kad su ih nastavili, potpisao sporazum kad su ga oni potpisali. Jedina mu je briga bila da se dočepa ruskog žita za izgladnjeli narod Beča, pa je oduševljeno pozdravio izum fiktivne »ukra- jinske« republike koja je sklopila separatni mir sa Centralnim silama. Pa i time je Czernin upao u nove probleme: da bi se dodvorio Ukrajincima, pristao je da im ustupi oblast Cholm čiji je zapadni dio bio poljski. To je izazvalo Poljake, ogorčene stvaranjem nekakve ukrajinske republike na prostoru gdje bi se po njima morala protezati buduća Velika Poljska, te su konačno okrenuli leđa Habsburgovcima. To jc bilo katastrofalno za austrijsku vladu koja bez poljske podrške nije mogla sačuvati ni privid vlasti nad Carevinskim vijećem. Tada se pokušao poništiti dogovor o

Cholmu, Ukrajincima nuditi drugo, Poljacima ugoditi novim ustupcima, da bi na kraju sve ostalo u totalnoj zbrci, s otuđenim Poljacima i nepridobivenim Ukrajincima.

Mir u Brest-Litovsku samo je trenutno odlakšao ekonomski kolaps u Srednjoj Evropi. Carski se sistem naočigled raspadao. Po unutrašnjosti su lutale tisuće dezertera u bandama »zelenog kadra«; vrijednost novca padala je sve brže i brže; proizvodnja je zastala; nije bilo ni ugljena, ni hrane, ni uputa, ni kontrole. Ratni zarobljenici što su se vraćali iz Rusije donosili su boljševičke ideje, ili u najmanju ruku omalovažavanje »vlasti« koje je inauguriralo rusku revoluciju. Na inicijativu Otta Bauera, koji se i sam bio vratio iz Rusije, socijaldemokrati su napustili kurs »kulturne autonomije« i istaknuli zahtjev o samoodređenju naroda; tako su se dinastije odrekli i njezini najvjerniji pobornici. Ali to samoodređenje koje su tražili socijaldemokrati odnosilo se samo na Nijemce u Češkoj, kao sredstvo njihova spasa od Češke vlasti; socijaldemokrati su se sjetili da traže samoodređenje i za druge narode tek u listopadu 1918, ali ni tada nisu odustali da od nacionalnih zahtjeva Slovenaca fanatično brane pokrajinski »integritet« Koruške.[1]

Opasnost od socijalne revolucije bila je 1848. zbila posjedničke klase oko Habsburgovaca, a sada je imala suprotan efekt. Bilo jc očito da dinastički autoritet više ne može svladati oluju; to bi možda mogle učiniti nove nacionalne države. Stoga jc dana podrška nacionalnom prevratu, koji će služiti kao supstitut socijalnome, osobito zato što su i najekstremniji socijalistički prvaci bili, kao obrazovani ljudi, nacionalno svjesni. U siječnju 1918. češki su zastupnici u Carevinskom vijeću i u tri »češka« sabora istupili s jedinstvenim zahtjevom da stvore vlastitu suvremenu državu »u historijskim granicama čeških zemalja i Slovačke«; u torn revolucionarnom momentu i nije bilo važno što nekakva »Slovačka« nije nikad ni postojala u povijesti. Taj program označio je istinski raskid čeških kapitalističkih i intelektualnih krugova s dinastijom. Raspadom koji je zaprijetio Srednjoj Evropi konačno je svanulo i »emigrantskim« prvacima u zemljama Antante; uvjerili su Saveznike da samo oni svojim »autoritetom« mogu spriječiti boljševizam. To je pošlo za rukom najprije Masaryku. Na početku 1917. Saveznici su u svoje ratne ciljeve uključili i »oslobođenje« Čehoslovaka »od tuđinske vlasti«, premda je to bio plod slučaja[2] i premda će i godinu dana kasnije još misliti da je to spojivo s

[1] Isto se dogodilo i 1945, kad su socijaldemokrati preuzeli vlast od nacionalsocijalista u ime »slobodne i nedjeljive Koruške«.

[2] I Saveznici su htjeli poimence spomenuti »Tralijane, Južne Slavene, Rumunje«, ali su Talijani prigovorili na »Južne Slavene«, pristajući da progutaju samo neodređene »Slavene«. Onda su Francuzi dodali »Čehoslovake«, kako bi formulacija bila što konkretnija.

očuvanjem Austro-Ugarske. Presudnu je ulogu odigralo osnivanje Čehoslovačke legije u Rusiji. Kad se legija očuvala od boljševičke zaraze, da bi se na kraju čak i borila protiv boljševika, oduševljenju Antantinih državnika – kojima je konačno predočena jedna neboljševieka alternativa Habsburgovcima – nije bilo kraja. U ljeto 1918. Engleska i Francuska priznale su Masaryka i njegovo Nacionalno vijeće kao »predstavnike buduće čehoslovačke vlade«.

Masaryku će još nešto posrećiti upravo zahvaljujući zbivanjima u Rusiji. Kako je nakon prve ruske revolucije otišao tamo da posjeti Čehoslovačku legiju, ondje ga je zatekla druga revolucija, pa je zbog toga morao krenuti natrag u Evropu preko Vladivostoka i Amerike. Predsjednika Wilsona, profesora koji se bio posvetio politici, lako su mogli prevariti profesori »austrijske misije«; sad je međutim Masaryk za ideju samoodređenja u svojoj interpretaciji - interpretaciji kojom je historijska Češka pretvorena u nacionalnu državu Čehoslovaka. Uz to, Masaryk je u Americi zatekao slovačke i maloruske zajednice – doseljenike iz sjeverne Ugarske koji su se u Americi obogatili, ali su sačuvali svoju nacionalnu svijest. Nedostatak Masarykova programa bio je u tome što nije imao podršku Slovaka i Malorusa iz Ugarske koji nisu imali pravo političkog izjašnjavanja; možda je to bila i sreća za njega, jer da su to pravo imali, ne bi ga podržali. Sada su mu kao zamjena za njih dobro došli slovački i maloruski emigranti u Americi. A ovi opet, koji su bili napustili Ugarsku radi Novog svijeta, spremno su je se odrekli radi Čehoslovačke. Živeći kao slavenski otoci u anglosaskom moru, osjećali su veću bliskost sa Česima nego ikad prije kod kuće, pogotovo kad je Masaryk njima, imućnim američkim građanima, predočio Čehoslovačku kao spas od boljševizma. Dakako, pogađali su se s njim: imitirajući svoje bivše gospodare, Slovaci su htjeli igrati ulogu Ugarske u jednoj novoj dualističkoj državi te su tražili ravnopravnost na federalno osnovi, a Malorusi, bez ikakva pravog interesa ni za Čehe ni za Slovake, zahtijevali su autonomiju kakvu je Galicija uživala u Austriji.[1] Masaryk im jc obrazložio, iako možda ne najodlučnije, da on ne može unaprijed obavezati buduću Čehoslovačku državu; te zahtjeve može primiti samo kao prijedlog, a najvažnije je stvoriti jedinstven čehoslovački pokret kojim će se pridobiti podrška Antante. Poslije će se Slovaci i Malorusi žaliti da ih je Masaryk prevario: valjda su mislili da će on, kao filozof, biti i glup \ – što je vrlo

[1] Priključenje maloruskih područja sjeverne Ugarske tek je kasnije ušlo u Masarykov program. Najprije je pretpostavljao da će se ta područja nakon raspada Habsburške Monarhije priključiti Rusiji, pa ih je mislio samo držati pod svojom skrbi dok se Rusija ne oslobodi. To skrbništvo zaključilo se 1945. godine. Ali Masaryk je imao za to još jedan, strateški razlog: kako nije mogao imati granicu s Rusijom koju je smatrao bitnom za svoju dravu, morao se bar osigurati granicom s Rumunjskom.

nerazumna pretpostavka. Tako je Masaryk postigao svoj cilj: 3. rujna 1918. Sjedinjene Države priznale su njega i njegovo Narodno vijeće kao d*e facto* vladu Čehoslovačke. Prema tome, alternativa Habsburgovcima već je postojala još prije formalnog raspada Habsburške Monarhije. Iako nije mogao diktirati tok zbivanja, Masaryk ih je mogao anticipirati i modificirati.

Jugoslavenski pokret nije raspolagao takvim znalačkim usmjerenjem; zapravo je Masaryk morao svojim velikim ugledom pronijeti obje slavenske ideje, pa bi se moglo reći da je njegova zasluga za stvaranje Jugoslavije gotovo ravna zasluži za stvaranje Čehoslovačke. Koliko god bilo čudno, Jugoslavija, država »Južnih Slavena«, dugovala je svoj postanak uspjehu Njemačke: da su 1915. Pobjedile Srbija i Italija, obje bi se usprotivile njezinu stvaranju. Kad su Nijemci 1916. Pregazili Srbiju, srpska je vlada pobjegla u inozemstvo; pretenciozne ideje su uvijek lakše prihvaćaju u egzilu nego kod kuće. U srpnju 1917. Pašić, predsjednik sprske vlade, i Trumbić, jugoslavenski prvak iz Dalmacije, sastali su se na Krfu i na koncu se dogovorili o stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića. Italiju je s jugoslavenstvom pomirio Kobarid, posljednja pobjeda austro-ugarske vojske; našavši se na rubu propasti, Italija se nije usudila da odbaci bilo kakvo oružje u borbi protiv neprijatelja. U travnju 1918. u Rimu se sastao Kongres potlačenih naroda Austro-Ugarske gdje su se Talijani koji de ubrzo izvrgniti tirolske Nijemce i istarske Slovence takvoj represiji prema kojoj de se najcrnji madžarski hegemonizam činiti liberalnim – prezentirati kao kolovođe potlačenih. Otada će Antanta prihvaćati i podupirati jugoslavenski pokret iako ga još neće formalno priznati.

S pravnim postojanjem Čehoslovačke, i Jugoslavijom blizu tome, sudbina Habsburgovaca bila je zapečaćena: nije bilo ni otvorenih vrata za pregovore, niti o čemu da se pregovara. U kolovozu 1918. Njemačka je poražena na zapadnom bojištu, a u rujnu je Bugarska doživjela slom i ispala iz rata. Habsburška diplomacija nastojala jc sklopiti mir pod bilo kakvim, pa i nikakvim uvjetima: važno je bilo samo priznanje dinastije. Inicirala je pregovore s Wilsonom, uputila ponude Česima i Jugoslavenima, nadajući se samo jednome da dobije odgovor, jer je bilo kakav odgovor implicirao priznavanje dinastije. Onda je 4. listopada Austro-Ugarska prihvatila Wilsonov program od četrnaest točaka i prepustila Wilsonu da odredi budući oblik Monarhije. Otada je Austrija imala, kako je napisao jedan bečki list, »...predsjednika vlade koji sjedi u Washingtonu a zove se Woodrow Wilson«; možda bi Wilson prihvatio imenovanje i tako priznao dinastiju? Opet je nacionalnim vođama ponuđena »vlada narodnosti«, ovaj put na čelu s Lammaschom, također profesorom i stručnjakom za »austrijsku misiju«; ali nitko se od prvaka nije

odazvao jer ih nije zanimala nikakva habsburška vlada. Tad je dinastija 16. listopada naglo uletjela u federalizam – nakon sedamdeset godina rasprava: dakle, Austrija bi bila federalna država sa nacionalnim vijećima što surađuju sa carskom vladom, pa je prema tome i priznaju. Posve prikladno, taj posthumni nacrt imao jc klauzulu koja ga jc činila bezvrijednim: »Rekonstrukcija (s federalnim državama) neće ničim okrnjiti integritet zemalja koje pripadaju Svetoj kruni Ugarske.« Čak i u tom krajnjem očaju, Habsburgovci su kapitulirali pred madžarskim prijetnja ma.

Jedini rezultat tih jalovih manevara bila je promjena ministara: konačno su na položaj došla časna gospoda Lammasch i Redlich. Što je još čudnije, sin utemeljitelja dualizma Andrassy postao jc ministar vanjskih poslova –da bi razgradio očevo djelo. Wilson je 21. listopada odgovorio: kako je priznao čehoslovačku vladu i opravdanost jugoslavenskih zahtjeva, rekao je, ne može prihvatiti »autonomiju« kao osnovu za mirovne pregovore, i zaključio ovako: »Oni treba da prosude, a ne ja, na koji će način austro-ugarska vlada udovoljiti njihovim težnjama.« Istog je dana Čehoslovačka vlada u Parizu službeno objavila deklaraciju o nezavisnosti. Habsburška je dinastija učinila još jedan pokušaj da joj leš ne uklone s međunarodne pozornice. Odgovarajući na Wilsonovu notu, Andrassy je prihvatio nezavisnost novih država i ponudio pregovore s njima – možda će netko naposljetku ipak priznati habsburšku »vlast«, nad kime i čime nije važno. Bilo je prekasno; na svoju notu Andrassy uopće nije dobio odgovor.

Nacionalni prvaci proveli su dezintegraciju do kraja. U Pragu je 28. Listopada proglašena Čehoslovačka Republika koja je preuzela sve ovlasti carske vlade. Slovaci su bili tek došli dotle da traže »autonomiju« u okviru Ugarske, pa su frenetično pozdravili vijest da Čehoslovačka već postoji. Ne prekidajući pregovore s Budimpeštom, 29. listopada donekle su naprečac prihvatili novu državu. Slovenci i Hrvati, lišeni zaštite habsburške mrtve ruke, našli su se bez obrane pred opasnošću od Italije, pa su pristali na jugoslavenstvo kao manje zlo; čak je Hrvatski sabor, sa svojom »Čistopravaškom« većinom, prihvatio družbu sa Srbima. U Zagrebu je 29. listopada proglašena jugoslavenska država, a sutradan jc improvizirano Narodno vijeće preuzelo vlast. Carske vlasti odstupile su bez otpora; činilo se da je nacionalna svijest konačno dozrela. Propašću dinastije i vodećih naroda, podređeni su narodi odjednom stekli samopouzdanje iako samo privremeno, tek toliko da stvore svoje nacionalne države.

Dinastije se nisu odrekli samo podređeni narodi; i vodeći narodi izgubili su interes za nju je propala njihova hegemonija nad »nižim narodima«. Osim toga, napuštajući dinastiju i oponašajući svoje bivše podređene, vodeći narodi htjeli su se predstaviti kao da su i sami bili ugnjeteni i

protiv svoje volje prisiljeni na ratovanje, ne bi li se na taj način uvukli među redove Saveznika. Kako se to radi, pokazali su im Talijani svojom izdajom Trojnog saveza 1915, za što su kao nagradu trebali dobiti Trst i vladavinu nad pola milijuna Južnih Slavena. Poljaci su još bolje prošli: pošto su za cijelog rata stajali s jednom nogom na svakoj strani, sad su se pretvorili u saveznike, a sačuvali sve koristi od suradnje sa Habsburgovcima. Zajednički austro-ugarski ministar financija tako reći od danas do sutra postao jc ministar financija Republike Poljske. Galicija je, unatoč Malorusima, njih tri milijuna, nakon stanovitog otezanja ostala Poljskoj kako je bilo predviđeno »austro-poljskim rješenjem«. Svom će gospodarstvu Poljaci dvije godine ojačali prestiž otimajući Rusiji još komad Ukrajine. Praktički su Poljaci naslijedili ostatak Brest.-Litovska, a istodobno su dobili Poznanj i »koridor«, plodove njemačkog poraza.

Madžari su jednako bili odlučni da sačuvaju Veliku Ugarsku. Odlaskom Habsburgovaca, odnosno, još gore, priznanjem novih nacionalnih država, jedna je alternativa bila Kossuthov put, revolucionarna republika iz 1849. Madžarska vladajuća klasa bila je pripremljena za svaku krajnost, čak je mogla predočiti dokaze svoga preobraćenja. Mihaly Karolyi, dotle najomraženiji čovjek u Ugarskoj, koji će ubrzo to opet biti, na tren je postao vođa »madžarskog naroda«; uostalom, imao je besprijekornu prošlost — kao iskren prijatelj Slavena, a neprijatelj Nijemaca. Car Karlo je 31. listopada postavio Karolyija za predsjednika vlade, pa je ovaj tri dana kasnije mogao objaviti da je Kossuthovo djelo ostvareno s habsburškim odobrenjem — Ugarska jc postala samostalna država s vlastitom vojskom, iako je to vojska bila u rasulu. Samo je još trebalo uvjeriti narodnosti da će Ugarska odsad biti zajednica ravnopravnih naroda, i isto tako uvjeriti Antantu da su Madžari bili potlačen narod; drugim riječima, da je Karolyi istinski predstavnik »madžarskog naroda«. Na nesreću za Ugarsku i Srednju Evropu, Karolyi nije bio Masaryk: nije povukao za sobom svoje narode.

Austrijski Nijemci pošli su stopama ostalih. Glavna im je briga bila da njemačko područje Češke ne pripadne Čehoslovačkoj. Socijalističkom programu samoodređenja protivili su se sve dotle dok je to značilo da se moraju odreći svoje hegemonije; sad im je samoodređenje postalo spas, pa su svi, i klerikarlci, i carski generali, i ministri, i kršćanski socijalisti, nagrnuli za socijalističkim prvacima. Njemački članovi Carevinskog vijeća konstituirali su se kao privremena Narodna skupština i 30. listopada proglasili »Njemačku Austriju« — državu bez granica i definicije, koja je trebala obuhvatiti sve habsburške podanike njemačke narodnosti.[1] Sama po sebi neoperabilna i besmislena zbirka fragmenata, mogla je egzistirati samo kao

[1] Tako je glasilo službeno ime nove države, jedino koje je i odgovaralo njezinu karakteru. Saveznici su inzistirali na besmislenom nazivu »Austrija«, misleći da se austrijski Nijemci neće osjećati Nijemci ako im zabrane da se tako zovu; pravo »izmišljanje« Austrije koje bi zapanjilo i Palackoga.

sastavni dio Njemačke. Zato je vlada »Njemačke Austrije« sastavljena od socijalista, predstavnika »potlačenih«. Ta Njemačka Austrija je sudjelovala u promjeni scene koju je za Antantu izrežirala carska Njemačka: slobodna Njemačka Austrija svalila je odgovornost na Habsburgovce, a slobodna Njemačka na Hohenzollerne – dvije nestale dinastije – ne bi li ih primili u društvo slobodnih naroda. Ali ni Ugarska ni Njemačka Austrija nisu predvidjele da će porazom Njemačke prva briga Antante biti suzbijanje boljševizma, a ne promicanje demokracije; da će prihvatiti predsjednika Masaryka, srpskoga kralja, pa i rumunjskog kralja (koji se sjetio da ponovo uđe u rat 9. studenoga, dva dana prije njegova završetka), ne kao upravljače slobodnih država nego kao čuvare reda, i da neće praviti nikakve fine distinkcije između Karolyija i Otta Bauera s jedne, a Lenjina i Trockoga s druge strane. Do kraja listopada svi su narodi Carevine napustili Habsburgovce i formirali svoje nacionalne države; ostala je samo austro-ugarska vojska koja se još branila na talijanskom teritoriju. To nije bila armija Radetzkoga, vojska tupih seljaka bez nacionalne svijesti; i ona je podlegla nacionalnim bujicama koje su kod kuće zbrisale carske institucije. Hrvatske pukovnije zaklinjale su se na vjernost jugoslavenskoj Češke pukovnije Čehoslovačkoj Republici, ratna je mornarica istaknula jugoslavensku zastavu i tjeskobno tražila jugoslavensku vlast kako se ne bi morala predati Talijanima, a 1. studenog je Karolyi zapovjedio svim madžarskim trupama da se vrate kući. Napsoljetku je 3. studenog austro-ugarska Vrhovna komanda, pregovarajući s Talijanima u ime već nepostojeće Carevine, potpisala kapitulaciju. Nakon potpisa predaje, prije nego što će ona stupiti na snagu, Talijani su izbili iza leđa britanskih i francuskih trupa, za kojima su se krili, i bez otpora zarobili na stotine tisuća nenaoružanih austro-ugarskih vojnika: to je bila velika »pobjeda« kod Vittorio Veneta, rijedak trijumf talijanskog oružja. Glavnina austro-ugarskih snaga rasula se na sve strane, usred kaosa i meteža svaki se probijao kako je najbolje znao prema svom zavičaju.

Posljednji relikti Habsburške Monarhije bili su sam car i Lammaschova vlada, »kabinet koji je preživio državu«. Silna se Habsburška Monarhija stisla u jednu sobu gdje su se postariji birokrati i profesori sumorno gledali – to je bilo svc što je ostalo od »austrijske ideje«, tako lijepe na papiru, a tako katastrofalne u zbilji. Nikakva posla nisu imali, osim da pregovaraju o carevoj osobnoj sigurnosti, ali su kao puke utvare nestali sa stranica povijesti a da ni to nisu obavili. Karlo je ostao sam sa svojim pustim pravima, pa se 11. studenog odrekao svakog udjela u vladanju Njemačkom Austrijom, a 13. studenog Ugarskom. Abdicirati nije htio. Povukavši se najprije iz Beča a ubrzo i iz Austrije, odnio je sa sobom u izgnanstvo posljednje niti habsburškog mrtvačkog plašta.

EPILOG

NARODI BEZ DINASTIJE

Odlazak cara Karla označio je kraj Habsburške Monarhije, ali ne i kraj problema Srednje Evrope; dapače, još ih je zaoštrio. Monarhija nije bila »rješenje«; gledajući skeptički na mogućnost »rješenja«, samo je nastojala, ali bez uvjerenja, da sačuva institucijc koje su odavno bile izgubile moralnu sankciju. Dinastičko carstvo držalo je Srednju Evropu onako kao što gips drži slomljeni ud; da bi se omogučilo gibanje, trebalo ga je ukloniti, ali samo uklanjanje nije značilo da ćc gibanja i biti, ili da će biti olakšano. Narodima koje su štitili, iskorištavali i na kraju izgubili, Habsburgovci su ostavili u nasljede dva problema: unutrašnji problem vlasti i vanjski problem sigurnosti. Države su morale naći neku novu moralnu osnovu za red u svojoj kući, a još im je preče bilo naći način zaštite od pritiska Njcmačkc, jedine velesile na evropskom kontinentu. To je bio problem koji je došao glave Habsburgovce: propali su kad je 1914. AustroUgarska postala njemački protektorat. Dvadeset godina kasnije isti će problem doći glave poredak stvoren 1919. godine.

Mirotvorci iz 1919. su, s nekim ograničenjima, ispunili obećanja Jana Italiji i Rumunjskoj da bi ušle u rat. Uz to, Poljaci su prisvojili Galiciju kao što su oduvijek namjcravali. Ti tobožnji akti nacionalnog oslobođenja bili su toliko garnirani historijskom i strateškom argumentacijom da »oslobođenog« naroda i nije bilo mnogo više od polovice ukupno prisvojenog pučanstva – u slučaju Italije i mnogo manje.[1] U tom pogledu ni Poljska ni Rumunjska, koliko se god pozivale na »samoodređenje«, nisu bile prave nacionalne države: Poljaka je u Poljskoj bilo nešto manje od dvije trećine, a Rumunja u Rumunjskoj nešto više od dvije trećine stanovništva. Poljaci i Rumunji bill su »državni narod«, po madžarskom modelu, dok su ostale narodnosti, kao u staroj Ugarskoj, imale manjinska prava koja, opet kao u Ugarskoj, nisu mogle koristiti. Nova je finesa bila u tome što su manjine Poljske i Rumunjske (ali ne i Italije) stavljene pod zaštitu Društva naroda, koja nije bila ništa efikasnija od habsburške zaštite manjina u Ugarskoj.

---

[1] Galiciji je bilo gotovo isto toliko Malorusa koliko Poljaka. Poljaci su jc svojatali na temelju historijskih prava a Malorusima su obećali autonomiju koju ovi nikad nisu dočekali. Rumunji su se pozivali na historijsku cjelovitost Transilvanije a druge ugarske teritorije zahtijevali su iz etničkih razloga; od pučanstva koje su dobili, trećina je bila Madžara a petina Nijemaca. Talijani su zahtijevali granicu na Alpama, iz strateških razloga, a teritorij nekadašnje Mletačke Republike kao historijsku baštinu; od pučanstva koje su dobili, dvije petine su bill Južni Slaveni a petina Nijemci.

To su bile amputacije stare habsburške jezgre. Što se tiče ostalih habsburških teritorija, pretpostavljalo se da će se u njima najstrože primijeniti načelo »samoodređenja«. Bivši su »vodeći narodi« zacijelo na svojoj koži debelo osjetili blagodati »samoodređenja« a da ih se nije mnogo pitalo. Madžari su konačno ostvarili težnju za nacionalnom državom, ali nipošto onako kako su očekivali: Ugarska je izgubila svoje podređene narode, ali i povelik broj Madžara. Sedam pokrajina[1] što je naslijedilo ime »Austrije« tvorilo je jednu njemačku nacionalnu državu i, da se njih zbilja pitalo, pripojile bi se Njemačkoj. Dvije nove države, Čehoslovačka i Jugoslavija, tvrdile su da su zasnovane na nacionalnoj opredijeljenosti i da su u njoj našle onaj kohezioni faktor koji je nedostajao Habsburškoj Monarhiji. Česi i Slovaci postat će jedan narod, kao što su Pijemontežani i Napolitanci postali Talijani, Srbi, Hrvati i Slovenci stopit će se u Jugoslaviji kao što su se Prusi, Sasi i Bavarci stopili u Njemačkoj. Analogiji blizu ali ne toliko da bi se pokazalo točnim.

Točno je da su i Italija i Njemačka bile ujedinile pučanstvo koje je pripadalo različitim državama, različitim kulturnim predajama pa čak, u slučaju Njemačke, i različitim vjerama. Ipak, na oba ta prostora to jc pučanstvo imalo stoljećima staru zajedničku kulturu, a u njegovoj svijesti oduvijek je postojao nekakav »ideal« Italije, odnosno Njcmačke. Čehoslovačka i Jugoslavija nisu imale takve podloge. Obje su bile, u duhu Palackijeve misli, »izmišljene« – prvu je izmislio Masaryk a drugu Strossmayer; bile su potrebne i stoga su se morale stvoriti. Biskup je zanemario zapreku vjerskih razlika a profesor je zanemario tisućgodišnju povijest. Strossmayer i Masaryk su stvoriti države, ali nisu uspjeli stvoriti nacije. Masaryk bi od Čeha i Slovaka možda i stukao cjelinu, da je na njima primijenio metodu »krvi i željeza« kojom su Cavour i njegovi nasljednici tretirali pučanstvo južne Italije, ali se one nisu uklapale u njegovu filozofiju. A što se tiče Njemačke, ni Bismarck ni Hitler ne bi mogli sjediniti njemačke drave da su se one tako žestoko i dugo borile na suprotnim stranama kao što je to bio slučaj sa Srbima i Hrvatima. Osim toga, unatoč svojim zvučnim imenima, njemačke su države bile jučerašnje tvorevine; čak je i Pruska imala neznatnu prošlost u usporedbi sa Srbijom. Gdje je bila Pruska u doba Stefana Dušana? Dalje, nacionalizam je mogao premostiti jaz između protestantske i katoličke vjere, ali ne i mnogo širi jaz između katoličke i pravoslavne. A možda se, u svakom slučaju, i duh vremena promijenio, pa je doba nacionalnih amalgamiranja bilo prošilo. Svi su, čak i Slovaci, imali škole, svoju književnost i inteligenciju koja se borila za mjesta u birokratskom aparatu.

[1] U Republici Austriji, Beč je imao status pokrajine, a od teritorija preuzetog od Ugarske osnovana jc nova pokrajina Burgenland (Gradišće).

Zato su se u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji, unatoč njihovim nacionalnim teorijama, reproducirale nacionalne komplikacije Austro-Ugarske. Ustavna je Austrija imala osam narodnosti,[1] a Čehoslovačka ih je imala sedam;[2] Velika Ugarska ih je imala sedam,[3] a Jugoslavija devet.[4] Čehoslovačka je postala unitarna država u kojoj su Česi bili »državni narod« kao što su to bili Nijemci u ustavnoj Austriji. Jugoslavija je imala najprije jedno razdoblje pseudofederalizma, pa je i ona postala unitarna država koju su Srbi smatrali svojom nacionalnom državom, po uzoru na Madžare u Ugarskoj. Česi su za sobom imali pedesetogodišnje iskustvo pregovaranja i manevriranja. Oni će svojim Nijemcima s neumornom domišljatošću nuditi beskonačna rješenja na papiru, a Nijemci će se često miriti s položajem dobro tretirane manjine kao što su se nekad Česi mirili sa svojim položajem u staroj Austriji. Ali u dnu duše Nijemci se nikad neće odreći ideje o pripojenju Češke Njemačkoj, kao što se ni Česi nisu nikad odrekli ideje o svim »zemljama svetog Vaclava«. Na ono veliko »da je« iz habsburške povijesti – da su Habsburgovci bili dalekovidniji i demokratskiji – dala je odgovor Čehoslovačka pod Masarykom. Česi i Nijemci nisu se pomirili, naprotiv, konačno je postalo posve jasno da ne mogu živjeti zajedno, u granicama iste drave.

Slovake su Česi mogli nadmudriti, ali ne i zadovoljiti. Masaryk se bio ponadao da će se Česi i Slovaci složiti kao što su se složili Englezi i Škoti; međutim, Slovaci su ispali Irci. Isto su tako Srbi mogli gospodariti Hrvatima, ali ih nisu mogli zadovoljiti, a kao neiskusniji političari ni nadmudriti. Tako su i oni imali svoj irski problem i nisu smislili ništa bolje od Balfourovih metoda. Slovaci i Hrvati, dva nezadovoljna naroda, sanjali su o uskrsnuću Franje Ferdinanda, željeli su da se vrati nekakva habsburška monarhija, katolička, nadnacionalna i naklonjena imućnijem seljaku. Kako je ta habsburška monarhija bila propala da se više nikad ne vrati, dva su naroda praktički igla na ruku ideji Velike Njemačke preostaloj od Habsburgovaca, pa su oba aktivno sudjelovala u razgrađivanju poretka iz 1919. u korist Njemačke.

Pokazalo se, dakle, da su čehoslovačka i jugoslavenska ideja, koje su bile prezentirane kao izrazi nacionalnih težnji, zapravo nove verzije »austrijske ideje«, sredstvo da se drže na okupu različite narodnosti. Obje su ideje imale neku realnu osnovu. Agrarna reforma, razbivši veleposjede, uništila je »austrijsku« klasu veleposjedničke aristokracije na

[1] Nijemce, Čehe, Poljake, Maloruse, Slovence, Hrvate i Srbe (kao pravi amalgam u Dalmaciji), Talijane i Rumunje

[2] Čehe, Slovake, Nijemce, Madžare, Maloruse, Poljake i Židove

[3] Madžare, Nijemce, Slovake, Rumunje, Maloruse, Hrvate i Srbe.

[4] Srbe, Hrvate, Slovence, bosanske Muslimane, Madžare, Nijemce, Albance, Rumunje i Makedonce (iako ovi službeno nisu ni postojali).

koju se oslanjalo staro carstvo; a »austrijski« krupni kapitalisti, oni koji nisu propali, bili su koncentrirani u Beču. Industrijalizirana Češka dala je alternativu: obrazovanu klasu liberalnih nazora, spremnu da preuzme državne odgovornosti. Ta vladajuća klasa bila jc jedinstvena u Evropi: povezana jednom humanističkom filozofijom, zalagala se za »nadnacionalnu« vlast, kao nekada habsburška aristokracija. Sličnost je još dopunilo to što je i Masaryk, kao Franjo Josip, uveo činovnički kabinet neovisan o parlamentu. Jugoslavija pak nije imala obrazovane buržoaske klase, odnosno bogatstva da je stvori, a nije imala ni veleposjedničke aristokracije, pa su joj vladajuća klasa bili oficiri, što je preuska baza za bilo kakvu državu. Među hrvatskom inteligencijom još je bilo nekih nosilaca »jugoslavenstva«, koji su, kao oponenti velikosrpstva, bili i protivnici režima, pa su, štaviše, često prelazili na stranu svojih starih protivnika, hrvatskih nacionalista.

Politički problem svih srednjoevropskih država izvirao je iz najvećega djela koje su izveli Habsburgovci – iz očuvanog seljaštva. Do 1918. između dvije »austrijske« klase, plemstva i seljaštva, vladala je ravnoteža, a često su se to klase i udruživale protiv urbanih kapitalista i inteligencije. Nakon velikih agrarnih reformi, ravnoteža je poremećena. Aristokracija se sačuvala samo u Madžarskoj; otuda se i dogodilo da je najreakcionarnija država Srednje Evrope bila jedina koja je, dvadeset godina poslije toga, sačuvala ustavne forme, pa i nešto nalik na zakonitost uprave. »Seljačke demokracije« pokazale su da ne respektiraju ni demokraciju ni zakonitost; seljaci nisu bili kadri da sami stvore neku elitu. Seljačke su stranke ubrzo u korupciji nadmašile svoj prototip, francusku Radikalnu stranku; seljački političari nemajući nikakve idejne osnove, raspirili su međunacionalnu mržnju kako bi prikrili svoje protuzakonite probitke. Od najtežih posljedica »agrarizma« Čehoslovačka se spasila zahvaljujući češkoj industriji i praškom sveučilištu, a ostale srednjoevropske zemlje, osim Madžarske, postale su »policijske države«. Metternich jc već davno bio predvidio da će to biti neizbježan rezultat seljačke vlasti.

Međutim, poredak iz 1919. nije propao jednostavno zbog korupcionaštva i neuspjeha da se nerješivim problemima nađe »rješenje«. U Pragu bi se Česi i Nijemci mogli pogađati u beskonačnost, kao što su se nekad u beskonačnost pogađali u Beču, a moglo bi se dogoditi da i Južni Slaveni jednog dana prihvate srpsku povijest za svoju, da je kralj Aleksandar uspio podići onaj »kineski zid« što ga je Metternich zahtijevao još na početku devetnaestog stoljeća, a Madžari nakon 1867. godine. Korupciji i tiraniji seljačkih političara mogao je doći kraj i razvojem industrije i stvaranjem imućne građanske klase. »Države nasljednice« zacijelo je pogađalo siromaštvo; to nije bilo ništa novo niti izazvano propašću Habsburškog Carstva. Dapače, tek jc propast Habsburgovaca, iako sama

po sebi nije riješila taj problem, prvi put omogućila njegovo rješenje. Za siromaštvo Srednje Evrope bili su krivi veleposjedi, sačuvani pod habsburškim okriljem, i koncentracija industrije u rukama Nijemaca. Nakon oslobođenja od habsburške vlasti, i jedno i drugo je likvidirano, te su u prvom desetljeću nakon prvog njemačkog rata u svim »državama nasljednicama« porasle i poljoprivredna i industrijska proizvodnja. Ali je onda te države poharala velika ekonomska kriza. Kriza nije izbila u njima, nego u Sjedinjenim Državama, najvećoj ekonomskoj cjelini na svijetu. Zapravo, da su za sobom imale dulji samostalan razvoj, države nasljednice bile bi sposobnije da se obrane. Ovako pak, bile su upućene na tržišta Zapadne Evrope, a zatvaranjem tih tržišta našle su se ekonomski u vlasti Njemačke.

Popuštanje Njemačkoj upropastilo je poredak iz 1919, kao što jc upropastilo i Habsburgovce. Prava »austrijska misija« bila je očuvanje naroda Srednje Evrope od ideje *Mitteleurope*, a ta je misija prestala čim su 1914. Habsburgovci postali njemački sateliti. Čehoslovačka i Jugoslavija, dvije tvorevine 1919, same nisu bile dostatno jake da se odupru njemačkoj moći. A zajednička obrana Srednje Evrope nije bila moguća iz onog istog razloga koji je uništio Habsburgovce – zbog sukoba vodećih i podređenih naroda. Koliko god bilo paradoksalno, Habsburgovci su i nakon svoga pada ostali jedina motivacija za koheziju: Mala Antanta Čehoslovačke, Rumunjske i Jugoslavije stvorena je s jedinom svrhom da spriječi restauraciju Habsburgovaca – a nikad se nije složila oko ozbiljnijeg pitanja otpora Njemačkoj.

Restauraciju Habsburgovaca nitko nije želio osim Slovaka i Hrvata. Madžari su svoju vezu s Habsburgovcima podnosili sve dok im je omogućavala hegemoniju nad podređenim narodima i preuveličan položaj u svijetu, a nakon 1919. draže su im bile prednosti »kraljevstva bez kralja«, s regentom admiralom bez mornarice. Inače se Madžarska nije pomirila sa svojim stanjem: tobože želeći korekcije granica, Madžari su faktički težili za obnovom »tisućgodišnje Ugarske« i vapili za njom još bučnije da bi seljaštvu skrenuli pozornost s očuvanog veleposjeda. Kako sami nisu imali snage da ospore poredak iz 1919, Madžari su stupili u »revizionistički« savez najprije s Italijom a onda s Njemačkom; time se ponovio obrazac iz 1848. Štaviše, s trijumfom Njemačke, Madžari su svojatali glavnu ulogu u tom uspjehu; 1938. je njihov najsposobniji političar Bethlen pisao: »Iako je mogla slobodno birati, Madžarska se nije htjela pridružiti Maloj Antanti i tako je učinila neprocjenjivu uslugu Njemačkoj, jer je onemogućila stvaranje snažnog antinjemačkog bloka«. Ipak, Madžarima računica nije ispala najbolja: nisu se uspjeli nametnuli Hitleru onako kako su se bili nametnuli Franji Josipu. Hitler jc iskoristio

mogućnost koju je Schmerling propustio, pa je Madžarima parirao Rumunjskom i Slovacima. Pal Teleki, posljednji predstavnik Tiszine škole, svojim je samoubojstvom u travnju 1941. priznao bankrot Velike Ugarske.

Njemački »Austrijanci« učinili su se na prvi pogled pomirljiviji. Republika što je proglašena 1918. bila je uistinu demokratska. Masaryk je polagao najveće nade u demokratsku suradnju Beča i Praga, ali se tu najgore razočarao. Austrijski socijaldemokrati nikad nisu zaboravili svoj njemački nacionalizam; na Njemačku Republiku gledali su s pretjeranim simpatijama, a na Čehoslovačku s pretjeranim nepovjerenjem. Separaciju od Njemačke oduvijek su držali nesrećom, a ne prirodnim stanjem. Čisti »Austrijanci« bili su ostaci starog carstva – birokrati, oficiri i svećenici – i od svih susjeda jedino im je Madžarska bila donekle simpatična. »Austrija« koju su oni voljeli nije bila teritorijalna država, nego povijesna uspomena, i to maglovita i zbrkana uspomena. Zbog nekog apsurdnog nesporazuma, vladalo je mišljenje da svi stanovnici tih sedam njemačkih pokrajina imaju »austrijske« osobine, koje su zapravo bile staleška značajka državnih funkcionara i zemljoposjedničke aristokracije; mislilo se da je svaki »Austrijanac« bezbrižan i galantan, da voli glazbu i da nosi tirolsku nošnju. A to bi imalo veze sa zdravim razumom isto kao da na engleske tvorničke radnike navlačimo ružičaste lovačke kaputiće. U demokratskoj »Austriji« nije bilo stvarnosti. Demokrati nisu bili »Austrijanci«, a »Austrijanci« nisu bili demokrati. U veljači 1934. »Austrijanci« klerikalci srušili su demokratsku republiku, a u srpnju 1934, ugroženi njemački nacionalizam, stavili su se pod zaštitu Italije – što je bilo ponižavajuće rješenje za Metternichovc nasljednike. Ali, i taj se izlaz pokazao beskorisnim, jer nekakvom »revizionističkom« savezu Italije, Madžarske i Austrije, koji bi se uz to odupirao Njemačkoj, nije bilo mjesta. Italija i Madžarska postale su njemačke hijene, a »Austrija« prva njemačka žrtva.

Ipak, za stanovnike »Austrije« Hitlerov je ulazak u Beč u ožujku 1938. bio akt nacionalnog oslobođenja; oslobodio ih je posljednjih habsburških relikata i sjedinio ih s njihovom nacionalnom državom. Hitler nije bio samo najveći dar Austrije njemačkom narodu, nego i trijumf austrijske politike i austrijske osvete za poraz 1866. godine. Pruska je postala zatočenica Beča; a nakon 20. srpnja 1944. najbolji su elementi pruskog društva pobijeni od ruku Hitlerovih krvnika. U Austriji se Hitler i naučio svemu što jc znao – nacionalizmu od Schonerera, antisemitizmu i obraćanju »malom čovjeku« od Luegera U njemačku politiku unio je jednu osebujnu bečku demagogiju. Reich koji je stvorio da bi potrajao tisuću godina nije bio ništa drugo do »carstvo od sedamdeset milijuna« što ga je 1850. zamišljao Bruck, a 1866. odbio Bismarck. Bilo bi zbilja nerazumno od Austrije tražiti da bude barijera domaćoj i vanjskoj politici koja je i podri- jetlom i duhom bila potpuno

»austrijska«.[1]

I tako, ni poredak iz 1919. nije u sebi našao onu snagu koja je Habsburgovcima nedostajala, pa je isto tako ovisio o politici velesila. Poput Metternicha, i Beneš, predstavnik novog poretka, morao je uvjeravati pobjednike iz 1919. da su »države nasljednice« evropska potreba. No, monarhijska je solidarnost nakon 1815. bila stvarna, dok se demokratska solidarnost nakon 1919. nije održala. Srednjoevropski političari mislili su da su izveli čudo: spasili su se od njemačke hegemonije a da nisu postali ovisni o Rusiji. To se čudo temeljilo na savezu s Francuskom: činilo se da je konačno postignuto ono za čim su težili Metternich i Talleyrand 1815, pa Metternich i Guizot 1846, zatim Beust i Napoleon III 1867, i o čemu je čak sanjao Aehrenthal 1911. godine. To je bila najteža zabluda sustava međuratnog razdoblja, ona zabluda koja je taj sustav uništila. Države nasljednice oslanjale su se na snagu Francuske; a Francuska je mislila da joj one daju snagu koju ona nema. Što je nakon 1870. Francuska sačuvala položaj velesile, to je dugovala održanju Habsburške Monarhije, time je zabašurena činjenica da je Njemačka bila jedina velesila na evropskom kontinentu. Zato je pad Habsburgovaca upropastio i Francusku: ona, nekadašnja protivnica Bečkog dogovora, sad je predstavljala posljednji ostatak Metternichove Evrope i nije mogla ostvariti ono što njemu nije pošlo za rukom.

Hitlerov rat je evropsku politiku vratio u stvarnost. Habsburgovci su bili pokušali da između Njemačke i Rusije ponude treći put; nisu uspjeli i trećeg puta nije bilo. Tako je i predsjednik Beneš nekada zastupao gledište da Čehoslovačka leži između Istoka i Zapada, a na kraju drugog njemačkog rata izjavio je da Čehoslovačka leži između Njemačke i Rusije. »Države nasljednice« nisu više balansirale; pred njemačkom dominacijom, izabrale su rusku zaštitu. Tu pouku su najjasnije izvukli njemački najbliži susjedi, a gubila je snagu ondje gdje se njemačka sila činila dalekom. Česi su pokušali da usklade demokraciju i savez s Rusijom, dok je Rumunjskoj i Bugarskoj takav savez mogla zajamčiti samo komunistička diktatura. S druge strane, zapadne sile, Engleska i Amerika, nisu ponudile Istočnoj Evropi ništa osim protesta; da i ne spomenemo vojnu pomoć, one nisu bile spremne ni pomoći da se industrijska moć preseli u Istočnu

[1] Tako su i Srbik, Metternichov biograf, i Glaise-Horstenau, povjesničar austro-ugarskog vojnog poraza, počeli kao »velikoaustrijanci« a završili kao nacionalsocijalisti. Hitler im je dao onu vlast sile koju su uzalud očekivali od Habsburgovaca.

Evropu, što bi bilo jedino rješenje »njemačkog pitanja«. Da je anglo-američka politika uspjela i Rusiju prisilila da uzmakne na svoje granice, rezultat toga ne bi bilo nacionalno oslobođenje nego restauracija njemačke hegemonije, najprije ekonomske a onda i vojne. Odnosno, bolje rečeno, bilo bi nekakvo nacionalno oslobođenje, jer je sam nekontrolirani hod nacionalnog načela bio instrument njemačke hegemonije. Slovačka i Hrvatska mogle su biti »nezavisne države« samo u njemačkom sustavu.

Nakon drugog njemačkog rata, pobjednici su još jednom dekretom udahnuli život »Austriji«. Iako je u otporu Hitleru imala manje zasluga od Pruske, tretirali su je kao »oslobođenu« zemlju, a Bečka je opera još jednom zapela iz petnih žila da dokaže postojanje određene »austrijske« kulture. Madžarskoj je konačno nametnuta agrarna reforma. To je likvidiralo visoku aristokraciju koja je u Madžarskoj bila očuvala određeni civilizacijski element, a nije stvorilo nikakvo demokratsko seljaštvo, kao što ga nije stvorilo ni u »državama nasljednicama« nakon prvog njemačkog rata. Sitnoplemićko činovništvo prilagodilo se suradnji s komunistima kao što se nekoć bilo prilagodilo suradnji s Habsburgovcima; ali ni sada neće biti pouzdaniji suradnik nego što je bilo nekada.

Dvije višenacionalne države, Čehoslovačka i Jugoslavija, i dalje su tragale za nekom idejom. Česi su problem Češke sredili, ako ne i riješili, vraćanjem Nijemaca u njihovu »matičnu domovinu« o kojoj su tako dugo bučali. Što se tiče pomirenja sa Slovacima, to nisu ni korak dalje odmaknuli. Rat ih je još više udaljio. Česi su morali pretrpjeti surovu njemačku tiraniju, dok su Slovaci bili makni ljubimci u Hitlerovoj Evropi; stoga su samo slovački komunisti pozdravili ponovo ujedinjenje s Pragom. Faktički se jedino s komunističkom Slovačkom moglo održati jedinstvo Čehoslovačke; cijena toga bit će do propast čehoslovačke demokracije. Suočeni s nepoželjnim alternativama, Česi su opet pribjegli sistemu odgađanja koji su bili naučili od Habsburgovaca, u nadi da će industrijalizacija i obrazovanje s vremenom u Slovačkoj stvoriti humanistički orijentiranu građansku klasu koja će omogućiti realizaciju Masarykove ideje.

U prvom njemačkom ratu, Česi i Slovaci borili su se rame uz rame u Čehoslovačkoj legiji, dok su se Srbi i Hrvati borili jedni protiv dugih. U drugom njemačkom ratu, malo se Slovaka uopće borilo, a rame uz rame sa Česima ni jedan. Srbi i Hrvati borili su se zajednički u velikom partizanskom ratu, i to je stvorilo Jugoslaviju, kao što je rat s Francuskom 1870. stvorio Njemačku. »Demokratska Fedcrativna Jugoslavija« je u praksu pretvorila onu veliku »možebitnost« habsburškc povijesti. Margal Tito bio je posljednji Habsburgovac: vladajući s osam različitih naroda, dao im jc »kulturnu auto-

nomiju« i obuzdao njihove nacionalističke antagonizme. Stara Jugoslavija htjela je biti srpska nacionalna država; u novoj Jugoslaviji Srbi su dobili samo nacionalnu ravnopravnost, pa su naginjali tome da se smatraju potlačenima. Više nijc bilo »državnog naroda«; novi su upravljači bili ljudi bilo kojc narodnosti koji prihvaćaju komunističku ideju. Od Habsburgovaca se više od sto godina tražilo da pođu takvom linijom: Metternicha su u Galiciji 1846. optuživali za komunizam, a Bacha 1850. za »nešto još gore od komunizma«. Nakon Josipa II nijedan Habsburgovac nijc preuzeo taj rizik; lojalnost dinastiji bila je preslaba snaga da bi se upustila u takvu suradnju. A maršal Tito, sretnijc rukc od Habsburgovaca, nagao je »ideju«. Samo će vrijeme pokazati hoće li socijalna revolucija i ekonomski napredak izgladiti međunacionalne suprotnosti, i hoće li marksizam dati Srednjoj Evropi onaj smisao za zajedništvo koji mu kontrarevolucionarni monarhizam nije mogao dati.

DODATAK

POLITIČKI I NACIONALNI SASTAV HAB-SBURŠKE MONARHIJE

1. Teritorijalni sastav i promjene

Bila bi potrebna poduža rasprava da bi se objasnili prigodni procesi bračnih veza, diplomacije i sreće zahvaljujući kojima su se okupile »zemlje Austrijskc kuće«. Te zemlje su 1804. nazvane Austrijsko Carstvo. Carstvo je izgubilo nekc svojc tcritorije najprijc 1805, a zatim 1809, pa ih je vratilo i steklo nove s Bečkim kongresom, tc je Bečki dogovor dao Habsburgkoj Monarhiji oblik koji jc s nckim modifikacijama zadržala do kraja. Godinc 1846. anektirala je Krakov, 1859. je izgubila Lombardiju (osim četiri utvrđena grada koja su činila »četverokut«), a 1866. Veneciju i ostatak Lombardije. Na Berlinskom kongresu 1878. Austro-Ugarska jc dobila upravu nad Bosnom i Hercegovinom (koja jc na papiru ostala sastavni dio Otomanskog Carstva), i odobrena joj jc okupacija Novopazarskog sandžaka, zatim jc 1908. ancktirala Bosnu i Hercegovinu a Novopazarski sandžak napustila.

Katkad se tvrdi da jc Austrijsko Carstvo bilo »prirodna cjclina«; to fraza samo znači da je bilo veliko i da je dugo trajalo. Mnoge ekonomske veze gradile su se stoljeCima ali zacijelo nisu bile vrirodneo. Geografske cjelovitosti nije bilo. Vorarlberg gcografski pripada Švicarskoj, a Tirol Južnoj Njemačkoj; mnogi su tirolski krajevi pristupačni samo iz Njemačke. Korušku i većinu Štajerske dijeli od Podunavlja velika planinska barijera i one spadaju u jadransko zaleđe, kao Kranjska i obalne pokrajine; prirodna je cjelina zapravo »Slovenija« iako kao takva i nije postojala u prošlosti. Dalmacija nije imala nikakve geografska veze s Austrijom, pa ni ekonomske, osim kao rivijera carske birokracije. Češka je odijeljena od Moravske brdskim lancem; njezina je glavna rijeka Laba, a ne Dunav, a ekonomski izlaz joj je Hamburg, a ne Trst – što jc geografska činjenica s neugodnim političkim implikacijama. Galicija je bila gotovo potpuno odsječena od Austrije, osim uskim Tješinskim koridorom, a i od Ugarske ju je dijelila barijera Karpata. Što se tiče Bukovine, ona jc bila odsječena od svega, bila je besmislen komad teritorija za koji nije bilo racionalnog objašnjenja.

Ugarska je bila geografska cjelina u tome što ju je tvorila golema ravnica oko srednjeg toka Dunava; ta cjelina nije obuhvaćala Hrvatsku koja je imala mnogo »prirodniju« vezu s Kranjskom i Bosnom. Na geografskoj karti se Austrijsko Carstvo činilo kao neka impresivna cjelina; u realnosti, kao Austro-Ugarska, često je, u interesu

Ugarske, sprečavala integraciju. Tako, na primjer, nije bilo željezničke veze između Moravske i slovačkih područja u sjevernoj Ugarskoj, niti kakve direkte željezničke veze između Zagreba i Beča. Za nepunih sedamdesetak kilometara od Zagreba do čvorišta na liniji Beč-Ljubljana trebalo jc najbržem vlaku gotovo tri sata, a sav jc teretni promet morao ići preko Budimpešte. Nije bilo željezničke veze između Dalmacije i Hrvatska, i faktički nikakve između Dalmacije i Bosne; Dalmacija je faktički imala bolje veze sa svojim zaleđem u rimsko doha. Svi ti nedostaci, a i mnogi drugi, korigirani su nakon pada Habsburške Monarhije. Zapravo, Habsburška Monarhija ne samo što nije bila nikakva »prirodna cjelina« nego jc bila geografska besmislica, objašnjiva samo gramzljivošću dinastije i stjecajem okolnosti u višestoljetnoj povijesti.

2. Nacionalni sastav

Statistički podaci o narodnostima bili su stalno oružje političke borbe, a 1919. i odlučan faktor u određivanju granica, iako za to svrhu nisu bile ni stvorene ni primjerene. Imale su mnoge nedostatke. Popis stanovništva 1846. obavili su carski činovnici bez ikakva osjećanja nacionalne pripadnosti, iako nedvojbeno s podsvjesnim njemačkim predrasudama; kako nije imao nikakve propagandne svrhe, obavljen je po kriteriju »materinskog jezika« i stoga je dao nešto nalik na povijesnu sliku. Poslije su popise obavljali lokalni organi uprave, a vođeni su kao političke bitke; kriterij je bio »jezik općenja«, što je kriterij kojim se uvijek oštećuje manjina i obično favorizira dominantni narod. Tako je, na primjer, dopisnik londonskog *Timesa* u Beču 1910. upisan kao Nijemac jer se u kupovini služio njemačkim jezikom. Na svim »jezičnim granicama« zbivale su se fanatistične promjene, ovisno o ćudi lokalnih činovnika; tako su u jednom popisu nestala cijela slovačka sela, da bi se u idućem opet pojavila. Drugim riječima, podaci o populaciji na spornim područjima najmanje su pouzdani, a ipak su korišteni prilikom određivanja sudbine tih područja 1919. i u mnogim drugim prilikama.

Uza sve to, izuzmemo li Ugarsku, popis daje općenito nepristranu sliku nacionalnog sastava sela, gdje je brojkama predočena narodnost nacionalno još nesvjesnog seljaštva. Međutim, podaci o nacionalnom sastavu u gradovima nemaju takvo značenje jer su samo odraz dominantne kulture; tako su i Prag i Budimpešta imali lažnu njemačku većinu što su je u velikoj mjeri činili zapravo Česi, odnosno Madžari koji će se u doba kulturnog preporoda vratiti svom narodnom biću. Trst je najeklatantniji primjer umjetno stvorene nacionalne većine koja se prenijela i u dvadeseto stoljeće: prema popisu[1] od 1910, samo je trećina

[1] Prvi popis 1910. obavili su lokalni, talijanski činovnici; po njemu je bilo samo 36 000 Slovenaca. Onda su carski

stanovništva bila slovenska, iako su više od polovice stanovništva bili ljudi slovenskog podrijetla koji bi se, s punim buđenjem slovenske kulture, nedvojbeno vratili svome rodu.[1] »Umjetni« nacionalni sastav u gradovima je za povjesničara izuzetno zanimljiva pojava; ona ne može igrati odlučnu ulogu prilikom određivanja granica, i u cijeloj Evropi prihvaćeno je pravilo da grad ide zajedno sa svojom seoskom okolicom. Od tog pravila jedini jc izuzetak bio Trst, što je po mom sudu vapijući primjer nacionalne nepravde.

Nadalje, statistički podaci o narodnostima znaju samo za glave; one ne mogu registrirati ni nacionalnu svijest ni ekonomsku težinu. Maloruski seljak koji nikad nije ni čuo za Ukrajinu ne može se računati jednakim jednom pangermanskom fanatiku. Za pravu sliku nacionalnog sastava trebalo bi vidjeti koliko osnovnih i srednjih škola, sveučilišta, listova i izdavačkih kuća ima svaka narodnost. Trebalo bi podijeliti Carevinu prema nacionalnosti veleposjednika, poslodavaca, trgovaca, intelektualaca – nastavnika, odvjetnika, sindikalnih funkcionara – i na kraju sve do seljaka. Posebno bi zanimljivo bilo znati nacionalnost glasača u režimu ograničenog izbornog prava koji se u Ugarskoj zadržao do kraja, a u Austriji do 1907. godine.

Stoga grubi pregled koji ovdje slijedi mole služiti samo kao ilustracija. Stanovništvo Austro-Ugarske imalo je 1910. otprilike ovakav nacionalni sastav:

Nijemci	12 milijuna	23 posto
Madžari	10 milijuna	19 posto
Rumunji	3 milijuna	6 posto
Slaveni	23,5 milijuna	45 posto
Ostali	2,5 milijuna	5 posto

Kad bi se Slaveni i Rumunji, kao »podređeni narodi«, udružili, bili bi u većini. S druge strane, kad bi se Poljaci (pet milijuna) udružili s Nijemcima i Madžarima, većinu bi imali »vodeći narodi«. Otuda velika politička važnost Poljaka i privilegiji koje su uživali. Međutim, takvi zbirni podaci o Austro-Ugarskoj nemaju neku ozbiljnu političku važnost; korisnije je vidjeti kako izgleda nacionalni sastav posebno u austrijskim pokrajinama, a posebno u Ugarskoj.

činovnici preispitali popis i otkrili još 20 000 Slovenaca koji su bili »previđeni«.

[1] Jedan istaknuti Talijan osporio je to ovim argumentom: »Ljudi su potekli od majmuna, ali time nije rečeno da se vraćaju svome rodu. « To je još jedan čudan primjer kulturne arogancije »vodećih naroda«. Naravno,točno je da slovenska kultura nije nikad bila na tako visokoj razini da bi dala jednog Mussolinija.

3. Nacionalni sastav austrijskih pokrajina

Stanovništvo ustavne Austrije 1910:

Nijemci	950	000	35	posto
Česi	436	000	23	posto
Poljaci	968	000	17	posto
Malorus	519	000	12	posto
Slovenci	253	000	4	posto
Hrvati i	788	000	2,8	posto
Talijani	768	000	2,75	posto
Rumunji	275	000	0,98	posto

Prema ovim brojevima, još se jasnije uočava presudni položaj Poljaka: Nijemci su mogli očuvati većinu samo uz njihovu podršku.

»Njemačko-alpske« zemlje bile su polazna točka dinastije, s izuzetkom Salzburga, tečevinom iz Napoleonovih ratova. Od tih pokrajina, *Vorarlbeig, Salzburg, Gornja Austrija* i *Donja Austrija* bile su isključivo njemačke. U Vorarlbergu je bilo malo Talijana, a u Donju Austriju su prodirali Česi. U Beču, koji je pripadao Donjoj Austriji, bilo je, naravno, svih nacionalnosti, napose Čeha čiji se broj od 2 posto stanovništva 1850. popeo na 5 posto 1890, a zatim na 7 posto 1900. godine. *Tirol* je u dijelu sjeverno od Alpa bio isključivo njemački, dok je donja polovica »Južnog Tirola« bila talijanska i broj Talijana u njoj konstantno je rastao sve do 1914. godine. Za još pedeset godina Talijani bi mogli miroljubivo i bez ikakvih perturbacija provesti transformaciju cijelog »Južnog Tirola« u talijansko područje koja im poslije surovošću i nasiljem nije uspjela. *Štajerska* i *Koruška* su bile njemačke, s kompaktnim slovenskim manjinama na južnim granicama; u objema se ta manjina smanjivala i u apsolutnom i u relativnom smislu. Prema podacima iz 1910, u Štajerskoj je bilo 29 posto Slovenaca (409 000 Slovenaca i 983 000 Nijemaca), dok ih je 1900. bilo 31 posto. U Koruškoj je Slovenaca bilo: 1890. 101 000 (29 posto);1900. – 92 000 (25 posto); a 1910. – 82 000 (20 posto Koruška, s magistralnom prometnicom za Trst i razvijenom metalurgijom, bila je pozornica snažne »germanizacije« i najcrnja mrlja u povijesti ustavne Austrije. Taj rekord potukla je Austrijska Republika hvaleći se kako je broj Slovenaca svela na 23 000.

Kranjska je oduvijek bila i ostala premoćno slovenska: ondje je 1846. bilo 428 000 Slovenaca prema 38 000 Nijemaca, a 1910. godine 520 000 Slovenaca prema 28 000 Nijemaca. ZnaCi da su se mnogi Nijemci »preobratili« u Slovence.

Tri »obalne pokrajine« bile su Gorica, Istra i slobodni grad Trst. U *Trstu* su Talijani bili u većini, ali su ih Slovenci stizali, što »preobraćenjem« što doseljavanjem iz seoske okolice. Tu je bila i sve jača njemačka manjina koja je obično pristajala uz Talijane. Talijana je

1880. bilo 89 000, a 1910. godine 119 000; Slovenaca je 1880. bilo 26 000, a 1910. godine 59 000 (što je skok sa 22 na 29 posto); Nijemaca je 1880. bilo 5 000, a 1910. godine 12 000. U *Gorici* je slovenska većina rasla brže od talijanske manjine: Slovenaca je bilo 1880. godine 129 000, a 1910. 154 000; Talijana je bilo 1880. godine 73 000, a 1910. 90 000. U *Istri* su južnoslavensku većinu uglavnom činili Hrvati i ta je većina sve više jačala doseljavanjem iz Hrvatske. Hrvata je bilo 1880. godine 122 000, a 1910. 168 000; Talijana je bilo 1880. godine 114 000, a 1910. 147 000; Slovenaca jc bilo 1880. godine 43 000, a 1910. 55 000. Te tri pokrajine, koje bi s mnogih aspekata morale biti jedna administrativna cjelina i koje su zacijelo predstavljale »prirodnu« cjelinu, imale su neprijepornu južnoslavensku većinu, unatoč tome što su podaci o nacionalnom sastavu bili falsificirani u korist Talijana.

Dalmacija je oduvijek bila isključivo hrvatsko-srpska s tankim slojem talijanske elite. Ondje je 1880. bilo 440 000 Hrvata i Srba a 27 000 Talijana, dok je 1910. prvih bilo 501.000 a drugih 16 000. Mnogi Talijani bili su zapravo Hrvati ili Srbi koji su se postepeno vratili svome narodu. Srbi su živjeli uglavnom u sjevernom dijelu Dalmacije; međutim, nema potrebe prikazivati brojčani odnos Srba i Hrvata jer je u Dalmaciji - više nigdje drugdje – njihova koalicija bila stvarna.

»Zemlje Česke krune« bile su Češka, Moravska i Šleska. U *Češkoj* je bilo 62 posto Čeha a 38 posto Nijemaca – tj. tri i pol milijuna prema dva milijuna. U *Moravskoj* je bilo 70 posto Čeha a 30 posto Nijemaca – tj. milijun i pol prema šesto tisuća. U Moravskoj su te dvije narodnosti bile izmiješane, dok je u Češkoj glavnina Nijemaca živjela u perifernom području – Sudetima, kako će se poslije (pogrešno) nazvati – ali je njemačkih »džepova« bilo po cijelom češkom teritoriju, i obratno. U sto godina brojčani odnos Čeha i Nijemaca nije se mnogo promijenio. Ali ova formalna konstatacija krije činjenicu češkog preporoda: dok su 1815. Češka i Moravska bile, po svemu sudeći, njemačke, 1910. su se Nijemci borili da ne spadnu na položaj tolerirane manjine. *Šleska* je bila uglavnom njemačka, s velikom poljskom populacijom u istočnom dijelu: 281 000 Nijemaca, 178 000 Poljaka, 129 000 Čeha. Broj Poljaka, koji su davali industrijske radnike, rastao je brže od broja ostalih dviju narodnosti, dijelom zbog više stope prirodnog priraštaja ali najviše zbog doseljavanja iz pruskog dijela Šleske gdje su prilike za njih bile nepovoljne.

U *Galiciji je* geografska podjela – na zapadu Poljaci, na istoku Malorusi – bila varljiva. Zemljoposjednici i funkcionari su u cijeloj Galiciji bili Poljaci, to je povoljan ekonomski i politički položaj donio Poljacima fiktivnu većinu. Godine 1846. bilo je nepunih dva milijuna Poljaka i dva i pol milijuna Malorusa, dok je 1910. bilo četiri

milijuna i sedamsto pedeset tisuća Poljaka, a malo više od tri milijuna Malorusa. Kako je stopa prirodnog priraštaja Malorusa bila veća nego u Poljaka, to su zacijelo mnogi prikazani kao Poljaci morali zapravo biti Malorusi. Uz to su Poljaci 1910. većinu Židova uračunali među svoje.

Bukovina je bila najneodređenija austrijska provincija, čak i sa slabom geografskom podjelom narodnosti. Grubo rečeno, na sjeveru su bili Malorusi a na jugu Rumunji; tome treba dodati poveću njemačku i manju poljsku i madžarsku populaciju. Godine 1910. bilo je: 305 000 Malorusa, 273 000 Rumunja, 168 000 Nijemaca, 36 000 Poljaka, 10 000 Madžara. Broj pripadnika vodećih naroda nije se mijenjao, dok je broj Rumunja i Malorusa rastao: 1846. je prvih bilo 209 000 a drugih 108 000. Porast broja Rumunja odgovarao je prirodnom priraštaju, dok je porast broja Malorusa bio izazvan uglavnom doseljavanjem iz Galicije.

Bosna i *Hercegovina* nisu bile austrijske pokrajine nego posljednji fragment »zajedničke« monarhije. Milijun i osamsto tisuća Srbo-Hrvata predstavljalo je 96 posto stanovništva, a od toga je četvrtina bila muslimanska.

4. Nacionalni sastav Ugarske

»Zemlje Krune svetog Stjepana« bile su Ugarska, Hrvatska i Transilvanija. *Transilvanija* je izgubila svoj identitet pripojenjem unitarnoj Ugarskoj najprije 1848, pa ponovo 1867. godine. Madžari su ondje pojačali svoj položaj sa 24 posto stanovništva 1846. na 34 posto 1910. (od 368 000 na 918 000); taj dobitak išao je uglavnom na račun Nijemaca koji su od 14 posto 1846. pali na 8,8 posto 1910. (222 000 a onda 234 000). Rumunji su se gotovo na istoj razini: 916 000 (60 posto) 1846, a 1 500 000 (55 posto) 1910. Ali to je nadmoćnost Rumu- nja bila skrivena jer je Transilvanija bila sastavni dio Ugarske. Unitarna Ugarska nije imala pokrajine nego županije, a to su bile samo izborne i administrativne jedinice kojima je, naravno, upravljalo madžarsko činovništvo.

Nacionalni sastav Ugarske (bez Hrvatske i Slavonijc, sa Transilvanijom) 1910. godine:

Madžari	9	944 000	54	Posto
Rumunji	2	948 000	16	posto
Slovaci	1	946 000	10,7	posto
Nijemci	1	903 000	10,4	posto
Malorusi		464 000	2,5	posto
Srbi		462 000	2,5	posto
Hrvati		195 000	1,1	posto

Židovi (5 posto) bili su ubrojeni u Madžare; bez njih, Madžari bi bili u manjini čak i u »užoj Ugarskoj«. Kako su stvari stajale, činilo se da su Madžari skočili sa 46 posto stanovništva 1880. (manje od četvrtine stanovništva u osamnaestom stoljeću) na 54 posto 1910. godine. Madžari su dobili u odnosu na Slovake i Maloruse, i u gradovima na Nijemce, a izgubili u odnosu na Rumunje i Srbe te njemačko seljaštvo na zapadnoj granici. Popis 1910. godine proveden je nakon pola stoljeća madžarizacije i svim sredstvima madžarskog pritiska, te su mu rezultati u znatnom raskoraku s popisima koje su nakon 1919. provele države nasljednice.

Madžari su živjeli u središnjem dijelu Ugarske, a ostale su narodnosti bile grupirane na graničnim područjima – Slovaci na sjeveru, Malorusi na sjeveroistoku, Rumunji na istoku, Srbi na jugu. Ali to je gruba i varljiva generalizacija, jer je, na primjer, postojao kompaktan blok madžarskog stanovništva u samom istočnom dijelu Transilvanije. Krajnji jug bio je nerazmrsiv splet u kojem je bilo gotovo isto toliko Madžara i Nijemaca koliko i Srba. To područje bila je nekada posebna Srpska Vojvodina koju su Srbi 1848. i tražili za sebe.

Kad su htjeli pokazati da predstavljaju većinu stanovništva, Madžari su iz svojih statistika izdvajali Hrvatsku i Slavoniju, a uključili bi ih tek kad bi htjeli demonstrirati veličinu Ugarske; u toj »Velikoj Ugarskoj« od dvadeset milijuna stanovnika, Madžari su ostali u manjini – 1910. bilo ih je 48 posto. *Hrvatska* je oduvijek bila posebna cjelina. Nakon 1867. Vojna Krajina, kojom se nakon istjerivanja Turaka upravljalo izravno iz Beča, predana je Ugarskoj. Veći je dio priključen Hrvatskoj da bi stvorio Hrvatsku-Slavoniju. Ta gesta začudne velikodušnosti imala je jednostavno objašnjenje: »Slavonija« je dobrim dijelom bila nastanjena Srbima koje su Madžari htjeli nahuškati protiv Hrvata, što su i s velikim uspjehom. Taj srpski teritorij postao je žarište hrvatskih težnji i poprištc najgorih hrvatskih zvjerstava u drugom svjetskom radu. Ukupno je godine 1910. bilo 1 600 000 Hrvata i 650 000 Srba – tj. 87 posto populacije. Tu je bilo i 100 000 Madžara – uglavnom činovnika, željezničkih službenika i trgovaca. U Hrvatskoj su manji zemljoposjednici bili Hrvati, dok su veleposjede držali Madžari.

Hrvati su zahtijevali Dalmaciju kao dio hrvatske krune i u Hrvatskom saboru bila su rezervirana mjesta za zastupnikc iz Dalmacijc; Dalmacija je međutim bila sastavni dio ustavne Austrije, to je bila predstavijena u Carevinskom vijeću. Hrvati su također tražili *Rijeku,* koju su Madžari držali kao slobodan grad. Rijeka je najpríjc bila čisto hrvatska: 1851. još je u njoj bilo 12 000 Hrvata, a 651 Talijan. Kako jc Madžarima Rijeka bila predaleko da bi jc sami osvojili (iako će ih 1910. ondjc biti 6 500), smišljeno su poticali

doseljavanje Talijana to su riječi dali talijanski karaktcr. Madžari su ondje imali deset srednjih i četiri osnovne škole, Talijani pet srednjih i dvadeset jednu osnovnu školu, dok Hrvati uopće nisu imali Otuda jc Rijeka 1910. imala 24 000 Talijana, a samo 13 000 Hrvata. Tu podršku Talijani su uzvratili Madžarima time što u Londonskom ugovoru nisu zatražili Rijeku, ali ih to nije priječilo da je nezakonito prisvoje kad su vidjeli da je Madžarska neće moći zadržati.

BIBLIOGRAFIJA

Opće su bibliografije: Charmatz, *Wegweiser durch die Literatur der österreichischen Geschichte* (1912); *Bibliographic zur Geschichte Österreich-Ungams in Weltkriege 1914-18;* i *Bibliographic zur Geschichte Österreich-Unganzs, 1848-1914* (sv. 2/3 i 4 *Bibliographische Vierteljahrshefte der Weltkriegsbucherei).* Nedostatak svih ovih bibliografija jeste u tome što su u njima slabo zastupljena djela na slavenskim jezicima.

Nema djela koje bi obuhvatilo cijelu povijest Austrijskog Carstva od stvaranje 1804. do propasti 1918. godine. Neophodan je uvod: Wickham Steed, *The Hapsburg Monarchy* (1913), vrlo produbljen rad svojedobnog promatrača. Springer, *Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809* (sv. I, 1863; sv. 1865) i danas je od kapitalne vrijednosti za razdoblje koje obuhvaća. Charmatz, *Oesterreichs inhere Geschichte von 1848 bis 1907* (sv. **I,** 1911; sv. **II,** 1912) daje kronologki rezime. *Die Nationalitätenrecht des alien Oesterreichs,* ur. K. G. Hugelmann (1934), enciklopedijsko je djelo s mnogim korisnim informacijama. Louis Eisenmann, *Le Conzpromis austro-hongrois de 1867* (1904), iako je ograničeno određenom temom, izuzetno genijalno osvjetljava cjelinu; to je najveće historiografsko djelo napisano u ovom stoljeću.

Razdoblje do 1848. iscrpno je obuhvatio Srbik, *Metternich, der Staatsmann and der Mensch* (1925); pristup nije pretjerano eulogijski, ali jc rad opterečen nesažetim materijalom. Najbolji kratak prikaz Metternicha dao je C. de Grunwald, *Vie de Metternich* (1939). Paul R. Sweet, *Friedrich von Gentz* (1941), dobar je biografski rad. Korisni su zlobni Kübeckovi memoari, *Tagebucher* (1909). Velika zbirka Metternichovih dokumenata uglavnom se odnosi na vanjsku politiku; njihovi pogledi na predožujsko razdoblje dobro su prikazani u: Hartig, *Genesis of the Austrian Revolution* (1850).

Heinrich Friedjung, *Österreich von 1848 bis 1860* (sv. I, 1908; sv. II, 1912), najbolji je prikaz revolucija 1848, a može poslužiti i kao biografija Bacha čije je dokumente Friedjung koristio; dopunjuje ga drugo Friedjungovo djelo *Historische Aufsätze* (1919). *Rückblicke and Erinnerutzgen,* iz pera Hansa Kudlicha, »seljačkog sina«, iako je preopširan, neprocjenjivo je vrijedan izvor za upoznavanje seljačkih gibanja 1848. i akta o emancipaciji od 7. rujna. Glavni autoritet za razdoblje 1848-67. sad je Redlich, *Das östetreishische Staats – and Reichsproblem* (sv. I, 1920; sv. II, 1926). Ovo golemo djelo rezimirano je u prvim poglavljima Redlicha, *Francis Joseph* (1928), što međutim nema veće vrijednosti za razdoblje od 1867. do posljednjih godina Monarhije,

koje Redlich opisuje prema osobnom iskustvu. Koristan je i biografski rad Adolfa Schwarzenberga, *Prince Felix zu Sclzwarzenberg* (1946). Vanjska politika tog razdoblja opisana je u: A. J. P. Taylor, *The Italian Problem in European Diplomacy* (1934); H. Friedjung, *Der Krinzkrieg mid die östetreichische Politik* (1907); C. W. Clark, *Francis Joseph and Bismarck* (1934); i H. Friedjung, *The Struggle for Supremacy in Germany; 1859-1866* (skraćeni engleski prijevod, 1934), inače majstorsko djelo. Drukčiju, *gesamtdeutsch* verziju istog perioda dajc Srbik, *Deutsche Einheit* (četiri sveska, 1936-42).

Prvo razdoblje Austro-Ugarske treba prouečavati uglavnom iz biografija kao: Wertheimer, *Graf Julius Andrassy* (1910-13), zamorno dugo i nečitljivo djelo; Beust, *Aus drei Viertel-Jahrhunderten (1887);* Charmatz, *Adolf Fischhof* (1910); Ernst von Plener, *Erinnerungen* (1911-12); Schäffle, *Acts Meinem Leben* (1905); Taaffe, *Der Politische Nachlass* (1922). Prvo desetljeće ovog stoljeća dobro je opisao Koerberov pristalica R. Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht* (1931). Baernrcither, pristaša ideje o »austrijskoj misiji« ekonomskog naprctka, ostavio jc vrijedne radove: *Fragments of a Political Diary* (1928), što tretira uglavnom Bosnu, i *Der Verfall des Habbsburgerreiches* (1938) s Badenijevom epizodom.

Radovi o međunarodnim odnosima, koji se napose bave Austro-Ugarskom, jesu: G. H. Rupp, *A Wavering Friendship: Russia and Austria 1876-1878* (1941); A. F. Pribram, *The Secret Treaties of Austria-Hungary* (1920-21); A. F. Pribram, *Austrian Foreign Policy 1908-1918* (1923); Bernadotte Schmitt, *The Annexation of Bosnia* (1937); i E. C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars* (1939).

Ima mnogo korisnih radova o pojedinim narodima Habsburške Monarhije. 0 Nijemcima: P. Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Oesterreich* (1926) i *Briefe zur Deutschen Politik in Oestetreich* (1934). 0 Ugarskoj: L. Eisenmann, *La Hongrie contemporaire,* 1867-1918, što unatoč svom naslovu ne zalazi onkraj 1848; najbolji povijesni prikaz konzervativca daje G. Szekfü, *Der Staat Ungarn* (1918), a najbolji je prikaz sa suprotnog stajališta J. Diner-Denesa, *La Hongrie; Oligarchic-Nation-Peuple* (1927); R. W. Scton-Watson, *Racial Problems in Hungary* (1908), djelo je iznimne povijesne važnosti, koje je prvo raskrinkalo mit o »liberalnoj« Ugarskoj.

O Česima postoje dvije opće povijesti u kojima će se naći i sve što se ima reči o Slovacima, i to: R. W. Seton-Watson, *A History of the Czechs and Slovaks* (1943), što obuhvaća i poprilično opće povijesti Habsburške Monarhije u devetnaestom stoljeću; i S. Harrison Thomson, *Czechoslovakia in European History* (1944), što je više zbirka samostalnih rasprava. Starije djelo E. Dcnisa, *La Boheme depuis la Montagne Blanche*

(1903), uglavnom je korisno kao prikaz češkog književnog preporoda, a što se tiče političke povijesti od 1848. nadalje, previše jc idealizirana i čehofilski obojena verzija. Dugotrajne pokušaje nagodbe u Češkoj opisao je E. Wiskcmann u početnom dijelu svog rada *Czechs and Germans* (1938).

0 Rumunjima je R. W. Seton-Watson napisao *A History of the Roumanians* (1934). 0 južnim Slavenima pisao je također R. W. Seton-Watson, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (1911), dok je rad H. Wendela, *Der Kampf der Siidslawen um Freiheit and Heinheit* (1925), donekle panegiričan. Duboki konflikt između habsburške ideje i srpskog nacionalizma osvijetlila je genijalno Rebecca West u *Black Lamb nad Grey Falcon* (1941) koje je najveće i najzaslužnije priznanje ikad odano jednom narodu.

Ima nekih općih rasprava o »austrijskom problemu« koje su zastarjele ali su sačuvale stanovitu povijesnu vrijednost. Sirov historijski federalizam zastupa Popovici u *Die Vereinigten Staaten von Gross-Oesterreich* (1906), otvoreni socijaldemokratski imperijalizam Renner u *Grundlagen und Entwicklungsziele der Oesterreichisch-ungarischen Monarchic* (1906), a rafiniraniju »revolucionarnu« verziju Otto Bauer u *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (1907). Jedna od rijetkih dijagnoza zala Monarhije iz pera madžarskog liberala jest 0. Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (1929). Ova bi knjiga bila vrlo korisna da nijc nečitljiva.

Karlovu jc vladavinu izvrsno ali teškim stilom opisao Glaisc-Horstenau, *The Collapse of the Austro-Hungarian Monarchy* (1931); Masarykovu aktivnost za prvog svjetskog rata prikazao jc R. W. Seton-Watson, *Masaryk in England* (1943). Briljantan je kratak prikaz propasti Monarhije »The Downfall of the Habsburg Monarchy« L. B. Namicra u IV svesku djela *History of the Peace Conference of Paris* (1921). Međuratno razdoblje, na koje sam se kratko osvrnuo u svom Epilogu, vrlo je stručno i znalački prikazao Hugh Seton-Watson u *Eastern Europe between the Wars 1918-1941* (1945).

Osim navedenih, poslužio sam se još nekim djelima, ali, s ponekim iznimkama, bez osobite koristi.

AKTUALNI TAYLOR

Objavljivanje hrvatskog prijevoda knjigc Allana Johna Percivala Taylora *Habsbuška Monarhija 1809-1918. Povijest Austrijskog Carstva i Austro-Ugarske (1941,* 19482) iziskujc više objašnjenja. Ime pisca nije nepoznato znatnom dijelu jugoslavenske kulturne javnosti. U fragmentima joj je poznat i njegov kreativan opus. Čak je i ova knjiga prevedena na slovenski jezik 1956. godine, sa sjajnom »spremnom besedom« Frana Zwittcra. Možemo je i danas preporučiti pažljivijim čitaocima ovog diva. Srpsko ili hrvatsko izdanje zrelije Taylorove knjige *Borba za prevlast u Evropi 1848-1918* (Sarajevo 1968), s nadahnutim, polemičnim predgovorom Milorada Ekmečića, učinilo je od Taylora nezaobilazna pisca u bilo kakvu studiju povijesti 19. stoljeća u nas, iz evropskc ili južnoslavenske perspektive. Međutim, daljnih prijevoda nije bilo, iako njegov sve veći utjecaji u svjetskoj historiografiji u nas nije ostao nepoznat.[1] Čak su i brojni nepovjesničari u nas s manjom ili većom dozom pasioniranosti pratili njcgov elitni mcdijski angažman, koji je redovito izazivao *pro et contra* reakcijc. Doduše, šutnja nije isključila samo Taylora iz našeg prostora. Na sličan način godinama su u nas ignorirani i brojni drugi povjesničari svjetskog prestiža. Odnos prema njima uočljivije se mijenja tek u posljednjem desetljeću. Ipak, odnos prema Taylorovoj *Habsburškoj Monarhiji* ne iscrpljuje se nit toj razini.

U moru literature o Habsburškoj Monarhiji u »dugom 19. stoljeću« (1790-1918), nerijetko prožete habburškim resantimanima (možda još i Češke slavofobičnošću), ova knjiga nadasve rastranjuje svojom ekvidistancom prema svim nacionalnim kolektivitetima u granicama Monarhije. Kad bi tko u nekoj Taylorovoj formulaciji i nagao smisao koji bi ga činio pristranijim u odnosu prema nekoj od »strana«, već neka od sljedećih formulacija obesmislit će takvo uvjerenje, nerijetko u ironičnoj maniri. Dakle, reklo bi

[1] Vrlo je i pokušati sažeti bogatu Taylorovu bibliografiju. Ograničit ćemo se na nckoliko naslova, kao što su londonsko izdanjc studije "*Trieste (1945), Europe: Grandeur and Decline (1950,* 1985[11]), *Essays in English history* (1956, 1976[9]), *The Troublemakers... (1792-1939)(1957,* 1985[11]), u nas prevedena *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (1957), *Lloyd George. Rise and Fall* (1961), *The First World War* (1963, 1985[11]), *English History 1914-1945* (1965), *From Sarajevo to Potsdam (1967), The Origins of the Second World War. historical Interpretation (1971), The War Lords* (1976, 1984[5]), *Revolutions and Revolutionaries* (1978,1981[3]), *A Personal Ilistoiy* (1983), što jc i najkonstruktivnija knjiga za razumijevanje čitava Taylorova opusa, kao i za uvid u njegovu bibliografiju, te *Old Man's Diary (1984).*

se da se pisac u nas preporučuje svojom »objektivnošću«, toliko oprečnom svojevrsnim »subjektivnostima«, posebno uočljivim u vrednovanju fenomena povijesti Slavena u Hab- shurškoj Monarhiji. Takva pretpostavka isključuje realnost jugoslavenskih historiografija (s očiglednim izuzetkom slovenske u Taylorovom slučaju), u kojima je znanstveno stvaralaštvo još uvijek u vrlo velikoj mjeri prožeto nacionalnim ideologijama različita porijekla.

Taylorovo shvaćanje povijesti, kao i njegov spisateljski stil, neprimjereni su prevladavajućim duhovnim orijentacijama u nas. Neovisno o svim ograničenjima Taylorove interpretacije povijesti Habsburške Monarhije, ona je utilitarno neupotrebljiva iz bilo koje nacionalne perspektive, a broj »neugodnih« pitanja koja u svakoj od njih otvara neizbježno dodatno povećava suzdržanost prema njoj. Međutim, vrijeme je sužavalo prostor moguće recepcije i s drugih stajališta. Nova područja istraživanja, kao i nova shvaćanja i pristupi, u posljednjih deset do dvadeset godina u zemljama-nasljednicama Habsburške Monarhije (uvijek u različitoj mjeri), postupno su mijenjali smisao koji je Taylorova knjiga imala u historiografiji o Habsburškoj Monarhiji. Njezina duhovna provokativnost postupno se smanjivala, ali je stupanj komunikativnosti rastao jer je u vrijeme kada se pojavilo njezino drugo izdanje (1948), koje sadržava i ovaj prijevod, knjiga anticipirala prije svega brojne socijalnohistorijske orijentacije. U tom je smislu Taylorova knjiga »živa klasika«, a kako sinteze sličnog opsega, koja bi integrirala istraživačke spoznaje stečene u posljednjih četrdesetak godina na inovativan način, još uvijek nema, izvjesna je opravdanost inicijative »Znanja«, posebno urednika Zlatka Crnkovića, da se ovaj prijevod pojavi na hrvatskom ili srpskom jezičnom području.

Dalje, oslobađanje od etnocentrizma (a dodajem i jugoslavocentrizma) u odnosu prema /sub/kontinentalnim povijesnim fenomenima prije svega pretpostavlja znanstveno suočavanje s poviješću susjednih naroda, jer su u njihovom slučaju nacionalnoideologijski stereotipi najukorjenjeniji. Odavno je u nas uočeno da je mnogo jednostavnije objavljivati povijesna djela s azijskim nego s bugarskim temama, na primjer. U susjedima se suočavamo sa samima sobom jer je susjed »ne-Ja«. U suočavanjima s povijesnom baštinom susjeda znanstveno mišljenje redovito je opterećenije s predznanstvenim »nanosima«, sa zakonitostima »povijesnog zaborava« i manihejskim binarnostima. I u tom nas smislu rastrežnjuje Taylorova knjiga jer na fascinantan način otkriva strukturalne sličnosti ispod događajnih razlika u povijesnim zbivanjima u čitavu prostoru u granicama Habsburške Monarhije u »dlugom 19. stoljeću«. Pri tome u Taylora nema traga nikakvu pokušaju da Monarhiju povijesno legitimira kao superiorniji fenomen onima koji su je

osporavali, ali nema ni traga nikakvu pokušaju da alternativni povijesni fenomeni budu pretpostavljeni Monarhiji. Dapače, zaključujući svoje istraživanje, Taylor u državama-nasljednicama uočava proturječja koja su povijesno delegitimirala Habsburšku Monarhiju.

Danas, kada je u nas (više izvan nego unutar historiografije) otvoreno pitanje o povijesnoj /ne/ zakonitosti jugoslavenskog ujedinjenja, kada se uveliko licitira što je koji nacionalni kolektivitet izgubio u usporedbi sa stanjem prije 1918. godine (pri čemu su vjerojatno najgroteskniji srpski nacionalisti u lamentu za srpskim pravima u Austro-Ugarskoj, pri čemu se redovito ne razmišlja »strukturalno-genetički« (M. Gross) već se teza potkrepljuje odabranim događajima i pojavama, uistinu je poticajno posegnuti za Taylorovom interpretacijom. Ako ništa drugo, čovjeku/istraživaču ostaje manje prostora za iluzije.

Ovakav odnos prema Taylorovoj knjizi nema gotovo ničeg zajedničkog s njegovom interpretacijom povijesnih zbivanja u južnoslavenskom prostoru u granicama Habsburške Monarhije. Najveći dio Zwitterove »spremne besede« su ispravci činjeničnih grešaka u ovoj knjizi, koje su u vezi s poviješću Južnih Slavena. Što, na primjer, reći o povjesničaru koji tvrdi da su u Hrvatskom saboru 29. listopada 1918. godine većinu imali frankovci, a da se Hrvaisko-srpska koalicija raspala početkom prvog svjetskog rata? Mogli bismo navesti nekoliko desetina sličnih primjera koji svjedoče o krajnje skučenom poznavanju povijesti Južnih Slavena u vrijeme kada je pisao *Habsburšku Monarhiju.* (U *Borbi za prevlast u Evropi,* njegovu kasnijem djelu, uočljivo je znatno bolje, suverenije poznavanje južnoslavenske problematike. Naravno, apsurdno bi bilo poći od pretpostavke da je Taylor, radeći na ovoj knjizi, ignorirao južnoslavenski svijet. Sama knjiga, osobito u završnim poglavljima, svjedoči sasvim suprotno. Pisac se iscrpno obavještavao o Južnim Slavenima, ali iz djela »susjednih« historiografija, što se vidi i površnom analizom literature kojom se koristio. Siromaštvo jugoslavenskih historiografija u djelima na temelju kojih se pišu /sub/kontinentalne sinteze, stvara i danas osjećaj beznađa, a kako je bilo 1945-1948. godine, ne vrijedi ni komentirati. U odnosu prema južnoslavenskoj komponenti povijesti Habsburške Monarhije Taylora je »spasio« njegov istraživački model, a on nije bio ni germanocentričan ni germano-hungarocentričan, već policentričan.

Taylor respektira povijesni pluralitet prostora Habshurške monarhije i upravo u socijalnohistorijskoj interakciji mnoštva činilaca, među kojima su Dinastija i narodi primarni, konstruira svoju interpretaciju. Međutim, u njegovu povijesnom mišljenju inovacija prevladava

nad tradicijom. Iako se narodi u njega često javljaju kao »organski kolektiviteti«, tako da obično govori o »Nijemcima«, »Hrvatima« ili »Rumunjima« kao povijesnim agensima, u rijetko kojeg povjesničara Habsburške Monarhije društveni slojevi imaju tako važne funkcije u interpretaciji. Pri tome on ne gubi smisao za njihovo globalnohistorijsko situiranje u tranzicijskim procesima. Upravo zbog toga su vrlo suptilne njegove analize o prožimanjima liberalizma i konzervativizma, ili nacionalizma i socijaldemokracije, kao ideologijskih refleksa tih procesa. Taylor je vrlo sugestivno riješio neka pitanja, koja su u hrvatskoj historiografiji puni svoj smisao dobila tek u posljednjim godinama.

Taylor shvaća da je agrarna inercija bitan činilac za razumijevanje povijesti Habsburške Monarhije. Dakako, upravo zbog toga on ne ignorira razlike u ritmovima deagrarizacije među zemljama u granicama Habsburške Monarhije, kao ni brojne druge modernizacijske fenomene koji su bitni za njegovu analizu, koja se najvećma ograničava na analizu, socijalnih/nacionalnih i političkih fenomena, time jc većma u historiografskoj tradiciji. Taylor kaže, na primjer, da je izostanak industrijalizacije izazvao revoluciju 1848. godine u Habsburškoj Monarhiji, čime se ona suštinski razlikuje od revolucije u nekim zemljama evropskog Zapada, ali je najveći dio razmatranja u vezi s 1848. godinom ipak političkohistorijske naravi. Sličnih primjera ima dosta.

S druge strane, Taylorove analize fenomena birokracije u Habsburškoj Monarhiji iz legitimističke i modernizacijske perspektive anticipiraju brojne potonje rasprave u evropskoj historiografiji o modernizaciji »odozgo« i »odozdo«. Način na koji rješava pitanja u vezi s promjenom odnosa različitih društvenih slojeva prema habsburškom legitimizmu u Mađara poslije austro-ugarske nagodbe upravo iz ove perspektive doista je primjeran.

Takvim autosituiranjem između tradicije i inovacije Taylor svjedoči koliko je istovremeno i britanski i austrijski đak, koliko je otvoren prema svim interpretacijskim mogućnostima vlastitog vremena. Dakako, bilo kojom teorijski strožom analizom njegova pojmovlja mogući su ozbiljni prigovori, a upravo svojim pristupom Taylor je više pridonio spoznajnim pomacima u istraživanjima povijesti Habsburške Monarhije nego brojni »sistemski« mislioci različitih duhovnih provenijencija.

Iako Taylor tlaku *(Robot,* kako sam piše) shvaća kao oblik radne rente, u nekim dijelovima teksta je vidljivo da joj daje mnogo širi sadržaj u opisivanju fenomena kmetske ovisnosti. Takva bi nejasnoda mogla izazvati ozbiljne teškoće kada bi Taylor dosljednije istraživao probleme promjena u agrarnoj ekonomici u Habsburškoj Monarhiji. Kako on to ne čini tj. kako su mu ti problemi samo ishodište analize nekih drugih fenomena, npr. u vezi s/de/politizacijom seljaštva, teškoće su sasvim druge

naravi itd.

Uistinu, spori ulazak seljaštva u građansku politiku u Habsburškoj Monarhiji, neovisno o svim razlikama među zemljama u njezinim granicama, jedan je od ključnih problema u povijesti Monarhije u čitavom tom razdoblju, posebice poslije 1848/49. godine. Više lucidnih Taylorovih opaski u vezi s/de/politizacijom otvara prostor za rješavanje i nekih fundamentalnih pitanja, koja su još uvijek otvorena. Francusko seljaštvo na Zapadu ili srpsko na Jugoistoku drugačije ulaze u politiku nego seljaštvo u bilo kojoj zemlji u granicama Habsburške Monarhije.

Sve ove opaske, kao i brojne druge koje nisam iznio, samo su potvrde teze o mogućnosti produktivnog, poticajnog čitanja Taylorove knjige i nakon toliko godina i u hrvatskoj, odnosno jugoslavenskoj historiografiji. Dakle, povijest Habsburške Monarhije 1809-1918. godine nije povijest iluzija ni bilo čega drugog osim konkretnog historijskog iskustva.

Upravo zbog toga Taylorova knjiga je solidna osnova za reintepretaciju vlastitog povijesnog iskustva u duhovnom obzorju koje ona sugerira. Takav dijalog nužno se ne ograničava samo na ispravljanje činjeničkih grešaka ili nepreciznosti. On se nužno pretvara u komparativnu historiografsku analizu s evropskim »konotacijama«. Pri tome se korištenjem Taylorove metodologije može doći i do zaključka koji su različiti od njegovih. Prema piscu, na primjer, na početku epohe koju sintetizira, urbana kultura u granicama Habsburške Monarhije jest njemačka, kao što je njemački i karakter gradova uveliko izvan njemačkoga etničkog prostora. Taylor jc pod očiglednim dojmom promjena koje su se zbile s prosvi-jećenoapsolutističkim reformama u drugoj polovici 18. stoljeća, ali i u dužem povijesnom trajanju. Međutim, dovoljno je komparirati razvoj građanstva u slovenskom, hrvatskom i srpskom prostoru u Habsburškoj Monarhiji tokom druge polovice 18. ili prve polovice 19. stoljeća pa da se zaključi da je Taylorova ocjena isuviše uopćena, i da ignorira dubinske povijesne procese u kojima se na različite načine građanstvo javlja i kao endogeni etnički činilac u trajnim simbiotičkim i akulturacijskim odnosima s više drugih među kojima je njemački jedan od važnijih, ali ni izdaleka jedini. Dovoljno je spomenuti, prije svega u srpskom i hrvatskom prostoru, važnost balkanskih urbanih supstrata, kao jednog od činilaca razvoja građanstva. Što se kulture i jezika tiče, zamjerke su neizbježno još veće jer Taylor previda funkcije onoga latinskog srednjovjekovnog univerzalizma, koji je u hrvatskom prostoru (i ne samo u njemu) suštinski važan fenomen sve do sredine 19. stoljeća, pored svih promjena koje su se zbile u prethodnih stotinjak godina. On isto tako previda i funkcije autoh-tonih urbanih govora, koji su u različitoj mjeri zahvaćeni standardizacijskim procesima, što je isto

tako uočljiv fenomen u hrvatskim gradovima, posebno se oblikujući u različitim kulturnim zonama, a donekle i među raz1ičitim građanskim slojevima. Uostalom, slavenosrpski jezik u Srba u Habsburškoj Monarhiji, posebice u Ugarskoj, nije bio samo jezik književnosti nego i jezik građanske svakodnevnice. Općenito, fenomeni multikulturalizma i interkulturalizma, koji su u doba kada nastaje drugo izdanje Taylorove knjige dosta dobro poznati među kulturnim antropolozima u anglosaksonskom svijetu, nemaju većeg utjecaja na analizu, što je u slučaju povijesti Habsburške Monarhije nesumnjiv nedostatak.

Pisac je mnogo sugestivniji kada interpretira povijest »preporodnih« pokreta. Njegova duhovita opaska da je prije zrelih faza nacionalnih integracija nerijetko riječ o narodima koji imaju više pisaca nego čitalaca njihovih djela i tekstova sjajno anticipira nacionalnointegracijski model češkog povjesničara Miroslava Hrocha, ali i potkrepljuje njegovu tezu o usporenoj transformaciji agrarnih realnosti u Habsburškoj Monarhiji kao jednom od ključnih fenomena za razumijevanje kroničnosti njezine krize, odnosno za razumijevanje supstancijalnih teškoća u oblikovanju njezina modernog identiteta. Taylor je nesumnjivo u pravu kada ističe da je tokom »dugoga 19. stoljeća« nacionalne konflikte uveliko moguće objasniti kao borbu za mjesta u birokraciji. Ograničene mogućnosti modernizacije »odozdo«, naime, bitno sužavaju mogućnost za oblikovanje nacionalnih elita neovisno o onoj birokratskoj strukturi koja je u samoj jezgri procesa modernizacije »odozgo«. Zwitter je u pravu, s tim u vezi, kada inzistira da narodi nisu »enotni bloki«. Svaki narod ima svoje legitimističke slojeve. Svaki narod, u bitno različitim proporcijama, sudjeluje u oblikovanju birokratske strukture Habsburške Monarhije, ali ona u povijesti svakoga od njih ima različite funkcije. Pitanje je kakve su državnopravne funkcije endogenih tradicija u odnosu prema modernizacijskim procesima itd.

Više je nego umjesna davnašnja Zwitterova primjedba o manjkavoj interpretaciji vojnih i vjerskih fenomena. Izvjesno je da Habsburgovci nikada nc bi bili ono što su bili u povijesti zemalja kojima su vladali, posebice tokom stoljeća kojima se bavi ova knjiga, da kao dinastija nisu bili u organskom savezu s vojskom i Rimokatoličkom crkvom. Budući da Habsburgovci u Taylorovoj interpretaciji (uostalom, s pravom) imaju središnje mjesto, i jedan i drugi činilac morali su biti mnogo eksplikativnije zastupljeni. Oba činioca posebno su važni i iz južnoslavenske perspektive, doduše na vrlo različite načine u povijesti Slovenaca, Hrvata i Srba u Monarhiji pojedinačno. Međutim, da bismo shvatili njihov povijesni smisao u Habsburškoj Monarhiji od 1809. do 1918. godine, valja ih istražiti globalnohistorijski – u društvu, privredi, kulturi i politici.

Habsburški »misterij« bi se time mnogo više primakao granicama racionalne spoznaje. U tom bi obzorju bilo mnogo jednostavnije istraživati i interkonfesionalne odnose, o kojima jedva da nešto ozbiljnije možemo pročitati u ovoj knjizi, a shvatili bismo i »tajnu« tako dugotrajnog opstojanja vojnokrajiškog sistema, duboko u drugu polovicu 19. stoljeća, unatoč posvemašnjoj anakronosti iz suvremene zapadnoevropske perspektive.

Jasno je da otvaranje svih ovih pitanja ne obesmišljava Taylorovu knjigu, pogotovo što on ni jedno od njih ne ignorira. Jednostavno ih različito vrednuje u obzorju svojih istraživačkih iskustava, a ona su izrečena na način koji pretpostavlja dalju diskusiju, a ne isključuje je. U tome i jest jedna od njezinih najvećih vrijednosti, koja je naročito većina danas, u tako poznom objavljivanju hrvatskog prijevoda. Taylorove mane u ovoj knjizi istodobno su i izvorišta njegovih vrlina jer je uspio napisati »živu« knjigu.

Među stručnjacima, kao i u široj čitalačkoj publici, najviše zanimanja pobuđuju piščeva shvaćanja u vezi s nacionalnim fenomenima u Habsburškoj Monarhiji. Vjerojatno će to biti slučaj i povodom ovoga izdanja.

Pažljiviji čitalac djela će uočiti da Taylor narode u granicama Monarhije dijeli na narode-gospodare i narode-podložnike, nijansirajući odnos između jednih i drugih na način koji dopušta pomake u jednom ili drugom smjeru, što je nesumnjivo osobito važno u slučaju hrvatskog statusa. Takva njegova podjela neodoljivo podsjeća na stariju, kojom se razlikuju povijesni i nepovijesni narodi. Temeljna je razlika u tome što je Tayloru stran povijesni »fatalizam«, tako da su u njega narodi ne samo unutar sebe nego i u međusobnim odnosima dinamički strukturirani. Možda to najuočljivije dolazi do izražaja u njegovoj interpretaciji zbivanja s transilvanskim Nijemcima tokom druge polovice 19. stoljeća, s obzirom na narav njihova odnosa prema narodima »dolje« i »gore« u Transilvaniji, Ugarskoj i Austro-Ugarskoj. lako on u takvu strukturiranju nije bio dosljedan, kao što smo već upozorili, činjenica je da u njegovoj knjizi nalazimo Habsburšku Monarhiju kakvu uglavnom nismo poznavali. S tim u vezi nesumnjivo će i dalje najkontroverznije biti prihvaćene ocjene o odnosu Njemstva i Habsburške Monarhije, posebice habsburgovaca. Naime, Taylorovo shvaćanje o Nijemcima kao glavnim protivnicima Habsburgovaca, ali i njihove države, sasvim je oprečno uvriježenim mišljenjima u nas, pa i drugdje. On je u pravu kada tvrdi da je proces stvaranja moderne njemačke nacije prije ili kasnije morao postaviti pitanja u vezi s ujedinjenjem Njemstva, kao i da je taj proces mogao ići i s Habsburgovcima i protiv njih, kao što je to i bio slučaj. Međutim, novija istraživanja relativiziraju shvaćanja o državi-naciji, čak i iz njemačke perspektive, otvaraju

pitanja hegemonije, premoći iz privredne ili kulturne ili političke perspektive, koja nužno ne pretpostavljaju nestanak Habsburške Monarhije. Nedoumice u vezi s njezinom budućnošću tokom 1917. I 1918. godine unutar nje, kao i izvan njezinih granica, tome su pouzdan dokaz, pored mnoštva drugih.

Imajući u vidu vrijeme nastanka i prvog i drugog izdanja knjige, kao i Taylorova razmišljanja o naravi njemačkog nacionalizma krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ipak je teško oteti se dojmu da je niz njegovih stavova oblikovan pod utjecajem zbivanja u Njemačkoj poslije dolaska nacista na vlast, poslije *Anschlussa,* kao i iskustva drugog svjetskog rata. Međutim, čak ni u tome pisac ne iznevjerava samog sebe jer je dovoljno proniknuo u narav nacionalizama i u Monarhiji i u Evropi. Istraživački je produktivno njegovo razlikovanje nacionalizma inteligencije i masovnog nacionalizma, koji se ni sociološki, ni kulturno, pa ni kronološki ne podudaraju, a u političkim zbivanjima imaju različite funkcije. Na sličan način mogu se uočiti razlike koje pravi između nacionalizma u urbanim i u ruralnim ambijentima. Taylor također pravi razlike između nacionalizama u premoćnim ideologijama vremena (konzervativizam, liberalizam, socijaldemokracija itd.). Dakako, u njegovoj interpretaciji ipak je premoćna konkretna historijska analiza svakoga od njih u granicama Habsburške Monarhije, ali i sa cijelim nizom evropskih referenci. Potonje je posljedica njegova situiranja povijesti Habsburgke Monarhije u globalne procese, iako su njegove komparacije s drugim evropskim situacijama češće »impresionistički« nego »strukturalno« izvedene.

Austroslavizam je u njega izvorno i proturski i protunjemački usmjeren, što je često raspravljana teza koja još uvijek nije apsolvirana. Danas će još provokativnije djelovati njegova teza o »austrijskoj misiji« kao spasu od njemačke »Mitteleurope«. Navodimo ove teze ne upuštajući se u njihovu elaboraciju, nego tek kao potvrdu mogućih duhovnih ishodišta Taylorova pristupa.

Kada jc riječ o jugoslavenskom prostoru, činjenica jc da pisac u nekim važnim slučajevima napušta svoj vlastiti tip analize i krajnje pojednostavljeno, na primjer, jugoslavenstvo vrednuje kao osobnu Strossmayerovu tvorevinu. Na sličan jc način »uvjerljiva« i teza o nepodijeljenim hrvatskim snovima za obnovom Habsburške Monarhije nakon njezina sloma i negativnog iskustva u Kraljevini Jugoslaviji.

Međutim, kao što jc već rečeno, Taylorova *Habsburška Monarhija* uistinu nije priručnik za povijest Južnih Slavena u njezinim granicama. Ona je samo predložak za

razmišljanje o jednom povijesnom iskustvu koje očigledno nije iako daleko od nas kao što nam se činilo.

Sadržaj